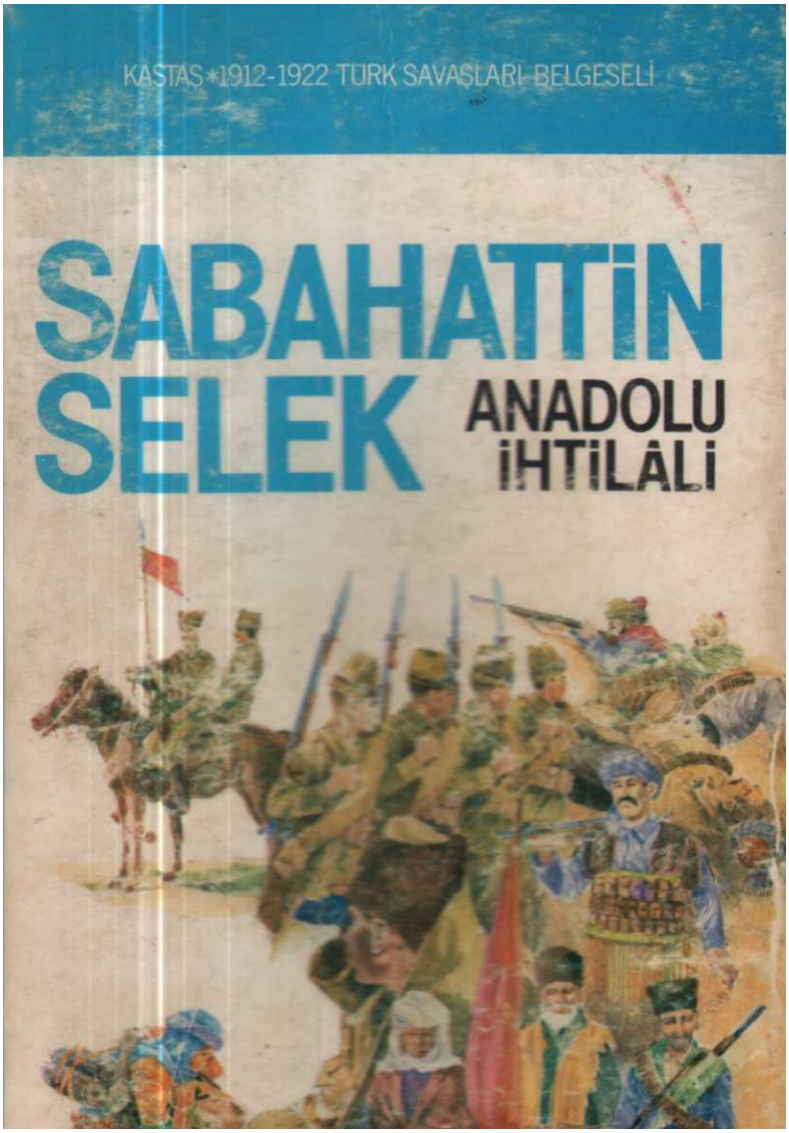

ARKA KAPAK

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşmasına, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden yeni Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek,

Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayınlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor

http://genclikcephesi.blogspot.com

bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözüken bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dünü anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

NOT: Koyu yazılar yazara; renkliler tarayana aittir.

Yayınlayan • KASTAŞ A.Ş.322
Kapak resmi • Aykut Özbay
Dizgi • Metin Dizimevi
Baskı ve Cilt • Zafer Matbaası
SEKİZİNCİ BASKI
Ocak—1987
İSTANBUL

http://genclikcephesi.blogspot.com

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

İKİNCİ CİLT

KASTAŞ A.Ş. YAYINLARI
Başmusahip Sokak TALAŞ Han 16-101
Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: 520 59 70

http://genclikcephesi.blogspot.com

YAZAR HAKKINDA

Sabahattin Selek'i basın dünyasının tam ortasında, yani Babıâli'de tanıdım. Ömrümde onun kadar dürüst ve sözüne güvenilir insanı çok az gördüm. Şimdi 65 yaşım sürdüren bu lekesiz adam aslında eski bir subaydır. Selek 1941'de Harp Okulunu bitirip **«Süvari Zabiti»** olarak Türk Silâhlı Kuvvetlerine katıldı. Teğmenken 1943'de Ordudan ayrıldı. Çeşitli sosyal ve kültürel çalışmalar yapıp 1960'a kadar basın-yayın işleriyle uğraştı. Cemil Sait Barlas'la birlikte yürüttükleri (Pazar Postası) dergisi o yılların anısıdır. 60'dan sonra da bir aralık iki ortağıyla birlikte (Son Havadis) gazetesini çıkardı. Onun hemen ardından Basın İlân Kurumu'nun ilk Genel Müdürü oldu. Bu görevde oniki yıl kalıp 1971'de ayrılarak (Batı Dilleri Merkezini) kurdu. Sonra Ankara'dan milletvekili seçilip 73-76 arasında Parlamento'da bulundu. Peşinden SeKa'da üç yıl Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Bugünse, biçimsel anlamda emekli olarak eşi ve çocuklarıyla Erenköy'deki evinde oturuyor. Ama hiç boş durmadan sürekli çalışıp yazıyor. İnönü'yle, sağlığında uzun görüşmeler yaparak kaleme aldığı (İnönü'nün Hatıraları) serisinin birinci cildi yayınlandı. Anılarını, derlediği öteki bölümlerini de yayına hazırlama çabasını sürdürüyor.

(Anadolu İhtilâli)nin ilk baskısı 1963'de çıktı.

4

http://genclikcephesi.blogspot.com

Türk Kurtuluş Savaşı'nı bugüne kadar en doğru ve derli toplu biçimde anlatan o **«Başucu Kitabı»** yirmiüç yılda sekiz kez basıldı. Bu, Türkiye için ulaşılması zor bir rekordur. **«E canım, fazla da büyütmüyor musun?»** diyen olursa yanıtım kesindir: Hayır, abartmıyorum. Kurtuluş Savaşının üstüne binlerce kitap, onbinlerce makale ve araştırma yayınlandı. Neden hiçbiri (Anadolu ihtilâli) nin başarısına ulaşamadı? Demek ki oluşturulan işin bir inceliği, bir **«Püf noktası»** var. Varılan sonucu Selek'in sabırlı, dengeli ve araştırıcı yanının olumlu bir ürünü olarak değerlendirmek gerekir. O kafayı alnının tam ortasından öpmeli.

Şahap Balcıoğlu

5

SUNUŞ

Bu kitap, **«Millî Mücadele»**nin 1921-1922 yıllarını kapsamakta ve **«Anadolu İhtilâli»** adını taşıyan birinci kitabımızı tamamlamaktadır. Türk Millî Kurtuluş hareketinin bütün ayrıntıları ile bu ölçüde bir esere sığdırılamıyacağını biliyoruz. Hele, bu ikinci kitabımızın 1922 yılı sonu olayları ile bitirilmesi, şüphesiz büyük bir eksikliktir. Aslında, birinci ciltde en az bir yüzyıl öncesinden başlamalı idi. Böyle yapmadık. Çünkü, bir tarih eseri yazmak iddiasında değildik. Birinci kitabımızın önsözünde de belirttiğimiz gibi, biz bu denememizde, ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihî gerçekleri araştırmak amacını güttük. Ve uzun bir evrimin olaylar kargaşalığı içinde yatan bu gerçekleri ararken, en yakın başlangıç noktası olarak «Millî Mücadele» devrini ele aldık.

Birinci cildin ekseni **«ihtilâl»** idi. Olaylar ve gelişmeler, bu eksen çevresinde verilmek istenmiş ve **«ihtilâl»** ile doğrudan doğruya ilişiği olmıyan ayrıntılara dokunulmamıştı. Bu kitabın eksenini ise, **«İstiklâl Harbi»** ve **«Yeni Türk Devletinin Kuruluşu»** teşkil etmektedir.

İstiklâl Harbi çok cepheli bir harptir. Fakat harbin ağırlığı, Türk-Yunan Harbinde toplanmaktadır. Bu bakımdan, kitapta, Türk-Yunan Harbi esas alınmış ve diğer cepheler, giriş kısmında **«İstiklâl Harbine Genel Bir Bakış»** başlığı altında özetlenmiştir, istiklâl Harbinin gereği kadar değerlendirilebilmesini kolaylaştırmak amacı ile, birinci bölümde, Yunanistan'a ve harbi büyük ölçüde etkileyen dış ilişkilere ayrı ayrı, iki ara bölüm halinde yer verilmiştir. Kanımıza göre, harbin kazanılmasında ordu kadar diplomatik ilişkiler ve çalışmalar da ağır basmaktadır. Bu inançla harbin yönetiminde dış politikanın oynadığı önemli rolü belirtmeye çalıştık.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, kronolojik sı-

raya uyularak, muharebeler ve yeni devletin kuruluşu anlatılmaktadır. Olaylara, mümkün olduğu kadar **«Türkiye Büyük Millet Meclisi»** penceresinden bakmak istedik. Çünkü o sırada bütün hukukî ve fiilî güçler Meclis'te toplanmış bulunuyordu.

Anadolu İhtilâlini, İstiklâl Harbini ve Yeni Türk Devletinin hangi çetin şartlar altında kurulduğunu gördükten sonra, sonunda, bugün içinde bocaladığımız çıkmazın nedenleri üzerinde de durmak gerekiyordu. Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaklığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız. Kitabın son bölümünü böyle bir araştırmaya ayırarak, yeni Türk Devletinin fikrî temelleri ve dayanakları, Atatürkçülük ilkelerinin kaynakları, yeni rejim ve kadro, rejim ordusu konularını ele aldık.

Kadıköy, 8 Ekim 1964

7

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Sunuş	397
GİRİŞ	
İstiklâl Harbi'ne genel bir bakış	403
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. YUNANİSTAN	
A. Tarihçe	424
B. Yunanistan'ın Anadolu seferi	428
2. İSTİKLAL HARBİ'NDE DIŞ POLİTİKA	437
A. Türkiye ile Rusya	440
B. Türkiye ile İngiltere	456
C. Türkiye ile Fransa	470
D. Türkiye ile İtalya	475
E. Türkiye ile Amerika	479
İKİNCİ BOLÜM	
1. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ	486
İnönü savunma hattı	491
Muharebe öncesi	492
Muharebe	494
Eleştirme	496
Ankara	500
2. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU	
A. Temel görünüş: Halkçılık	513
Memur devletine karşı harp	515
Halk hükümeti fikri	518

http://genclikcephesi.blogspot.com

Sayfa

3. SİYASAL GELİŞMELER
Barış ümidi 558
A. Londra konferansı 562
B. Reddedilen anlaşmalar 576
C. Moskova andlaşmaları 580
4. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ .....'..... 586
Türk savunma plânı ----..... 588
Eleştirme..... 592
Muharebe ve B. M. Meclisi 594
Sonuç 597
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1. İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA 601
A. İttihatçılar 603
B. Solcu teşekküller 608
C. Birinci Grup 620
D. ikinci Grup 625
2. YUNAN BÜYÜK TAARRUZU .....
A. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri .. 630
Türk Ordusunun savunma plânı 633
Muharebe 637
Cephe gerisi 641
B. Sakarya Meydan Muharebesi 647
Ankara 572
Atlatılan tehlike..... 677
Sakarya Muharebesinin bilançosu 682
B. Anayasa 519
C. Saltanatçıların tepkisi 529
D. Saltanatçılar direniyor 535
E. Yeni bir devlet merkezi aranıyor 544
F. İlk bütçe 550

Sayfa
3. YENİ SİYASİ GELİŞMELER 685
A. Kars Andlaşması 688
B. Ankara Anlaşması 695
C. Barış teklifi 700
4. BÜYÜK TAARRUZ
A. Hazırlık 707
B. Taarruz ve zafer 718
5. HARBİN SONA ERİŞİ 722
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Yeni Türkiye 727
A. Yeni Türkiye devletinin fikri temelleri 734
B. Yeni rejim ve rejim kadrosu 742
Atatürk ve Gençlik 752
Atatürk ve Çevresi 754
C. Rejim Ordusu 756
Kaynakça 761

10

GİRİŞ

«İSTİKLAL HARBİNE GENEL BİR BAKIŞ»

Kitabın bütünlüğünü sağlamak ve anlatılacak olayların ve gelişmelerin izlenmesini kolaylaştırmak amaciyle, bu **«giriş»** yazısında, İstiklâl Harbinin bir panoramasını çizeceğiz. Kitap iki yıllık (1921 ve 1922) kısa bir dönemi anlattığı halde, olaylar ve gelişmeler bakımından çok yüklüdür: ihtilâl, harb, eski bir imparatorluğun tasfiyesi bir rejimin yıkılışı ve yeni bir devletin kuruluşu..

Harb hareketlerinin, oynak, canlı akışı içinde, yeni Türk devletinin kurulmasındaki oluşumu gözden kaybetmeden tasvir etmenin gerekli olduğunu düşündük. Bir cepheden öteki cepheye geçerek veya zaman zaman harbin genel yönetimi üzerinde durup açıklamalar yaparak, anlatışı dağıtmak ve yaymak da doğru bir yol olmayacaktı. Bunun için, burada çizeceğimiz panaromada; Türk İstiklâl Harbinin stratejisi, harbi etkileyen başlıca olumlu ve olumsuz faktörler ve ikinci derecedeki cepheler görülecektir.

***

Anadolu İhtilâli ile kurtuluş yolunu açmış bulunan Türkiye, yalnız bazı parçalarına yerleşmek istiyen düşman kuvvetlerini atmak için değil, aynı zamanda ihtilâlin devamlılığını sağlamak ve kendisini dünyaya yeni bir devlet olarak kabul ettirebilmek için de harbetmek durumunda idi. Bu durumun açık anlamı, ihtilâl ve harbin birbirini tamamlıyarak, birlikte yürütülmesi zorunluğu demektir. Toplum hayatı için olağanüstü haller sayılan harb ve ihtilâlin bütün güçlükleriyle bir araya gelmesi, Türkiye'nin içine sürüklendiği şartlar dolayısiyle, her iki hâlin karşılıklı birbirinin sebebi ve sonucu olmasından ileri geliyor-

403

du. Padişah ve hükümetin işgaller karşısındaki tutumu, ihtilâlin tek haklı sebebi sayılmıştı; ihtilâl başlangıçta yalnız bu sebebe dayanıyordu. O halde, ihtilâl yönetimi, vatanı kurtarmak sorumluluğunu ve bundan ötürü de harbetmek görevini yüklenmişti. Sevres'dekinden daha elverişli şartları sağlasa da, barışçı ve uzlaşıcı bir politika gütmek veya harpte başarısızlığa uğramak, önce ihtilâl yönetiminin ve arkasından memleketin yıkılmasına sebep olabilirdi.

Öte yandan, ihtilâlin şu veya bu biçimde sona ermesi ise, İstiklâl Harbinin, 1919-20 yıllarının güçsüz direnmelerinden ibaret kalmasını ve Sevres Andlaşmasının yürürlüğünü sağlardı.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlini yönetenler, genellikle başka ihtilâllerde olduğu gibi yalnız bir iç harple karşı karşıya değillerdi. Asıl önemlisi, son derece elverişsiz şartlar içinde, hem de çok cepheli bir harbi kazanmak gerekiyordu. Türk İstiklâl Harbini benzerlerinden ayıran en önemli özellik budur.

İstiklâl Harbinde kesin sonuç alınacak yer, Batı cephesi idi. Bu sebeple, istiklâl Harbine, Türk-Yunan Harbi demek de mümkündür. Batı cephesinde gösterilen direnme ve kazanılan başarılar, kurulmakta olan yeni Türk devletinin Batılı devletler tarafından bir vakıa olarak kabulüne yol açmış, müttefikler arası anlaşmazlıkları arttırmış ve Rus yardımının devamını sağlamıştır. Hattâ Güneyde Fransızlarla yapılan harb bile, biraz da Batıdaki direnme sayesinde sona ermiştir.

Batı cephesinin, 15 Mayıs 1919 da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasiyle açıldığını kabul etmek yanlış olmaz. Başlangıç bu tarih sayılırsa, Türk-Yunan Harbi, son Yunan askerinin Anadolu'dan çekildiği 17 Eylül 1922 tarihine kadar, 3 yıl, 4 ay ve 2 gün (1218) gün sürmüştür.

İstiklâl Harbinde, Yunanistan iki ayrı idare elinde bulunmuştur: **«Venizelos İdaresi»** ve **«Kral Konstantin İdaresi»**. Anadolu İhtilâlinin meşruluk kazanması ve Kuvayi Milliye'yi tasfiye ederek düzenli ordu dönemine geçiş, Venizelos İdaresi zamanına rastlar. Bu dönem, Millî Mücadele'nin en buhranlı ve en güçsüz bölümüdür. Fakat, bu dönemde, Venizelos harb hedeflerini temkinli ve ölçülü bir şekilde seçtiği için, Türkler, büyük arazi kaybet-

melerine rağmen, Yunanlılar nerede duracaklarını bilmişlerdir. Türk harbinin bu dönemdeki stratejisi düşmana kuvvet kaptırmamak ve zaman kazanmak esasına dayanıyordu. Kral Konstantin İdaresi ise Yunan Harbine yeni hedefler çizmiş ve harbi onlar hesabına çetinleştirmiştir. Bu dönemdeki Türk direnmesi de, aynı ölçüde kuvvetli ve çetin olmuştur. Kısaca belirttiğimiz bu özellikler sebebiyle, Türk-Yunan Harbini, birbirinden farklı iki döneme ayırmak gerekir.

Birinci dönem, Yunanlıların İzmir'e çıkmasiyle başlar ve işgal bölgesinin Bursa-Uşak çizgisine kadar genişlemesiyle son bulur.

İlk Yunan hareketleri 1919 Mayıs ayı sonuna kadar devam etmiş ve Türk milis kuvvetlerinin ve Ayvalık'ta 172. Alayın karşı koymasından başka bir engelle karşılaşmadan, işgal alanı Turgutlu - ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Yunanlılar, bir yıl süreyle önemli bir teşebbüste bulunmadılar ve bu bir yıl içinde ancak birçok küçük çarpışmalar oldu.

Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz generali Milne tarafından Türk-Yunan kuvvetleri arasına bir çizgi çizilmiş ve iki tarafın bu çizgiyi geçmesi yasaklanmıştı. Fakat Yunan Ordusu 22 Haziran 1920'de **«Milne Çizgisi»**ni geçerek genel bir taarruza girişti; Bursa, Uşak, Alaşehir ve Nazilli'yi aldıktan sonra, bu hareket 9 Ağustos 1920 tarihinde durdu. Harbin bu döneminde, Türklerin Gediz'deki bir Yunan tümenine karşı giriştikleri başarısız bir taarruzdan (24 Ekim 1920) başka kayda değer askerî bir hareket olmamıştır.

İkinci dönem (Konstantin İdaresi), 1921 Ocak ayı başında, Bursa'dan Yunan birliklerinin ileri yürüyüşe geçmeleriyle açılmış ve harbin sonuna kadar, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında, aşağıdaki beş muharebe cereyan etmiştir:

1. Birinci İnönü Muharebesi,

2. İkinci İnönü Muharebesi,

3. Kütahya-Eskişehir Muharebesi,

4. Sakarya Muharebesi,

5. Büyük Türk Taarruzu ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi.

Bu muharebelerin ilk dördünde insiyatif Yunanlılarda, son taarruzda ise Türklerde idi. Bundan şu anlaşılıyor ki, 26 Ağustos 1922 de başlıyan büyük taarruza kadar Türk ordusu daima savunmada kalmıştır.

405

İstiklâl Harbinin ne kadar elverişsiz şartlar altında başladığını, bu kitabın birinci cildinde bütün yönleriyle anlatmıştık. Şartlar kolay değişmedi. Harb süresince, Yunan Ordusu karşısında, gerçekten son derece buhranlı günler geçirilmiştir. Yalnız, savaş süresince, bazı şartların zamanla Türklerin lehlerine geliştiği ve bu gelişmelerin getirdiği imkânlardan da faydalanıldığı bir gerçektir. Zaferi bir mucize sanmamak için bunları bilmekte fayda vardır:

1. Harbin, bizler için haklı bir sebebe dayanması (Vatan savunuluyor ve bir kurtuluş harbi yapılıyordu).

2. Harbin, yabancı topraklar yerine, kendi topraklarımızda yapılması.

3. Yunan Ordusunun, deniz aşırı yabancı bir ülkede savaşması.

4. Türk Ordusunun, özellikle kumandanları ile subaylarının, büyük bir harp tecrübesine sahip bulunmaları.

5. Yunan Ordusu yüksek kumanda heyetinin yetersizliği.

6. Yunan Ordusunun politikaya karışmış bulunması (Kralcı - Venizelist bölünmesi).

7. Yunanistan'ın küçük bir devlet olması.

8. Yunanistan'ın siyasî düzenden yoksun bulunması.

9. Krallık idaresinin kurulmasından sonra, Batı devletlerinin yardım ve ilgilerinin birdenbire azalması.

Bir de madalyonun öbür yüzüne bakalım. Aslında, harp kolay değildir. Ve eğer bir memleket, harbe hazır da değilse, güçlükler ölçülemiyecek kadar ağır olur. İstiklâl Harbinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı özellikler, kazanma şansını ayrıca kısıtlayan yeni unsurlar getirmiştir. Bunlar birer hendikaptı ve hemen hemen harbin sonuna kadar sürüp gidecekti. Şöyle ki:

1. 1911 yılından beri aralıksız sürüp giden harplerin ve hele Birinci Dünya Harbinin halk ve ordu üzerinde yaptığı kötü ve yıpratıcı etkiler.

2. Padişah - Halifenin cihad ilân etmemiş olması.

3. Memlekette tam bir millî birlik havasının bulunmayışı.

4. Harp bölgesinde oturan yerli halktan bir kısmının düşmanla din, dil ve ülkü bağlarının bulunması.

5. Başlangıçta çok cepheli bir harbi kabul etme zorunluğu.

6. İnisiyatifin, harbin sonuna kadar düşmanda bulunması.

406

7. Memleketin ekonomik güçsüzlüğü.

8. Silâh, cephane ve harb araçlarının yetersizliği.

9. Yolların ve ulaştırma araçlarının elverişsiz oluşu.

10. Ordunun sağlık hizmetlerinin gereği kadar karşılanamaması.

İstiklâl Harbinin kaderini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerin hepsi, şüphe yok ki, bu kadar değildir. Fakat önemli olanları bunlardır. Burada, dış etkiler üzerinde ayrıca durulmamıştır. Çünkü, dış politika bölümünde bu konuya yeteri kadar yer vermiş bulunuyoruz.

Biz burada, istiklâl Harbinin savaş şartları bakımından bir panaromasını çizmeye çalıştık. Olayları da, yerleri geldikçe, önem derecelerine göre anlatacağız. Yalnız bu panoramayı tamamlamak için, Türkiye'nin istiklâl Harbindeki güçsüz yönünü belirtecek bir kaç noktaya daha dokunmak gerekiyor.

İstiklâl Harbinin dönüm noktasını teşkil eden Sakarya Muharebesinden sonra bile, durum fazla umut verici değildi. 25 Kasım 1921den 15 Ocak 1922'ye kadar Türkiye'de bir dost ziyaretçi olarak bulunan Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği 22 Aralık 1921 tarihli telgrafın harbe ait kısımlarını, bir yabancının gözlemleri olmak bakımından çok ilgi çekici bulduğumuz için aşağıya aynen alıyoruz:

«Burada bulunduğum günlerde, durumu epeyi öğrendim. Bir kaç defa Yusuf Kemal Bey ile ve Mustafa Kemal ile görüştüm. Birçok milletvekilleriyle bağlar kurdum. Şu sonuçları bildiriyorum :

1. Millet son derece perişan ve yorgundur, barışa susamıştır, fakat sürekli enerjik propaganda sayesinde, savaşın zorunlu olduğunu çok iyi anlıyor.

2. Ordu son derece ağır bir durumdadır, çırçıplaktır, fena silâhlanmıştır, kış savaş kampanyasını gerçekleştirecek halde değil, ama maneviyatı henüz kuvvetlidir. Memlekette zahire yedekleri vardır, ama yeteri kadar ulaştırma araçları olmadığından, orduyu donatmak şartları tatmin edici değildir. Askerî harekât istikametlerinin ve bizzat harekâtın mahiyetini tâyin etmek işinde, konaklama ve yiyecek temini imkânları başlıca rol oynar.

3.....

4. Askerî meselenin müspet halli için Türkiye'nin kendi imkânları, kaynakları yetecek kadar değildir. Ordu, direnme gösterebilir, ama dıştan yardım görmezse, katiyen zafer kazanamaz.

407

5. Hükümet, son 2-3 ay içinde tereddüt gösterdi. Bir taraftan yalnız bize ciddi surette dayanmanın zaruri ve mümkün olduğunun iyice anlaşılmış olması, diğer taraftan ise, son derece ağır bir durum, herhangi yeni hâl çareleri aramayı mecbur kılıyordu.

6. 7 ve 8.....

9. Dün akşam Kemal, Genel Kurmay erkânı ile müzakere için geldi ve ordunun durumuyla ilgili bütün belgeleri getirdi. Bölük, asker, top, makinelitüfek, âdi tüfek sayısı, askeri birliklerin kurulması, onların sayısı, keza Yunan askerî birlikleri hakkında bana doğru bilgi verildi. Plânları, cephenin durumunu vesaireyi ayrıntılariyle inceledim.. Nihayet, düşmana karşı üstünlük elde etmek, düşmanı Anadolu sınırlarının dışına söküp atmak için gereken silâh ve cephane hakkında sayılar verildi. Kemal, en sonra dedi ki, «Milletvekillerinin çoğuna bildirilmiyen şeyleri size bildirdim, çünkü milletvekillerinin çoğunun iradesi zayıftır, şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İsterseniz, sîze ek bilgi verilecektir. Bahara kadar 2-3 ay içinde bunları elde edemezsek diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız.»1

Frunze'nin öğrendikleri ve kendi gözlemleri gerçeğe yüzde yüz uygundu. Cephelere yiyecek, araç ve cephane yollamakta çekilen sıkıntı bir yana, askerlik şubelerince silâhaltına alınan erlerin cephelere gönderilmesinde bile birçok güçlükler vardı. Cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak çabası yüzünden, askerlik şubelerine asker toplama ve yollama işleri için para verilemiyordu. Toplanan askerler barındırılamıyor, doyurulamıyor, giydirilemiyor ve en uzak yerlere gidecek askerler bile, yaya olarak yola çıkarılıyordu. Bu sebeplerle cephelere giden askerler; yollarda açlıktan ve soğuktan hastalanıyor, içlerinde ölenler oluyordu.. Toplanan askerin hemen hemen yarısı hastahanelere dökülmekte idi. Bakımsızlığa örnek olarak diyebiliriz ki, Onikinci Kolordu (Konya'da) hastahanelerinde yatanların % 80'i zatürrie idi. Cephe gerilerinde ölen, cephede ölenlerden çok fazla idi. Genel Kurmay Sağlık Dairesi Raporlarına göre, hastahanelere yatırılan hasta sayısı

****

1 Rusya'nın dış siyaset arşivinden. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili belgeler ilk defa «Mejdunorodnayalizn» dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Elçiliği Basın Servisi haber bülteninden alınmıştır).

1921 yılında 151.783, 1922 yılında ise 274.988 kişidir.[3] Tifo, tifüs, dizanteri, zatürrie, yılancık, nezlei müstevliye hastalıklarından binlerce kişi ölmüştür, ölüm olayı az olmakla beraber, kabakulak hastalığı da çok yaygındı.

Muharebelerde, yaralıların çok uzak yerlere taşınması gerekiyordu. Meselâ İkinci İnönü Muharebesinde Eskişehir'de çok sıkışıklık olduğundan yaralılar, kağnı gibi en ilkel araçlar da kullanılarak Ankara'ya ve Konya'ya gönderilmiştir.

Frunze'nin de önemle belirttiği gibi, ulaştırma güçlüğü İstiklâl Harbinin en büyük problemlerinden idi. Demiryolu, devrin tek makbul aracı olduğu halde, Anadolu'da pek az demiryolu vardı ve bunların bir kısmı düşman tarafında kalmıştı, İkinci İnönü Muharebesi sırasında, tren, Eskişehir'den Ankara'ya 14 saatte gittiği için, ilgililer, bu hızdan öğünerek söz etmişlerdir. Çünkü, normal olarak Eskişehir-Ankara yolu 22 saatte alınıyordu.

— II —

Doğu cephesinde hasım durumunda iki devlet vardı: Ermenistan ve Gürcistan. Birinci Dünya Harbi sonunda kurulan bu devletler, bir kısım Türk topraklarını işgal etmiş ve Kafkasya yolunu Türkiye'ye kapamış bulunuyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından yaratılan bu küçük devletlerin iç durumları da karışıktı. Bolşevik Rusya'ya karşı tampon olarak düşünüldükleri halde Bolşeviklik akımı her iki devletin halkları arasında yayılmaya başlamıştı.

Gürcistan tehlikeli sayılmadığından, önce Ermenistan'a taarruz etmek, harp stratejisinin bir gereği idi. Fakat, taarruz halinde Gürcistan'ın Türkiye aleyhinde müdahaleye kalkışması ihtimali ve Rusya'nın Ermeni meselesinde tutumunun ne olacağı gözönünde bulundurulmalı idi. Rusya'nın Türk millî hareketine karşı nasıl bir politika güdeceği de henüz kesinlikle belli olmamıştı. Moskova'da Rus yöneticileriyle görüşmeler iyi gitmiyordu. Çiçerin, Türk heyetinden, Ermenistan için Van ve Bitlis'ten toprak verilmesini istemişti. Daha sonra Lenin ile görüşen Türk delegeleri durumu kendisine anlattılar ve şu cevabı aldılar:

****

3 - 1922 yılında Ordunun mevcudu arttığından 1921 yılına kıyasla hastahanelere yatanlar da artmıştır.

«Hata ettik. Düzeltmeye çalışırız, biz düzeltmezsek Siz yaparsınız.»[4]

Durum böylece aydınlandıktan sonra, bir ara, Azerbaycan ile anlaşarak Ermenistan'a karşı müşterek bir taarruz yapılması imkânları araştırılmış ve bunun mümkün olmayacağı anlaşıldıktan sonra, 1920 Eylülü sonlarında taarruz kararı verilmiştir. Kolay ve o derece kârlı bir zaferle sonuçlanan bu taarruzla Doğu cephesi kapanmış oluyordu.[5] Artık, Doğu cephesinden batıya asker kaydırmak mümkündü. Nitekim, 3., 11. ve 12. Kafkas Tümenleri Batı Cephesine nakledilmişlerdir. Doğu, Batı'ya ayrıca çeşitli silâh ve araç yardımı yapmıştır. 1920 Ekiminde başlayan bu yardımın tutarı yaklaşık olarak şöyledir: 117 top, 244 makineli tüfek, 12 bin tüfek, 14 bin süngü, 170 bin top mermisi, 32 milyon Tüfek mermisi, 10 bin bomba, çok sayıda tahkimat aracı, eğer ve koşum takımları ve sağlık araçları...[6] Bu silâh ve cephanenin önemli bir kısmı Ermeni ordusundan ganimet olarak alınmıştı.

Gürcistan ile silâhlı bir çatışmaya girişilmemiştir. Bununla birlikte, ufak tefek sınır olayları, bazı Türk şehir ve kasabalarının Gürcüler tarafından işgal edilmiş bulunması ve Gürcü Devletinin durumundaki bulanıklık Türkiye'ye huzursuzluk vermekte idi. Ermenistan'a yapılan taarruz sırasında Gürcistan tarafsız kalmıştı, iki devlet birbirine elçi de göndermişlerdi. Fakat, **«Misak-ı Millî»** gerçekleştirilmeliydi. Bunun için Batum'un ve Gürcü işgalindeki diğer Türk şehir ve kasabalarının Türk sınırları içine alınması gerekiyordu. Ankara, Kafkasya'daki olayları dikkatle izliyor ve Gürcistan ile harbe tutuşmadan sonuç almak istiyordu.

Rusya, Kafkas devletlerini peyderpey bolşevikleştirmekte idi. Azerbaycan'da bu hareket tamamlanmış ve Türk ordusunun Ermenistan'ı yenmesinden sonra burada da Bolşevik Hükümeti kurulmuştu. Ruslar, şimdi Gürcistan'daki Menşevik hükümetini devirmek istiyorlardı. 11/12 Şubat 1921'de Kızılordu, Ermeni kuvvetleriyle birlikte Gürcis-

****

4 - Yusuf kemal Tengirşenk ile 19.12.1959 günü yaptığımız görüşmelere ait notlardan.

5 - Bu taarruz hakkındaki tafsilât, kronolojik sıra bakımından birinci kitapta verilmiştir: s. 361 - 365.

6 - Albay Mehmet Arif, Anadolu inkılâbı - İkdam Matbaası - İstanbul, 1924, s. 73.

tan'a taarruza başlamıştı. Gürcistan elçisi Medivani Ankara'ya henüz gelmişti. Türk hükümeti, Rus-Gürcü Harbinin başlamasından faydalanarak, Gürcü elçisine 21 Şubatta bir nota verdi. Genel Kurmay ise, bir gün önce, Doğu Ordusu Kumandanlığına yazdığı emirde, Gürcüler Artvin ve Ardahan'ı barış yoluyla bırakmazlarsa askerî harekete girişilmesini bildirdi.

Hariciye Vekilinin notasında, Türkiye'nin Gürcistan ile bir barış yapmak üzere günlerdenberi göstermekte olduğu iyi niyetlere karşılık, elçinin oyalama politikası güttüğü nezaketle belirtiliyor ve 22 Şubat günü Ardahan ve Artvin terkedilmezse askerî tedbirlere başvurulacağı kesin bir şekilde hatırlatılıyordu.

Gürcü Hükümeti, Rusya'nın taarruzuna uğradığından son derece sıkışık durumda idi. Türkiye'ye olumlu cevap vermekten başka çare yoktu. Türk Ordusu, 24 Şubat'ta Ardahan'ı 6 Mayıs'ta Artvin'i, 7 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Martta Batum'u ve 14 Mart'ta Ahılkelek'i işgal etti. Bu sırada, Kızılordu, Gürcü ordusunu yenerek Tiflis'e girmiş ve Sovyet Gürcü hükümeti kurulmuştu. Fakat iki gün sonra (16 Mart 1921) Moskova'da Türk-Rus Andlaşması imzalanacak ve Batum'un bırakılması zorunluğu doğacaktı.

— III —

Türk - Fransız Harbi, İstiklâl Harbinin ikinci derecede bir cephesidir. Bu cephede büyük kuvvetler kullanılmamış ve askerlik bakımından fazla önemi olmayan çarpışmalar ile şehir muharebeleri cereyan etmiştir. Çok dağınık ve ayrıntılı olaylara sahne olan Güney Cephesinde, harbin süresi de kısadır. Çarpışmalar, Ocak 1920'de başlamış ve bir yıl kadar sürdükten sonra 1921 yılı Mart ayının ilk yarısında son bulmuştur. Halbuki, harbe yel açan işgaller, Mütareke (Mondros) sonrasına rastlar ve hukuken harbin bitimi ise 20 Ekim 1921 (Ankara Anlaşması)dır.

Kendilerini Osmanlı İmparatorluğunun mirasçıları sayan üç büyük devletten ikisi, İngiltere ve İtalya, paylarını alırken Türkiye ile yeni bir silâhlı çatışmaya girişmemek için son derece dikkatli davrandıkları halde, Fransa'nın davranışı basiretsiz bir politikanın sonucudur. Fransa'nın düştüğü yanlışlık, Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştırmasından ileri geliyordu. Ayrıca Fransa, Suriye Mandasını ve Kilikya'yı elde bulundurmak ve Anadolu'da

kendisine tanınan **«nüfuz ve menfaat bölgesi»**nden yararlanabilmek için çokça asker kullanmak zorunda kalacağını da kestirememiştir. İçinde bulunduğu harp sonu güçlükleri sebebiyle, bütün bu faydaların hepsini sağlamaya yetecek bir kuvveti, bu bölgeye ayıramazdı. Bunun için Araplara ve özellikle Türklere karşı Ermenileri müttefik olarak seçti. Böylece, Ermeni hâmiliğini de yüklenmiş, fakat tahrike çok elverişli olan Ermeni halkının başını derde sokmuş oluyordu. Birinci Dünya Harbinde Araplar, Türklere karşı ayaklandıkları halde, Fransızların yanlış tutumu, Türk-Arap işbirliğinin kurulmasını da mümkün kılmıştır.

Görülüyor ki, Güney'deki harp, yalnız Türklerle Fransızlar arasında geçmiş bir olay değildir. Üç halkın kurtuluş mücadelesi iç içedir ve bu dört yanlı kavgada, emperyalist bir devlet olarak, Fransa, etken durumundadır.

Türk istiklâl Harbinin Güney Cephesinde Fransa'nın üç tümenlik bir kuvveti vardı. Topçu, uçak ve zırhlı otomobillerle takviyeli olan bu kuvvet, biri Fransız, ikisi Senegal, dokuzu Cezayir alayı olmak üzere 12 alayı bulunuyordu.[7] Fransız birlikleri Mersin'den Urfa'ya kadar olan Türk topraklarına ve Suriye kuzey bölgesine yayılmış durumda idi. Suriye'deki Arap kurtuluş hareketini de bastırmak zorunda olduklarından, Fransız Kumandanlığı emrindeki kuvvetin hepsini Türklere karşı kullanamamıştır. Buna karşılık, Türk cephesinde organize ettikleri muntazam Ermeni kıt'aları ve Ermeni milis kuvvetleri, Fransa birlikleriyle beraber döğüşüyorlardı. Ermeni savaşçıların sayısı ise üç binden az değildi.

Güney Anadolu'da Fransız işgaline ve Ermeni hareketine karşı Millî Mücadele liderinin ilk ilgisi, Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılan Kumandanlar toplantısında (16 Kasım 1919) alınan kararlarla başlamış ve bu bölgeye gönderilen üç subay, teşkilât yapmakla görevlendirilmişti. Güney cephesi, milis kuvvetler kurularak yavaş yavaş teşekkül etmiş ve olaylar 1920 yılı Ocak ayında birdenbire ve hızla gelişmiştir.

****

7 - Fransız ordusunun bu kuruluşu, Kilikya cephesindeki Türk II. Kolordusu tarafından tesbit edilmiştir. Yüzde yüz sıhhatli olamaz, başka kaynak bulamadığımızdan bunu almak zorunda kaldık. Güneydeki harbin ilk muharebesi 20 Ocak'ta Maraş'ta başladı ve sonra diğer yerlere sıçradı.

Maraş muharebesi başarılı oluyordu. Fransızlar, burada kötü duruma düştüler. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Fransızların, prestijlerini kurtarmak için Maraş olayını kanlı bir şekilde bastırmalarından ve bu bölge halkını parça parça ezmelerinden endişe duymaktaydı. Onun için bölgenin her yerinde birden millî müfrezelerle küçük, büyük hareketlerde bulunarak bir gerilla harbine girişilmesini uygun görmüştü. Batıda Yunanlılarla karşı olduğu gibi, burada da sonradan bir cephe teşkil edilebileceğini ummuyordu. Ancak, hareketsiz kalmak da tehlike idi.[9]

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920 tarihinde ilgili Kolordulara (Sivas, Diyarbakır, Ankara ve Konya) Gerilla harbi için, özetlediğimiz şu talimatı verdi:[10]

Fransızlara karşı ayaklanma hareketinin şekil, Fransız kuvvetlerini ayrı ayrı, birdenbire, bulundukları yerde sarmak ve ufak garnizonlardan başlayarak esir almak ve yok etmektir. Bu teşebbüs; demiryolu tünellerini ve köprülerini atmak, yolları otomobil işlemiyecek hâle getirmek ve Fransız kuvvetlerinin birbiriyle olan irtibatını kesmek suretiyle geliştirilecektir.

Ayaklanma yavaş yavaş başlayacaktır. Birinci devre Urfa ayaklanmasıdır. Buna hemen başlanacaktır. Diğer devrelerin ne zaman başlıyacağı sonra bildirilecektir.

Onüçüncü Kolordu (Diyarbakır) cephesinin vazifesi, Fırat nehrinin doğusunu düşmana boşalttırmaktır. Bunun için, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binalara ve çadırlara her gece baskın yapılacaktır.

Eğer iyi düzenlenirse, herbiri yaklaşık olarak on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat'ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Kesin hücumlar, Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf oldukları yerden başlayacaktır.

Aşiretler de harekete teşvik edilecektir. Aşiret, Fransızlarla tutuştuktan sonra devam edip gider.

Yirminci Kolordu cephesinde; sür'atle müfrezeler hazırlanacak ve içeriye girmek için ayrıca talimat beklenecektir.»

****

9 - Atatürk, gerilla harbi hakkında Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuş ve hepsinden uygun cevap almıştır. (Harp Vesikaları Dergisi, s. 15, V: 382).

10 - Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s. 15, V: 383.

413

Zaten gelişmekte olan gerilla hareketi, bu talimattan sonra hızlanmıştır.

Aşiretler, Mustafa Kemal Paşa'nın umduğu veya telkin etmek istediği ölçüde mücadeleye angaje olmamışlardır. Hattâ, Millî Mücadelenin en buhranlı safhalarında, bölgenin en büyük aşireti olan Millî Aşiret, Fransızlarla anlaşarak isyan etmiştir. Bununla beraber, Millî Aşireti de dahil olmak üzere, büyüklü küçüklü birçok aşiretin Fransızlara karşı savaştıklarını görmekteyiz, özellikle, Urfa muharebesinde böyle olmuştur. Bu muharebeye katılan aşiretler şunlardır:

Millî aşireti (150 savaşçı), Bucak aşireti (150 savaşçı), Badelli aşireti (350 savaşçı), Döğerli aşireti (100 savaşçı), İndelli aşireti (100 savaşçı), Gazze aşireti (600 savaşçı), Seyhanlı aşireti (100 savaşçı)[11]

Hatıra eserlerinden ve bazı yazışmalardan anlaşıldığına göre, aşiretler, diğer millî kuvvetler (milis) gibi kıyasıya döğüşmemişlerdir. Nitekim, 19 Mart 1920'de Urfa halk: adına Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan ve ordudan yardım yapılmazsa mücâdeleden vazgeçileceği bildirilen bir telgrafta *«..... verdiğimiz şehitlerin ve yaralıların toplamı, bize yardım için gelen aşiretlerin hepsinin verdikleri kayıptan fazladır»* kaydına rastlamaktayız.

Gerilla harbinin özelliği, hele bir yerden sevk ve idare edilmezse, dağınıklık ve düzensizliktir. Her kuvvet bir başkasından,haklı veya haksız şikâyetçi olur. Urfa halkı aşiretlerden şikâyetçi idi. Fakat, aşiretler ordudan; ordu, millî kumandanlardan şikâyet ediyordu. Güneydeki harbin başladığı ve şiddetle sürüp gittiği devre, yani 1920 yılının ilk yarısı, Ankara'nın çok daha önemli meselelerle karşılaştığı zamana rastladığından, bu cephe âdeta sahipsiz gibi idi. Cephe ile en çok ilgilenmesi gereken Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin pasif tutumu, ayrıca bir şansızlık teşkil ediyordu. (Arap asıllı olan bu Albay, zaferden sonra askerlikten ayrılmış, Suriye'ye giderek orada yerleşmiştir.)

Başlangıçta, Yunanlılara karşı olduğu gibi Güney'de

****

11 - Ali Saip (Ursavaş), Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri. - Ankara: 1340 (1924), s. 177.
Not: Bu bölgede daha sonra muharebelere katılan alaylarımızın bir kısmı 130 - 150 mevcutlu idi.

bir cephe teşkilini lüzumlu ve mümkün saymayan Ankara, sonunda bu başıbozukluğa bir çare düşünmek zorunda kaldı. Gerilla harbinin yine de iyi kötü yürütülebilmesi, bu bölge Kuvayi Milliye'sinin Batı'daki Kuvayi Milliye'den farklı oluşundandır. **Güney Kuvayi Milliye'si, gerçek anlamiyle halk kuvvetleri idi.** Kuvayi Milliye Kumandanları, bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylar idi. Eşkiya, çete ve zorbalar burada Kuvayi Milliye'ye karışmamışlardı. Kuvayi Milliye yalnız vatanseverlik duygusuyla savaşıyordu. Gerekirse muntazam ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor veya işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale muharebesine girişiyordu.

1920 yılı Haziranında cephe teşkilâtı yapıldı. Cephe ikiye ayrıldı. Fırat nehrinin doğusuna Elcezire cephesi adı verildi. Kumandanlığına Nihat (Anılmış) Paşa tayin edildi. Fırat'ın batısı Adana Cephesi adını almıştı ve Kumandanı Albay Selâhattin Adil Bey idi.

Güney'deki harbin önemli muharebeleri şunlardır:

Maraş Muharebesi: 20 Ocak 1920 - 10 Şubat 1920,

Adana Muharebeleri: 21 Ocak 1920 - 20 Ekim 1921,

Urfa Muharebesi: 9 Şubat 1920 - 11 Nisan 1920,

Antep Muharebeleri: 1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921.

Maraş ve Urfa muharebeleri, bu iki şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı yapılmış ve her iki muharebede de Fransızların ve Ermenilerin yenilerek çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Urfa bozgunundan sonra, Fransızlar bir daha Fırat'ın doğusuna geçmemişler ve Maraş'ı yeniden işgal için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır.

En çetin muharebe Antep'te cereyan etmiştir. Antep savunması içeride ve dışarıda büyük yankılar uyandırmıştır. Antep muharebesinin son üç aylık safhası, Urfa ve Maraş muharebelerinin aksine, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması şeklindedir. Antep halkının ve savaşçılarının, her tarafla irtibatları kesildiği[13], yiyecek ve cephane sıkıntısı çekildiği halde, gösterdikleri direnme gücü, kahramanlık destanlarını andırmaktadır. Adana Cephesi Kumandanlığının, emrindeki iki zayıf tümenle duruma etkili olamayışı, gittikçe açlığa sürüklenen halkın ve Kuvayi Milliye'nin moralini bozmakta idi. Nihayet, biri 6/7 Şubat 1921 gecesinde, diğeri ertesi gece olmak üzere iki yarma

****

13 - Kuşatmaya rağmen, Fransız çenberini gizlice geçebilen kuryelerle haberleşme mümkün oluyordu.

hareketiyle, savaşçılar, Antep'ten çıkıp kurtuldular ve şehir Fransızlara teslim oldu.[14]

Adana bölgesinde cereyan eden başlıca muharebeler şunlardır:

18 Mayıs 1920 günü Pozantı'da muhasara edilen 800 mevcutlu bir Fransız kuvveti 10 gün süren muharebeden sonra 28 Mayıs'ta esir edilmiştir.

Şar kasabası, buradaki Ermeni kuvvetine yapılan taarruz sonunda 2 Temmuz 1920'de kurtarılmıştır.

Haçin kasabası kuşatılmış, aylarca süren muharebelerden sonra, 17 Ekim 1920 günü, Türk kuvvetlerinin taarruzuna dayanamayan Ermeniler, kasabayı baştan aşağı yakıp geçe karanlığında çekilmişlerdir.

7-10 Mart 1921'de Osmaniye'de muharebeler olmuş ve Fransızlar Adana'dan takviye alarak taarruza geçtiklerinden Türk kıt'aları geri çekilmişlerdir.

Bu muharebeden sonra cephede âdeta bir mütâreke havası esmeye başladığından kayda değer askerî hareket olmadı.

Fransız'lara karşı Suriye'de başlamış olan Arap millî hareketi, Türk Güney cephesinin yükünü bir dereceye kadar hafifletmiştir. Türk ve Arap kuvvetleri arasında kalan Fransızlar, hem Güney Anadolu'da, Kilikya'da, hem de kuzey Suriye'de savaşmak zorunda bulunmuşlardır. Arap millî kuvvetleri, zaman zaman Türk topraklarına kadar girerek Fransızlar tedirgin etmişlerdir. Buna karşılık Türk Kuvayi Milliye'si, akınlarını Kuzey Suriye'ye kadar uzatmışlardır.

Türk-Arap işbirliğinin, Arap millî liderlerine büyük umutlar verdiğini yazışmalardan anlıyoruz. Ankara'ya yaptıkları teklifte, Suriye, Irak ve Türkiye'nin istiklâllerini kurtararak bir konfederasyon kurmalarından veya sonra kararlaştırılacak bir formül üzerinde anlaşmaktan söz etmişlerdir. Şüphesiz, bütün Araplar böyle düşünmüyorlardı, aralarında Fransızlarla anlaşanlar da vardı.

Fransızlara karşı savaşan ve Türklerle işbirliği yapan kuruluşlar ve liderler şunlardır: Halep'te **«Halep Teşkilât-ı Milliyesi»**, Şam'da **«Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi-i Osmaniye Heyet-i Umumiyesi»**, yine Şam'da **«Gönüllü Ka**

****

14 - Büyük Millet Meclisinin 8 Şubat 1921 tarihli toplantısında, hükümetin teklif ettiği bir kanun tasarısı kabul edilerek «Ayıntap» adı «Gaziayıntap» şeklinde değiştirilmiştir.

hire Fırkası» «Amman Çerkeş Fırkası». Bu teşekkülleri Osmanlı ordusu eski subaylarından olan Suriyeliler yönetmekte İdiler. Şam'da Şefik Bey, Halep'te Yarbay Emin Bey, kurmay Yarbay Şakir Nimet Bey gibi...

Türkler, Suriye'deki teşkilâta talimat vermek, teşkilâtçılar göndermek, silâh ve cephane vermek suretiyle yardım etmişlerdir.

Güney Cephesinde, Fransızların teklifi üzerine 28/29 Mayıs 1920'de başlayan 20 günlük bir mütâreke imzalanmıştı. Fakat, mütâreke devresinde Türklere karşı bir takım zulümler yapıldığından, 18 Haziran'da mütâreke bozuldu.

Fransa, Ortadoğu'nun bu bölgesindeki menfaatlerini korumağa çalışırken, işin çıkmaz bir maceraya sürüklendiğini bir süre sonra anlamaya başlamıştır. Kilikya ve bir Türk şehri uğruna Suriye Mandası tehlikeye düşebilirdi. Suriye'de rahat kalabilmek maksadiyle, Türklerle anıktan başka yapacak bir şey yoktu. Nitekim, 1920 yılı sonlarına doğru, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine General Pellâ'nin ve İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Kumandanlığına da General Charpy'nin tâyin edildiklerini görmekteyiz. Nihayet, 16 Ocak 1921'de Briand kabinesi kuruldu. Bundan sonra, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun değişmeye başladığı açıkça belli olacaktı.

23 Şubat - 12 Mart 1921'de Londra'da toplanan konferans, Türkiye ile Fransa'nın bir anlaşma yapmasına fırsat vermişti. 11 Mart'ta Briand ile Bekir Sami Beyin imzaladıkları bu anlaşma, derhal Suriye Kumandanlığına bildirilmiş ve cepheye bir mütâreke havası hâkim olmuştur. Fakat, bu anlaşmayı Türk hükümeti kabul etmedi. Buna rağmen Güney Cephesinde, Fransızların hareketsiz kalmalın sebebiyle, sükûnet bozulmadı.

Türkiye de barış istemekte idi. Fransa, 1921 Haziranındı! Barış için Frenklin - Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Barış, uzun görüşmelerden sonra 20 Ekim 1921'de Ankara' da imzalanmakla, istiklâl Harbinin Güney Cephesi de kapanmış oldu.

Trakya'daki harb, I. Kolordunun Yunanlılar tarafından yenilmesiyle 25 Temmuz 1920 tarihinde Türkler aleyhine sonuçlanmıştı. Büyük Zafere kadar, Trakya'da artık hiçbir askerî hareket olmayacaktı. Bu sebeple Trakya'da olup bitenleri burada özetliyeceğiz :

Müdafaa-i Hukuk hareketinde, çok uyanık ve enerjik davranan Trakya, İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920)

sonra, İstanbul ile ilişiğini kesmiş, seferberlik ve örfî idare ilân etmişti. Bu tarihte, Trakya'da demiryolunu işgal ile görevli ancak bir Yunan taburu vardı. Spa Konferansında, Yunanistan'a, Trakya'yı işgal müsaadesi verildi. Fakat Yunanlılar, Haziran ayında Anadolu'da büyük bir harekete giriştiklerinden, Trakya'da Temmuz 1920'ye kadar teşebbüse geçemediler. Millî Mücadelenin Trakya'ya ait bölümü uzun sürmekle birlikte, buradaki askerî hareket hemen hemen bir haftaya inhisar etmiştir.

Trakya muharebeleri başlamadan önce seferberlik ilân edildiğinden, Trakya'daki I. Kolordu takviye edilmiş ve şu mevcuda yükselmişti:

761 subay ve askerî memur, 17500 er (10.000 tüfek), 47 makineli tüfek ve 53 top.

Ayrıca, 748 silâhlıyı bulan, 10 millî müfreze kurulmuştu.[15]

Trakya'daki Kolorduya, harple ilgili olarak, Ankara' dan ilk önemli talimat, 1920 Ocak ayı başlarında, Yunanistan'ın İzmir'i ilhak edeceği hakkında alınan haberler üzerine, 9 Ocak'ta yazılmıştır. Bu talimat, daha çok Anadolu'daki birlikler için hazırlanan genel savunma plânı dışında, I. Kolordu'dan beklenen hizmeti göstermektedir. Trakya ve Anadolu arasına daha kuvvetli yabancı kıtaların girebilmesi ihtimali düşünülerek, hazırlanan savunma plânında I. Kolordu hesaba katılmamıştı. Ancak, **«Heyeti Temsiliye»** başkanı Mustafa Kemal Paşa, plânı tamim eden telgrafında, Trakya'daki Kolorduya ayrıca şu talimatı vermişti :

a) Rumeli'deki Kolordu da, aynen Anadolu'daki Kolordular gibi seferberlik yapacak.

b) Bulgarların, hiç olmazsa tarafsızlığı kazanılacak.

c) Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya yapılması muhtemel bir taarruz durdurulacak.

d) Böyle bir taarruz olmazsa, Batı Anadolu'daki girişilecek harekete yardım için, nizami ordu birlikleriyle takviyeli millî müfrezelerle, Selanik'te yığınak yaptığı bilinen Yunan kuvvetlerine taarruzlar yapılacak, bu kuvvetlerin Anadolu'ya gönderilmesi önlenecek.[16]

****

15 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu yayını. - Ankara: 1955, cilt I, s. 324-335.

16 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt: II, s. 72.

I. Kolordu, bozguna uğrayıp dağıldıktan sonra **«Trakya-Paşaeli Cemiyeti»** üyelerinin Ankara'da yaptıkları görüşmeler sonunda Trakya'da yeni bir teşkilât yapılması kararlaştırılmıştır. Şakir (Kesebir), Fuat (Balkan) ve Cevat Abbas (Gürel)[17] Beylerden müteşekkil bir heyet kurulmuş ve bu heyete Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın imzalariyle yazılan 26 Haziran 1921 tarihli talimatta[18] Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Trakya'da yapılacak olan teşkilâttan beklediği faydanın **«mümkün olabildiği kadar Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında tutmak ve uğraştırmak»** olduğu belirtildikten sonra: Bulgaristan'daki Yunan aleyhtarı çevrelerle işbirliği yapılarak Yunanlıların elinde bulunan topraklarda halkın kışkırtılması, küçük ve fakat çok sayıda kurulacak çetelerle kışkırtılan halkın desteklenmesi, görevleri veriliyordu.

Bu görevlerin yapılmasında dikkat olunacak hususlar talimatta şöyle sıralanmıştı :

1. Yapılacak teşkilât, kışkırtma, propaganda ve çete hareketlerinin, doğrudan doğruya Yunanlılara karşı olduğunu belli etmek.

2. Bulgarlarla da, Bulgaristan menfaatlerinin tarafımızdan tamamen göz önünde bulundurulduğunu ve kendilerine karşı bir hareketin söz konusu olamıyacağını temin etmek.

Ne yazık ki, Anadolu'nun Trakya'dan beklediği faydaların hiç biri gerçekleşmemiş ve Anadolu'dan da Trakya'ya herhangi bir yardım yapılamamıştır. Gerçi, Doğu Trakya'da Bulgar komitecileriyle birlikte çete hareketi yapılmıştır. Fakat, bütün bunlar harbin genel gidişini etkileyecek nitelikte değildi.

Trakya muharebeleri, 20 Temmuz 1920 sabahı Marmara Ereğlisi'ne ve aynı zamanda Tekirdağı'na Yunan çıkarmasiyle başladı. Çıkarmayı Yunan donanması destekliyordu. Anadolu'dan nakledilip Trakya'ya çıkarılan kuvvet, Yunanlıların İzmir Tümeni idi. Karaya çıkan Yunanlılar, dört koldan kuzeye doğru yürüyüşe geçtiler. Çorlu'ya yürüyen kol, buradaki Türk Alayını dağıtarak şehre girdi. Tekirdağı'ndaki Türk birlikleri de kısa bir direnmeden sonra kısmen dağıldı ve pek az bir kuvvet geriye doğru çekildi. Böy-

****

17 - Cevat Abbas Trakya meseleleriyle ilgilenmek üzere Bulgaristan'a kadar gönderilmişti.
18 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 99-100.

lece, Trakya'yı savunacak olan 3 tümenli I. Kolordunun bir tümeni (55. tümen) muharebenin ilk günü elden çıkmış bulunuyordu.

İkinci gün, Trakya'nın batı sınırındaki iki Türk tümenine Yunanlılar topçu ateşiyle saldırdılar. Fakat, gerek Edirne bölgesinde, gerekse Uzunköprü bölgesinde bütün gün taraflar arasında topçu ve piyade ateşinden başka bir hareket olmadı. Bu cephede, üçüncü gün de aynı şekilde geçti.

Muharebenin 4. günü olan 23 Temmuzda, güneyden yürüyen ve hiçbir direnme ile karşılaşmıyan Yunan tümeni iki koldan Babaeski'ye doğru ilerliyordu. Türk Kolordusu bu durumda arkadan da baskıya uğramıştı. Yunanlılar, Babaeski doğu sırtlarını savunan Türk kuvvetlerine, gece, taarruz ettiler ve cepheyi bozguna uğrattılar. Bu geceden itibaren I. Kolordunun bütün birlikleri, kuzeye, Bulgar sınırına doğru çekilmeye başladı. Çekilme, 24 Temmuz günü devam etti. Trakyalı erler, muharebenin ilk gününden beri kıtalarını bırakıp kaçıyorlardı. Bulgar sınırına doğru yapılan çekilmede yalnız Anadolulu erler kalmıştı. Kolordu Kumandanı, emrinde kalan kuvvetle Bulgaristan'a geçmeye karar verdi. Bu karar gereğince Bulgaristan'a girebilen asker ve sivil sayısı şöyledir :

700 subay ve askerî memur, 4000 er, 10000 kadar göçmen (çoğu Makedonya'dan Trakya'ya gelmiş olanlar.)

Silâh olarak Bulgaristan'a ancak 3000 kadar piyade tüfeği ile 30 makineli tüfek ve birkaç top götürülebilmiştir.[19]

Trakya muharebeleri acıklı bir maceradır. Savunma hazırlıkları ve plânı, muharebelerin sevk ve idaresi son derece düzensiz bir şekilde cereyan etmiştir.

Beş gün süren muharebelerde Kolordunun insan kaybının 3 subay ve 40-50 erden ibaret olması, Trakya macerasının niceliğini göstermeye yeter. Trakya'da kuvvetli bir liderin bulunmayışı bu sonucu vermiştir.[20] Halk, birçok yerde Orduyu ve savunmayı açıkça ve hattâ fiilî müdahaleye başvurarak sabote etmiştir.

Trakya muharebelerinde kolordu kurmay başkanı göreviyle bulunmuş olan Yarbay Abdurrahman Nafiz (Org.

****

19 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt I, ı. SN.

20 - Trakya'nın lideri olan Albay Cafer Tayyar, muharebe sırası Yunanlılara esir düşmüştü.

A. N. Gürman), Genel Kurmay Başkanlığına verdiği raporda Trakya felâketinin sebeplerini şöyle açıklar:

«Trakya halkı genellikle savunmaya taraftardı. Yabancı boyunduruğu altına girmek istemedikleri kanaatinde idim. Mâlen ve bedenen fedakârlıktan çekinmiyorlardı. Fakat, Çorlu, Vize ve Saray yöresinde asker kaçaklarının miktariyle, yardım toplamaktaki güçlük, dikkati çekecek bir derecedeydi. Muharebe başlamadan üç hafta evvel geldiğim için bu hususları lâyıkiyle tetkik edememiştim. Lâkin, muharebe başladıktan sonra ortaya çıkan durumlardan ve yaptığım hususi tetkikattan halk ve ordu üzerinde, bilhassa fena tesir yapan hususların aşağıdakiler olduğuna kanaat ettim:

1. İstanbul gazetelerinin Trakya'ya serbestçe gelmesi ve İstanbul'a gidip gelenin eksik olmaması ve bu suretle bazı İstanbul çevrelerinin ve gazetelerinin her vesileden faydalanarak savunma aleyhindeki sözleri ve yayınları.

2. Düşmanın, yalnız Yunanlılardan ibaret olmayıp, İngiliz ve Fransızların, Yunanlıların arkasında bulunduğu ve gerekirse bunların da Yunanlılara yardım edecekleri fikir ve kanaatinin uyanması.

3. Yerli hıristiyanların savunma aleyhindeki propagandası.

4. Trakya'nın özel durumu, yardım bekliyecek bir yönü bulunmaması.

5. Haziran 1920 sonlarında, Anadolu harekâtını Yunanlıların pek kolaylıkla yapmaları ve düşmanların, bunu, gazetelerden, uçaklardan, her türlü vasıtalardan faydalanarak yaymaları büyük etki yapmıştır.

Orduda disiplin istenilen derecede değildi. Erler, kendilerini gönüllü sayıyorlardı. Silâhlı ve silâhsız kaçak sayısı pek yüksek bir sayıya varıyordu. Subaylardan, seve seve canlarını feda edenler ve kanlarını akıtanlar vardı, fakat, subaylardan bir kısmı da Trakya'dan kurtulmak için can atıyordu. Bazıları, izinli gitmek için kolordu kumandanına:

— Benim, bu memlekette dikili bir ağacım yoktur. Bir karımla bir çocuğumdan başka bir şey düşünmem. Çocuğum, ister Fransız, ister İngiliz olsun. Umumi Harpte, subay ailelerinin hallerini gördük., diyecek kadar kendilerini üzüntüye kaptırmışlardı. Uzunköprü ve Tekirdağı'ndaki birliklerine gönderilen bazı subaylar, hiç çekinmeden, hicap duymadan, İstanbul'a gittiler ve orada kaldılar. O vakit, bunlara, bir şey yapılamamıştı. Bu hâl, Trakya dışında daha

ziyade hissolunuyordu. Subay ve doktor eksikliği endişe verecek bir derecede idi. İstanbul'dan tâyin olunan birçok teğmen ve 45 kadar yüzbaşı rütbesindeki subaylardan ve doktorlardan hiçbiri gelmedi.»[21]

***

İstiklâl Harbinde askerî strateji, politik alanda olduğu gibi çok doğru tesbit edilmiş ve şu hedefleri gütmüştür:

1. önce Ermeni ordusuna taarruz edip, Rusya yolunu açmak ve buradan kuvvet tasarruf etmek.

Bu taarruz için kuvvet dengesi Türkiye lehinde idi ve başarı şansı büyüktü. Ermeni ordusuna karşı kazanılacak zafer, ayrıca millî hareketin prestijini arttıracağı gibi, Ermenilerin silâh ve cephanesine el koymak mümkün olacaktı. Diğer taraftan, Doğunun güvenliği böylece sağlanmakla, bu cephedeki kuvvetlerin bir kısmı Batı Cephesine kaydırılabilirdi. Türkiye - Rusya yolunun açılması bakımından da bu teşebbüs öncelik kazanıyordu.

2. Güney cephesine fazla kuvvet ayırmadan Fransızlara karşı gerilla harbi yapmak.

Fransızlar, kendilerine göre sınırlarını biraz geniş tuttukları Kilikya'yı savunmakta ve Sevres Andlaşması ile Fransız nüfuz ve menfaat bölgesi olarak kabul edilen Anadolu topraklarına yakın bulunmaktan daha ileri gidecek bir harp hedefi gütmüyorlardı. Almanya barışından beklediğini elde edemediğinden müttefiklerine kırgındı. Bu bölgede büyükçe bir kuvvet bulundurulması da mümkün görünmüyordu.

3. Ordu yeniden kurulup taarruz gücü kazanıncaya kadar mevzii başarılara özenmemek ve ancak savunma muharebeleri yapmak.

Ordunun sürekli olarak savunma durumunda kalması, özellikle Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında geniş hoşnutsuzluklara, sert tenkitlere ve tehlikeli dedikodulara yol açmış, ama gerçek bir stratej olan Mustafa Kemal Paşa, hepsine göğüs gererek, taarruzun zamanını sabırla beklemiştir.

4. Taarruz için iyice hazırlandıktan, bütün imkânları son haddine kadar kullandıktan sonra, bir baskın taarruzu yaparak düşmanı yok etmek ve harbi sona erdirmek.

****

21 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 336-337.

26 Ağustos 1922'de bile, ordu, taarruz için Mustafa Kemal Paşanın gönlünce hazırlanmış değildi. Ancak, ekonomik ve politik zorunluklar daha fazla beklemeye elvermediği, bütün imkânlar da sonuna kadar kullanıldığı içindir ki, taarruzun bu tarihte yapılmasına karar verildi.

5. Yunan ordusu, Anadolu'dan atılıncaya kadar Trakya'yı kendi imkânlariyle başbaşa bırakmak.

1920 yılı Temmuzunda I. Kolordu, Yunan taarruzu karşısında tasfiyeye uğradıktan sonra, Trakya, fiilen savaş alanı olmaktan çıkmış bulunuyordu. Artık, Trakya'da yeni tertipler peşinde koşmak olmayacak şeydi. Aksi takdirde, kuvvetler ve idarenin imkânları, faydasız yere dağılmış olacaktı.

***

Harp ne kadar güç olursa olsun, kazanılabilir. Hele kurtuluş harplerini kazanmak şansı hiçbir zaman kaybolmaz. Ancak, şu var ki, harbi kazanmak kurtulmaya yetmiyor. Kurtuluş harbi yapan milletlerin, harpten sonra çok daha çetin bir mücadeleye hazırlıklı olmaları gerekiyor. İkinci Dünya Harbinden bu yana, kurtuluş harplerini ve İstiklâllerini kazanmış milletlerin nasıl güçlükler içinde bocaladıklarını görüyoruz.

Bize gelince, esir milletlere kurtuluş yolu gösteren, emperyalist devletleri bile hayran bırakan bir harbi kazandıktan sonra, nerede olduğumuzu, gerçeklerini araştırarak düşünmeliyiz. Bunca yıl önce kurtuluş harbini yaptığımız halde, kurtuluş mücadelesini tamamladığımızı söyliyebilir miyiz? Kendimizi aldatmaya niyetimiz yoksa, buna «hayır» diye cevap verebiliriz.

423

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YUNANİSTAN

A. TARİHÇE

Yunanistan genç ve küçük bir devlettir. Fakat, siyasi tarih profesörü Rossier'in dediği gibi, Yunanistan, dünyayı endişeye düşüren işlerde her vakit haddinden fazla bir yer işgal etmiştir. 1919 yılında, ordulariyle Anadolu'da bulunuşu gibi.

Yunanlılar, yüz yılı aşan bir zamandan beri, Avrupa'dan ve hele büyük devletlerden gördükleri faydayı iki şeye borçludurlar: Geçmişlerine ve Türkler'e karşı olmalarına. Avrupalıların, Rönesans'la eski Yunan uygarlığına eğilmeleri, yaygın bir Yunan hayranlığına ve dostluğuna başlangıç olmuştur. Diğer taraftan **«Türklere karşı Grek»** demek, **«hilâle karşı salip»** demek oluyordu. Hakkı teslim etmek için söylemek gerekirse, Yunanlılar, bu iki avantajı kendi çıkarlarına uygun şekilde zaman zaman çok iyi kullanmışlardır. Bu sebeple Avrupa'nın ağırlığı her zaman Yunanistan'ın yanında olmuştur.

Garip bir tesadüf olarak Yunanistan'ın istiklâlini sağlayan Yunan İhtilâli, olaylarını inceleyeceğimiz tarihten tam yüzyıl öncesine rastlar.

Osmanlı Devletine karşı Mora'da ayaklanma başladığı zaman, bütün Avrupa heyecandan sarsılmıştı. Her memlekette Yunansever dernekler kurulmuştu. Yunan davası için, elden gelen herşey yapıldı. Paralar toplandı, savaşçı gönüllüler hazırlandı, İngiltere'den ünlü şair Byron, koşup savaşçıların arasına katıldı. Victor Hugo, en ateşli şiirlerini Yunanlılar için yazdı. Birçok İngiliz ve Fransız subayı ihtilâlcilerle birlikte Türklere karşı savaştılar. Avrupa halkının ve sanatçılarının gösterdikleri bu ilgi, devlet idarelerine de bulaştı. Laybach ve Verone Kongrelerinde bütün Asileri

küstah şerirler olarak ilân edip, nerede isyan çıkarsa elbirliğiyle söndürmeye karar veren **«Mukaddes İttifak»**a dahil dört büyük devlet-Avusturya hariç - Yunan ihtilâlini destekledi. Bundan sonra olaylar şöyle gelişti:

Osmanlı devletinin Yunan ihtilâlini bastırdığı bir sırada (1827) İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Akdeniz'e gönderdiği kuvvetli bir filo Navarin'de Türk filosunu kıstırıp birkaç saat içinde yoketti.

Rusya, Türkiye'ye karşı harp ilân etti (1828).

Fransızlar Mora'ya asker çıkardılar.

Yunan İhtilâlcileri yeniden derlenip toparlandı.

Yenilmiş olan Osmanlı Devleti ile Edirne'de andlaşma imzalandı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edildi (1829).

Osmanlı - Rusya harbi (1877-78) de Yunanistan'a hiç bir fedakârlığa katlanmadığı halde, genişleme imkânı sağladı. Berlin Andlaşması (1878) ile Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesi kabul edildi.

Balkan Harbi'nden muzaffer çıkan Yunanistan, toprak ve nüfus bakımından iki misli büyüdü. Epir ve Makedonya'nın Güney bölgeleriyle Batı Trakya'nın bir kısmı -aşağı yukarı bugünkü Yunanistan - Yunanistan'a katıldı. (Bükreş Andlaşması, 1918). Harpten çok kazançlı çıkmasına rağmen, Yunan devlet adamlarından birinin dediği gibi, Yunanistan'ın iki kuşak süresince çalışma ve barış devrine ihtiyacı vardı. Fakat bir taraftan da, genişleyen sınırları savunabilmek ve Balkanlarda meydana gelen yeni şartlar karşısında kuvvetli olabilmek için daha büyük bir orduya muhtaçtı. Bu birdenbire büyüme, birçok mesele yaratmıştı. Herşeyden önce yeni kurulan birliklere subay bulmak gerekti. Yedek subaylar muvazzafa geçirilerek, astsubaylar subaylığa terfi ettirilerek, güçlük şeklen çözüldü. Ne var ki, yeni Yunan ordusu yalnız bir harp denemesinden başka değer taşımıyordu. Talim ve terbiye seviyesinin yükselmekte olduğu bir sırada ise, ordu ihtilâle karışacak ve çok tehlikeli bir hastalığa uğrayacaktı.

Birinci Dünya Harbi başlayınca taraf seçmek durumunda kalan Yunanistan'da Kral ve Venizelos'un arası açıldı. Hükümetten çekilen Venizelos, 1916'da Selanik'te bir İhtilâl cemiyeti kurup kiralı devirmeye girişti. Ordu, böylece **«Kralcı»** ve **«Venizelist»** olmak üzere ikiye bölünmüş ve taraflar birbirlerine silâh çekmiş bulunuyordu. Kral, memleketi terk ettikten sonra, 2000 kadar subay ordudan kovuldu. Bu subayların yerine Balkan Harbinden sonra başvurulan usul ile, yedek subaylar ve çoğu okuma yazma

425

bilmeyen astsubaylar geçirildi. Küçük rütbedeki güvenilir subaylar terfi ettirilerek büyük mevkilere getirildi.[1]

Orduda disiplin temelinden sarsılmıştı, ihtilâlci subayların yanında eski rejime bağlı subaylar vardı. Bunların arasında belki bir kısmı, Kralı tutmuyordu, fakat ihtilâle katılmadıkları için, yeni şartları kabul ettikleri halde, diğerlerine güven vermiyorlardı. Erat arasında da eski idareye bağlı olanlar veya mevcut idareyi tutanlar, subaylarından nefret edenler, ordu düzenini önemli surette bozmakta idiler.

1920 yılı Kasımında genel seçimler yapıldı, ihtilâlle iktidara gelen Venizelos, üç yıl sonra seçimle iktidardan uzaklaştı. İktidar değişikliğinin yaptığı tahribat, kendisini, en çok orduda hissettiriyordu.

Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andera, Venizelos'un iktidardan uzaklaştırılmasiyle ordunun daha da bozulduğunu şöyle anlatmaktadır.[2]

«1920 yılında seçimlere karar verildiği zaman, Başkumandan olan Paraskevopulos ile onun Kurmay Başkanı General Pangalos, seçimlerin sonuçlarına tesir edecek tedbirler almağa başladılar. Çünkü, kendileri de pekiyi biliyorlardı ki, bu seçimler onların aleyhine dönecek idi. Oyların sandığa atılmasına karar verildiği zaman bütün alay kumandanları elde edildi. Hattâ adayların vapurdan İzmir'e çıkmaları bile önlendi. Bir söz ile, statükoyu muhafaza etmek için yapılması mümkün herşey yapıldı. Bu iş için, General Paraskevopulos ile Kurmay Başkanı, üç Kolordunun Kumandanları içinde hazır yardımcılar buldular: Yuhanos, P. Piyerrekos ve Niderl Tümen Kumandanlarından Trikopis, Simikalis, Manetos, Papaanasyo ve diğerleri; alay kumandanlarından da Plâstiras, Kondilis ve yüksek rütbeden diğer birçok subay.

Eğer seçimler, Yunanistan'daki hükümetin aleyhine dönecek olursa, binlerce subay, kıt'aların başında olarak Pire'ye çıkacağını ve o zamanki hükümet başkanını yerinde

****

1 - Anadolu'daki Yunan Kolordularından birine kumanda eden Prens Andrea, «Felâkete Doğru» adlı hatıra kitabında bu konuda şöyle der: Küçükasya'da bazı Tümenlerde tıpkı erler için olduğu gibi subaylara da okuyup yazma öğretmek için kurslar açılmıştı

2 - Prens Andrea, Felâkete Doğru, Genel Kurmay Yayını - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, İstanbul: 1932 - Giriş kısmı: s. 12.

kalmağa zorlayacağını ve bütün bu işleri yaparken geride düşmanın da aynı zamanda yapabileceği işleri bile dikkate almayacağını, Başkumandan, açık olarak söylüyordu.

Bütün bunlara rağmen, 14 Kasım 1920'de yapılan seçim hemen hemen hükümetin düşmesini sağladı, fakat, cephede yapılan sahtekârlık karıştırılmış seçimler sonucunun, genel sonucu değiştireceği ümit edilerek hükümet yerinde kaldı. Cephede yapılan seçimlerin sonucu tamamiyle hükümetin lehinde idi. Kasaba (Turgutlu)daki Süvari Tugayı, Yunanistan'da seçimlerin sonucundan ve Başkumandanlık karargâhının İzmir'de yaptığı tahrifattan haberdar olarak Başkumandanlığa bir ültimatom gönderdi ve bu ültimatomda, eğer, Başkumandanlık Yunanistan'daki yeni durumu kabul etmiyecek olursa, Tugayın İzmir üzerine yürüyüşe geçeceğini ve Başkumandanlığa bu işi zorla kabul ettireceğini, bildirdi. Bu tehdit ile beraber Tugayın Kasaba' dan hareket ederek İzmir'e yola çıktığı haberi geldi.

.....Başkumandan ve taraftarları bu sebepten boyun eğdiler ve Atina'daki yeni hükümete katıldıklarını ilân ettiler.

..... olayların dönmesinden ürkmüş olan üstsubaylar ve subaylar kaçarak İstanbul'a gittiler. Kolordu Kumandanları ile bazı Tümen Kumandanları öfkeden kudurmuş olan erlerinden korkarak derhal görevden affedilmelerini istediler ve büyük Albay Kondilis, kumanda ettiği alaydan zorla kovuldu. Ordu durumunun pek çok tehlikeleri doğurmak İstidadında bulunduğu bu zamanda yeni Başkumandan tâyin edilen General Papulas İzmir'e çıkageldi.»

1917 ihtilâlinden, bu seçimlere kadar geçen zamanı, Kirala sadakatinden dolayı hapishanede geçiren Papulas'ın bu işe lâyık olmadığını ifade eden Prens Andrea'ya göre, yeni Başkumandan, cesur, zeki, fakat askerlik ilmi bakımından cahil bir askerdir. Yalnız, iyi niyetle davranmış, geçmişi unutma yolunu tutarak işlenmiş bütün fenalıkların affını sağlamıştır.

427

B. YUNANİSTAN'IN ANADOLU SEFERİ

Yunanistan'a Anadolu'dan vaadedilen pay, İzmir ve hinterlandından ibaretti. Bu sebeple Yunan Ordusu, İzmir'e çıktıktan 1919 Haziran sonuna kadar geçen bir buçuk ay içinde payına düşen bölgeyi işgal etmiş ve durmuştu. Yunanlılar isteseler de, Türkiye'den daha büyük faydalar sağlamak için diledikleri gibi hareket edemezlerdi. Bu, ancak İngiltere'nin izni ile olabilirdi. Türkiye hakkındaki İngiliz politikası ve İngiltere'nin zafer ortaklariyle olan anlaşmaları, Yunanistan'a bu tarz bir şans tanıyacak gibi görünmüyordu. Durum böyle iken, Yunan Ordusu, önce 1920 Haziranında taarruza geçerek Anadolu'nun Bursa-Uşak çizgisine kadar olan kısmını işgal etmiş, daha sonra da, 1921 yılında yaptığı taarruzlarla Orta Anadolu'ya girmiş ve Ankara yakınlarına kadar ilerlemiştir. Türk-Yunan Harbinin bu yönde gelişimini bir ana kurala veya bir harp amacına bağlamak mümkün değildir. Yunan Ordusunun taarruza geçirilmesindeki sebepler, her seferinde değişmekte idi. Gerçekte, Yunanlılar bakımından bir Anadolu fütuhatı söz konusu olmadığı halde, bu derece yayılmanın anlamını kavrayabilmek için, Yunanistan'da birbirini takibeden iki ayrı yönetimin harp politikasına bakmak gerekir.

Venizelos, Türkiye için hazırlanan barış andlaşmasını (Sevres) Türklere kabul ettirmek amaciyle, Yunan ordusunu, galip devletlerin hizmetine vermek ve bu suretle Türkiye'den daha büyük bir pay koparmak istemiş, 22 Haziran 1920 taarruzuna müsaade almıştı. Yunan yenilgisinden sonra Konstantinciler tarafından Venizelos'u suçlamak için Fransa'da **«Le Matin»** gazetesinde 1.12.1922 tarihinde yayınlanmaya başlıyan belgeler, bu taarruzun gerçek sebeplerini ortaya koymaktadır. Sözü edilen belgelerden birinde, Venizelos, 22 Haziran taarruzuna nasıl izin aldığını şöyle anlatmaktadır:

«Doğuracağı bütün sonuçlan iyice inceledikten sonra

milli tarihimizin bu önemli ânında, Lloyd George'a dedim ki, İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine yardım için bir tümen göndermekle yetinecek değil, cephemiz önünde bulunan Kemal Ordusunu, ordumuzla ezecek ve Kemal akınlarına karşı Marmara'yı temin edeceğim. Elde edeceğimiz başarılardan sonra Kemal'in prestiji azalacak ve barış andlaşmasının imzalanması ve uygulanması muhakkak olmasa bile kuvvetle ihtimal dahiline girecektir. Yunanistan'ın bu iş için müttefiklerden hiçbir yardım istemediğini söyledim.

*Bu hareketle barış andlaşmasının imza ve uygulanmasını sağlayamazsam, Yunan kuvvetlerinin sayısını arttırmayı üzerime alacağım. Şöyle ki; hâlen Türkiye'de bulunan İngiliz kuvvetlerile birlikte isteklerimizi askerce uygulamak mümkün olsun; bu takdirde gerek paraca ve gerek teçhizatça, İngiltere'nin yardımına muhtaç olacağım ve bu önemli kuvveti Yunan milletinden istiyebilmem için Türkiye'nin taksimine karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır. Tekliflerimi Lloyd George kabul ettirmeye muvaffak oldum ve onun sayesinde Bolonya'da bize verilen müsaadeyi elde ettik.»*3

*Venizelos'un Londra'dan Atina'da Harbiye Nazırına çekmiş olduğu 15 Haziran 1920 tarihli aşağıdaki telgraf*4 *konuyu daha çok açıklığa kavuşturmakta ve Venizelos yönetimdeki Yunanistan'ın harp politikasını ortaya koymaktadır :*

«Dün akşam Londra'ya geldim. Davet üzerine İngiliz Başbakanının yanına gittim. Barış andlaşmasının imzası Türkiye tarafından reddedildiği veya andlaşmanın uygulanmasında imkânsızlık çıktığı takdirde başvurulacak araçları zamanında incelemek için şimdiden geldiğimden dolayı Başbakan memnun oldu, İtalya'ya güvenilmemesini, andlaşmanın uygulanmasına katılmayacağını, hattâ uygulanmazsa memnun olacağını ve kendisini sorumlu düşürmiyecek bir surette Türkleri andlaşmayı redde kışkırttığını söyledi.

Mösyö Miran samimidir. Fakat, Fransız kamuoyu, barış şartlarının uygulanması için Türkiye'ye yeni bir ordu gönderilmesini zor kabul edecektir. İngiliz Başbakanı, kendisi bile, İngiliz Hariciye Nezaretile İngiliz askeri çevreleri tarafından yaratılan güçlükler karşısındadır. Bu makamlar,

****

3 - Yusuf Hikmet (Bayur), Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti. - İstanbul: 1934, s. 47-48.
4 - Aynı eser, s. 48 (Le Matin'in 1.12.1922 günlü sayısı)
429

bundan elli yıl önce Disraeli tarafından Türkiye'ye gösterilmiş olan dostluk fikirleriyle yüklüdürler. Böyle olunca Başbakan, Yunanistan'ın barış şartlarını Türkiye'ye uygulamak için gereken askeri baskıyı yapmak isteğinde olup olmadığını ve yeteri kadar askerî kuvvete sahip bulunup bulunmadığı hakkındaki kanılarımı sordu. Türkiye kuvvetlerinin önemli olmaması dolayısiyle hiç tereddütsüz cevap verdim. Yunanistan, gerekli kuvvetlere sahiptir. İki Batılı Devlet ile veya hiç olmazsa İngiltere ile iş birliği edebildikçe gereken çabayı sarfetmek hususundaki azmini ispat edecektir. Başbakan, İngiliz Genel Kurmayının Türk direnmesini gerçeğin üstünde görmekte olduğuna kendisini inandırmak için İngiliz Hariciye Nazırı ile aynı tarzda konuşmamı rica etti.

Bu sefer Yunanistan'dan maneviyatım sarsılmış bir halde ayrıldığımı biliyorsunuz. Bilhassa muhaliflerimizin aldıkları durum sebebiyle ordu birliğini kuvvetlendirmek ve tamamlamak için ihtiyat eratı şimdiden silâhaltına çağırmaya cesaret edemiyoruz. Bu şartlar içinde barışın imzasını kolaylaştırmak yolunda İngiltere'nin isteklerimizi değiştirmek için tavsiyede bulunması muhtemeldir. Fakat, İngiliz Başbakanı Yunanistan'ın iş birliğiyle Türkiye'de barışın bütün olarak uygulanmasına hazır bulunduğundan meseleyi bütün açıklığıyle Yunan milletine açabileceğimi sanıyorum. Yunan milleti isteklerimizin gerçekleşmesi için gereken kuvveti vermeyi kabul edecektir. Şurası iyice anlaşılmıştır ki, eğer Türkiye imzayı reddeder ve biz de barışı uygulamak için kuvvet sarfedersek, bir taraftan Pontüs ve Ermenistan'ı içine alan birleşik bir devlet teşkili, diğer taraftan belki Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Yunanistan'ın Edremit sahillerine kadar yayılması şeklinde şartların lehimize değiştirileceğini sanıyorum. Her halde Türkiye'de büyük devletlerinkine denk bir kıt'a işgal edeceğimi ve Boğazların kontrolünü elde edeceğimi umuyorum. Şurası açıktır ki, 1917'dekine denk mali bir yardımla harp masraflarının Türkiye'ye yükletilmesini istiyeceğim.

Bu meseleler hakkında mutabık iseniz, fikirlerinizi ve mevcut boşlukları doldurmak için üç veya dört sınıfın çağırılması ve en aşağı iki tümenin silâhaltına alınmasının mümkün olup olmadığını bildirmenizi rica ederim.»

Bu belgelerden şu gerçek de öğrenilmiş oluyor ki, olaylarını incelediğimiz tarihlerde, İngiliz Başbakanı ile hükümeti, Türkiye hakkında değişik inançtadırlar. Lloyd Georges'a rağmen nazırların çoğunluğu ve İngiliz Yüksek askeri

çevirisi, Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir politika uygulamayı istemektedirler. Fakat, Venizelos istediğini elde etmiş ve 1920 Haziranında Yunan Ordusu bütün cephede ilk büyük taarruzunu yapmıştı. Lloyd George, Venizelos' un elde ettiği ucuz zaferi Avam Kamarası'nda şöyle öğmüş, dolayısiyle kendisinin nasıl haklı olduğunu belirtmek istemiştir:

«Yunan kuvvetleri harekete geçtiler ve Mösyö Venizelos'un plânı tatbik edildi. Yunan kıta'ları iyi bir surette teşkil ve mükemmel sevk ve idare edilmişlerdir. Büyük bir hamle ile, büyük bir süratle harp etmişler ve genel olarak ırklarının büyük ananelerine yakışır bir tarzda sevk ve idare edilmişlerdir.

Gerçekten kendilerine tâyin edilen bölgeyi 15 gün yerine 10 günde temizlemişlerdir. Türk kuvvetleri tamamen mağlûp ve güvenlik sağlanmıştır.

Yunanlılar şimdi Trakya'da mümasil harekâta başlamışlardır. Askerî ve siyasi meselelerde asla kehanet gösterilemez. Fakat Yunanlıların Anadolu'daki mesailerini taçlandıran aynı Başarıları Trakya'da göstereceklerine itimadım vardır.

Yunan milleti zeki, cesur, şerefli bir tarihi olan ve Mösyö Venizelos gibi büyük devlet adamlarını yetiştirmek yeteneğine sahip bulunan bir millettir. Bunun içindir ki, müttefikler, güvenliğin sağlanmasına ve barış andlaşmasının uygulanmaya konmasına yardım için Yunan kuvvetlerini kullanmışlardır; bu ilham mükemmel ve başarıyla sona ermiştir. Çünkü, bu gösteriyor ki, Yunanlılar bir harekete teşebbüs ettikleri zaman kendi kuvvetlerini ve kendi kaynaklarını çok doğru olarak takdir etmektedirler. Onlar, durum hakkında açıkça bir fikir ediniyorlar. Bu Doğu'nun bu kısmında en önemli olaylardan biridir.»

Venizelos iktidardan düştükten sonra, Kral Konstantin; memlekete dönünce, kendi ekibiyle harbi Venizelos'tan daha iyi yöneteceğini ve Yunan milletine vaadedilen zaferi kazanacağını ispat etmek istedi. Yeni Başkumandan Papulas da, üstünlüğünü ve kudretini göstermeliydi. Bir iç politika ve dış yardım sağlama meselesi olarak, Yunanistan'ın Anadolu'da yeniden aktif duruma geçmesinde, ayrıca, Yunan zaferlerinden fayda uman bazı İngiliz çevrelerinin de rolü oldu.

Kral Konstantin, tahtını pekiştirmek için, hiç değilse,

Venizelos'un Yunanistan'a sağlamış olduğu menfaati aynen muhafaza etmeli idi. Halbuki, İnönü'nde yapılan muharebeler, Yunan Ordusuna Eskişehir yolunu açmadığı gibi, Türk Ordusunun gittikçe kuvvetlenmekte olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Başkumandan Papulas, İkinci İnönü Muharebesinden sonra, Atina'ya gönderdiği bir raporda Türk Ordusu ciddî surette kuvvetlenmeden taarruza geçilmesini tavsiye ediyordu. Türk Ordusu ezilmeden Yunanlıların Anadolu'da barınması mümkün değildi. Diğer taraftan Fransa'nın ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı yumuşamakta oldukları görülüyordu. Kral, kendisini istemiyen ve Venizelos'u tutan İngiltere'ye de güvenemiyordu. Ancak askerî bir zaferle, barış şartlarının Yunanistan aleyhine ve Türkiye lehine değiştirilmesini önliyebilirdi. İkinci İnönü Muharebesinden alınan ders, büyük bir hareketin daha büyük hazırlıklara ihtiyaç gösterdiğini öğretmişti. Derhal yeni sınıflar askere alındı ve yeni tümenlerin kurulmasına girişildi. Yunan Ordusunu Sakarya'ya kadar götüren ve **«Ankara Seferi»** adı verilen taarruz, Venizelos'un büyük taarruzundan bir yıl sonra, 1921 yazında başlayacaktı.

Yunanistan taarruza hazırlanırken müttefik devletler 1921 Haziran ayında Paris'te bir konferans yaparak, Trakya'yı Yunanistan'a bırakan, fakat İzmir'i bir muhtar yönetime bağlıyan esaslarda anlaştılar. Yunanistan ve Türkiye'ye bu esasları daha sonra bildirmek üzere, harbi durdurmak için tavasutta bulundular. Yunanistan, gizlilik kararına rağmen Paris Konferansı'nda varılan anlaşmayı öğrenmişti. Türklerin bu şartları kabul etmesinden ve dolayısiyle Batı Anadolu'da elde ettikleri toprakları kaybetmekten korkan Yunanistan'ın birçok yüzyılların ananevî emellerinden vazgeçemiyeceği ve Birinci Dünya Harbinde yaptığı fedakârlıklara karşı Sevres Andlaşmasiyle kendisine tanınan hakları korumaya kararlı ve muktedir olduğu belirtiliyordu.0 işte, Yunan Ordusu'nun 1921 Temmuzunda başlayan ikinci büyük taarruzu ve Ankara önlerine kadar yayılması bu gerekçeye dayanıyordu. Kral, hükümet erkânı ve askerî şeflerle birlikte 13 Haziran'da İzmir'e gelen Prens Andrea, üç büyük devletin aracılık tekliflerinin reddedilişini şöyle anlatır:

«Haziran ayının başlarında İzmir'e vardığım zaman üç büyük devlet tarafından Yunan-Türk anlaşmazlığının

****

6 - Red cevabının metnini ileride vereceğiz (Kütahya Eskişehir Muharebesi).

çözülmesi için bir çözüm teklifi yapılmıştı. Başbakan Gonaris, Harbiye Nazırı Teotokis ve İzmir'e henüz gelmiş olan Harbiye Nazırı Baltacı tarafından temsil edilen hükümet, bu teklifi kabul etmeyi mümkün görmemişti. Onların reddetmeleri sebebini sıhhatli olarak bilmiyorum. Yalnız bildiğim bir şey var ki, hele Albay Sarıyanis'in çok iyimser olan fikirleri ve dıştan yapılan telkinler, bakanların kararlarını etkilemişti. Buna şunu da katmalıdır ki, Küçük Asya meselesinde Yunanlılar tarafından yapılacak en küçük bir geri çekilmenin memleketin iç durumu üzerinde ayaklandırıcı bir etki yapacağı ve son zamanda yeniden kurulmuş olan meşru yönetimi devirmek için, bu yönetimin (yani Kral İdaresinin) düşmanlarının (yani Venizelosçuların) eline bir silâh verilmiş olacağı düşünülmekte idi.»

*«Başkumandanlığın sorumlu fikri olarak, Albay Sarıyanis, düşmanın yalnız yenilebileceğini değil, aynı zamanda bütün tahkim edilmiş mevzilerinin de tahrip edileceğini İddia ediyordu. Küçük Asya'daki bütün Ordunun harbe hevesli ve hazır olduğu, bir milletin hayatında böyle fırsatların her zaman çıkmıyacağı tarzındaki iddiaların hükümeti ikna etmiş olduğuna şaşmamalıdır. Başarılar kazanmış olan Yunanistan, sihir ve keramet kabilinden geniş ve kuvvetli bir devlet haline gelecek, karada ve denizde askeri kudreti diğer Balkan devletlerinin gözleri önünde artacak idi. Sonunda da İstanbul, kolay bir ganimet ve bütün sonucun tacı ve Yunan soyunun eski hülyalarının gerçekleşmesi şeklinde ele geçirilecek.»*7

Halbuki, Yunanistan, ne savaştığı düşmanın gücünü, ne de kendi gücünü gereği kadar değerlendirebilmişti. Herşeyden önce, 9-10 yıldanberi yaşadığı olayları düşünmek zorunda idi. 1912 yılında, Balkan Harbiyle yıpratıcı bir maceraya atılmış bulunuyordu. O günden bu yana, Yunanistan, ya harp halinde veya harbi bekleme durumunda ve silâhaltında idi. Birkaç ihtilâl geçirmişti. Fakat, bu defa Bizans devrindenberi ilk olarak denizaşırı bir sefere çıkmıştı. Bin sene önce bir Yunan kolonisi olan İyonya'yı yeniden fethedecek ve belki Bizans'ı ihya edecekti(l). Bizans'ın son imparatoru Konstantin XII. idi ve 1921'de Yunan Kralı, Konstantin XIII. adını taşıyordu.

Yunanistan, Anadolu'da ne yapabilirdi? En ölçülü he-

****

7 - Prens Andrea, Felâkete Doğru - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932, s. 7-8.

def, Sevres Andlaşmasiyle Batı Anadolu'da kendisine verilen küçük, fakat zengin toprak parçasını elde tutmaya ve Yunanlılaştırmaya çalışmak değil mi? Bu bile bir hayaldi. Yunanistan'a katılacak arazideki Türk çoğunluğunun, şu veya bu suretle Yunan yönetimine boyun eğeceği kabul edilse bile, yine de Yunanistan burada barınamazdı. Çünkü Sevres Andlaşması, ancak haritada bir sınır çiziyordu. Batı Anadolu'da, tabiat ve coğrafya böyle bölücü bir sınır tanımıyordu. Aksine, doğudan batıya doğru uzanan dağlar, nehirler, vadiler ve yollar, İzmir bölgesini Anadolu içlerinden gelecek her türlü saldırıya karşı açık tutuyordu. Bu bölge, olsa olsa, daha doğuda Bursa -Uşak veya Eskişehir - Afyon hattında savunulabilirdi. Nitekim, Sakarya'dan çekildikten sonra Yunanlılar bu yolda bir savunmayı seçtiler. Fakat, bu sefer de cephe çok genişliyor ve 100-150 bin kişilik bir ordu ile tutulamıyacak ölçüde büyüyerek 500-600 kilometreyi buluyordu.

Yunanlılar, şüphesiz bu güçlükleri az veya çok sezmişlerdir. Onun içindir ki, bütün hesaplarını Türkiye'nin taksim edilmesine ve Türklerin Anadolu yaylasından atılmasına bağlamışlardı. 1921 Temmuzunda giriştikleri taarruz ile, henüz fazla güçlenmediğini sandıkları Türk Ordusunu yokedeceklerini ve Batı Anadolu'ya rahatça yerleşeceklerini ummaları bu sebeptendir. Yalnız önemli bir gerçeği daha gözden kaçırmış bulunuyorlardı: Anadolu toprakları çok genişti. Yunan Ordusu Ankara'yı alsa bile, Kayseri'ye, Sivas'a kadar uzanıp, üssünden bu kadar uzaklaşamazdı. Bu problemlerin Yunan kumandanları arasında zaman zaman tartışıldığını da bazı belgelerden anlıyoruz. Prens Andrea, bu tartışmalardan şöyle söz eder:

«Biz düşmanı Küçük Asya'nın sonsuz genişlikleri içinde İran sınırlarına kadar kovalıyabilir miydik? Bu gibi sorulara hiçbir kestirme cevap verilemiyor, yalnız genel olarak belirsiz bir surette deniyordu ki, bu takdirde biz öyle bir arazi işgal etmiş oluruz ki, bunun ektirilip biçtirilmesi masraflarıımızı ödeyebilir».

Bütün bu düşüncelerin hayal olduğunu idrâk edebilmek için, Anadolu imkânlarının bir işgal ordusuna pek az şey bahşedeceğini bilmeye lüzum yoktu. Evvelâ, uzun sürecek bir harbe, Anadolu'ya yerleşmeye, Yunanistan'ın iç durumu da, malî imkânları da, elverişli değildi. Kralcı -Venizelist bölünmesi, ordu da dahil, Yunan hayatının bütün safhalarına yayılmıştı. Yeni Kralcı yönetim, memlekette muhalefeti tatmin etmek, fakat Anadolu'da harbi sür-

dürmek zorunluğunda idi. Hükümet, iç sükûnu sağlamak ve nümayişleri önlemek için uğraşırken, ister istemez ordunun ihtiyaçlarını ihmal ediyordu. En sıkışık zamanlarda bile ordunun istediği yedek kuvvetleri, malzemeyi vaktinde hazırlayıp Anadolu'ya gönderemiyordu. Ordunun ikmâl ve iaşe işleri, bakımı, kendi ölçülerine göre tatmin edici sayılamazdı ve gittikçe bozuluyordu. Ordu, şüphesiz ihmal edildiğinin farkındaydı.

Yüksek kumanda kademesinde, kumandanlar arasında çeşitli görüş ayrılıkları, geçimsizlikler hüküm sürüyordu. Birbirlerine nefretle bakan Kralcı ve Venizelist subaylar, erler, orduda yanyana savaşıyorlardı. Bunların İstanbul ve İzmir meyhanelerine kadar akseden kavgaları Anadolu'yu tutan Türk basınında geniş bir yer kaplıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis karşısındaki durumunu desteklemekte işe yarıyordu. Yunanistan'daki halk ve Anadolu'daki asker harpten bıkmıştı. 13 sınıf silâhaltında bulunuyordu. Bundan 5 sınıf, Anadolu'da harp bittiği zaman 45 aydır askerlik yapmakta idi.

Yunanistan'a Anadolu'da yer ve misyon veren üç büyük devletin Türk-Yunan Harbine karşı tutumları zamanla değişmişti. İtalya, baştan beri pek de gizlemeden Anadolu'daki Yunan menfaatlerine karşı idi. Fransa, Türklerle anlaşmış ve harbe son vermişti. İngiltere'deki eski ateşli Yunan dostlarında, Lloyd George dahil, bir gevşeme baş göstermişti. Yunanistan'a yapılan malî yardımlar kesilmekte idi. Yunanistan'ın 1920'1921 bütçesi 1 milyar 33 milyon drahmi (o günün kambiyo rayicine göre 115 milyon Türk lirası) gelir, 1 milyar 289 milyon drahmi (142 milyon TL.) masraf ile önemli ölçüde açık veriyordu. Masraf bütçesinden 535 milyon drahmi (53 milyon TL.) harp masraflarına ayrılmıştı. Bütçe açığını kapatmak için büyük devletler Yunanistan'a yardım ediyorlardı. Kanada, İngil-

****

8 - Millî Mücadeleyi yönetenler bu ferahlatıcı gerçeğin farkında idiler. Yunanlılar taarruz edip toprak kazandıkça umutsuzluğa kapılmamaları ve Büyük Millet Meclisini yatıştırmaya çalışmaları bundan ileri geliyordu. Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey, Kolordulara yazdığı 2 Eylül 1920 tarihli bir telgrafta şöyle diyordu: «Ve düşmanlarımızın silâh kuvvetiyle çok geniş olan memleketimizi esaretleri ve hükümleri altına almalarına maddeten imkân olmadığı...» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 868).

tere'nin aracılığı ile beş milyon İngiliz lirası vermişti, İngiltere ve Fransa da onar milyon İngiliz lirası vermek üzere anlaşmışlardı. Bu iki devlet başlangıçta 6,5 milyon lira verdikten sonra, Kral Konstantin'in gelmesi üzerine -yardımı kesmiş bulunuyorlardı. 14 Kasım 1920 seçimlerinde Kralcılar Venizelos'u devirmekle, Yunanistan'ı Fransa ve İngiltere'den uzaklaştırmış ve dolayısiyle Venizelos'un memleketi sürüklediği çıkmazı büsbütün derinleştirmiş oluyorlardı. Fakat, iktidar tatlı idi; ne Kral, ne de taraftarları, bu büyük sorumluluğu yüklendikten başka, iktidarda kalabilmek için harbe isteyerek son veremezlerdi.
436

2. İSTİKLÂL HARBİNDE DIŞ POLİTİKA

Millî Mücadele süresince dış politika, önemli bir yanlışlığa düşülmeden, ustalıkla yürütülmüştür.

Dış dünyanın durumu üzerinde doğru bir anlayışa ulaşmak, Millî Mücadele'nin ihtilâl döneminde başarının en sağlam dayanaklarından biri olmuştur. Dış ilişkilerin iyi ve doğru düzenlenmesi ise, harbin yönetiminde olumlu etki yapan başlıca faktör oldu[1].

Tutulan bu yolun dışında, üç ayrı görüş, Türkiye'nin zaman zaman dış politikasına yön vermek istemiştir: Amerikan mandasını sağlamak, İngiliz himayesine girmek, Bolşevik olmak. Birinci görüş uzun süre, yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da da düşünülüp tartışıldı. Ancak, Amerika'da bu yolda gelişmiş bir istek yoktu, üstelik Amerikan Senatosu, Sivas Kongresi'nden çekilen telgrafa bile cevap vermemişti. İkinci akımın öncüleri ise, millî hareketi etkileyemeden son Osmanlı padişahı ile İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. İhtilâl liderleri ve bazı kumandanlar başlangıçta, bir aralık **«Bolşevik»** olmayı düşündüler. Bu görüş Büyük Millet Meclisi'nde bir süre konuşuldu. Fakat, Moskova'nın Millî Mücadeleyi desteklemek için böyle bir şart koşmayacağı anlaşılınca, ötedenberi Rus emperyalizmine karşı duyulan endişe yüzünden, Bolşevik olmanın lüzumu ve cazibesi de hemen kayboldu. Bu konuda, Batının durumunu da gözönünde bulundurmak gerekiyordu.

Uzun yıllardan beri, Türkiye'nin dış politika ilişkile-

****

1 Ünlü askerî yazarlardan General Karl Von Clausewitz şöyle der: «Politika, harp faaliyetini bir baştan bir başa kateder ve onu harekete getiren kuvvetlerin niceliği elverişli oldukça aralıksız etkiler.»

rinde ve dolayısiyle kaderinde birinci derecede iki devletin, İngiltere ve Rusya'nın ağırlığı duyulmakta idi. Son padişahların hemen hepsi, Rusya'yı tahrik etmemeyi ve İngiliz dostluğuna dayanmayı denge politikalarına temel kural olarak almışlardı, ittihatçılar bu kuralı bozdular. Fakat, onların bu tutumları, İngiltere ile dost olmak geleneğini, Türkiye'nin dış politika güdümünden birdenbire söküp atamazdı. Gerçi, Birinci Dünya Harbi içinde üçlü (İngiltere, Rusya, Fransa) ve sonra İtalya'yı da içine alan ikili ve çok yönlü anlaşmalarla Osmanlı imparatorluğunun paylaşılması kararlaştırılmıştı. Fakat, 1917 de Rusya'nın saf dışı kalması ve harp sonu şartları, bütün bu anlaşmaları hukukî bakımdan olduğu kadar denge politikası bakımından da hükümsüz bırakmıştı. Sürekli ve eski dengenin bozulması, İngiltere'nin lehinde, Fransa ve İtalya'nın aleyhinde idi. Amerika ise, 1920 sonlarında kendi iç dünyasına çekilmiş bulunuyordu. Artık, Ortadoğu meselelerinde İngiltere'den başkası birinci derecede söz sahibi olamazdı, özellikle, Yakın ve Orta-Doğu meseleleri artık bütünü ile İngiliz görüşünün etkisi altına giriyordu. Böylece, İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında eski önemli yerini yeniden almış bulunuyordu. Hem de Çarlık Rusyası arada olmaksızın..

Bu durum, Türkiye ile yapılacak barışın hazırlanmasını bir hayır geciktirmiştir. Halbuki, Almanya Barışı 28.6. 1919, Avusturya Barışı 10.9.1919, Bulgar Barışı 27.11.1919, Macar Barışı 4.6.1920 tarihlerinde imzalanmıştı. Sevres Andlaşması ise, ancak 10 Ağustos 1920'de imzalanabildi. Türkiye Barışı'nın gecikmesi, genellikle bir sebebe, Anadolu Millî hareketinin başlamasına bağlanır. Bu görüşün doğru olduğunu sanmıyoruz. Gecikmenin asıl nedeni, Osmanlı topraklan üzerinde daha önceden yapılan anlaşmaların artık hükümsüz kalması ve gelişen yeni şartlar karşısında, İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatlerinin çatışması idi.

Sonunda, Osmanlı Hükümeti temsilcilerine Sevres'de bir barış andlaşması kabul ve imza ettirildi (10 Ağustos 1920). Fakat, andlaşma ile, bütün ilgililerin menfeatlari yine de bağdaştırılamamıştı. Osmanlı Devletinden pay alan memleketlerde bile bu andlaşma beğenilmedi. Bu durumdan şu sonuçlar çıkıyordu:

1 — Adaletle bağdaştırılamıyacak, ağır ve haksız bir andlaşma, Türkiye'ye zorla kabul ettirilmişin Bu zorlayıcı

438

şartlar altında barışı sağlamak mümkün olmıyacaktır. Osmanlı Hükümetinin kabul etmesine rağmen, Türkler bu andlaşmayı tanımamışlar ve tanımayacaklardır.

2 — İtilâf devletleri, Türkiye karşısında birlik halindeymiş gibi görünüyorlardı. Fakat, gerçekte bu birlik çoktan gevşemiş ve çözülmüştü. Türkiye'nin karşısında artık, kenetlenmiş bir müttefik devletler cephesi yoktur.

3 — Andlaşmanın uygulanması için gerekli imkân ve şartlar hazırlanmamıştır.

Bu gerçekler, bütün Avrupa'da hemen sezildi. Nitekim, Sevres Andlaşmasının değiştirilmesi ve şartların hafifletilmesi, imzalanmasından pek az sonra yer yer konuşulmaya başlandı. Aslında, imza sahibi hükümetler bu andlaşmayı tasdik ettirmek üzere kendi meclislerine bile götürememişlerdi. Bu yeni gelişmeler ve gerçekler karşısında Sevres Andlaşmasının havada durduğu anlaşılıyordu.

İstiklâl Harbi süresince, Batıdan gelen bütün barış tekliflerinin temelini, Sevres Andlaşması teşkil etmiştir. Batılılar, Sevres'den bir türlü vazgeçemiyor, fakat şartları gittikçe hafifleten değişiklik formülleriyle, hiç değilse andlaşmanın kendilerine tanıdığı ekonomik kazançları kaybetmemek istiyorlardı. Buna karşılık, yeni gelişmeleri ve dünya şartlarını yakından izleyen Türkiye, her seferinde Sevres Andlaşması üzerinde görüşmeyi reddediyor ve **«Misakı Millî»** temeline dayanacak yeni bir barış ilkesini ileri sürüyordu.

Türkiye'nin direnmesi ve İstiklâl Harbinin uzaması, Sevres Andlaşmasının olduğu yerde her gün biraz daha çürümesini ve batılı devletler arasındaki gediklerin gittikçe büyümesini sağlamakta idi. Bu politika gelişmeleri, Türkiye'nin kurtuluşunu, fakat müttefikler adına Sevres'in uygulanması görevini yüklenmiş olan Yunanistan'ın da felâketini hazırlamakta idi.

439

A. TÜRKİYE İLE RUSYA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Avrupa'nın harp sonrası durumunu ve yeni siyasî gelişmeleri dikkatle izlemeyi bilmiş ve dış politikasını sağlam temellere oturtmuştur. Bu politikanın kanaatimizce en önemli özelliği, **«açık ve samimî»** olmasında idi. Hariciye Vekili Muhtar Bey, 3 Ocak 1921 günü, Mecliste, hükümetin dış politikasını açıklarken, güdülen bu yolu şu iki cümle ile özetlemişti.[3]

«Bizim istediğimiz, millî sınırlarımız içinde iktisadî ve siyasi istiklâlimizdir. Bunu, bugün resmî ve açık bir dil ile bize söyliyecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız».

Hariciye Vekilinin yaptığı açıklamalar, ayrıca 1921 yılı başlangıcında Türkiye'nin yeni dış politikasına yön verecek bazı gelişmelerin belirmeye başladığını da göstermektedir.

İtilâf Devletlerinin hiçbirisinden henüz açık ve resmî bir teklif gelmemişti. Fakat o sırada Fransa, İngiltere ver Amerika değişik vesileler ile gayrı resmî yollardan Türkiye ile ilişkiler kurmaya girişmişlerdi ve bu teşebbüslerine devam etmekteydiler. Fransızlar esir değiştirmek için görüşmek üzere Zonguldak'a bir memur göndermişlerdi, İngilizler ise, Karadeniz kıyılarına, Giresun'a, Trabzon'a durmadan adamlar göndermek suretiyle temas arıyorlardı. Hükümetin kanaatine göre artık Avrupa'da, Sevres Andlaşmasını, Türkiye'ye kabul ve tasdik ettirecek bir kudret kalmamıştı. Fransızlar ve İtalyanlar, Sevres Andlaşması'nda, kendi kanaatlerine göre, Türkiye'nin kabul edeceği değişiklikleri yapmak taraflısı idiler.

Bu duruma göre, Anadolu yetkili çevreleri, o sıralar

****

3 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s. 187.

da itilâf Devletlerinden açık ve resmî bir anlaşma teklifi geldiği takdirde, Rusya Hükümetini katiyen gücendirmeden barış yoluna gideceklerdi.

Hükümet, bu tarihlerde, Fransa ve İtalya'ya karşı güven duymaya başladığı halde İngiltere'ye karşı çekingen durumunu henüz değiştirmemişti, İngilizlerin temas kurmak için giriştikleri teşebbüsler, şüphe ve endişe ile karşılanmaktaydı.

Burada kısaca değindiğimiz bu hususları uzun uzadıya açıklıyan Hariciye Vekili, aşağıdaki sözleri ile dış politikanın tâyin ve tesbitine ışık tutan esasları belirtmekteydi:[4]

«Ankara millî hükümetinin, muhtaç olduğu dış dayanağı, Batı'da bulmasının imkânı yoktur. Hariciye Vekili olmak sıfatı ile resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar Batı'da bize sağlam bir dayanak olacak ve ümit verecek hiçbir kesin değişiklik olmuş değildir. Bundan dolayı hükümetimiz mutlaka ve mutlaka bu büyük mücadelede kendisine yardımcı olarak büyük bir dış kuvvete dayanmak mecburiyetindedir.»

Bu durum Türkiye'yi, Rusya ile dostluk kurmaya yöneltmiştir. 1920 yılı içinde, henüz yazılı bir anlaşma yapılmamış olmakla birlikte, iki tarafın da yararına olacak bir dostluk andlaşmasının temelleri atılmış bulunuyordu. Fakat, 1920 yılı sonlarında Ahmet İzzet Paşa başkanlığında İstanbul Hükümetini temsil eden bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi (Bilecik Mülakatı, 5 Aralık 1920) ve heyetin tekrar İstanbul'a dönmesi, Ruslarla, İngilizlerin Ankara Hükümeti ile anlaşmak istedikleri zannını uyandırmış ve kurulmak istenen Türk-Rus dostluğu, o sırada bir sarsıntı geçirmişti. Ruslar, bu son temaslardan kuşkulanırlarken Ankara Hükümeti de Londra'da yapılmakta olan Rus - İngiliz görüşmelerinden aynı endişeleri duymaya başlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk fırsatta batı devletleri ile anlaşmayı düşündüğünden, böyle bir teşebbüsün Ruslar üzerinde yapacağı etkileri o sırada gözönünde bulundurmak zorunluğunda idi. Hem bu meseleleri aydınlığa kavuşturmak, hem de 1-2 aydan beri kesilmiş olan ilişkileri yeniden kurmak amacı ile Rusya'nın hariciye komiseri G. W. Çiçerin'e bir nota ile başvuruldu (22.Aralık.1920). Önemi dolayısiyle bu notanın bazı bölümlerini aşağıya aynen alıyor ve Meclisin 3 Ocak 1921 gün-

****

4 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 147

lü toplantısında yapılan dış politika görüşmelerini buraya nakletmeyi faydalı buluyoruz[5].

«Komiser yoldaş

Aynı düşmanlar aleyhinde mücadele edildiği ve batı emperyalistlerinin baskılarına karşı milletlerin hürriyeti prensibi birlikte savunulduğu için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, kendisini, bilindiği üzere, Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyetinin bir tabiî müttefiki sayıyor. Bunun içindir ki, Rusya ile haberleşmek imkânı tekrar kurulur kurulmaz, Rusya ile ilişkilere ve bütün doğu işlerini ilgilendiren bütün meseleleri görüşmek üzere, hükümet gerekli yetkiyi taşıyan delegelerini tâyinde gecikmek istememiştir. İnkâr edilemez ki; mutlu sonuçlar doğurabilecek bir işbirliğinin asıl şartı, iki millet arasında tam bir karşılıklı güvenin kurulması maddesi olup, ancak siyasi münasebetlerin tam bir açıklıkla aydınlanmasına bağlıdır. Zannımız şudur ki: Rusya Hükümeti tarafından takip edilen siyasetin, bizce aydınlanmaya yarıyacak bilgileri istemekle taraflar arasında bir anlaşma kurulmuş ve bu anlaşmanın gelişmesine hizmet etmiş oluyoruz. Baku'ya doğru hareket eden delegelerimize ne yolda talimat verebileceğimizi tâyin için, biran evvel Rus Sovyet Hükümetinden öğrenmek istediğimiz noktalar aşağıdadır:

İlk olarak: Erivan'da Sovyetist bir idare teşekkülünden sonra Moskova'nın Ermenistan'a karşı takip etmek istediği siyaset nedir? Şurasını nazarı dikkatinize arzetmek isteriz ki, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşma zora dayanmayıp, milletlerin mukadderatlarını bizzat tâyin etmesi prensibine dayanmaktadır.

Geri aldığımız topraklarımız arasında, bildiğiniz üzere, Taşnakların zulüm ve gadrine uğramış bir Türk çoğunluğu mevcuttur. Halbuki, her tarafta dolaşan rivayetlere göre bizce geçici olduğu kesinlikle anlaşılmış olan yeni bir idare şeklinin Ermenistan'da kurulması vesilesi ile, söz konusu anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesi istenilmekte ve halkın çoğunluğu Türk olan bu toprakların yeniden Ermenistan'a verilmesi düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Onların fikrine göre uygulanacak böyle bir hâl şeklinin söz konusu ahali hakkında bir felâket başlangıcı olacağına bizce şüphe yoktur.

İkinci olarak: Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın görüşlerini dostça öğrenmek istediğimizi bildirdiğimiz hal

****

5 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 148-161

de bu husus hakkında henüz bir cevap alamadım. Bununla beraber kırmızı kıtalar ile Gürcistan askerleri arasında çarpışmaların başladığını da haber alıyoruz. Eğer bu haber doğru ise aramızda sonradan yanlış anlamaya mahal kalmaması için bu harekâttan Rusya'nın gerçek maksadının ne olduğunu bilmek isteriz.

Üçüncü olarak: İngiltere Devleti, İstanbul Hükümeti vasıtası ile bize arkası kesilmeyen müracaatlarda bulunuyor. Fakat, sizinle yapmak istediğimiz anlaşmanın anlamına sadık kalmak için bu müracaatlara daima red ile karşılık veriyoruz. Halbuki, Avrupa'nın bütün gazeteleri ve haber acentaları durmaksızın, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmış andlaşmadan bahsediyorlar. Hattâ, bu andlaşma son zamanlarda İngiltere Parlâmentosunda da görüşme konusu olmuştur. Bu haberler ile endişelenen Türkiye kamu oyunu tatmin mecburiyetinde olduğumuz gibi, sözü edilen andlaşmanın taşıdığı hükümleri öğrenmemiz gerekiyor.

Dördüncü olarak: Amerika Birleşik Cumhuriyetleri, İstanbul'daki komiseri ile adı geçen Cumhuriyetin harbe katıldığı andan itibaren kesilmiş olan münasebetin yeniden kurulması hakkında görüşmek üzere Karadeniz sahillerimize aralıksız özel memurlar gönderiyor. Bu durumu haber vermekle beraber, Ankara Hükümetinin ve memleketin siyasî ve iktisadî istiklâlinin Amerika Hükümetince resmen tasdiki şartına bırakılarak adı geçen devlet ile ticarî İlişkilere girişmek arzusunda bulunduğumuzu size dostça bildiriyoruz. Nitekim, Rusya Hükümeti de İngiltere ile bu yolda hareke! etmiştir. Diğer hususlar hakkında çabuk bir cevabınızı bekliyerek saygılarımı yenilerim efendim.»

Bu notadan anlaşıldığına göre, Türkiye, Rusya'dan İngiltere ile anlaşıp anlaşmadığını, anlaşmış ise bu anlaşmanın şartlarını öğrenmek istemekte ve kendisinin İtilâf Devletleri ile ilişkiye girişmelerinin Rusya üzerinde yapacağı tepkileri yoklamaktadır. Ermenistan ve Gürcistan meselesi, kanaatimizce, Türkiye için o tarihlerde ikinci derecede önem taşımakta idiler.

G. W. Çiçerin, bu notaya verdiği cevapta *«Sovyet Hükümeti, Rusya hakkındaki hissiyatınızın sıhhatinden bir an şüphe etmemiş olduğu gibi, bu karşılıklı güven ve anlayışı teyit için Türkiye Hükümetinin sözü edilen notalarda işaret olunan görüşleri açıklamaya da hazırdır»* dedikten sonra, Kafkas meselelerinin iki milletin isteğine uygun bir şekilde çözülebileceğini, Türkiye ile Rusya arasına an-

laşmazlık sokmak istiyen düşmanların buna muvaffak olamadıklarını ve her iki hükümetin her birinin Avrupa'da takip edeceği siyaseti diğerine haber vermek suretiyle işbirliği yapabileceklerini ifade etmiş ve sonra da Türk notasındaki dört meselenin açıklanmasına girişmiştir.

G. W. Çiçerin'in cevabî notasında Ermenistan ve Gürcistan hakkında doyurucu bir ifade bulmak mümkün değildir. Bu itibarla cevabî notanın bu kısmını geçerek, Batı ile olan münasebetler konusu üzerinde duracağız. Çiçerin şöyle devam ediyor:

«Tarafınızdan sorulan suallerin en önemlisi, Rusya ile İngiltere arasındaki müzakereler ile ilgili sualinizdir. Türkiye'nin İtilâf Devletleri ile yeniden ilişki kurmasının bizce şayanı arzu olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sualinize tam bir dostluk ve samimiyet içinde cevap vereceğiz.

Bizim ve sizin İtilâf Devletleri ile olan münasebetlerimiz arasında benzerlik bulunduğu için, sualinize âdeta kendimize sorduğumuz bir soru gibi cevap vermeye çalışacağız. Rusya'da Sovyet idare şekli kurulur kurulmaz, bütün dünya ile barış yapmak arzusu göstererek, Rusya toprakları üzerinde yani kuzeyde, Sibirya'da, Ukrayna'da, Kırım'da, kısacası her tarafta gericiliği koruyan itilâf Devletleri ile barış yapılması için defalarca müracaatta bulunduk. Fakat, bu devletler ilk devrede bizi imha edecekleri kanaatinde bulundukları için, bizimle konuşmaya bile eğilim göstermediler.

Sonradan başarılarımız görüldükçe, bizimle yarı resmî surette görüşme teşebbüslerinde bulundular. Şimdi, Rusya'da Sovyet Hükümetinden başka kendilerine muhatap olacak kimse kalmayınca, Rusya Devletinin savunmaya güçlü bulunduğunu da anlayarak, işte şimdi, büyük tereddütle olmakla beraber, bizimle de dostça münasebetlerde bulunmak isteğini gösteriyorlar. Şimdilik İngiltere ve İtalya bu yola girebilmiştir.»

Çiçerin, notasının bu kısmında Londra'da bir Rus heyetinin İngilizler ile görüşme halinde bulunduğunu, İngiltere hükümetinin siyasî görüşmelerden kaçınmak yalnız ticarî ilişki ile yetindiğini, fakat Sovyet Hükümetinin yapılacak ticari anlaşmada önemli bazı siyasî maddelerin konuşulmasına gayret ettiğini belirterek şöyle diyordu:

«İngiliz resmî gazetelerinde de gördüğünüz gibi siyasî mahiyette bazı maddeler üzerinde durulmaktadır. İngilizlerin teklif ettiği husus şudur: Her iki devlet diğer

taraf hakkında hasımca muamelelerden ve teşebbüslerden ve toprakları dışında, diğerinin müesseseleri aleyhine ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak propagandadan kaçınacaktır. Bundan dolayı, Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye hasım ve menfaatlerine zararlı her türlü teşebbüslerden ve telkinlerden vazgeçeceği gibi, asıl İngiltere içinde, İngiltere İmparatorluğunun diğer kısımlarında ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da buna benzer propagandalara yardımdan vazgeçecektir. Rusya hükümeti, bu kabil teşebbüsler ve telkinlerden kendi tebaasını da alakoyacaktır.»

G. W. Çiçerin, İngilizlerin bu teklifini tartışmadan reddettiklerini, buna karşılık *«Rusya ve İngiltere'den her birinin diğerinin memleketlerinde veya haricinde gizli teşebbüslerde veya propaganda da bulunmaktan karşılıklı vazgeçecekleri hususunun bir prensip olarak kabulü»*nü ileri sürdüklerini ve ticarî görüşmelerin de henüz sonuçlanmadığını belirtmektedir. G. W. Çiçerin, İtalya ile yapılan müzakerelerden de henüz bir sonuç alınmadığını, Fransa'nın hasımca tavrını devam ettirdiğini söyledikten sonra, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkisine ait soruyu şu şekilde cevaplandırmaktadır:

«Bizim takdirimiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığımız gibi, emperyalist İtilâf Devletlerine karşı tam bir başarı ile yürüttüğünüz kahramanca mücadeleleriniz ile memleketin İstiklâl ve dokunulmazlığını savunuyorsunuz. Bu mücadele, adı geçen devletler ile Türkiye arasında iki suretle neticelenebilir: Türkiye halkı doğup büyüdüğü vatanından ve bilhassa İstanbul'dan Avrupalı İstilacıları ya silâh ile kovup çıkarır, yahut İtilâf Devletleri, Türkiye halkının şeref ve haysiyetini ve İstiklâlini sonuna kadar savunmaya azimli ve güçlü olduğuna kanaat getirerek, bir çıkış yolu bulmaya çalışıp harpten vazgeçerler. Fakat, Rusya Şûraları Hükümeti bilir ki, emperyalist hükümetler fethettikleri yerlerden barış yolu ile çıkmazlar. Onlara göre hak ve adaletin bir anlamı yoktur. Onlar, yalnız kuvvete boyun eğerler. Eğer, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine, İngiltere hükümetinden teklifler yapılmış İse, biz öyle düşünüyoruz ki İngiltere bu teşebbüste samimî değildir. Onun böyle hareketinde iki maksadı olabilir. Ya kendisini kahramanca savunan Türkiye halkı arasına çözülme sebepleri sokarak direnme gücünü azaltmak, veyahut Sovyet Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi tarafına çekmektir. Fakat, biz öyle sanıyoruz ki, bu plânlar faydasız ve

neticesizdir. Çünkü, ***Türkiye Hükümeti ile Rusya arasındaki menfaatler hiçbir zaman çatışamaz.*** *Her an büyüyen dostluklarını bozamaz. Allah korusun, milletin (yani Türk Milletinin) bir barış hayatına kavuşarak yedi seneden beri süren nice muharebelerde aldığı yaralarını sarmağa elverişli surette mücadeleyi sona erdirecek teklifleri de redde sebep yoktur. Fakat fikrimiz şu merkezdedir ki, Türkiye Hükümeti herşeyden önce ileri sürülecek tekliflerin açık ve resmî olmasını ve bu teklifler sonunda Türkiye topraklarının ve bilhassa hükümet merkezinin, hangi millete mensup olursa olsun, yabancı kuvvetlerce derhal boşaltılmasını istemelidir. Yapılacak görüşmeler arasında, Türkiye toprakları üzerinde yabancı askerî kıtaların bulunması, hükümeti elverişsiz bir duruma düşürecek devamlı bir tehlike teşkil eder».*

Muhtar Bey, G. W. Çiçerin cevabî notasını okuduktan sonra, Mecliste sözlerine şöyle devam etmiştir:

«Ruslar bizimle anlaşmak ve ittifak sözleşmesi yapmak hakkında girişti-ğimiz teşebbüslere cevap verdikleri sıralarda hiçbir zaman bize anlaşma şartları olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda bir şart, bir teklif ileri sürmemişlerdir. Zaten, komünizmde sağa doğru hasıl olmakta bulunan akım, Rusya Hükümetinin bize karşı böyle bir teklif yapmaktan alıkoymuş bulunduracağı tabiî idi. Bizim Rusya ile ittifakımız sırf emperyalizme karşı beraberce mücadele etmektir. Bu gayede kendisiyle her vakit beraberiz. Hattâ biz kapitalizm mücadelesinde dahi, Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü, memleketimizde bunların uygulama yeri yoktur. Biz bunları, Rusya elçiliği buraya geldiği vakitte ayağının tozu ile kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında üzülünecek bir durum yaratılmasın. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleket ile her zaman anlaşma ve ittifak yapabiliriz. Fakat kapitalizm ile mücadele etmek hususunda, onların gayesini, kendimize siyasi meslek kabul edemeyiz.

Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek luzumu sosyal bir zorunluk veya bir gerek olmak üzere belirecek olursa, bu sosyal devrimi ancak bu memleketin gerçek durumunu, bu memleketin ahalisinin ruhunu, eğilimlerini bilen, memleketin kendi evlâdı yapmak lâzım gelir. Bunun dışında, hiçbir kimsenin, hiçbir sebep ve bahane ile ko-

münizm yapmasına bu hükümet razı ve sessiz kalmış olamaz.»

Hariciye vekilinin açıklamaları sırasında İhsan Bey (Cebelibereket) ve Hüseyin Avni Bey (Erzurum) söz alarak, Rusların Türkiye'ye karşı gösterdikleri dostluğa katılamıyacaklarını, rejim değişikliğinin Rus emperyalizmini ortadan kaldıramıyacağını ve Bolşevikliğin tehlikesini belirtmişlerdir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

«Komünizmin yayılması meselesine gelince:

Kendileri buyurdular ki, istense de, istenmese de, bu bir mikroptur. Girer. O halde, çaresi yok demektir. Mademki, maddî tedbirlerle önüne geçmek imkânı olmıyan bir yayılmadır; bu, mutlaka bulaşacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesi ile, söz konuşu olan siyasî meseleleri birbirinden ayırmak daha uygun olur. Sırf bu noktaya temas etmek üzere arzedebilirim ki, bu bulaşıcı ve kaçınılmaz olmak üzere tasvir buyurdukları komünizme karşı çareler vardır. Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimizde ve milletimiz arasında uygulanma kabiliyetini idrak etmek veyahut İdrak edenlerimiz vasıtası ile bütün memlekete ve bütün millete anlatmaktır. Eğer bu gerçekler, milletimizin çoğunluğu tarafından tamamiyle idrak buyurulmuş olursa, ya kabiliyetimiz vardır, yaparız, veyahut uygulama kabiliyeti yoktur anlarız. Ürküntü duyar, yapamayız.»

«Memleketimizde, bildiğiniz gibi, teşekkül etmiş bir Komünist Partisi vardır. Diğeri de Halk İştirâkiyün Partisi adı altında yine Komünist partisidir. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça haberim vardır. Bu partiyi kimlerin ve ne gibi maksatla kurduklarını biliyorum. Maksatlarının vatanın yüksek menfaatleri ile uygunluk halinde olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatansever arkadaşlarımızdan bulunduğuna tamamen inancım vardır».

«Diğeri, Halk İştirâkiyün Partisi, sonradan teşekkül etti. Tabiî, o partinin de gayet değerli arkadaşlardan meydan'a gelmiş olduğunu söyledim».

Mustafa Kemal Paşa, arada söz alan bazı milletvekillerinin endişelerini giderecek şekilde cevaplar verdikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir:

«Bizim, Ruslar'la olan münasebetlerimizde esas olarak, kapitalizm aleyhine, yani komünizm esaslarına temas

dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için, komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir. Böyle bir esas mevcut değildir. Yalnız Rus - Bolşevik Hükümeti komünisttir ve asli gayesi budur. Bütün milletlere bu fikri, bu sosyal kaideyi uygulamak ister. Şunu söylemek isterim ki, biz buna mâni olacağız, yahut yapamıyacaksınız demek, Rus-Bolşevik Hükümetinin mevcudiyetini tanımamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız, memleketimize ve milletimize zarar verebilecek tarza gelmesine karşı kesin tedbirler almak mecburiyetindeyiz ve bu tedbirleri aldığımızda, onlar, elbette bize muhalif olamaz. Yalnız, hükümet başkadır, hükümet adamları başkadır. Bir de genellikle millet içinde bulunan cemiyetlerin teşebbüsleri başkadır. Bildiğiniz gibi, Rus Hükümet adamları ile olan temasımızda başka türlü konuşulduğu halde, diğer taraftan sorumsuz bir takım insanlar Rus komünistliğini memlekete sokmak için teşebbüslerde bulunabilirler. Bundan ötürü, bu içtimai bir meseledir. Biz, burada içtimaî inkılâptan bahsetmiyoruz. O milletin tekâmül ve yeteneğine bağlıdır.»

Rus ihtilâlinin Büyük Millet Meclisince nasıl karşılandığım belirtmek bakımından Mustafa Kemal Paşa'dan sonra konuşan genç ve ateşli hatip Muhittin Baha (Bursa) Beyin sözlerini ve buna karşı gösterilen tepkiyi buraya nakletmeyi gerekli buluyoruz.

Muhittin Baha Bey, söz alarak şunları söylemiştir:

«Efendiler, pek çok söyliyecek değilim. Yalnız, Hüseyin Avni Beyin bir millete haklı olarak duyduğu garez ve kin tesiri ile bir sosyal mesleğe yaptığı taarruzu protesto etmek için çıktım. Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi teşkil etmekle en büyük bir sosyal görev ve bir vatan görevi yaptıklarından emindirler. Arkadaşlarımızın anlamaları icap eder ki, Komünist Partisine iştirak edenler millî hududa saygılı ve onun için hayatlarını feda etmeye her an hazırdırlar. Komünist Partisine iştirak eden emindir ki, bu dâvalarında, bu partiyi teşkil etmekte ve bu dâvada ilerlemekte en büyük vatanperverliklerini göstermişlerdir ve gösteriyorlar ve göstereceklerdir. Komünist Partisi, millî hududun. Misakı Millî'nin içinde var olduğunu kabul ve onun için hayatını fedaya söz verir. Böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler de mil-

letin arzularına müracaat ederek hükümetlerinin teşekkülünü kabul ettirmişlerdir (Gürültüler)».

Canik (Samsun) milletvekili Nafiz Bey oturduğu yerden «Orası Komünist propaganda kürsüsü değildir» diye bağırmıştır (Gürültüler).

***

Bolşevik Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisi, Büyük Millet Meclisinin kurulmasından çok önce başlamıştı. **Batı emperyalistlerine karşı kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye, Rusya'yı nasıl tabiî müttefik saymış ise, Rusya da içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Türkiye'yi tabiî müttefik saymak zorunluğunda idi.** Bolşevik Rusya'nın durumu, az çok Türkiye'ye benziyordu. Rusya, çetin bir iç savaş içinde idi. İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık taraflısı Rus kuvvetlerini her bakımdan destekliyorlardı. Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı. Bolşevik Rusya'nın menfaatleri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye ile dostluk kurmayı gerektiriyordu. Şöyle ki:

Rusya ve Türkiye aynı düşmanlarla mücadele ediyorlardı. Hiç değilse, mücadele kazanılıncaya kadar işbirliği yapılmalıydı, İngiltere; İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hakim duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Üstelik İngiltere, İstanbul'un ve Boğazların kontrolünü elinde bulunduruyordu. Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek, bu kanaldan Anadolu'nun kontrolünü de sağlamak istiyordu. Büyük Savaşın sonunda özgür Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına önayak olmuş ve böylece Rusya'yı hem Güney Kafkasya'dan, Bakü petrollerinden yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuş bulunuyordu. Bu baraj veya **«Cordon sanitaire»**, ancak Türk-Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi.

İstanbul, Boğazlar ve Anadolu'nun Türklerin elinde bulunması ve Rusya'ya dost bir Türkiye'nin yaşaması, Rusya'nın güvenliği bakımından son derece önemliydi[6].

Bütün bunların dışında, Rusya ideolojik durumu bakımından da Türkiye ile dostça ilgilenmekte idi. Yeni rejimi Rus toprakları üzerinde yerleştirme çabası ve III. Enternasyonalin kararları, Rusya'nın Türk kurtuluş hareke-

****

6 - Nitekim, İkinci Dünya Harbinde bu gerçek bir kere daha anlaşılmıştır.

tine seyirci kalmasını önlüyordu. Müslüman Türk halkına yapılacak yardım, müslüman doğu halklarının sempatisini sağlıyacak, Moskova'nın prestijini arttıracaktı.

Komünist Enternasyonal'in icra komitesi, 1 Mayıs 1919 da yayınladığa bir bildiride, Türkiye'ye önemli bir yer ayırmış, **«Türkiye'nin işçi, asker ve köylüleri»**ne seslenerek, başladıkları İhtilâli başarıya ulaştırmalarını ve kendi **«Kızıl Ordu»**sunu ve **«İşçi, asker ve köylü Sovyetleri»**ni kurmalarını istemiştir".

Komünist Enternasyonal'in ve dolayısiyle Sovyet liderlerinin, Türkiye ile doktrin açısından ilgilenmesini tabiî karşılamak gerekir. Fakat, bu konuda, Sovyet liderleri arasında bir düşünce birliği olduğunu sanmıyoruz. Nitekim, Türkiye ile Rusya arasında temaslar başladıktan sonra bu münasebetin bir dostluk andlaşmasına ulaşması, bir çok kesintilere uğramak sureti ile, bir hayli uzun sürmüştür. Fakat, gerçek olan şudur ki, **Türk Millî kurtuluş hareketinin kendilerinde bir müdahale ve zorlamayı gerektirmeksizin kendilerince bir sosyalist ihtilâle dönmesi Bolşevik Rusya'yı memnun edecekti.** Rus liderleri arasında Türkiye ile anlaşma ve yardımda bulunmak için böyle bir şartın ileri sürülmesine taraftar olanlar bulunduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın ve hariciye vekili Muhtar Bey'in Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 günlü toplantısında açıkladıkları üzere, resmî bir şekilde, **Rusya, Türkiye'ye karşı böyle bir şart ileri sürmemiştir,** ilk Türk elçilik heyeti ile Moskova'ya giden İzmit milletvekili Fuat (Carım) Bey'den dinlediğimize göre, Zinoviyef, bir görüşmelerinde Ali Fuat Paşa'ya, *«Siz isteseniz de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım, bununla ilgili değildir. Sizden böyle bir şey beklemiyor ve istemiyoruz»* demiştir.

13 Eylül 1919 günü G. W. Çiçerin ve Neriman Nerimanof'un imzaları ile Türkiye İşçi ve Köylü'lerine hitaben yayınlanan bir bildiride, doktriner konulara hiç değinilmeksizin, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiğinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasları egemenliği altına almak üzere olduğundan söz edilmiş ve bu durum karcısında Türk anavatanının kurtarılmasının, ancak, Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığı belirtildikten sonra

****

7 - Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, Siyasi Tarih - Ankara 1964, s. 629.

*«Rus işçiler ve Köylüler Hükümeti»nin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu ifade edilmiştir»*8.

Rus resmî şahsiyetleri, Türkiye ile kurulacak dostluk için rejim konusunda bir tâviz istemedikleri halde, aksi kanaatte olanların düşüncelerine, Baku Kongresinde Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin şu sözleri örnek teşkil eder: *«Mustafa Kemal'in hareketi bir millî kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilâle döneceğine inanıyoruz»*[9].

Sovyet milletler komiserliğinin **«Rusya'nın ve doğunun bütün müslümanlarına»** seslenen bir bildirisinde de şöyle denilmektedir:

*«İstanbul, müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türkiye topraklarından bir Ermenistan kurulmasına dair olan andlaşma da yırtılmış ve yok edilmiştir»*10.

Rusya ile bir dostluk anlaşması yapılmasına ve Rusya'dan yardım sağlanmasına mücadelenin başlangıcından beri son derece önem verildiği halde, Türkiye'de, Rusya'ya karşı devamlı bir çekingenlik hâkim olduğunu görmekteyiz. Komünizm akımına karşı kesin tedbirler almaktan daima çekinilmiş, fakat Türk-Rus ilişkilerini zedelemiyecek şekilde bir takım üstünkörü tedbirlere başvurulmuştur. Rusya'ya karşı duyulan çekingenlik, biraz da Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçı liderlerin Rusya'daki faaliyetlerinden ileri gelmekte idi. Türk-Rus ilişkilerini etkileyen bu husus üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

İbrahim Tali Bey'in, Ankara'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 15 Haziran 1921 tarihli mektupta şöyle bir paragrafa rastlanmaktadır:

«Vekiller Heyeti Reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa, fena bir Rus düşmanlığı hüküm sürmekte. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu, sizinle aynı fikirde olduğunu gördüm. Milyon-

****

8 - Aynı eser, s. 630.

9 - Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih - Ankara 1964, s. 637.

10 - Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 709 (Bu bildirinin tarihi belli değildir. Ancak, Kâzım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında bu bildiriyi sonradan ele geçirdiğini yazdığına göre, bildirinin 1919 yılı Mart veya Nisan aylarında yayınlanmış olması gerekir.)

lara baliğ olan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve **bize İkinci İnönü Zaferini temin eden mühimmatı bağış ve hediye eden Bolşevikler,** *açıkça yağmacı, eşkiya tabiri ile horlanıyorlar. Meclis'te ağzının istikametini göstermekten âciz bir adam toplantıda kalkıyor, ağız dolusu küfürler savuruyor. Dinleyiciler arasında ve Meclis'in içinde bunların casusu olduğu düşünülmüyor. Memleketin Bolşevik olması aleyhtarlığını fiilen ispat ettim ve hizmet ettim. Hiçbir vakit memleketi Bolşevik görmek istemem. Fakat, biraz siyasî terbiye ve edep lâzım. Batının ezeli düşmanı olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Enver'in doğuda bulunması bu nefreti doğuruyor zannederim. Enver ile doğu siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum.»*

Halbuki İbrahim Tali Beyin yakındığı Kâzım Karabekir Paşa da meseleleri birbirine karıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'da Mersin milletvekili Albay Selâhattin Beye yazdığı 12,12.1921 günlü mektubunda şöyle diyordu:

«İnce ve derin düşüncelerimledir ki, müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle münasebetler kurulmuş ve silâh ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine bir çok entrikalara rağmen doğuda Halkçılık, Envercilik perdeleri ile Bolşeviklik ilânının önüne durdum.»

Türk - Rus ilişkileri çok çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Bir taraftan Moskova'da bulunan Enver Paşa ve arkadaşları, Türkiye, hattâ Mustafa Kemal Paşa adına Ruslarla görüşmelere girişmişlerdi. Bu görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın arzusu dışında yapılıyordu. Diğer taraftan İstanbul'da eski ittihatçılar tarafından kurulan **«Karakol Cemiyeti»** de, Kafkasya'da Rus mümessilleri ile Anadolu Millî Hareketi adına görüşmekteydi. Ayrıca,_Bakû'da bir **«Türk Komünist Partisi»** kurulmuştu. Bu parti de, bir yandan Moskova ile, bir yandan da Ankara ile temas yapıyordu. **Ankara'da biri gizli, diğeri Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan iki Komünist Partisi** ile **«Yeşil Ordu Cemiyeti»** idarecilerinin kurdukları **«Halk İştirâkiyûn Partisi»** faaliyette idi. Bu düzensizlik, savaşın sonuna kadar sürüp gitmiştir. Fakat, Moskova'ya Ali Fuat Paşa'nın büyükelçi olarak gönderilmesi ile Türk-Rus ilişkileri ancak normal diplomatik bir yola girebilmiştir. Rusların gerek Baku'daki, gerekse Ankara'daki Türk komünist teşekkülleri ile temasta bulundukları ve bu teşekküllerden bir takım hizmetler bekledikleri gerçektir. Merke-

zi Baku'da olan **«Türk Komünist Partisi»** liderlerinden Doktor Fuat Sabit Beyin **«Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi»** üzerinde aşağıda özetini sunduğumuz, Moskova'da Rus liderlerine verdiği rapor, Rusların Türkiye'de komünizmin yerleşme şansını araştırdıklarını göstermektedir.

«Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi» üzerindeki 24 Mayıs 1920 tarihli rapor, Anadolu hareketinin doğmasında ve gelişmesindeki sebepleri inceleyerek başlamaktadır. Anadolu millî hareketini iç ve dış olmak üzere iki sebebe dayanan Fuat Bey, dış sebebi açıklarken, Emperyalist devletlere karşı girişilen ayaklanmanın batıdaki anlâmı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilâl olmadığını belirtmiştir.

Rapor'da, Türk sosyal bünyesi hakkında şu müşahedeler yer almaktadır:

«Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve ulaştırma yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmadığından, toprak büyük kâr bırakmaz. Buna karşı ***her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır.*** *İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilât da yoktur.*

Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükümetin zulmüdür*.*

Hükümet siyasetinin sorumluları, memurlar, ordu ve din adamlarıdır. Memurlar, doğuşları itibariyle belirli bir sınıfa mensup değildir. Yani, yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar, hükümet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilâl hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuşlardır.

Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hâkim olduklarından Türkçülük hareketinden sonra kapitale karşı beliren mücadele, sınıfı mahiyetten çıkıp milli bir renk almıştır.

Siyasî partilerin programlarında Cumhuriyet esası henüz yer almamıştır. Rus inkılâbı, siyasî faaliyeti etkilemiştir. Bunun sonucu olarak siyasî partilerde bir sola kayış sezilmektedir. Fakat savaş, bu gelişmeyi durdurmaktadır. Hattâ parti mücadeleleri bile durmuştur. Bütün partilerin birleşmesi ile koalisyon halinde hareket edilmektedir. Bununla beraber bu geçicidir. Harp bittikten sonra

parti mücadeleleri başlıyacaktır ve eminim ki Rus İhtilâlinin Türkiye'de yapacağı etki, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupa'daki etkisinden büyük olacaktır.»

Ankara'yı ziyaret eden Ukrayna başkumandanı M. W. Frunze'nin Ankara'dan 12 Aralık 1921 de Çiçerin'e yazdığı telgrafta ise şu hususlara rastlamaktayız:

«Geniş kitlelerin Rusya'ya karşı ilgisi, şüphesiz elverişlidir.

Yusuf Kemal ile Mustafa Kemal, resmen şu açıklamada bulundular: Türkiye Rusya'ya dayandı ve dayanacaktır. Şimdiye kadar yapılmış olan ve belki de bir zaman daha yapılacak görüşmelerde, Rusya ile münasebetlerimize zarar verebilecek hiçbir şey yoktur ve olamaz. Rusya ile formel irtifak hususunda, şimdi bile andlaşmaya bağlanmaya ve bunu bütün dünyaya bildirmeye hazırız. Başka bir hareket tarzını tasavvur etmiyoruz. Herşeyden önce halkımız bunu anlamazdı.»

Türk-Rus ilişkilerinin başlangıç noktasına yeniden dönelim:

Ruslar henüz Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) yapılmadan önce Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareket ile ilgilenmişlerdi. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'daki millî şefler ile Rusların bazı temaslar yaptıklarını biliyoruz, İstanbul'daki temaslar, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, eski İttihatçılarla olmuştu. Anadolu'da ise, biri Balıkesir'de bulunan Kâzım (Özalp) Beyle, diğeri de Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır.

Kâzım (Özalp) Paşa bu teması bize şöyle anlattı:

«Balıkesir'e bir Türk tercüman ile bir gün bir Rus geldi. Teklifi şu idi: Siz memleketinizi kurtarmak için Yunanlılara karşı savaşıyorsunuz. Bolşevik Rusya ile birlik olduğunuzu ilân ederseniz, istediğiniz kadar silâh ve para veririz.

*Ben, böyle bir şeyi ilân etmeyiz, fakat para ve silâh verirseniz alırız, dedim.»*11

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu günlerde (25 Mayıs-12 Haziran 1919) bir Rus Albayı (ünlü Rus Mareşali Budiyenny) Havza'ya gelerek Mustafa Kemal Pa-

****

11 - 8.12.1959 günü yaptığımız görüşme notlarından (Kâzım Paşanın Rus ile yaptığı görüşmenin tarihini kesin olarak öğrenemedik. Fakat 1919 yılı Haziran ayında yapılmış olması muhtemeldir).

şa ile görüşmüştür[12]. Albay Budiyenny ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen konuşmalar, çok dolaylı olarak nakledildiğinden, üzerinde bir yorum yapma imkânı yoktur. Esasen önemli olan husus böyle bir görüşmenin yapılmış bulunmasıdır.

Yoklama mahiyetinde olan bu ilk temaslardan sonra, ilk resmî temas Büyük Millet Meclisinin açılışından iki gün sonra (26 Nisan 1920) Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği, askerî ve siyasî bir ittifak yapılarak batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi teklifini taşıyan mektup ile başlar. Bu mektuba, 3 Haziran 1920' de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir.[13] Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektuptan sonra Rusya'ya iki defa heyet gönderilmiş ve ikinci heyet ile birlikte (1920 Aralık ayı) Moskova büyükelçiliğine tâyin olunan Ali Fuat Paşa da Moskova'ya gitmiştir. Türk elçilik heyetinin 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varması ile yarıda kalmış müzakereler yeniden başlıyarak, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması imzalanmıştır.

Bu andlaşmanın imzalanması, iki sebepten gecikmişti. Birinci sebep, Türk millî hareketine karşı Moskova'da duyulan tereddütler ve Bolşevik liderleri arasındaki düşünce ayrılıklarıdır. İkinci sebep ise, Rusların Londra'da İngilizler ile yapmaya uğraştıkları ticarî bir anlaşmanın sonucunun beklenmesidir. Çünkü, Ruslar İngilizleri kuşkulandırmadan bu andlaşmayı yapmak istiyorlardı. Gerçekten Londra'da yapılan görüşmeler sırasında İngiliz başbakanı Lloyd George, bu andlaşmaya, Sovyetlerin **«Kemalistlere»** yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş, fakat Sovyetler de bunu reddetmişlerdi[14], İngiltere ile Rusya arasında Londra'da yapılan ticaret anlaşması ve Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da yapılan ittifak andlaşması, bundan dolayıdır ki, aynı tarihte, 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.

****

12 - Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları). Hilmi Kitabevi. -İstanbul: 1957.

13 - Rusya ile yapılan ilk temasın nasıl geliştiği ve Rusya'nın yaptığı yardımlar için, bk.: 132-133.

14 - Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Siyasî Tarih. - Ankara: 1964, s. 631.

B. TÜRKİYE İLE İNGİLTERE

Birinci Dünya Savaşında Türkiye'nin yenilgisini tescil eden askerî hareketi İngiltere başarmıştı. Suriye ve Irak cephelerindeki zaferlerini fırsat bilen İngiltere, Türkiye ile yapılacak mütareke için teşebbüsü üzerine almış ve Mondros Mütarekesini müttefikleri adına tek başına imzalamıştı. Bu böyle olduğu gibi, mütarekenin uygulanması hak ve sorumluluğunu da daima elinde bulundurmaya dikkat etmişti. Mütareke uygulaması şeklinde Türklere karşı yapılan bütün sert ve kıyıcı hareketlerin sorumluluğu işte bu sebeple ve haklı olarak İngiltere'ye yükletilmiştir. Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarılması ve Türklere karşı Yunanlıların desteklenmesi rolünü de büyük ölçüde İngiltere oynamıştı. Fakat, acaba, bu tutum, İngiltere'nin yüzde yüz benimsediği bir politika mıdır? Soruyu, gerçeğe en yakın bir şekilde cevaplandırabilmek için, olayları yeni bir açıdan gözden geçirmek gerekiyor.

Savaş içinde yapılan gizli anlaşmalardan ve çeşitli belgelerden, İngiltere'nin Lloyd George tarafından temsil edilen Orta-Doğu politikasının şu hedeflere yöneldiği anlaşılmaktadır:

1. Osmanlı Devletinin parçalanması,

2. Padişah - Halifenin kuvvet ve nüfuzunun ve dinî etkilerinin giderilmesi suretiyle İslâm Birliği düşüncesinin değerden düşürülmesi,

3. Arap memleketlerine hâkim olarak Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması,

4. **Hilâfetin, İngiltere himayesinde kurulacak Arap Birliğinin eline geçmesi**,

5. Doğu Akdeniz'de kuvvetli bulunulması.

6. Irak petrollerinin elde edilmesi,

7. İstanbul ve Boğazların nezaretinin ele geçirilmesi (Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra).

456

Bu hedeflere ulaşmakla, İngiltere, Türkiye'nin İslâm âlemini kendisine çeken cazibesinin getirdiği tehlikelerden kurtulmuş, hem Rusya ile çatıştığı Boğazlar meselesini, hem de büyük ölçüde Rus entrikalarından ve Türk şeref ve itibarından kaynağını alan Hindistan'daki tehlikeli hareket ve gelişmeleri önlemiş olacaktı[15].

İngiltere, kendisi için hayatî önemi haiz olan Doğu meseleleri içinde, hilâfetten tamamen kurtulmaya veya bu müesseseyi Türklerin elinden alarak İngiliz politikasına yararlı kılmaya, hepsinden fazla değer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği iş, bu noktada İngiliz politikasıyla tam uygunluk durumundadır. Fakat, Millî Mücadele süresince, İngiltere, gelecekte Atatürk'ün tasarladığı gelişmeleri gereği ölçüsünde kestiremediğinden Türkiye'ye cephe almıştır. Halbuki, İngiltere politikası, **«imparatorluğa zarar verebilecek tehlikeleri çok uzaktan sezmek ve ona karşı tedbir almak prensibi üzerine kuruludur»** şeklinde tarif edilir[16]. Bu sebeple, gerçek İngiliz menfaatleriyle, Türkiye'ye karşı yürütülen politika Milli Mücadele devresinde çelişme halindedir. İngilterelinin böyle bir yanlışlığa düşmesine Lloyd George sebep olmuştur. Lloyd George'u yanıltan husus, Türklerle anlaşarak yapacağı işi, Venizelos ile anlaşarak Yunanistan aracılığı ile zor yolu ile yapacağını ummasıdır. Bundan ötürü Lloyd George, 1918-1922 yıllarında gerçeklere uymayan şahsî bir politika gütmüştür.

Lloyd George, Yunanistan'a niçin bu ölçüde kendini kaptırmıştı? Hemen hiç tereddüde düşmeden verilecek cevap şudur: Venizelos'un zekâsı ve Lloyd George'un Yunanistan üzerinde, yetkili İngilizlerden çok, Yunanlıların sözlerine inanması. Bu iki sebepten ayrı olarak, Lloyd George'un Türkler üzerindeki kötü inanç ve düşüncelerinin de bu sürüklenişte büyük etkisi olduğu bir gerçektir.

Lloyd George hatıralarında şöyle demektedir:

İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır. Osmanlı halifesi İslâm dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerden fazla müslüman vardı. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nâzik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim doğudaki büyük ülkelerimizin (Hindistan,, Birmanya, Malaya, Bomeo, Hong

****

15 Prof. M. Cemil (Bilsel), Lozan, C. I - İstanbul. 1933, s. 281 (Frangolis'in eserlerinden naklen).

16 Aynı eser, s. 281.

457

*Kong ile Avustralya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz ve kara yolları üzerinde bulunuyordu. İçinde, İmparatorluğumuzun ana can damarı olan Süveyş su yolunun geçtiği Mısır, Türk hükümranlığı altında idi. Dolayısiyle İmparatorluğumuzun gidiş geliş yolları ve doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin, bize savaş ilân eder etmez yenilip itibarlarını kaybetmeleri çok önemli idi. Türk ordularının üç sefer yılı boyunca, eş şartlar artında, bizi arka arkaya bir takım muharebelerde yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizce sonunda yenilmiş olmaları, doğuluların kafasında kötü bir tesir bırakmıştır.»*17

*Lloyd George ve fikir arkadaşları, Türkiye'yi ortadan kaldırırken, Doğu Akdeniz bölgesinde onun yerine, kendisine yardımcı olacak yeni bir kuvvet yerleştirmeyi düşünmüşlerdi. Bu kuvvet Yunanistan idi. Böylece, İngiltere'ye büyük bir külfet yüklemeden büyüyüp, kuvvetlenecek bir Yunanistan, bu bölgede, İngiltere'nin ordusu ve donanması olarak, İngiliz menfaatlerinin bekçiliğini yapacaktı. Lloyd George'a hâkim olan bu inancı, Churchill hatıralarında şöyle anlatır:*18

«Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin milletidirler. Verimli ve enerji ile dolu olup, Türk barbarlığı karşısında Hıristiyan medeniyetini temsil ederler. Bizim generallerimizin onların askeri değerini küçümsemeleri yalnızca gülünçtür. Büyük Yunanistan, İngiliz imparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Gelenekleri ve menfaatleri bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdırlar. Bugün 5-6 milyondurlar. Eğer kendilerine verilen topraklar onlarda kalırsa 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. İyi denizci olup, bir büyük denizci devleti olacaklardır. Doğu Akdeniz'in en önemli adaları onlarındır. Bunlar, Süveyş kanalı yolu ile bizim Hindistan, Avustralya ve Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan tabiî denizaltı üslendir. Yunanlılarda minnettarlık kuvvetli bir duygudur. Eğer onlara millî yayılışları devrinde sağlam bir dostluk gösterirsek, İmparatorluğumuzun birliğini sağlıyan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar. Belki bir gün gelecektir ki, sıçan arslanı bağlıyan ipleri kemirecektir.»

Lloyd George, Türk zaferinin gerçekleşmesine kadar

****

17 - War Memolrs of Davis George, C. IV. m. 1801 (Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri - Ankara: IIHKi, s. 312).

18 - W.S. Churchill, La Crise Mondialc, C. IV. s. 387 (Hikmet Bayur'un aynı eserinden naklen).

çok itibarlı ve kuvvetli bir başkandı. İngiltere'nin menfaatleriyle bağdaşmayan şahsî politikasını, bu sayede, yürüttü. Bu, işin dışarıdan görünüşü idi. Fakat, İngiltere'de Lloyd George politikasını, Türkiye lehinde baltalıyan kuvvetler de eksik değildi. Ve bunların çalışmaları Türklerin lehine işliyordu. Bu sebeple, İstiklâl Harbinde yalnız Yunanlılarla değil, bunların gerisinde asıl İngiltere ile harb ettiğimiz yolunda ötedenberi söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır.

Yakın tarihimizde değerli araştırmalar yapan Prof. Jesschke, 1937'den sonra yayınlanan İngiliz ve Amerikan kaynaklarını da tetkik ederek yazdığı son etüdünde bize kanaatimizi doğrulayan yeni bilgiler vermektedir.[19] Profesörün **«Tezat içinde zafer politikası»** dediği ve yukarıda kısaca değindiğimiz **«çelişmeli»** politika, İngiltere için diğer müttefiklerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü Lloyd George'un veya herhangi bir İngiliz Başbakanının, geleneksel İngiliz politikasına ters bir yön vermesi, uygulamada tam anlamile mümkün değildir. Böyle bir deneme, İngiltere'de bir süre sonra direnme ile karşılaşmaya mahkûmdur. Nitekim, Lloyd George da, şiddetli bir direnme ile karşılaşmış ve bunu önliyememişti. Profesör Jaeschke şöyle diyor:

«Birinci Dünya Harbinde, İngiltere, Anadolu'nun paylaşılmasına katılmamıştır. Fakat, Allenby'nin göz kamaştırıcı başarıları, İngiltere'yi kendi başına, Osmanlı devletiyle mütareke yapmaya ve uygulanmasını üzerine almaya ve herşeyden önce İngiliz menfaatlerinin uğrayacağı zararlar düşünülmeden, sözde esaret altındaki azınlıkların kurtarılmasını eline almaya sürüklemiştir. Fakat, Kars ve İzmir olayları, Rumların ve Ermenilerin İngiliz ordusunun itibarını yükseltecek insanlar olmadıklarını göstermişti. Ermeni dostu sıfatiyle Türkiye'ye gelen Amerikalılar, hattâ İngilizler, Türk dostu olarak dönmüşlerdi. Kan dökülmelini enlemeye çalışan İngiliz Yüksek Komiserleri ve yardımcıları, kısa zamanda, Yunanlı müttefikin haklı olduğundan şüphelenmeye başlamışlardı. Atina'daki İngiliz elçisi bir raporunda «Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise, İngiliz duygularına daha yakındır» diyordu. Bilhassa İngiliz Harbiye Bakanlığında Mustafa Ke-

****

19 - Prof. Jeaschke'nin bu etüdünün tercümesi için bk.: Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da - Türkiye îş Bankası Yayını, Ankara: 1959, s. 2-24.

mal'e karşı hürmet duygusu, sür'atle duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon şöyle diyordu: «Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yurtseverlik dâvasına derin bir sempatiden başka bir duygu besleyemez.» Bir taraftan, konferans, Osmanlı devletini Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi Anadolu yayla şehirleri etrafında bir beylik halinde küçültmeye çalışırken, tanınmış İngilizlerin kurdukları Osmanlı Cemiyeti, Lloyd George'a yazdığı bir mektupta yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de, Türkiye'nin Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmiyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını istiyordu (12 Şubat 1920) Lloyd George, İngiltere'de, Türkler lehine uyanan sempati duygularını üzüntüyle karşılarken, İzmir çıkarmasını tasvip etmeyen İngiliz Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini hararetle arzu ediyordu. Bu zat, 1920 sonlarına doğru, İngiliz politikası, Mustafa Kemal ile dost olmaktır, diyordu. 1921 sonlarında Churchill de, Mustafa Kemal ile anlaşmaya yanaşmıştı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri kumandanlığına yeni tâyin olunan Sir Charles Harrington'a 14 Aralık 1921de yazdığı bir mektupta, Genel Kurmay Başkanı Wilson:

«Yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır» diyordu».

Yunan delegeleri de, Lloyd George'un İzmir meselesini Yunanistan lehine çözmekte bir takım güçlüklerle karşılaştığını göstermektedir.[20] Lloyd George'a rağmen, İngiliz menfaatleri uğruna gerçeği söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen askerler ve politikacılar azımsanacak gibi değildi. Venizelos ve Lloyd George, birbirlerini karşılıklı etkiliyerek kendilerini büyük bir ihtirasa kaptırırlarken, soğukkanlı düşünenler, Türklerin kazanmasını temenni ediyor, ellerinden geleni yapıyorlardı.

Henüz İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmadan böyle bir ihtimalin belirmesi üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki iki uyanık memur ile ünlü tarih profesörü Toynbee bu konuda bir rapor hazırlıyarak hükümeti muhtemel bir hataya karşı uyarmışlardı. Bu raporda İzmir yerine Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi tavsiye ediliyordu. Gerekçe olarak da, Yunanistan'ın kendi ba-

****

20 Venizelos'un Atina'ya yazdığı telgraflar. Bk: Yunanistan bölümü.

şına Anadolu'da barınamıyacağı ve başarısızlığa uğrayacağı, Yunanistan'da da Venizelos'un iktidardan düşeceği, halbuki Yunanlıların doğu Trakya'da kendi güçleri ile tutunabilecekleri gösterilmişti.[21]

Gerçekleri sonradan farkedenlerin başka bir örneğini de eski dışişleri bakanı Balfour'un şahsında görmekteyiz.

Amerika'nın Berlin sefiri Gerard, Balfour'a çektiği 15 Şubat 1921 tarihli telgrafta, Balfour dışişleri bakanı iken Ermeniler hakkındaki vaadini hatırlatarak *«Büyük Britanya'nın Ermeni meselesi hakkındaki Amerika kamu oyunu göz önünde bulundurmasını şiddetle istiyoruz ve Türkiye meselesinin, andlaşmanın Amerika Senatosunda tasdikinden sonra tetkik ve mütalâasının mümkün olup olmıyacağını soruyoruz»* diyordu. Balfour'un görüşü değişmişti. Yeni gelişmeler karşısında artık başka türlü düşünüyordu. Bu telgrafa verdiği cevapta kısaca şöyle demekte idi:

«insani prensiplere dayananlar hariç olmak üzere Büyük Britanya'nın Ermenistan'da hiçbir menfaati yoktur.

Büyük Britanya'nın elinde olmıyan olaylar bu fikrin gerçekleştirilmesini önlemiş ve Türkiye ile barışı geciktirerek kötü sonuçlara sebep olmuştur.

*Ermenistan'a kuruluş devresinde yardım edecek olan devletin asker kuvveti kullanmaya da mecbur olacağından korkarım. Büyük Britanya şimdiye kadar yaptığı taahhütlerin sorumluluğu altında kalmamak için büyük güçlüklerle karşılaşmış bulunmaktadır. Bunlara bir de Ermenistan'ı ilâve edemez.»*22

Balfour, uzun cevabında milletlerin mukadderatlarını bizzat tâyin etmeleri prensibine müracaat edildiği takdirde bile, Büyük Ermeni Devletinin kurulmak istendiği bölgede halkın çoğunluğunun islâm olduğuna ve oyların Ermeniler aleyhine çıkacağına ayrıca işaret etmiştir.

Yine 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.[23]

****

21 - Hikmet Bayur, Atatürk - Hayatı ve Eseri. - Ankara: 1963 s. 328.

22 - Esat Tiras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. - Ankara: 1950, s. 709-710.

23 - Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Genel Kurmay yayını, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, 1939, s. 217.

461

Mondros Mütârekesini (30 Ekim 1918) takip eden ilk devrede zafer sarhoşluğu ile İngiliz menfaatlerini unutarak Lloyd George'un havasına kapılmış olanların, Türklerin direnmesini gördükten sonra yavaş yavaş ayılmaya başladıkları ve Yunan taraftarlığından ayrıldıkları su götürmez bir gerçektir. Başta Lloyd George olmak üzere bazı İngiliz ricalini Fransa ve Amerikan devlet adamlarını Yunanistan lehine harekete sevk eden tek sebep Türk düşmanlığı veya Türkiye'deki azınlıklara karşı duyulan insanî duygular değildi. Bunun asıl sebebi, Venizelos'un ikna kabiliyeti çok kuvvetli, usta ve kurnaz bir politikacı olmasıdır. Venizelos, gerçekten kendisini, batının siyasî liderlerine üstün yaratılışta bir devlet adamı olarak kabul ettirmesini bilmiştir. 1920 yılı sonlarında Yunanistan'da yapılan seçimler Venizelos'un düşmesiyle sonuçlanıp Kral Konstantin tekrar iktidara geçince (14 Kasım 1920), bundan büyük üzüntü duyan batılı Yunan dostları tutumlarını değiştirmişlerdir. İlkönce Kralı tehdit ile başlıyan bu değişiklik, Yunanistan'a vaad edilen ve bir kısmı gerçekleşen malî yardımın kesilmesine ve daha sonra Türk-Yunan çatışması karşısında İngiltere'nin tarafsız kalmasına müncer olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere İngiliz politikasındaki bu değişiklik, şüphesiz yalnız Venizelos'un iktidardan düşmesi ile de ilgili değildir. Bu olay, sadece, İngiliz politikasının değiştirilmesini önemli bir şekilde etkilemiştir. Türk ve islâm düşmanlığı esasına dayanan İngiliz emperyalist politikasına karşı ilk günlerden başlıyarak Hindistan'dan şikâyetler ve tehditler yükselmeye başlamıştı. Müslüman olmadığı halde Hinduların büyük lideri Gandi bile Hint müslümanlarını kendi tarafına çekebilmek için hilâfet müessesesini şiddetle savunuyordu. Gandi'nin halifeye dokunulmaması, İstanbul'un ve İzmir'in ve Trakya'nın Türklerde bırakılması yolundaki çıkışlarını İngiltere göz önünde bulundurmak zorunluğunda idi.

İngiliz politikasının Türkiye'ye meyletmesinin en belirli işaretlerinden biri de, İstanbul'daki İtilâf Orduları Başkumandanlığından General Wilson'un alınıp, yerine 7 Ekim 1920 tarihinde General Harrington'un getirilmesidir. General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile 1921 yılı Haziran ayında temas aramış ve dostça bir davranış göstermiştir. O tarihlerde Ankara tarafından şüphe ile karşılanan ve siyasî literatürümüzde Ankara'yı uyutmak için tertibedilmiş gibi gösterilen bu teşebbüsün sanıldığı gibi olmadığına inanmaktayız. Nitekim, Harrington, Türk zafe-

462

rinden sonra Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındaki tarafsız bölgede, Türk ve İngiliz kıtalarının karşı karşıya geldiği ve bir Türk-İngiliz Harbinin başlaması ile sonuçlanacak kritik devrede gösterdiği tutum ile Ankara'nın yanıldığını ispat etmiştir. 29 Eylül 1922 de İngiliz Hükümeti, Harrington'a, *«kendisi tarafından tesbit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceği»*ne dair Türk Kumandanına bir ültimatom verilmesi için talimat yazmıştı. İngiliz Kabinesi her an **«ültimatomun verildiği ve muhasemâtın başladığı»** haberini almak üzere aralıksız toplantı halinde idi. Harrington, ültimatomu Türk Kumandanına vermemiş ve sadece cebinde saklamıştı[24].

Millî Mücadelenin başlangıç devresinde İstanbul'da görev alan İngiliz yüksek komiserleri ve kumandanları Anadolu'da olup bitenleri gereği kadar değerlendirebildikleri halde, Lloyd George'un hatalı politikasını değiştirememişlerdi. Zaman zaman bunların gönderdikleri çok önemli raporların etkisi ile İngiliz Hükümetinin ayılmaması şaşılacak bir haldir. Bilhassa Sivas Kongresinden (4 Eylül 1919) sonra İstanbul'da bulunan İngiliz sorumlu kişileri gerçeği görmeğe başlamışlardı. Yüksek Komiser Galthorpe, bir raporunda şöyle diyordu: *«Birkaç hafta öncesine kadar İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler geleceğinden bugünlerde büyük heyecan duyulan seçimlerin yapılması iyi bir şey olmıyacaktır. Fakat millî hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek Türk iç işlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson prensiplerine ve Türk Anayasasına aykırıdır. Biz, Meclisin İstanbul'da toplanmasına engel olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal Anadolu'da bir müstakil hükümet kurmalarını önlemek elimizde değildir.»*

Galthorpe'un kehânet kabilinden sezdiği bu gerçeklerin belirtilmesinden sonra, 16 Mart 1920 de İstanbul'un fiilen işgal edilmesi ve Osmanlı Meclisinin dağıtılması, anlaşılması ve açıklanması güç bir durum yaratmakta ve o sırada İngiliz politikasındaki çelişkileri ortaya koymaktadır. Gariptir ki, Londra'dan 6 Ekim 1919 da General Milne'e verilen bir talimatta, Anadolu demiryolunu boyunca yerleştirilmiş olan İngiliz kuvvetlerinin bulundukla-

****

24 - Prof. Jaeschke (T. Bıyıklıoğlu'nun anılan eseri, s. 463

rı yerlerde kalmaları için kuvvet kullanılması bildiriliyor, ve milliyetçilere açıktan açığa çatışma durumu yaratıldığı takdirde, bu kuvvetlerin geri alınması emrediliyordu. Milliyetçilerle herhangi bir şekilde çatışmayı göze alamadıktan sonra, İstanbul'da alınacak tedbirlerin ve İstanbul hükümetini tutmanın ne faydası olabilirdi. Bu açıdan bakıldığı takdirde de 16 Mart'ta İstanbul'da yapılan operasyonun anlamını kavramak mümkün değildir. Nitekim 1919 yılı sonlarında İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck, mütâreke şartlarına göre İstanbul'un işgâl edildiğinin ilânı için ortada bir sebep bulunmadığını bir raporunda ifâde ediyordu. Gerçekten Türkiye'nin meselelerini çok doğru olarak görebildiği çeşitli raporlarından anlaşılan bu İngiliz Amirali de, her nedense birkaç ay sonra yolunu şaşıracak ve **«16 Mart Olayı»**na sebep olacaktı.

Amiral Robeck'in Sivas Kongresi'nden 1920 yılı Şubatına kadar geçen zaman içinde Londra'ya gönderdiği raporlarda şu hususlara rastlanmaktadır:

«Alınan bütün haberlere göre milli hareket Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyete göre gelişmektedir.»

«İstanbul hükümetinin kabul edeceği bir andlaşma barış ve huzur getirmiyecektir. Çünkü milliyetçiler onu kabul etmiyeceklerdir.»

«Mustafa Kemal'in nüfuzu gittikçe artmaktadır.»

«Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir andlaşmayı kabul ettirmek, bugün, 8 ay öncesine göre daha güçtür. Türk Milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar. Yabancı himayesini reddediyorlar. Onlar, İmparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat sözleşmesini imza etmek kararındadırlar.»

İstanbul'daki hükümet adamları üzerinde de gayet doğru teşhislere varan Amiral, Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'de bir iç savaş yaratmamak için İstanbul Hükümetine, Anadolu'ya kuvvet göndermemesini tavsiye etmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile müzakere imkânını aramaları hususunda telkinde bulunmuştur.

Amiral Robeck'in yardımcısı Amiral Wobb da, 28 Ocak 1920 tarihli bir raporunda şefi ile aşağı yukarı aynı görüşte olduğunu göstermekte ve *«Eğer Türkiye'ye sert bir barışın şartları yüklenecekse, müttefikler kararlarını yeter kuvvetle desteklemeye muktedir olmadıkça ve milli hare-*

keti kırmadıkça, bu kararları uygulayamazlar» demektedir[25].

Fakat, bütün bunlara rağmen 1920 Ocak ayı sonlarında İngiliz yüksek komiserliği tutumunu birdenbire değiştirerek Londra'ya tavsiye ve telkin ettikleri görüşe taban tabana zıt bir davranışa girmiştir. Profesör Jaeschke'nin kanaatine göre Türk Millî kuvvetleri tarafından Gelibolu'daki Akbaş silâh ve cephane deposunun basılarak çok sayıda silâh ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması, İngilizleri sinirlendirmiş ve sert tedbirler almaya zorlamıştır. Başkaca makul bir sebep göremediğimiz için Profesör Jaeschke'nin bu kanaatine katılmaktayız. Fakat şu var ki, aylardan beri İstanbul'da bile silâh kaçakçılığı yapılıp dururken Akbaş Olayı, 16 Mart yanılmasına düşülmesi için yeter sebep olamazdı.

İnançlarının garip bir şekilde değiştiğini gördüğümüz Robeck, 6 Şubat 1920 günü raporunda şöyle diyordu: *«Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiilî kontrolde bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda duruma hâkim olabiliriz. O da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartı ile Meclis açılınca milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda müttefiklere düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükümet çatırdamaktadır. General Milne, İstanbul'da askerî durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu ise, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve müttefikler arasında sıkı bir dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması ancak kuvvet zoru ile kabul ettirilebilir. Eğer barış şartı yumuşakça olursa, kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada padişahın, ılımlıların durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere düşman gözü ile bakmaya mecbur olabiliriz.»*26

Amiral Robeck'in bu raporundaki çelişmeli fikirlerden ancak bir şey sezmek mümkündür ki, o da, yalnız İstanbul'a ve Boğazlara sıkı sıkıya hâkim olmak. Amiral'e gö-

****

25 - Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 56.

26 Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 57.

re, Anadolu üzerindeki iddialardan vazgeçilmeli ve Türkiye'ye şartları yumuşak bir barış empoze edilmeli.

İngiliz Yüksek Komiserliğine ve İstanbul'daki İngiliz Ordusu Başkumandanlığına hâkim olan bu görüş, yani İstanbul'da kuvvetli bulunmak ve mili harekete gözdağı vermek hevesi, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un fiilen işgalini hazırlamıştır.

Millî Mücadele boyunca İstanbul'da büyük ölçüde bir yeraltı faaliyeti devam etmiştir. Anadolu'ya sayısız silâh ve cephane kaçırılmış, yüzlerce sivil ve askerî şahıs hemen hemen büyük güçlüğe uğramadan Anadolu'ya geçebilmiştir. İngiliz yüzbaşısı Armstrong'un acı yakınmalarına rağmen, eğer İstanbul'daki İngiliz makamları kesin olarak isteselerdi, yeraltı faaliyetini tamamen değilse bile büyük ölçüde önliyebilirlerdi. General Sami Sabit Karaman **«İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa»** adlı kitabında İstanbul'dan çıkışını anlatırken şöyle demektedir:

«Biraz endişe edilen İngiliz kontrolü gerçekleşmedi. Fikrimce hiçbir şeyi tesadüfe bırakmıyan, en hatıra gelmez ihtimalleri hesaba katan İngilizler, İstanbul'da ne kadar az Türk subayı kalırsa o kadar memnun olacaklardı: İstanbul'da silâhlı bir ayaklanma ihtimalini azaltmak, Anadolu bütçesini kabartmak. Anadolu harekâtı, İngilizlerce ergeç iflâsa mahkûmdu..»

İstanbul'daki Türk subaylarının Anadolu'ya geçmesine İngilizlerin gösterdiği müsamahayı belirten bu müşahede doğrudur. Fakat Generalin tefsiri, yukarıdan beri açıkladığımız deliller karşısında tamamen yanlıştır. Esasen Millî Mücadeleye karşı görünen İngilizler bile Türk mukavemetini hiçbir zaman küçümsememişlerdir.

İstanbul ellerinin altında bulunuyordu. Kan dökmeden, Türkleri tahkir etmeden ve İstanbul'un işgal edildiğini ilân etmeden, yine de diledikleri tedbirleri alabilirlerdi. Fakat gafletle yürütülen bu politikanın içinde bulunanlar, şaşırmaya ve hata üstüne hata yapmaya mahkûmdurlar. Osmanlı Meclisi **«Misâk-ı Millî»**yi kabul ve ilân etmekten başka bir şey yapmamıştı. Meclisten beş on milliyetçi lideri alıp Malta'ya götürmekle Anadolu'daki milliyetçilerin yılacağını ummak çocukça bir düşünce idi. **«Misâk-ı Millî»** serinkanlılıkla incelenebilseydi, İngiliz menfaatleri ile hemen hemen hiç çatışmadığı görülecekti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Meclisi Anadolu'da toplamak istediğini pek âlâ biliyorlardı. Nitekim Robeck, henüz seçim yapıldığı sıralarda meclisi toplamamanın

mümkün olmadığını, bu sağlansa bile Anadolu'da bir meclis ve bir hükümet kurulacağını sezmemiş miydi? Sonra İngilizler, hilâfetten kurtulmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda anlaşabilirlerdi. Fakat, bütün bunları gözden kaçıran İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı. Burada, Türk kurtuluş hareketine yardım etmek istiyen meçhul bir kuvvetin İstanbul'daki İngiliz sorumlu kişilerini ve bunlar kanalı ile İngiliz hükümetini yanıltmış ve teşvik etmiş olmak ihtimali bile akla geliyor. Herhalde bu noktanın aydınlanmaya muhtaç tarafları olsa gerek.

Lloyd George'un temsil ettiği politikaya karşılık orta-doğuda bir Türk devletinin yaşamasını İngiliz menfaatlerine daha uygun bulan görüşü şu gerekçe doğrulamaktadır:

1 — Emperyalist bir devlet olarak, Osmanlı İmparatorluğunun elinde bulunan Arap ülkelerine hâkim olmak istiyen İngiltere'nin Türk istiklâl Harbinin hedeflerini gösteren **«Misâk-ı Millî»**den memnun olması gerekir. Misâk-ı Millî'nin tesbit ettiği sınırlar İngiltere'nin tecavüz etmek istediği sınırlar değildi, İstanbul'a hâkim olmak iddiasından vazgeçtikten sonra, İngiltere, Musul üzerinde Türkiye ile anlaşabilirdi.

2 — Kilikya bölgesini elde tutabilmek için Türkler ile savaştığı halde, Fransa'nın Türkiye'ye karşı genel politikasından, İngiltere haklı olarak kuşkulanmaktaydı. Fransa kamu oyunda açık bir şekilde beliren Türk dostluğu İngilizlerin dikkatinden kaçamazdı. Fransa Hükümeti her ân Türkiye ile anlaşmaya yatkın görünmekteydi. Nitekim, bu anlaşma 1921 yılında gerçekleşecekti. Fransa'nın bu tutumuna karşılık İngiltere'nin Türklerin düşmanlığını kazanmakta ve Orta-doğu'daki durumlarını tehlikeye düşürmekte bir menfaati olamazdı.

3 — Birçok müslüman memleketlere hâkim emperyalist bir devlet olarak, İngiltere, hilâfet müessesesini her devletten fazla düşünmek zorundaydı. Bu müessesenin devamı, halife İngilizlerin elinde bulunsa bile, İngiltere'nin işine elvermezdi. Devamlı olarak halifeyi elde bulundurmak çabası yerine halifeyi tasfiye edeceği muhakkak olan Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek İngiliz politikası bakımından uygun düşüyordu.

467

4 — Rusya'daki yeni rejimin mahiyeti henüz gereği kadar anlaşılamamış olmakla beraber, hele 1920 yılından itibaren bu rejimin Rusya'da yerleştiği kanaati uyanmıştı. İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı tuttukları ve destekledikleri Çarlık kuvvetleri (Varengel, Denikin, Kolçak) başarı sağlıyamamışlardı. Yeni Rus idaresi, Türk Millî Mücadelesine yardımcı idi. Rusya'dakî rejim değişikliğinden, genel Rus politikasının değişeceği sonucunu çıkarmak mümkün değildi. Bu sebeple, İngiltere'nin Türkiye, özellikle Boğazlar ve İstanbul'dan dolayı ileride Ruslarla ihtilâfa düşmesinde bir fayda yoktu.

5 — Batı tarafından daha fazla sıkıştırılacak bir Türkiye'nin Bolşevik olması ihtimali de göz önünde tutulmalıydı. Batıya karşı bir Rus-Bolşevik cephesinin kurulması İngiltere'nin menfaatlerine açıkça aykırı idi.

Lloyd George'un politikasına karşı olanların 1920 yılı sonlarına doğru daha aktif bir duruma geçtikleri ve Anadolu hareketi ile daha yakından ilgilenmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Rusların da kuşkulandıkları gibi, Ahmet İzzet Paşa heyetinin, millî hareketin liderleri ile anlaşmak üzere Anadolu'ya gitmesi bu ilginin ve teşvikin bir sonucudur. Ahmet İzzet Paşa hâtıralarında İngilizler ile yaptığı teması özetle şöyle anlatmaktadır:[27]

«Bir gün, birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sohbet ile siyasî fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu yetkililerinin Bolşeviklere ne derecede bağlı olup olmadıklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden ve memleketin ileri gelenleri ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan meydana gelen bu heyetin Komünizm nazariyelerine eğilim gösterecekleri umulamaz. Ancak, batı devletleri tarafından haksız yere yapılan baskılar artarsa Rusya'nın kucağına atılmaları uzak bir ihtimal değildir şeklinde cevap verdim.

İngilizler, bu aralık devlet adamlarına ve «Sir Adam Blok» vasıtası ile Tevfik Paşaya başvurarak, Ferit Paşa Kabinesinin değiştirilmesi imkân ve lüzumunu telkin etmekte olduklarını sık sık işitmekteydim. Bu temaslardan haberi olan eski elçilerden Safa Bey evime gelerek mem-

****

27 - Mahmut Kemal inal, Osmanlı Devrindi' Son Sadrâzamlar, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul: 1940, s. 1996.

leketin başına belâ olan Damat Paşa Kabinesinin devrilmesi için benden yardım istedi.

Benim siyasî amacım Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını sağlamak olduğundan ilk işim Ankara ile münasebet kurmak teşebbüsü oldu.»

İngiliz yüksek askerî çevrelerinin gayreti ile ve hele Harrington'un İstanbul'a tâyini ile başlıyan bu gelişme, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki politikasını doğru yola sokmak çabasının en belirli işaretleridir, özellikle 1920 yılı Ekim ayından kesif bir hal alan bu çalışmalar, **Anadolu millî hareketinin en amansız düşmanı olan Damat Ferit Paşa Kabinesini** düşürmek ve İstanbul ile Anadolu'yu anlaştırmak hedeflerini güdüyordu. Gerçekten İngilizlerin gayreti ile Ferit Paşa Kabinesi 17 Ekim'de istifa etti. Osmanlı tarihi kronolojisi yazarı İsmail Hakkı Danişmend bu istifanın sebebini şöyle açıklamaktadır:

«İstifanın sebebi millî hareket liderleri ile artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İtilâf Devletleri temsilcilerinin huzura (Padişaha) çıkıp, Ferit Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalıdır.»[28]

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, gözden kaçmış bir gerçek üzerine dikkati çekmek istedik. Bu gerçek İngiliz politika mekanizmasının Millî Mücadele süresince devamlı olarak Türkiye aleyhinde işlemediğidir.

****

28 - İngilizlerin etkisi ile beşinci defa sadaretten çekilen Damat Ferit Paşaya, Padişah artık kabine kurma görevini vermiyecekti.

C. TÜRKİYE İLE FRANSA

Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkileri, Türk-İngiliz ilişkilerine benzememektedir. Bu değişikliğin ilk anda göze çarpan iki özelliği vardır: Millî Mücadele boyunca Türkler ile İngilizler arasında silâhlı bir çatışma olmadığı halde (Ali Fuat Paşanın Eskişehir üzerine yaptığı harekette bile silâhlı çatışma olmamıştır) Fransızlarla Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde 1920 yılı sonralarından 1921 yılı ortalarına kadar çetin bir savaş devam etmiştir. Buna karşılık, **Ankara Hükümetini resmen ilk tanıyan Batı devleti Fransa olmuş** ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da yapılan Türk-Fransız Anlaşması ile Fransızlara karşı savaş son bulmuştur.

İstiklâl Harbinde bir cephenin kapanmasını sağlayan Ankara Anlaşması, yalnız bu bakımdan değil, Türkiye'nin batı karşısındaki genel durumu bakımından da çok önemli idi. Fiilî değeri olmadığı çoktan anlaşılan Sevres böylece, hukuken de hükümsüz kalıyordu. Batılı bir tarihçi[29] Sevres Andlaşmasının uğradığı âkibet üzerinde önemle, fakat aynı zamanda esefle durarak şöyle der:

«.....barış bir noktada hükümsüz kalır. Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından toplanan Türk Millet Meclisi, Sevres senedini tanımamakta direndi. Anadolu yaylasında kurulup gelişen askerî (devlet) kuvvet, insanlığın hayrına değil, fakat Türkler için en büyük bir şeref olmak üzere, görüşmecilerin eserini yok etti. Bu büyük bir sözünde durmamazlıktı ki, artık bir blok teşkil etmeyen ve galiba kurtaracak ortak bir şerefi de bulunmayan itilâf Devletleri, silâhları bıraktıran bir teslimiyetle, ona taraftarlık etmişlerdir.»

****

29 - Edmond Rossier, Avrupa'nın Siyasî Tarihi (1815 -1919), çeviri : Ali Kemal Aksüt. - 1944, s. 291.

Yazar, boşuna hayıflanmış: Sevres'ı Mustafa Kemal imzalamamıştı. Sonra, İtilâf Devletlerinin kurtaracak ortak şerefleri değil, ortak menfaatleri bile kalmamıştı. Hem, **«blok»**, daha Birinci Dünya Harbi içinde çatlamıştı.

Harbin başlangıcında, Fransız - İngiliz menfaat çatışması açıkça belli idi. Topraklarının önemli bir kısmı Almanlar tarafından işgal olunan Fransa, her şeyden önce anavatanı kurtarmak kaygusunda idi. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Alman ordusuna karşı kullandığından, ileride kendisine az pay düşer korkusiyle Türkiye aleyhinde önemli askerî harekât yapılmasını istemiyor ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesine ait görüşmeleri geciktirmeğe çalışıyordu.[30] İşte, istiklâl Harbinde Türk-Fransız münasebetlerinin oluşumunu etkileyen, bu çatışmadır.

Harbin sonunda, Fransa'nın en önemli meselesi Almanya barışı idi. Almanya'ya bir daha belini doğrultamıyacak ağır şartların yükletilmesine çalışılıyordu. İngiltere'yi buna razı etmek için de Clemanceau'nun yürüttüğü Fransız politikası, Lloyd George'un dümen suyuna girmişti. Osmanlı imparatorluğundan kopan Arap memleketlerinden daha az pay almaya ses çıkarmayışı, Yunanistan'ın Türkiye aleyhinde büyüyüp kuvvetlenmesine göz yumuşu, hep bu yüzdendi. Halbuki, gerçekte Fransa'nın Orta Doğu'daki menfaatleri, Türkiye'nin yaşamasında idi. Batı Anadolu'nun verimli topraklarını da eline geçirecek, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde bir kuvvet haline gelmesi, ancak İngiltere'nin işine yarayacaktı. Sonra İngiliz sömürgeleriyle Fransız sömürgelerinde şu farklılık vardı: İngiltere'nin elinde bulunan Müslüman memleketlerde halk daha uyanık, Kuzey Afrika'ya inhisar eden Fransız sömürgelerinde ise müslüman halk daha cahildi, İngiltere, sömürge halklarına örnek olacak bir müstakil Türkiye bırakmak istemiyordu. Fakat, Fransa'nın böyle bir acelesi yoktu.

Fransız, Alman barışı uğrunda yaptığı bunca fedakârlığa rağmen istediğini elde edemedi. Çünkü, İngiliz siyasetinin değişmez özelliklerinden biri de, harp gayelerine ulaştıktan sonra yenilenlerin safına geçip onları tutmaktır. Böylece, bir denge kurmuş ve kazançlarını korumanın çaresini bulmuş olur. Alman donanması imha-

****

30 - Yusuf Hikmet (Bayur). Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti, İstanbul, 1934, s. 10.

edildiğinden, artık İngiltere için bir tehlike değildir. Diğer yandan, Almanya'nın parçalanması ve güçsüz bir hale getirilmesi, kara Avrupasında Fransız hâkimiyetini sağlıyacaktır. İngiltere, buna da göz yumamazdı. En azından, yeni bir Alsas Loren meselesi yaratılmamalı idi. Son olarak, harpten önce Almanya, İngiltere için iyi bir pazardı. Harp sonu güçlükleri ve işsizlerin artışı sebebiyle İngiltere, Alman pazarına şimdi daha çok muhtaçtı.

Fransa, özetlediğimiz bu durumdan dolayı, İngiltere'den, kopmuştu. Güney Anadolu'da Türklerle yapmakta olduğu savaş, Fransa'ya bir şey kazandırmadıktan başka, İngiltere'nin işine yarıyordu. Üstelik, ayaklanmış olan Arap milliyetçilerini bastırarak Suriye Mandasını elde tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyacı varken, Türk cephesinde fena halde hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın bir anlamı yoktu; ve sömürgelerinde, islâm âleminde prestijini kaybetmek tehlikesi günden güne büyüyordu.

Fransa, yavaş yavaş ayılıyordu. Nitekim, Venizelos'un 1920 Şubatında Atina'ya yazdığı telgraflarda Fransa'nın tutumundan şikâyet eden cümlelere rastlamaktayız. Bunlardan birinde, Venizelos, Fransız Başbakanını yola getirilemiyecek bir hâlde bulduğunu belirtiyordu. Durumu daha iyi aydınlatmak için, Paris'teki Yunan elçisinin Venizelos'a yazdığı 25 Mart 1920 tarihli telgrafını buraya alıyoruz;[31]

«Öğleden sonra Millran tarafından kabul edildim, İstanbul'daki müttefikler yüksek komiserleri tarafından gönderilen raporlardan sonra alınan kararları gözden geçirmeyi Mösyö Millran kabul etmiştir, İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserleri, Anadolu'ya İngiliz ve Fransız'lardan oluşan bir kuvvet gönderilmeden ve yeni bir harp yapılmadan Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirmenin imkânsızlığından söz ediyorlar, İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri bu inançlarında kararlıdırlar. İki komiser, Türklerin önemli kuvvetleri bulunduğuna inanıyorlar. Bu kuvvetler, Millran ile konuştuğum zaman iddia ettiğim gibi 65 bin kişiden ibaret değildirler. Yüksek komiserler, Türklerin katliâm yapacaklarına ve eğer 100 bin kişilik bir kuvvet gönderilmezse Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşeceğine inanmaktadırlar.

Yunanistan ile olan dostluğu için Fransa menfaatle

****

31 Yusuf Hikmet, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti. - İstanbul, 1934, s. 48.
472

rlnin tehlikeye düşürülmesine kadar gidemiyeceğini Mösyö Millran bana söyledi.»

Clemanceau, çoktan Başbakanlıktan ayrılmıştı. Millran'dan sonra, Leygues'in Başbakanlığı pek kısa sürdü ve 16 Ocak 1921 de Briand Başbakan oldu. Barışseverliğiyle ün yapmış olan Briand, Fransız politikasına hemen yeni bir yön verdi. Birinci İnönü muharebesinin etkisiyle, İngiltere'yi Sevres Andlaşmasının hafifletilmesi için zorlamaya başladı. İtalya da Fransa'yı desteklediğinden Londra Konferansı hazırlandı. Briand, bu konferansta Türkiye'yi açıkça destekliyecek ve Bekir Sami Bey ile bir de anlaşma imzalıyacaktı.

Fransız politikasının yön değiştirerek Türkiye lehine kaymasını tarafsız bir gözlemci şöyle anlatır:[32]

«Gerçekten Fransızlar doğudaki İngiliz rolünü, Ren bölgesi işinde İngilizlerin yardımlarını görmek için kabul etmişlerdi. Fakat şimdi anlıyorlardı ki, Arabistan'ın paylaşılmasında zararlı çıktıkları gibi padişah hükümetinin İngiliz nüfuzunu kurması yüzünden İstanbul'daki mevkilerini de elden bırakmışlardı. Ayrıca Yunanistan'ın ikinci Wilhelm'in kayınbiraderi Kral Konstantin'i geri çağırmış olması fena halde keyiflerini kaçırmıştı. Bütün bunlardan başka da Anadolu'da kendilerine verilen toprakların ordu kuvveti ile elde edilemiyeceğine kanaat getiren İtalyanlar, Anadolu'daki kıtalarını geri çekmişlerdi. İşte, Kilikya'da ortaya çıkan tehlikeli durumun Fransa'nın doğudaki prestijini zedelemeden önce, sonuç bakımından İngilizlerin hatırı için girişilmiş bir maceraya son vermek fikri, Fransa'da bu suretle doğmuştur.»

Londra'da imzalanan Briand - Bekir Sami Anlaşması, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği halde, İngiltere'yi endişelendirmişti. Hele, Ankara Anlaşmasıyla İngiliz - Fransız münasebetleri iyice gerginleşti. Her iki taraf da ipleri koparmak istemiyorlardı. Fakat, Paris ve Londra arasında notalar gidip geldi ve iş tatlıya bağlandı.

Türk - Fransız münasebetlerini, Piyer Loti ve Klod Farer gibi ünlü. Fransız yazarlarının Türkiye lehindeki yazıları da büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, zaman zaman bu yazarlara teşekkürlerini iletmiş

****

32 - Norbert Von Bischoff, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı). Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercümeler Kütüphanesi: 9, Ankara: 1936, s. 146.

ve Fransız basını Ankara'ya muhabirler göndererek Türk-Fransız yakınlaşmasına faydalı olmuştur.

Ankara Anlaşmasından sonra, Fransa, Türkiye'nin harbi kazanmasını büyük bir samimiyetle istemekte idi. Her ne kadar hâlâ İngiltere ile bir ittifak cephesinde beraber bulunuyor ise de, Fransa'nın menfaati, şüphesiz Türkiye'nin kazanmasında idi. 1922 Mart ayında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Batının mütareke tekliflerini anlamak üzere Londra'ya gidişinde ve dönüşünde Paris'ten geçmiş ve Fransa'nın Türkiye'yi samimiyetle desteklediğine şahit olmuştur. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Fransa'da yaptığı temasları bize şöyle anlattı:

«Paris'te Briand'ı köyünde ziyaret ettim. Beni öğle yemeğine alıkoydu. Ona Londra'ya gitmekte olduğumu söyleyerek İngiliz bakanları ile konuşurken nasıl bir tavır takınmam gerektiğini sordum. «Doğuda artık tek kuvvet olarak siz kaldınız» cevabını verdi. «İngiliz bakanları da acaba bunun farkında mıdırlar» diye sordum. «Onlar bunu benden daha iyi bilirler» şeklinde cevap verdi.»

«Londra Konferansından dönüşte Poincare beni kabul etti. Aramızda şu konuşma geçti:

— Alelacele gidişinizin sebebi nedir?

— Fazla kalmakta bir fayda görmüyoruz.

— Mütâreke şartlarını mı beğenmediniz?

— Evet.

— Fakat unutuyorsunuz ki, vatanınız düşman işgali altındadır.

— Evet biliyorum, fakat çıkacaklardır.

— Ne zaman?

— Onu ben bilmem, Genel Kurmay bilir. Vatanımdan tek düşman askeri kalmamalıdır. Mütâreke o vakit olur. Bugün elimizdeki şartları Büyük Millet Meclisi kabul etmez. Mustafa Kemal Paşa kabul etmek şöyle dursun, İstekli görünce, Meclis onu Meclisin kapısı önünde asar.

*— Meclise hürmetlerimi söyleyin. Mütâreke şartlarını da kabul etmeyin. Fransız hudutlarından çıkıncaya kadar bütün seyahat kolaylıklarınızın sağlanması için gerekli emri vereceğim.»*34

****

33 Bu tarihte, Fransa Başbakanı Polncnre idi.

34 Yusuf Kemal Tengirşek ile 19.12.1059 günü yaptığımız görüşmenin notlarından.

D. TÜRKİYE İLE İTALYA

İtalya da, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi, bir emperyalist devlet olarak yeni sömürgeler kazanmak ve büyümek İstiyordu. Onu, Birinci Dünya Harbine sokan tek sebep, bu istekti. Henüz, birkaç yıl önce, 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi Türklerden almıştı. Akdeniz memleketi olduğu için, menfaatlerini hesaplarken, birinci derecede Akdeniz çevresini düşünmek zorunda idi. Fakat, İngiltere ve Fransa'nın yanında güçsüz olduğunu da biliyordu.

Harp başladığı zaman, İtalya merkezî devletlerin dostu idi, fakat harbe girmemişti. İtilâf Devletleri, İtalya'yı kendi yanlarında harbe sokmak için, 28 Nisan 1915'de Londra'da yapılan gizli bir anlaşma ile tatmin edici menfaatler gösterdiler. Oniki adayı İtalya'ya bırakan ve Anadolu paylaşıldığı takdirde, İtalyan payının İngiltere, Fransa ve Rusya paylarından az olmıyacağını belirten bu anlaşmadan sonra İtalya da harbe girdi. Fakat, üç büyük devlet arasında, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasına ait, başka gizli anlaşmalar vardı. Bu anlaşmaların hükümleri politik zorunluklar sebebiyle 1916 Eylülünde İtalya'ya bildirildi. İşte bundan sonra, İtalyanların müttefikleriyle olan münasebetleri tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü, İtalya, kendi dışında kalan anlaşmalara göre, Anadolu'daki payının Fransız payından az olacağını öğrenmişti. Çekişmeler savaş sonuna kadar sürdü. Yalnız, 1917 Rus İhtilâli patlayıp, Rus ordusu Alman cephesinde tesirsiz kalmaya başlayınca, İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok muhtaç olduklarını gördüler. İtalya da İşin farkında idi. Bu defa, pazarlıklar Rusya olmaksızın yeniden başladı ve İzmir bölgesi de İtalya'ya vaadedildi. Rusya'nın tasvibi şartına bağlanan bu anlaşma, Rusya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktı. Fakat, paylaşma anlaşmalarının böylesine kaypak bir şekilde gelişmesi, Anadolu'nun asıl sahipleri yararına oluyordu. Çünkü, haksız menfaatler, ortakların arasını açıyordu. Nitekim, İtalya, önce kendisine vaad olunan İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden ötürü müttefiklerine kızdı ve menfaati icabı Türklere yaklaştı. Kaldı ki, İtalya çok ilgili

bulunduğu Balkanlarda da (Yugoslavya ve Arnavutluk) tatmin edilmemişti. İtalya, yalnız kaldığını anlıyarak doğu komşulariyle olan münasebetlerini diplomatik yollarla düzenlemeye koyuldu. Hâlâ, Anadolu ve Balkanlar için hesaplarında ufak bir ümidi vardı ve Paris Barış Konferansında yalnızlığını gidermek maksadiyle Yunanistan ile 29 Temmuz 1919'da gizli bir anlaşma imzaladı. Nasıl olsa, İzmir'in Yunanlılara verilmesi bir olup bitti halinde gerçekleşmişti. Şimdi, Yunanistan'dan bazı tavizler koparmakta ve konferansta onun desteğini sağlamakta bir fayda umuyordu. Bu anlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren önemli hükümleri şöyledir:

— İtalya, Yunanistan'ın doğu ve batı Trakya üzerindeki isteklerini destekliyecektir.

— Yunanistan, Kuşadası - Aydın - Nazilli çizgisi güneyinde kalan topraklar üzerindeki isteklerinden İtalya lehine vazgeçecektir. Bunun dışında, İtalya'nın Anadolu'daki isteklerini Yunanistan destekliyecektir.

— İtalya, Rodos hariç olmak üzere, Ege denizinde işgalinde bulundurduğu adaları Yunanistan'a bırakacaktır.

— İtalya, Anadolu'ya ait istekleri tatmin edilmediği takdirde bu anlaşmanın bütün noktaları üzerinde serbestçe hareket edecektir.

Bu anlaşmanın ömrü, ancak bir yıl sürdü İtalyan ordusu Arnavutlukta güç duruma düşerek oradan çekilmişti. Türkler, Anadolu'da işgallere karşı direniyorlardı, İtalya'nın iç durumu karışıktı. Nitti kabinesi, 20 Haziran 1920'de düşmüş, yerine Gioletti Hükümeti geçmişti. Dışişleri Bakanlığına Kont Sforza getirilmişti. İtalya, 22 Temmuz 1920 tarihli bir nota ile söz konusu anlaşmayı tek taraflı olarak bozduğunu Yunanistan'a bildirdi.

İtalya'nın dış politikası, bundan sonra daha açık bir renk alacak, bir süre için emperyalist ve maceracı heveslerden sıyrılacaktı. Özellikle, Kont Sforza'nın dışişleri bakanı olması, Türkiye bakımından büyük bir kazançtı. Gerçi İngiltere, henüz Nitti kabinesi iktidarda iken bile İtalya'ya güvenemiyordu ve Türkiye ile yapılacak barış andlaşmasının uygulanmasına katılamıyacağını, hattâ uygulanamazsa memnun olacağını biliyordu. Fakat, Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığına gelişi Lloyd George'un keyfini büsbütün kaçıracaktı.

Kont Sforza uzak görüşlü bir politikacı idi. 1921 yılında sömürgeciliğin geleceği hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmişti:

*«Milletler artık uyanmaktadır. Tahmin ediyorum ki, yirmi sene sonra Afrikalılar hepimizi kapı dışarı edecekler.»*35

Sforza, Mondros Mütârekesinden sonra İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, 20 gün önce Türklere haber vermişti.[36] Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile de ilgilenmişti, İtalyan Yüksek Komiserliği, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın müracaatı üzerine evinin aranılmasını önlemiş ve ertesi gün evinin kimse tarafından tecavüze uğramıyacağına dair kendisine bir belge göndermiştir. Araya giren bazı kimselerin aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa bir İtalyan iş adamının bürosuna giderek görüşmüştür. Gerek Mustafa Kemal Paşanın hatıralarından[37] gerekse Kont Sforza'nın yazdıklarından[38] anlıyoruz ki, İstanbul'daki İtalyan siyasî çevreleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, Yunanlılara karşı yapılacak bir Türk ayaklanmasının şefini bulmuşlar ve kendisini korumak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise, bir dayanak aradığı yabancı çevreler arasında İtalyanları da yoklamış, onlardan bir şeyler ummuştur.

Türkiye'deki İtalyan işgali, her yerde yumuşak olmuş. Türkler hoş tutulmaya ve kazanılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, böyle hareket etmekle hem Anadolu'daki iktisadî çıkarlarını muhafaza etmeyi, hem de Türklerin Yunanlılara karşı mücadelelerini kolaylaştırmayı düşünüyorlardı. Gerçekten, İtalyan işgal bölgesinde, Kuvayi Milliye, kolaylıkla teşkilâtlanabilmiş, İtalyanlardan teşvik ve yardım görmüştür.

İtalyanların, kendi işgal bölgeleri içinde Türk halkına karşı davranışları özetle şu esaslara dayanmakta idi:

Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmek. İtalya'nın Türklere dost olduğuna herkesi inandırmak.

Köylülere iyi muamele etmek.

Alış-veriş yaparken fazla para vermek.

Dispanserler açarak hastalara parasız bakmak.

****

35 - Galip Kemalî Söylemezoğlu, Hariciye Hizmetinde 30 Sene - IV.. cildin son kısmı. ı- İstanbul, s. 30.

36 - Galip Kemalî Söylemezoğlu, aynı eser, s. 31.

37 - Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları s. 101.

38 - Kont Sforza, Les Batissenrs de L'europe Moderne, s. 358 (Bk: Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara 1963, s. 260).

477

Çocuklara şefkatli davranmak, çikolata ve hediyeler vermek.

Yunan işgal bölgesinden gelen göçmenlere, muhtaç halka yardım etmek (çadır, battaniye, yiyecek vererek).

Çiftçilere ve tüccarlara kredi vermek (Bunun için Banko di Roma şubeler açmıştır).

Posta teşkilâtı yapmak.

Okul açmak.

Gençler arasından ücretli askerler toplamak.

Türk hükümet memurlarına, subay ve kumandanlara, çay, kahve, şeker, kaşar peyniri gibi sıkıntısı çekilen yiyecek maddeleri ikram etmek.

Bozuk yolları yapmak, camileri tamir ettirmek.

İtalyanlar, Türklerle daima iyi geçinmeye, sevgi ve güvenlerini kazanmaya çalışmışlar ve bir İtalyan askeri öldürüldüğü zaman bile hâdise çıkarmaktan çekinmişlerdir.

İtalya, müttefikler arası siyasî faaliyette, barış konferansında Türkiye'yi açıkça desteklemiştir. Kont Sforza'nın 10 Ocak 1921'de Roma'da görüştüğü Yunan başbakanına söylediği aşağıdaki sözler, bunun canlı bir örneğidir:

«Yunanistan'ın iddialarından büyük ölçüde vazgeçmesi gerekir. Çünkü, büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir güçte değildir.»

Londra Konferansına İstanbul hükümeti vasıtasiyle davet edilen Ankara hükümetinin, doğrudan doğruya davetini İtalya sağlamıştır. Londra'da Kont Sforza ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti hariciye vekili Bekir Sami Bey arasında bir anlaşma da yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmayı kabul etmemiş ise de, İtalya'nın Türkiye'ye karşı niyeti ve Anadolu'daki iddialarının azamî ölçüsü bu anlaşma ile anlaşılmış oluyordu.

İtalya'yı, Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika gütmeye ve nihayet sömürgeci heveslerden vazgeçirerek Anadolu'dan çekilmeye sevkeden sebep, yalnız siyasî akımlar (Komünizm ve Faşizm gibi) İtalya'nın bütün huzurunu kaçırmış bulunuyordu. Hükümet etmek imkânsız hale gelmişti. Millî Mücadele devresi içinde İtalya'da iki genel seçim yapılmış ve dört hükümet değişmiştir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, iç istikrar sağlanmadıkça, İtalya'nın güçlü bir dış politika gütmesi mümkün değildir. Bu gerçeklerden ayrı olarak, Kont Sforza gibi ileriyi gören politikacılar İtalya'yı yeni bir badireden kurtarmaya dikkat etmişler ve bu arada Anadolu'daki askerlerini çekmesini bilmişlerdir

E. TÜRKİYE İLE AMERİKA

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında siyasî ilişkiler, aslında İkinci Dünya Harbinden sonra başlamıştır. Bundan öncesi için Türk - Amerikan siyasî ilişkilerinden söz etmek pek mümkün değildir. Yalnız, Birinci Dünya Harbine katılmakla ilk defa eski politika ilkelerini aşarak dünya meselelerine karışan Amerika'nın, bu devrede siyasî bakımdan Türkiye'yi etkilediği de bir vakıadır, özellikle Başkan Wilson'un dünya barışı için ortaya attığı prensipler ve Mütâreke (Mondros) sonu Türkiye'sinde Amerika'ya bağlanan umutlar, Türkiye ile Amerika arasında bazı siyasî ilişkilere yol açacak nitelikte görünmüştür. Bu bakımdan. Millî Mücadelenin ilk yıllarında Amerika'nın Türkiye hakkında yaptırdığı incelemeleri, Türkler ile temaslarını ve bütün bu olayların Türkiye'yi hangi yönlerden etkilediğini gözden geçireceğiz.

Bilindiği üzere Amerika, Başkan Monroe'nin doktrini uyarınca Birinci Dünya Harbine kadar geçen yüz yıllık devrede **«yalnızlık»** politikası gütmüş, dünya meselelerine karışmamış ve Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına karışmalarını da önlemiştir. Bu süre içinde, ancak kendi kıtasında gelişip kuvvetlenmeye ve Uzakdoğu'da, Pasifik'te toprak edinerek emperyalist bir yayılmaya önem vermiştir. Bunun dışında ekonomik çıkarları için Avrupa memleketleri ile ve bu arada Türkiye ile bir takım siyasî ilişkiler kurmaktan da geri kalmamıştı. Bundan dolayıdır ki 1830 yılında başlayan Türk - Amerikan ilişkileri, sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti ile kurdukları ekonomik ilişkiden farklı olmamıştı. Türkiye ile Amerika arasında yapılan ilk ticaret anlaşmasının birinci maddesine göre Amerikan tüccarlarına ve ticaret gemilerine **«en çok müsaadeye lâyık devlet»** kaydından ve 4. maddeye göre de Osmanlı ülkelerinde bulunan Amerikan vatandaşlarına kapitülâsyon imtiyazlarından faydalanma hakkı tanınmıştı.

479

Bu devrede, Amerika, ayrıca Osmanlı ülkelerinde yoğun bir kültür faaliyetine de girişmişti. Bir çok yerlerde Amerikan Misyonerlerince yönetilen kültür kurumları kurulmuştur : İstanbul'da **«Robert College»** (1866), **«Amerikan Kız Koleji»** (1890), Lübnan'da **«Beyrut Koleji»** ile İzmir, Samsun, Merzifon, Kayseri ve Mersin'de açılan Amerikan okulları gibi...

Gerek ticaret, gerek kültür alanında kurulan bu ilk ilişkiler, başından beri normal bir düzen içinde yürümemiştir. İki devlet arasında devamlı anlaşmazlıklara ve çekişmelere yol açan ticaret anlaşmaları ve kültür kurumları, Amerika için vazgeçilmez menfaatler olarak kabul edilmekte idi.[39]

1917 Nisan ayında İtilâf Devletleri yanında harbe katılmak zorunda kalan Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye' ye harp ilân etmemiş, yalnız ilişkilerini kesmekle yetinmişti. Amerika'nın siyasî bakımından Türkiye ile ilgilenmesi işte bundan sonra başlar. Amerika'nın 1918-1920 yıllarında Türkiye hakkındaki görüşü kesin ve açık değildir. Dünya meselelerine ilk defa karıştığı için bu konudaki bilgisizliği ve tecrübesizliği sebebi ile, Türkiye meselelerine de yabancı idi. Dünya politikasına yeni yeni akıl erdirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletlerinin, bu devrede, Türkiye hakkındaki düşünceleri aşağıda görüleceği üzere birbirini tutmıyan değişik şekiller arzetmektedir:

1. Başkan Wilson'un görüşü : Ülkücü bir barışsever olarak tanınan Wilson, Avrupa kıtasındaki çatışmaları önlemek için gerek harpten önce .gerekse harb başladıktan sonra bir takım gayretler sarfetmişti. Başkan Wilson Almanya'nın tahrikleri üzerine harbe katılmak zorunda kaldığı halde, barışseverliğinden birşey kaybetmemişti. 8 Ocak 1918 tarihinde ileri sürdüğü 14 maddelik barış programından başka 11 Şubat 1918'de Amerika kongresinde, 4 Temmuz 1918'de Washington'un mezarı başında 27 Eylül İ918'de New-York'da Metropolitan - Opera'da söylediği nutuklarla, dünyaya yeni ve âdil bir düzen vâdetmekteydi. Barış programının Osmanlı imparatorluğunu ilgi-

****

39 -Bu durum, Cumhuriyet devrinde de değişmemiş, iki memleket arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Harbi'ne kadar zaman zaman çekişmeli ve genellikle zayıf bir şekilde devam etmiştir. Lozan'dan sonra bile Amerika, Türkiye'deki çıkarlarından vazgeçmek istememiş ve kapitülasyonların kaldırılmasına karşı büyük tepki göstermiştir.

lendiren 12. maddesi uygulandığı takdirde, imparatorluğun Türk olan kısımlarına dokunulmayacak, fakat Türk boyunduruğuna bağlı bulunan diğer milletlerin kesin güvenlik içinde varlıklarını korumak ve inkişaflarını sağlamak imkânları güvence altına alınacaktı. Ayrıca, bütün milletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri şart koşuluyordu.

Türklerin **«Misak-ı Millî»** ile formüle ettikleri istekleri bu görüşe tamamen uygun olduğu halde, Wilson, Paris Barış Konferansı'nda çeşitli etkiler altında kalarak kendi prensiplerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Wilson'u böyle bir çelişmeye düşüren sebeplerin başında, konferansa Lloyd George'un hâkim olması, Venizelos'un kurnazlığı ve daha önemlisi, kendisini **«Cemiyeti Akvam»** çalışmalarına kaptırması gelir. Amerika Birleşik Devletlerinin Paris Konferansındaki tam yetkili murahhası ve Başkanın en yakın adamı olan Albay Hause, Wilson'un **«Cemiyeti Akvam»** tutkusunu anılarında şöyle belirtiyor:

«Cemiyeti Akvam sözleşmesini bir sonuca erdirmek derdi, Başkan'ın günlerini belirli biçimde işgal etmiyor idiyse de, bütün gücü, aklı ve fikri hep bu doğrultudaydı. Wilson, cemiyet ile ilgili meselelerle o kadar uğraşıyordu ki, öbür meseleler onun için ikinci derecede önem taşıyordu.»[40]

Yine Albay Hause'un yazdığına göre, Barış Konferansı'ndaki Avrupalılar, Wilson'un **«Cemiyeti Akvam»** meselelerine karşı duyduğu zaafın farkında idiler ve bu yüzden ona karşı koymalarında da bundan faydalanıyorlardı. Wilson da daha önemli saydığı amacına ulaşma hesapları arasında farkında olmadan, İngiltere ve Fransızlara karşı kendi prensiplerini feda etmişti.

2. Amerikan Dışişleri Bakanlığının Görüşü: Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzmanları tarafından 1919 yılı başında hazırlanıp Paris'te bulunan Başkan Wilson'a verilen bir muhtırada, Türkiye'nin taksimi tavsiye edilmekteydi. Tavsiye olunan plâna göre :

a) Trakya'da Midye-Enez çizgisinden Sakarya nehrine kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede **«Cemi**

****

40 - Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eserleri. - Ankara: 1963. s. 318.
481

yeti Akvam Misakı» hükümlerine göre, milletlerarası statüye bağlı bir devlet kurulmalıdır.[41]

b) Doğu Anadolu'da, büyük bir devletin himâyesi altında bir Ermeni devleti kurulmalıdır.

c) Orta Anadolu'da bağımsız bir Türkiye devletinin yaşamasına imkân bırakılmalıdır.

3. King-Crane Komisyonunun Görüşü: 1919 yılının yaz aylarında, Amerika'nın Yakındoğu yüksek mümessili Charles R. Crane'in dahil bulunduğu bir komisyon (King-Crane Komisyonu) Anadolu, Suriye ve Filistin'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra, Boğazlar bölgesinde kurulması düşünülen devlet ile Ermenistan da dahil olmak üzere, bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması görüşünü tavsiye etmiştir.

4. Harbord Heyetinin Görüşü: 1919 sonbaharında kalabalık bir heyet ile Anadolu'yu ve Ermenistan'ı dolaşarak Ermeni ve Türk meselelerin inceleyen General Harbord, raporunda aşağı yukarı King-Crane Komisyonu'nun görüşüne katılmıştır. Harbord'a göre, Arap memleketleri hariç olmak üzere, bütün Türkiye ve Ermenistan için bir tek devletin mandası gereklidir. Bu manda 5 yıllık olmalı, diğer büyük devletler hiçbir işe karışmamalı, hattâ iktisadî ve malî müktesep haklar bile ortadan kaldırılmalı ve bütün amaç Anadolu'nun gelişmesini sağlamaktan ibaret olmalıdır. Fakat aşağıda görüleceği üzere General Harbord'un raporunda, aynı zamanda manda aleyhinde birçok deliller de ileri sürülmekte idi.[42]

Görülüyor ki, Millî Mücadele başında Türk-Amerikan siyasî ilişkisi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile olan ilişkilerine, bir noktada benzememektedir. Bu emperyalist devletler, Osmanlı imparatorluğunun çeşitli ülkelerinde ve Anadolu toprakları üzerinde bir takım menfaatler sağlamak amacında idiler. Harp öncesinde ve harp içinde Osmanlı İmparatorluğunun bölüşülmesi ile ilgili anlaşmalar yapmışlardı. Başkan Wilson, başlangıçta bu anlaşmaları tanımak istemediği gibi, Amerika'nın Ortadoğu

****

41 - Kurulması düşünülen bu devlet o devrin siyasî literatüründe «İstanbul Devleti» diye anılmıştır.

42 - Prof. Dr. Suphi Nuri İleri, Siyasî Tarih. - Yüksek iktisat ve Ticaret Mektebi yayınlarından, No. 25. - İstanbul: 1941, s. 385.

da bir toprak isteği de yoktu. Amerika, yalnız bu bölgedeki din ve kültür kurumlarını muhafaza etmek, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak ve ticarî menfaatlerini korumak istiyordu. Fakat, Paris'te Barış Konferansı çalışmaları başlayınca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Wilson, barış prensiplerini bir kenara itmek zorunda kalmıştı. Konferans çalışmalarında, başta Lloyd George olmak üzere Avrupa'nın kurt politikacıları, Amerika'ya da Ortadoğu'da bir sorumluluk yüklemek gayretine düşmüşlerdi. Manda meselesi işte bu vesile ile önce Paris'te, sonra sırasiyle İstanbul'da, Sivas'ta ve Washington'da konuşma ve tartışma konusu olmuştur.

Bu kitabın birinci cildinde, Türk aydınları arasında ve Sivas Kongresi'nde, manda meselesi üzerinde yapılan tartışmaları nakletmiştik. Burada konuyu biraz daha açacağız.

Emperyalist Avrupa devletlerine karşı Türkiye'de duyulan çekingenlik Milliyetçi Türk aydınlarına, Türkiye'ye zararı dokunmayacak başka bir büyük devletten yardım sağlamayı telkin ediyordu. Bu bakımdan o sırada antiemperyalist bir kişilikte görünen Sovyetler Rusya'sı ve Amerika üzerinde durulmuştur. Milliyetçi Türklerin Amerika'ya karşı büyük eğilim göstermeleri şu sebeplerden ileri gelmekteydi.

1. Başkan Wilson'un harp sonunda ortaya attığı âdil barış formülleri ve nutukları, harpten ve batmaktan kurtuluş için bir yol arayan Türk aydınlarında, Amerika'ya karşı büyük bir hayranlık ve umut yaratmıştı.

2. Yalnız Uzakdoğu ve Pasifik'te toprak edinmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da herhangi bir toprak isteğinde bulunmadığı için, tehlikesiz görünmekteydi.

3. Amerika Birleşik Devletlerinin Uzakdoğu'daki müstemlekelerinde yerli halka karşı davranışları ve sömürgeci tutumları, Avrupalılarınkine benzemediğinden, Amerika, hayırsever ve dolayısiyle zararsız kabul edilmekte idi. Mustafa Kemal Paşa bile bu kanaatte idi. Nitekim 17 Temmuz 1921 günü United Telegraph muhabirine verdiği bir demeçte şöyle diyordu :

«Türkiye halkı Amerika'yı iyilik sever, insancıl ve hürriyet savunucusu vasıflarıyla tanır. Memleketimizde yüklendiğimiz medeniyet ve ilerleme çalışmalarında en fazla Ame-

rikan kaynaklarından İstifade etmeyi arzu ederiz. İngiltere' ye gelince milletimiz bu devletin istilacı emellerinden çekinmektedir.»[44]

4. Amerika'nın zenginliği ve harp içinde göze çarpan büyük gücü, fakir Türkiye'den alacak bir şeyi olmadığı, fakat verecek çok şeyi bulunduğu inancını yaratmıştı. Mütareke devri İstanbul'unda faaliyet gösteren Amerikan çevrelerinden bazı kimselerin şahsî propagandaları da böyle bir inancın doğmasını ayrıca teşvik etmekte idi.

Fakat, manda kavramı üzerinde kimsenin kesin bir fikri yoktu. Manda tartışmaları vesilesi ile yazılan mektuplardan ve yapılan konuşmalardan anlaşılan bu gerçeği o devrin Sivas valisi Reşit Paşa, daha çok açıklığa kavuşturmakta ve şöyle demektedir:

«Bu kelimenin açık olmak şartı ile nasıl bir mâna ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki, 12 yıl olmuştur), anlaşılamamıştır. Evvelce Fransızca bilenlerimiz Mandat'yı valilik mânasına kullanırlardı, halkımız da mandat de poste deyişini, tüccar takımı ise mandat telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin devletler hukuku âlimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya bağımsız, ya himaye altında olurdu. Eski devirlerde himayeciliğin, bir çeşidi daha vardı ki, ona proctorat deniliyordu.»[45]

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord da, Türklerin manda hakkında doğru dürüst bir şey bilmediklerinin farkına varmış ve raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlattıklarından bahsederken *«Özet olarak maksat, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihen Amerika Devleti'nin koruyuculuğu altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar Cumhuriyetimize telgrafla bildirmiş ve Senato tarafından buraya bir inceleme heyeti gönderilmesi rica edilmiştir. Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değildir, onlar bunu yalnız bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münasebetlere hiç*

****

44 - Atatürk'ün Söylev ve Demecini. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. ı- Ankara: 1954, cilt III, s. 18.

45 - Reşit Paşanın Hatıraları. Islanlml 1114ü, s. 129.

484

müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik üstünlüğünü tanımak istiyorlar.»[46]

General Harbord, manda konusundaki Türk görüşünü farkettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylemiştir :

«Kendi mevkiini bilen hiçbir devletin, eline tam yetki ve güç almadan, iç ve dış idarelerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemez.»[47]

Raporun oldukça tarafsız bir şekilde hazırlandığını ve meselelerin vukufla teşhis edildiğini görmekteyiz. General Harbord raporun sonunda şöyle demektedir:

«...özet olarak, anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini halletmek için millî hareketçileri hesaba katmak lâzım geliyor.»

Başkan Wilson, dünyaya yeni bir düzen vermek ve dünya liderliğini Amerika'ya kazandırmak için bunca büyük gayretlerle çalıştıktan sonra, kendi memleketinde büyük yenilgiye uğradı. Çünkü, Amerikan kamu oyu ve senatonun çoğunluğu, Başkan Wilson gibi düşünmüyorlardı. Onlara göre Wilson, geleneksel Monroe doktrininden ayrılmıştı. Bu sebeple **«Cemiyeti Akvam Misakı»** da, **«Versailles Andlaşması»** da Senato tarafından reddedildi. Tabiî bu arada, **«Türkiye ve Ermenistan Mandası»** çok tâlî derecede kalıyordu. 1920 Kasımında, Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Parti tarafından on milyon oy farkı ile yenilgiye uğratılarak Wilson'un Başkanlığı sona ermiş oldu. Ve Amerika Birleşik Devletleri tekrar yalnızlık politikasına döndü. Bu suretle Millî Mücadele devrine ait Türk - Amerikan ilişkisi de Lozan Konferansı'na kadar kesilmiş oluyordu.

****

46 - Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179).
47 - Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi. - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179.

İKİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci Dünya Harbinin galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan-'a vaadedilen ve sonra Sevres Andlaşmasiyle sınırları çizilen toprak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi, Yunanlılar, 1919 Haziranı sonuna kadar işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat, Türk-Yunan Harbinin önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelerinde Orta Anadolu' da cereyan etmiştir. Yunan Ordusunu, İzmir'den 400-500 Km. uzaklarda dövüşmeye zorlayan iki sebep vardı: Biri politik, diğeri askerî. Politik sebep, Venizelos'un Avrupa'dan Atina'ya yazdığı telgraflarda gördüğümüz gibi, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmek, kısaca Türkiye'de büyük devletlerinkine eş bir bölgeye sahip olmak istediği idi. Barış şartlarını Yunanistan lehine, bu şekilde değiştirebilmek için Venizelos, Yunan ordusunu büyük devletlerin hizmetine verdi. Bu hizmet, Türk millî kuvvetlerini ezerek, Türkiye'yi barış şartlarını kabule mecbur bırakmaktı. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi, İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir millî hareketin doğmasına sebep olmuştu. Millî hareket gittikçe kuvvetleniyor ve Yunan Ordusunu işgal ettiği bölgede rahat bırakmıyordu. Millî kuvvetleri ezip dağıtmadan, Yunanlıların Batı Anadolu topraklarına yerleşmeleri mümkün değildi.

İşte, 22 Haziran 1920'de başlayıp bir buçuk ayda Bursa - Uşak çizgisine kadar varan ilk büyük Yunan taarruzu bu sebeple yapılmıştı.

Venizelos iktidarda kalabilseydi, yeniden taarruza girişebilir miydi? Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür, önce, Yunan menfaatlerinin ve gücünün Anadolu-

nun daha derinliklerine sarkmaya elvermediğini gözönünde tutmak gerektir. Venizelos, bunu anlıyacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 yaz taarruzu, ne askerlik, ne de politik, bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Gerçi Türk kuvvetleri iyice hırpalanmış, bozulmuş ve Türkler büyük bir toprak kaybetmişlerdi. Fakat millî kuvvetler yok edilememişti. Yunan Ordusu, taarruzun çok elverişli ve başarılı şekilde gelişmesine ve mevsimin uygun olmasına rağmen Bursa-Uşak çizgisinde durmuş ve kalmıştı. Taarruzun devamına cesaret edemiyen Venizelos'un, iktidarda kalsa idi, 1921 yazında yeni bir teşebbüse girişeceğine, bu sebeplerle ihtimal verilemez. Nitekim, Venizelos, Kral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 günlü özel ve gizli bir mektupta; kendisi hükümet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını, yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir (*). Ancak, günden güne gelişen ve vatanını savunmak durumunda olan bir düşmanın karşısında durup, beklemek de mümkün değildi. Bu durum, Yunan çıkmazını göstermektedir.

1920 yılı sonlarında iktidara gelen Kral Konstantin, kendisini ve Yunanistan'ı bu çıkmazda buldu. Askerlikten anlayan ve hattâ birçok çevrelerce iyi bir kumandan olarak da kabul edilen Kral, Türk-Yunan Harbine bu çıkmaz içinde yeni bir hava getirdi. Yönetimi ele almasının üzerinden henüz bir ay geçmeden, kış ortasında, Yunan ordusunun küçük çapta bir taarruza girişmesi teklifine **«evet»** dedi. Böylece Türk-Yunan Harbinin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Kral Konstantin'i de politik ve askerlik gerekleri zorlamıştı. Askerlik gereği aynı olmasına rağmen, Venizelos'u 1920 yaz taarruzuna sürükleyen politik sebeple, Kralı 1921 kış taarruzuna götüren politik sebep aynı değildi. Hattâ ilk İnönü Muharebesi, Türk kuvvetlerini dağıtmak gibi geniş bir askerî hedef de gütmüyordu.

YUNANLILAR NEDEN TAARRUZA GEÇTİLER?

Birinci İnönü Muharebesine sebep olan Yunan ileri hareketini, askerî incelemeler de dahil olmak üzere bütün

****

(*) Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Türkiye Harici Siyaseti. r. İstanbul: 1934, s. 73.
487

yayınlar Çerkez Ethem'in takındığı isyankâr tutuma bağlamaktadırlar. **«Nutuk»** da ve resmî kaynaklarda da durum böyle gösterilmiştir. Hattâ, bazı yazarlar, Türk Ordusunun Ethem ile çatışmış olmasından faydalanmak üzere Yunanlıların taarruza geçtiklerini isbat etmek için bir takım zoraki açıklamalara sapmışlardır. Bu arada Yunanlılarla Ethem'in anlaşmış olarak aynı zamanda harekete geçtikleri iddisı bile ileri sürülmektedir. Bunlar, tamamen yanlıştır. Olayın cereyan ettiği sırada, karşı tarafın ne maksatla, ne yapmak istediğini kesinlikle bilmek mümkün olamayacağından, ancak tahmin edilebilir. Biraz da, Ethem'e karşı girişilen hareketi haklı göstermek amaciyle, o gün yapılan tahmindeki yanlışlık, bir gerçekmiş gibi bugüne kadar sürüp gelmiştir.

«Ethem Olayı»nı Yunanlılar, şüphesiz biliyorlardı. Uşak'taki Yunan Kolordusu Kumandanlığı ile Ethem'in temas kurduğu da bilinmektedir. Fakat, Yunanlılar taarruza daha önceden karar vermişlerdi. Ve sebebi şu idi:

Kral Konstantin için, Yunan dâvasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun teveccühünü ve desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Bu yol ise, Türklere karşı harbi devam ettirmek ve bunda en az Venizelos kadar azimli davranmaktan ibaretti, öte yandan büyük Yunanistan dâvasına inanmış olan Venizelistlere de hoş görünmek zorunluğu, kralı aynı yola itiyordu. Uzun zamandır tahtından uzakta sürgün hayatı yaşayan Konstantin, taraftarları 14 Kasım 1920 seçimlerini kazanınca, iktidara büyük bir hırsla sarıldı. İtilâf Devletleri, 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalariyle, kralın Atina'ya girmesini önlemek istemişler ve aksi takdirde Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilen mandanın geri alınacağını, her türlü malî yardımın kesileceğini ve Doğuda hareket serbestliğini ele alacaklarını bildirmişlerdi. Yeni hükümet ve Kral, bu tehdide aldırmadılar. Fakat iktidarda kalmak için de birşeyler yapmak gerekiyordu.

Yunanistan'ın Anadolu ordusu kurmay başkan yardımcısı General Sarıyanis, bu taarruz hakkında şöyle demektedir :

«1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükümetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde, o zamanki başbakan Rallis tarafından, hükümetin Venizelos siyasetini takip eylediğini İngiltere'ye isbât için Anadolu'da bir

*taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş bulunduğunu bize bildirdi.»*1

Aynı konuda General Papulas da şunları yazıyor :

*«Kralın Yunanistan'a dönüşü sebebiyle yapılacak karşılama merasiminde ordu temsilcisi olarak bulunmak üzere Atina'ya gitmiştim. Merasimden iki gün sonra başbakana şu teklifi yaptım: Düşmanın teşkilât ve harp kabiliyeti hakkında ordu tarafından toplanan ve büyük bir kısmı belirsiz olan bilgiler dolayısiyle bu bilgilerin doğruluk derecesini araştırmak üzere bir keşif taarruzu yapılması lüzumludur. Taarruz sonunda, karşımızda düşmanın yalnız düzensiz kuvvetleri bulunduğu anlaşılırsa silâh altındaki kuvvetlerimizi*2 *azaltmak da mümkün olur.»*[3]

Yunan harp karargâhında taarruz meselesi görüşülürken, bu konuda ne düşündüğü sorulan Sarıyanis, işgal bölgesini genişleteceğini, halbuki işgal edilmiş olan bölgenin savunulması için eldeki askerin ancak yetiştiğini söylemiş ve bunun üzerine bir keşif taarruzu yapılmasına karar verilmiştir.

Anadolu felâketinin sorumluluğu, Yunanistan'da yıllarca tartışıldığı için herkes bir başkasını itham veya kendisini savunmak durumuna düşmüştür. Bu bakımdan, Yunan kaynaklarında rastlanılan her bilgiyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada da, taarruz teklifini hükümete Papulas mı yaptı, yoksa Sariyanis'in dediği gibi hükümet Papulas'a talimat mı verdi, kesinlikle bilmiyoruz. Taarruzun keşif mahiyetinde küçük tutulması fikri de, ya Papulas'a veya Sarıyanis'e aittir. Fakat, bizim için bu ayrıntılar önemli değildir, önemli olan ve kesin bir şekilde anladığımız husus şudur ki, yeni iktidarın Venizelos'un siyasetini güttüğünü İttihat Devletlerine göstermek ve bu

****

1 - Eleftironoima gazetesinin 5 Şubat 1930 tarihli sayısında çıkan yazısından, (Bak: Sv. Yzb. Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin içyüzü. - Genel Kurmay yayını. -Ankara: 1930, s. 13-20).
2 - Yunanistan'ın o tarihte silâh altındaki bütün kuvveti 170 bin kişi ve 14 tümenden ibaretti Anadolu'da 4073 subay, 105.270 er, 243 top vardı. Geri kalan 65 bin kişi Yunanistan'da bulunuyordu.
3 - General Papulas'ın Hatıratı. -. s. 33 (Bu hâtıralar, Elefteros Tipos gazetesinde 2 Ekim 1924 tarihinden itibaren yayınlanmıştır.)
489

vesileyle Türk kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak, bu taarruzun tek sebebidir. Yine açıkça belli olmaktadır ki, bu Yunan taarruzunun keşiften öte bir hedefi yoktur.

Yunan taarruzunun **«Ethem Olayı»** ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı ve mahdut hedefli bir hareket olduğu aşağıdaki gerçeklerle daha çok açıklığa kavuşmaktadır :

1 — Ethem'e karşı hareket 29 Aralık 1920 tarihinde başlamıştır. Ethem'in bu tarihten önce Yunanlılarla bir teması olduğu tesbit edilmiş değildir. Yunanlıların, taarruza 21 Aralıkta karar verdikleri, General Papulas'ın ve Sarıyanis'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Olaylar da ayrıca bu, hususu doğrulamaktadır. Nitekim, Bursa cephesindeki Türk Tümeninin (24. Tümen) aldığı 1, 2 ve 3 Ocak 1921 tarihli keşif raporları, Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları yaptığını ve Bursa'ya yeni kuvvetlerin geldiğini tesbit etmektedir.[4] Bir taarruz hazırlığının 2 gün önceki olaylara bağlanması mümkün değildir.

2 — Birinci İnönü Muharebesini Yunanlılar yenilgi veya başarısız bir hareket olarak kabul etmiyorlar. Bunun için, taarruza bir bahane aradıkları yok. Böyle de olmasa, **«Ethem Olayı»** ile bu taarruzun bir ilişiği bulunsaydı, bundan bahsetmemekte veya gizlemekte ne gibi bir fayda umabilirler?

3 — İnönü mevzilerine yapılan taarruza, Bursa ve İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin hepsi değil, ancak bir kısmı katılmıştır. Kesin bir sonuç alınmak istense idi Ethem ile ilişiği olsun veya olmasın, bütün kuvvetlerini harekete geçirmeleri gerekirdi.

4 — Uşak'taki Yunan Kolordusu, bu harekete ancak bir gösteriş olarak katılmış ve biraz ilerledikten sonra durmuştur. Ethem'in temas kurduğu bu kolordu, 30-40 km. kuzeyinde bulunan Ethem'e yardım edecek yerde[5] yalnız doğu ve güneydoğu yönünde harekete geçmiştir.

****

4 - Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 102 sayılı Askerî Mecmua eki. -1936, s. 77 - 79.

5 - Ethem'e, Uşak'taki I. Yunan Kolordusunun daha sonra zayıf bir yardımda bulunduğunu bir Fransız asker yazan (Albay Bujac) ifade etmekte, fakat bu zayıf yardımın ne olduğunu söylememektedir.

5 — Türk kuvvetleri İnönü mevzilerini terkedip geri çekildikleri halde Yunanlılar ertesi sabah taarruza devam etmiyerek, geldikleri yere, geri çekilmişlerdir.

İNÖNÜ SAVUNMA HATTI

1921 yılının 9 ve 10 Ocak günlerinde ve aynı yılın 31 Mart'ında Türk-Yunan kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin İnönü bölgesinde yapılması bir tesadüf değildir. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlılar, fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdir. Türk ordusunun savunma plânına göre, Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman taarruzu İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanlıların 1920 yaz taarruzundan ve Bursa'ya yerleşmelerinden hemen sonra seçilmiş, siperler kazılarak bir dereceye kadar da hazırlanmıştı.

Marmara bölgesinden iç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır ve buradan ikiye ayrılıp, doğuda Ankara, güneyde Afyon yönünde uzanır. Tabiatın tâyin ettiği bu duruma teknik de uymak zorunda kaldığı için, İstanbul - Bağdat demiryolu Eskişehir'den geçmekte ve Afyon üzerinden Konya'ya doğru gitmektedir. Demiryolu, ayrı bir kol halinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılmıştır.** Demiryolu, -hele o devrin teknik imkânları karşısında- askerlik bakımından son derece önemlidir. Ankara hattı ile Kütahya - Afyon hattının kavşak noktasında olmak bakımından Eskişehir'in stratejik değeri büsbütün artmaktadır. Şu hususun belirtilmesi yerinde olur ki, demiryolunun döşenmesinden önce de, Eskişehir, stratejik bir kilit noktası idi. Çok eski tarihlerdeki harplerden söz etmeye lüzum yok. Haçlı seferleri devresinde, Haçlı Orduları, hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek ve burada Türklerle muharebeler yapmak zorunda kalmışlardır.

İstiklâl Harbinde; Türkler için Eskişehir'in elde bulundurulması, Yunanlılar için Eskişehir'in işgali, hassasiyetle üzerinde durulan askerî bir mesele olmak önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk - Yunan Harbinin beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında cereyan etmesi, Eskişehir'in stratejik değerinden ileri gelmektedir.

İnönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 km.

****

6 - Demiryolu, o tarihlerde Ankara'da bitiyordu.

genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya nehrinin sarp kıyılarına, sol kanadı Domaniç dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayalıdır. Demiryolu, cephenin ortasından geçer, İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha vardır. İnönü'nde tutunmak mümkün olmazsa, 15 km. geride bir başka savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktadır.

MUHAREBE ÖNCESİ

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri hareketi 6 Ocak 1921 günü başladı. 5 Ocakta Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

İzmit'te Yunanlıların Manisa Tümeni vardı. Bu tümenin karşısında bir Türk Alayı ile mevcutları 20-80 kişi arasında değişen 5 millî müfrezeden ibaret bir kuvvet, Geyve ve havalisi kumandanlığı adı altında cephe teşkil ederek Adapazarı ve Geyve yollarını kapatıyordu.

Gemlik'te bir, Bursa'da iki Yunan tümeni bulunuyordu. Bu cepheyi 24. Türk Tümeni tutmuştu. Tümen, en ilerideki kuvvetleri İnegöl ve Yenişehir'de olmak üzere, bir taarruz halinde oyalama muharebesi yapmak maksadiyle derinliğine tertiplenmişti. Tümenin emrinde **«Gökbayrak Taburu»** adını taşıyan bir milis kuvveti bulunuyordu.

Uşak'ta iki tümenli I. Yunan Kolordusu yerleşmişti. Karşısında Dumlupınar'da 2 Türk taburu vardı.

Türk Ordusunun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocak'ta Gediz'de bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de Gediz'de idi. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi.

Taarruza Bursa'daki bir Yunan tümeni ile Gemlik'teki tümenden bir müfreze (hepsi 15-20 bin kişi) katılmış, İzmit'teki Yunan tümeni hiç bir teşebbüste bulunmamış, Uşak'tan hareket eden Yunan kuvvetleri ise sırf aldatmak maksadiyle Dumlupınar'a doğru ilerleyerek İslâmköy'de durmuştur.

****

7 - Yunan Tümenleri 9-10 bin, Türk tümenleri 3-5 bin mevcutlu idi.

Yunan ileri hareketi, üç koldan, 6 Ocak sabahı saat 7de başladı. Bu üç yürüyüş kolunun takibettiği yollar İnönü önünde birleşiyordu. Yunanlılar asıl muharebe alanına üç günde ulaşmışlardı. 6, 7 ve 8 Ocak günleri devam eden ileri hareket, Yunanlıların karşısında zayıf örtme kuvvetleri bulunduğu için büyük güçlüğe uğramamış ve bu üç gün küçük muharebelerle geçmiştir.

Bursa cephesindeki 24. Tümen Kumandanı, Yunanlıların taarruz hazırlığına giriştiklerini Ocak ayının ilk gününden itibaren keşif ve haber alma raporlarından sezmişti. Tümen Kumandanı, Batı Cephesi Kumandanına durumdan sık sık haber veriyordu. 3/4 Ocak'ta Cephe Kumandanına aşağıdaki raporu gönderdi.

«1. Bu akşam Bursa'dan gelen bir yolcunun, iki gün evvel iki tabur Efzun askerinin Bursa'ya geldiğini ve hanlara yerleştiğini ifade etmekte olduğu, İnegöl mevki kumandanlığından telgrafta bildirmiştir.

2. Gerek siyasî açıklama, gerek düşmanın Bursa-İnegöl arasındaki yığınağı ve yeni kuvvetler getirmesi bu cepheden daha çok Pazarcık genel istikametinde olmak üzere yakın bir gelecekte taarruz edileceği kanaatini vermektedir. Bu yığınağın siyasî bir manevra olması ihtimali de varsa da, bunu zayıf görüyorum.

*3. Böyle bir durumda Eskişehir'den Geyve'ye kadar dağılmış olan Tümen Cephesinin her tarafında zayıf olduğunu ve bilhassa Pazarcık cephesindeki alay mevcudunun da az bulunduğunu arz ve bu olayın ikmal eratı ile olsun takviye edilmesini İstirham eylerim.»*8

Tümen Kumandanı istihbarat raporlarını ve durumu yi değerlendirmiş, doğru tahminde bulunmuştu. Takviye temekte de yüzde yüz haklı idi. Fakat, Ethem'e karşı girişilen harekete son derece önem verildiği ve düşman karşısında bulunan kıt'a kumandanlarının takviye isteği çok defa aşırı bir tedbirlilik gayreti sayıldığı için, 24. Tümen Kumandanının bu raporu, Batı Cephesi Kumandanlığında bir yankı uyandırmadı. Ayrıca Batı Cephesi Kurmay Heyeti Eskişehir'de bırakılmıştı. Cephe raporlarının aynı zamanda Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığına da gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Batı ve Güney cepheleri

****

8 - Binbaşı Kâzım Aras, istiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât. -. 102 sayılı Askerî Mecmua eki, 1936, 79.

nin büyük kısımlarıyla Ethem'in tedibine karar verildiği zaman, hem muhtemel bir karşı ihtilâl teşebbüsünü önleyerek Ankara'nın güvenliğini sağlamak, hem de Yunanlılar taarruza geçerlerse bu taarruzu karşılamak üzere Bolu'da yeni bir Tümen kurulmuş ve Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'a gönderilmişti. Yine aynı maksatla Ankara, Çorum ve Yozgat eratından kurulmasına başlanan bir tümenin kuruluş işleri çabuklaştırılmıştı. Diğer taraftan, Yozgat isyanını bastıran Çolak İbrahim Kumandasındaki 2. Kuvayi Seyyare, 3. Süvari Tümeni adiyle nizamî ordu birliği haline sokulup, Ankara'ya getirilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, yukarıda açıklanan tedbirlerin ve Genel Kurmayca cephe hareketlerinin yakından izlenmesinin verdiği güvenle, herşeyden önce Ethem'in işini bitirmek ve bu teşebbüste herhangi bir başarısızlığa uğramamak niyetinde idi. 6 Ocak 1921 günü Bursa cephesinden Yunanlıların taarruza geçtiği haberini aldığında, beraberinde bulunan Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Beye de, Uşak'taki Yunan Kolordusunun Afyon'a doğru taarruza geçtiği bildirilmişti. İki Kumandan durumu görüşerek, Ethem'in tedibine ara vermeyi ve Gediz civarında toplanmış kuvvetlerini Yunanlıları karşılamak üzere esas cephelerine göndermeyi kararlaştırdılar.

Güney Cephesi kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerinden fazla uzak değillerdi. Cebrî yürüyüşle, bir günde, düşmandan önce savunma bölgesine ulaşabilirlerdi. Fakat, Batı Cephesi Birlikleri demiryolundan da faydalanmak suretiyle İnönü mevzilerine ancak 4 günde yetişebilirlerdi. Ankara'da, Genel Kurmay da durumu inceledikten sonra, Gediz'deki kıtaların İnönü'ne geç yetişebileceğini gördüğünden, Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'daki Tümene, İnönü mevziini tutmak emrini verdi. Batı Cephesi Kumandanı, Ethem'in karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerin çoğunu İnönü'ne şevketti.

MUHAREBE

Yunanlılar üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne gelmişlerdi. Muharebeye katılacak olan 3 Türk tümeninin bir kısım kuvvetleri, aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmiş, bir kısım kuvvetler de mevziye yetişmek üzere yolda bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Kütahya'da idi.

494

Üç ayrı kol halinde İnönü mevzilerine ulaşan Yunanlılar, bugün, bütün cephe boyunca taarruza geçmediler. Sol kol, geri kalmıştı. Bu sebeple, yalnız sağdan ilerleyen Yunan birlikleri İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendi. Cephenin bu kısmını tutan zayıf Türk kuvvetleri, çok iyi dövüşerek, takdire değer bir savunma muharebesi verdiler. Muharebe akşama kadar sürdükten sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar, zaptetmiş oldukları bazı arazi kısımlarını bırakarak muharebe hattının gerisine çekildiler. Gece, sükûnetle geçti. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı Bu muharebeye katılacak olan Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı Ethem'e karşı savunacak olan Tümenden bir taburu da beraberine alarak, 9 Ocağı 10 Ocağa bağlayan gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı.

10 Ocak günü muharebe, düşmanın, sabah saat 6,30' da taarruza geçmesiyle başladı. Hava çok sisli idi. Sis saat 10'a kadar kalkmadı. Bu durum Yunanlıların lehine idi. Türk cephesinin sol kanadında, Yunanlılar bazı mevzileri zaptettiler, fakat yedek kuvvetlerle takviye edilen bu cephede düşman taarruzu durduruldu ve tesbit olundu.

Cephenin sağ kanadında, sisin kalkması üzerine Yunan kuvvetleriyle birdenbire karşılaşan ve gerekli tedbirleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri geri çekilmeye başladılar.

Cephenin sağ ve sol kısımları arasında boşluktan faydalanan bir Yunan kuvveti içeriye doğru sarkarak, öğle üzeri, Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit edici bir durum aldı (Cephe Kumandanı, muharebe başladığı zaman henüz yolda idi ve saat 8'de İnönü'ne yetişebilmişti). Cephe Kumandanı, bu Yunan kuvvetine bir yan taarruzu yapmak için 11. Tümen Kumandanına emir verdi. Fakat, muharebe çok aleyhe gelişmekte idi. Cephe Kumandanının tümenlerle, tümenlerin birbirleriyle tam bir irtibatları olmadığı gibi, cephenin her yerinde olup bitenlerden de haberleri yoktu. Yan taarruzun başarısızlığa uğramasının bir felâkete yol açabileceğini düşünen Albay İsmet Bey, her zamanki ihityatkârlığı ile, taarruz emrini verdikten yarım saat sonra bu karardan vazgeçip geri çekilmeyi uygun buldu.

Cephe Kumandanının saat 13.00'de verdiği emir üzerine, geri çekilme düzgün olmadı. Yine aynı sebeplerle

zayiat arttı. Saat 16.00'da, düşman İnönü mevkilerini tamamen ele geçirmiş ve kısa bir takip yaparak, bulunduğu hatta kalmış bulunuyordu.

İnönü mevzilerinin 15 Km. gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı Cephesi Kuvvetleri, bu hattı savunmak için tertiplendi. Gece sükûnetle geçti. 11 Ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafında hiç bir hareket yoktu. Cephe Kumandanlığı, Yunanlıların yeniden taarruz için toplanmakta ve hazırlık yapmakta olduğunu sanıyordu, öğleye kadar bekledikten sonra, hiç bir hareket görülmeyince keşif faaliyetine geçildi. Peyderpey gelen raporlardan, düşmanın çekildiği anlaşılıyordu. Süvari keşif kollariyle yaptırılan keşifler sonunda, Yunanlıların Bursa yönünde çekilip gittiklerine kesin kanaat getirilince, Cephe Kumandanlığı saat 19.00'da takip emrini verdi. Birinci İnönü muharebesi böylece sona ermiş bulunuyordu.

ELEŞTİRME

Birinci İnönü, askerlik yönünden küçük bir muharebedir. Yeneni ve yenileni yoktur. Bu muharebede, Yunan Ordusu da, Türk Ordusu da iyi sevk ve idare edilmemiştir. Hele, Yunan Kumanda heyetinin kararsızlığı, beceriksizliği hiç bir bahane ile gizlenemiyecek açıklıkla görülmüştür. 9 Ocak günü yapılan muharebede, elle tutulacak kadar net bir başarı sağladıkları halde, fırsatı kaçırmışlar ve taarruza devamı ertesi güne bırakmışlardır.. Yunan Kumandanlarının, o günkü başarılarına rağmen, akşam üzeri ne kadar çok endişe duyduklarını General Sarıyanis açıklamıştır. 10 Ocak muharebelerinde de, Yunan Kumandanları aynı aczi göstermişler ve gündüz çekilen Türk Kuvvetlerini takip etmemişlerdir. Gerçi, Yunanlılar, bu hareketi sırf keşif maksadiyle yapmışlardır. Fakat, bir keşif taarruzuna da, başkumandanın İzmir'den Bursa'ya gelmesi, Kolordu Kumandanının ve Ordu Kurmay Başkanının taarruza katılması derecesinde önem verilince, kesin sonuç alınacak yerde, pasif duruma geçmek mazeret kabul edecek bir hatâ değildir.

Muharebenin birinci günü, Batı Cephesi Kumandanı, Kütahya'da bulunduğu ve verdiği emir yetişmediği için, cephede müşterek bir kumanda kurulamamıştır. Sağ kanattaki 24. Tümen kendi başına kalmış, sol kanattaki 11. ve 4. Tümen kumandanları aralarında anlaşarak hareket etmeye çalışmışlardır.

496

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 6 Ocak'ta başlayan ileri hareketiyle düşmanın, bir gösteriş taarruzuna giriştiğini sanmıştır. 6 Ocak'ta 24. Tümene verdiği emrin 2. maddesi aynen şöyledir:

«Bu hareketin Yunanlılarla işbirliği yapan âsi Ethem'e yardım maksadiyle yapılmış bir gösteriş olması muhtemeldir.»

Albay İsmet Beyin düşmanın niyetini gerçeğe yakın bir şekilde tahmin etmesi kadar, bu tahmine rağmen cepheye kuvvet sevki bakımından askerliğin gerektirdiği bütün tedbirleri alması da takdire değer bir haldir. Ancak, kendisine 6-9 Ocak'ta, 4 gün, Kütahya'da kalıp, cepheye ancak muharebenin son günü yetişmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Ethem'e karşı girişilen hareket, bilindiği üzere çok cüretkâr bir teşebbüstür ve bu hareketin bütün sorumluluğunu Albay İsmet Bey üzerinde taşımıştır. Hareketin başarısızlığa uğraması herşeyi mahvedebilirdi. 6 Ocak'ta Ethem'in kuvvetleri her ne kadar azalmış ve sarsılmış ise de, İsmet Beyin, o günkü şartlara göre, Ethem'i hiçe sayarak İnönü'ne koşması beklenemezdi. Bu sebeple İnönü ile Gediz'in orta yerine düşen Kütahya'da bulunup, iki tarafta hareketin gelişmesini beklemek istediği anlaşılıyor. Bu hareket tarzı, İsmet Beyin, ihtiyatlı ve soğukkanlı mizacına uygun düşmektedir. Fakat, İnönü cephesine gitmekte geciktiği de bir vakıadır. Nitekim, bu yüzden 10 Ocak muharebelerinde birlikleri üzerinde tam bir hâkimiyet kuramamıştır. 9 Ocak akşamı İnönü'nde bulunsa idi, ertesi günkü muharebenin şekli değişebilir ve Yunanlılara ağır bir darbe indirebilirdi.

10 Ocak günü, İnönü mevzilerinden ikinci savunma hattına çekildikten sonra, düşmanla irtibatın kaybedilip, 11 Ocak günü taarruz beklenilmesi de Batı Cephesi Kumandanlığı için bir zaaftır. Bu yüzden Yunanlıların durumu tesbit edilerek, akşam üzeri verilen takip emri sabah erkenden verilebilseydi, çekilme Yunanlılar için pahalıya mal olurdu. 13 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki Yunan resmî bildirisinin ifadesinden de bu tenkidimizin haklı olduğu anlaşılmaktadır :

«Kıtalarımız, aldıkları emre uyarak, düşmanı yalnız İnönü'ne kadar takip ettiler, malzeme aldıktan ve geriye naklini sağladıktan sonra, düşman tarafından rahatsız edilmeksizin, normal yürüyüşle İzmir Kolordu bölgesine döndüler.»

Birinci İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun maksa

dı ne olursa olsun, dış görünüşüyle, Yunanlıların Türkler karşısında ilk başarısızlığıdır. **Değişik deyimle, 15 Mayıs 1919'dan beri, Türkler, Yunan taarruzunu ilk defa İnönü'nde kırmış oluyorlardı.** Türkiye'de ve dışarıda, bu muharebe çok olumlu bir etki yarattı. Ethem'in üzerine yürünüldüğü nazik bir zamanda, Batı cephesinin yıkılmaması, büyük bir tehlikenin savuşturulduğunu müjdeliyordu. Zira, Ethem, İnönü Muharebeleri sırasında hâlâ bir tehlike olmakta idi. Gediz'in boşaltıldığını, karşısında kuvvet kalmadığını 8/9 Ocak gecesi haber alan Ethem, ertesi gün sür'atle Kütahya yönünde harekete geçmişti. O gün rastladığı süvari alayına taarruz etti, fakat geri atıldı. Ethem'in karşısında, 500-600 mevcutlu bir süvari ile elinde yalnız bir piyade alayı kalmış olan ve bütün gücü 700 silâhlıdan ibaret bulunan 61. Tümenden başka kuvvet yoktu. Ethem, 10 Ocak günü Kütahya'yı tehdit etmeye başlamıştı, İnönü Muharebesinin sonucu, işte bu bakımdan çok önemli idi. Yunan tehlikesi, belirsiz bir süre için atlatıldığına göre, Ethem'in saf dışı edilmesi kolaylaşıyordu.

Yunanlıların Anadolu'ya çıktıklarından beri cereyan eden muharebelerde Kuvayi Milliye ile Ordu birlikleri yan-yana döğüşmüşlerdi. Kabul etmek gerek ki, ordu şimdiye kadar bir varlık gösterememişti. Hele karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılmasında Kuvayi Milliyenin gösterdiği başarı orduyu büsbütün gölgelemiş, itibardan düşürmüştü. İnönü'nde ordu, ilk defa, yanında Kuvayi Milliye olmadan[9] ve kumanda aksaklıklarına rağmen gerçekten çok iyi dönüşmüştü. Bu vesileyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni kurulmakta olan ordusu birdenbire itibar kazandı. Ordu aleyhinde, Meclis'te bile kendini gösteren propagandalar durdu. Bundan sonra, ordunun kuruluş ve takviyesi daha kolay başarılacaktı. Ayrıca Ethem efsânesi de yıkılmış ve Ethem, Yunanla işbirliği yapan hain damgasını yemiş oluyordu. Bütün bu faydaları sağlayabilmek için, İnönü Muharebelerinin içeriye ve dışarıya karşı iyi değerlendirilmesi gerekiyordu ki, bunu Mustafa Kemal Paşa mükemmelen yaptı.

Yunanlılar da, kendi açılarından İnönü taarruzunu başarılı bir hareket olarak göstermek çabasından geri kalmadılar. Yunan Başkumandanı Papulas, Bursa'dan nezaret ettiği bu hareket tamamlanınca, Atina'ya verdiği raporda Kendi deyimiyle, *«cephenin ve ordunun her noktai nazar*

****

9 - Birkaç küçük müfrezenin sözü edilmeye değmez

dan müsait olan durumunu» belirtmeyi ihmal etmedi. Papulas'ın bu rapora esas teşkil eden fikri ve Birinci İnönü Muharebesi hakkındaki görüşü şöyledir:

«III. Kolordu, keşif hareketini başariyle yaptı ve keşif sonucunda Kemal Ordusunun düzensiz olmayıp, aksine düzenli olduğu ve daha doğrusu; toplara, makineli tüfeklere sahip ve az çok mükemmel surette teçhiz edilerek teşekkül halinde bulunduğu anlaşıldı.»[10]

Birinci İnönü Muharebesine Garp Cephesinden üç tümen katılmıştı. Bunlardan :

4. Tümenin kumandanı Kurmay Binbaşı Nazım[11]

11. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Arif[12]

24. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Atıf[13]

idi.

Yarbay Atıf, bu muharebelerde hiç başarı gösterememiş, emrindeki kuvvetleri gayet kötü sevk ve idare etmiştir. Atıf Beyin Tümeni, bu sebeple, İnönü Muharebelerinde cepheye fayda sağlamadığı gibi, yük olmuştur. Hattâ, muharebenin ikinci günü cephenin geri çekilmesinin başlıca sebebi 24. Tümendir.

Diğer iki tümen kumandanı üstün başarı gösterdiler ve bu kumandanların emrindeki birlikler son derece mükemmel savaştılar. 4. Tümenin 58. Alayı ile, 11. Tümenin 70. Alayı İnönü Muharebelerinin iki gününde de büyük kahramanlıklar göstererek takdir kazandılar.

Birinci İnönü Muharebesinin ikinci gününe katılan Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayısı şöyledir :

Türkler

417 subay, 8500 er (6000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 28 top.

Yunanlılar

472 subay, 15.816 er (12.500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli *tüfek,* 72 top.

Yunanlıların bu muharebedeki kayıpları, kendi kaynaklarına göre :

8 subay 49 er ölü.

9 subay 145 er yaralı.

****

10 - General Papulas'ın Hatıratı, s. 33.

11 - Eskişehir - Kütahya muharebelerinde şehit oldu, cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

12 - Ayıcı Arif diye anılan ve sonra asılan.

13 - Harpten sonra emekliye sevkedildi.

Türklerin kayıpları ise :

8 subay 95 er şehit.

19 subay 183 er yaralı.

ANKARA

Birinci İnönü Muharebesiyle sona eren Yunan taarruzu Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin güçlüklerle dolu, önemli mes'elelerle uğraştığı günlere rastlar.

İhtilâl idaresinin devlet kurma yolundaki çabası ile ilgili olan bu meseleler, başıbozuk ve serkeş milis kuvvetlerini tasfiye ederek hükümet otoritesini hâkim kılmak, orduyu ihya etmek, Anayasa yapmak ve ilk bütçeyi hazırlamak gibi konulara dayanıyordu.

Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleriyle epeyi zamandan beri sürüp gelen anlaşmazlık, bazı mebusların aracı olarak görevlendirilmelerine rağmen çözülememişti. Milis Kuvvetlerin ve özellikle Ethem'in Meclis'te bir hayli taraftarı vardı. Ordunun henüz zayıf ve itibarsız olduğu bir sırada Ethem'in tasfiyesi, başlı başına güç bir mesele idi. Diğer milis kuvvetlerinin Ethem ile işbirliği yapmaları ve orduya karşı zafer kazanmaları zayıf bir ihtimal değildi. Bu takdirde ihtilâl idaresi birdenbire dağılıp çökebilirdi. Böyle bir durumun doğmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Ethem'in ortadan kaldırılması gereğine nasıl inandırılacaktı? İşte asıl güçlük bu nokta idi.

Arabulucu olarak Kütahya'ya giden mebuslar hiç bir olumlu sonuç elde edememişlerdi. Hükümet bu durumda kesin kararını vermiş ve ordu 29 Aralık 1920 günü Ethem'in üzerine yürüyüşe geçmişti. Meclisin bundan haberi yoktu. Arabulucu milletvekilleri 30 Aralık'ta Ankara'ya dönmüş bulunuyorlardı. O gün öğleden sonra, Büyük Millet Meclisi gizli oturuma geçerek gece yarısına kadar Ethem Meselesini görüştü. Fakat Meclisin havası Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı ve hattâ uygulama safhasına koyduğu kararı vermeye elverişli değildi.

Gizli oturum tutanakları henüz açıklanmadığı için, Meclisin bu oturumunda yapılan görüşmeleri Yunus Nadi (Abalıoğlu)'ndan naklen öğreniyoruz:[14]

****

14 Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları «Atatürk Kütüphanesi: 16» İstanbul, 1955, s. 95 - 97.

«Kütahya'ya giden ve o gün dönen mebuslar hey'eti de Meclise geldikten sonra gizli oturum açıldı. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının isyan telgrafı ise tabiî, Mebuslar Hey'etinden önce gelmiş bulunuyordu.

Durum, hükümet tarafından kâfi bir genişlikte izah edildikten sonra, Kütahya'ya gidip gelen arkadaşlar dinlenmek istendi. Bu arkadaşlar vaziyetin vardığı neticeden çok üzgündüler. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının cahillik ve kabalıkla hareket ettiği meydanda idi ve Türkiye Büyük Millet Meclisini horlamaya cesareti ise hakikaten affı zor işlerdendi. Fakat bütün bunlara rağmen, acaba bu anlaşmazlığı barış yolu ile halletmenin bir çaresi bulunamaz mıydı? Mebuslar Heyetinin böyle bir acı ve üzüntü içinde olduğu görüldükten sonra meselenin görüşülmesine geçildi.

Hallolunacak iş hakikaten mühimdi. Ortada bastırılmak ve cezalandırılma lâzım gelen bir hareket bulunduğu meydanda olmakla beraber, şimdiye kadar hepsi vatanı kurtarmak için çalışmış memleket çocukları arasında kan dökülmesi ile neticelenecek çarpışmalar da, akla cidden sığmıyordu. Üstelik meselenin önemi, yalnız bu hissi safhasından ibaret değildi. Çarpışmanın muhtemel ve muhtelif neticeleri ve iç çekişmeler de hesaba katılmalı ve iç çekişmeler devam ederken Yunan kuvvetlerinin ilerlemeğe teşebbüs edebilecekleri de unutulmamalı idi. Her his, her fikir, her ihtimal, herkesi bir yolda düşüncesini söylemeğe sevkediyor, Meclisi büyük bir acı ve üzüntü kaplamış, konular devam edip gidiyordu. Bu ihtilâf çıktı çıkalı, olup biten işler, konuşmalar ve muhabereler hep ortaya dökülmüş, meselenin gizli kapaklı hiçbir yönü kalmamıştı. Nihayet bir karar verilmeli idi, fakat bu karar nasıl bir karar olmalıydı?..

Bir aralık mebuslardan biri, galiba Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, şöyle bir soru sordu :

— Mesele etrafında çok konuştuk. Herhangi bir neticeye varabilmekliğimiz için, hükümetin bu meseleden dolayı Meclisten bir karar almaya mı, yoksa durum hakkında Meclise bilgi vermeğe mi gelmiş olduğunu bilmekliğimiz lâzımdır.

Bu soru üzerine ben söz alarak özet olarak şunları söylemiştim :

— ... Bu kadar önemli bir meselede hükümetin Meclise yalnız bilgi vermeğe gelmiş olduğu düşünülemez. Tabiîdir ki Meclis bu mesele karşısında bir karar alacaktır.

501

Kürsüde Mustafa Kemal Paşa beni takip ederek, manası aynen hatırımda kalan şu beyanatta bulundu:

— Arkadaşlardan birinin sorduğu soruya, Yunus Nadi Beyefendi hazretlerinin verdiği cevabı dinlediniz. Yunus Nadi Beyefendi hazretleri, bu kadar mühim bir işte, hükümetin değil, ancak Yüksek Meclisinizin karar alması lâzım geleceğini ifade buyurdular. İşin önemini inkâr ve işi küçümsiyecek değilim ve Yüksek Meclisinizin herhangi mesele hakkında olursa olsun karar vermek hakkı da bilinmektedir. Fakat Yunus Nadi Beyefendi hazretleri ile beraber Yüksek Meclisinizin de bilgisi olmak gerekir ki, bu türlü meselelerde hükümetin karar alamıyacağı nazariyesi asla doğru değildir. Hattâ eğer sizin karşınıza bu türlü meseleler karşısında karar alamayan bir hükümet gelirse, siz onu kabul etmeyiniz ve hemen düşürünüz derim. Böyle hâdiseler karşısında, onlardan daha hafifleri ve daha ağırları karşısında karar alamıyan hükümetler, her şeyden evvel hükümet olamazlar. Hükümet bir isyan karşısındadır ve buraya gelmeden evvel isyanın hâkimiyetine meydan vermeyecek kararlarını ve tedbirlerini tabiî almıştır. Görüşmelerinizi neticelendirebilmek için bu hususlar da böylece bilginiz olmak gerekir.»

«Beyefendi Hazretleri» tâbiri, Paşanın durum karşısındaki hiddetinin işareti idi. Beni, Meclis kararı ile işi biraz uzatabilmek ümid ve imkânına sevkeden düşünce ise, Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının doğrudan doğruya bir çarpışma kabul etmeğe karşılık meselâ vaktiyle isyan bölgeleri olan Düzce ve Bolu taraflarına çıkarak yeni bir dert ortaya çıkarabilmeleri ihtimali idi. Kazanılacak vakitle bu türlü İhtimallerin dahi önüne geçilebilecek tedbirler alınması lüzumunu düşünmüş bulunuyordum.

Uzun müzakerelerden sonra Meclis şu neticeye vardı:

*Eğer Çerkez Ethem Bey ve biraderleri kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetlerin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu şekil hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde memleketin ve ordunun selâmetini gerektirdiği tedbirlerin kabul edilmesi ve uygulanması zorunludur.*15

Bu netice, meselenin herhangi bir şekilde çarpış

****

15 - Kütahya'ya giden heyette Celâl Bayar da bulunmuştu. Kendisiyle 8 Aralık 1964 günü İstanbul'da Çiftehavuzlar'da görüştük. Bize söylediğine göre, 30 Aralık 1920 günü yapılan gizli oturumda Bayar da Meclise izahat ver-

*maşız çözümüne taraftar olanlar için yine ufacık bir ümit köşesi bırakıyordu. Kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetler Kumandanlığını terkederek bir kenara çekilmeleri... Ne var, artık bunu olsun yapmalı değiller mi?.. Yapsınlar ve bunun için çalışılsın şeklinde bir ümit. Hattâ bu maksatla, bu kardeşlerin o zaman Ankara'da bulunan babaları Ali Beyin Eyüp Sabri Bey ile tekrar Kütahya'ya gönderilmeleri bile düşünüldü. Mustafa Kemal Paşa bu teklif ve tedbiri iyi karşılayarak Ali Beye cepheye gitmesi için belge bile çıkarıldı. Bu biraderlerin babalarına çok hürmet ettiklerini ve emrederse belki kabul edecekleri söyleniyordu. Ertesi gün, yani 31 Aralık 1920de, Ali Bey, Eyüp Sabri Beyle Kütahya' ya hareket edecekleri sırada, cepheden gelen haberlerle bundan vazgeçtiler. Çünkü Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerin Yunanlılarla anlaşarak temas halinde bulundukları anlaşılmış, artık her ümid bitmiş ve olacağına varmak yoluna dökülmüştü.»*16

8 Ocak 1921 tarihinde, Türk Ordusu, on bir gündenberi Ethem kuvvetlerinin tedibi ile uğraşıyor, Yunan ordusu ise üç gündenberi İnönü mevzilerine doğru taarruz

****

miş ve onun teklifi üzerine Meclis yukarıda sözü edilen kararı almıştır.

Bayar ile yaptığımız görüşmede şu gerçekleri de öğrenmiş bulunuyoruz .

1 — Kütahya'ya gönderilen heyete, Ethem ile uzlaşmak için ne gibi şartlar ileri sürecekleri hakkında hiçbir talimat verilmemiş, böyle bir telkin ve tavsiyede bulunulmamıştır. Ya da Celâl Bayar'ın haberi yoktur.

2 — Heyet, Kütahya'da kaldığı günler içinde Ethem ile hiç görüştürülmemiştir. Görüşmeler Reşit ile yapılmıştır. Yalnız Kütahya'dan ayrılacakları gün Ethem'i ayaküstü görmüşler ve veda etmişlerdir.

3 — Sözünü ettiğimiz 30 Aralık 1920 günü gizli oturumu yapılırken ve hattâ kendisiyle görüştüğümüz 8 Aralık 1964 tarihinde, Ordunun 29 Aralık 1920 günü Ethem' in üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Kütahya'ya girdiğini, Celâl Bayar bilmemekte idi. Heyetin öteki üyeleri de aynı durumda olsalar gerek.

16 - M. Kemal Paşa, o gün Meclisi avutmuştu ve Ethem'in babasını Kütahya'ya gönderecek değildi. Çünkü, 30 Aralık günü 61. Tümen Kütahya'ya girmiş ve Ethem'in kuvvetleri geriye çekilmişlerdi.

503

halinde bulunuyordu. Bugüne kadar her iki olay hakkında da Meclise bilgi verilmemişti. Yunan taarruzu 6 Ocak Perşembe günü başlamıştı. Durum iyice aydınlanmadığından o gün Meclise bir şey söylenemezdi. Cuma günü hafta tatili idi. Nihayet 8 Ocak Cumartesi günü Meclis son derece önemli olan bu iki olayı öğrenebilecekti. Ethem'e karşı girişilen hareketin on bir gündür gizli tutulmasındaki sebep, Yunan taarruzu ile artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu hareketi Yunan taarruzuna bağlıyarak, henüz bir tehlike olmak durumunu muhafaza eden Ethem'in hıyanetini Meclis önünde tescil eylemek ve Ethem taraftarı Milletvekillerini susturmak güç bir iş olmaktan çıkmıştı.

30 Aralık 1920 günü gizli oturumda Ethem'i itham eden Mustafa Kemal Paşa, bu defa, açık oturumda umumî efkâra konuşacaktı.

Büyük Millet Meclisinin 8 Ocak 1921 günlü toplantısının öğleden sonraki oturumunda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak uzun konuşmasına şöyle başladı :

«Muhterem efendiler; Batı cephemizi teşkil eden askerî kuvvetlerimiz arasında Birinci Kuvayi Seyyare adını verdiğimiz kıtanın başında kumandan olarak Ethem Beyin ve bunun kardeşi Tevfik Beyin bulunduğunu hepiniz bilirsiniz. Bunlar hakkında ve bunların son zamanlardaki teşebbüsleri hakkında bir iki münasebetle yüksek hey'etinize bazı açıklamalarda bulunmuştum; fakat, bu açıklamam gizli oturumlarda olduğu için bütün milletçe mesele henüz bilinmemektedir. Bundan dolayı, en son safha hakkında beyanatta bulunmadan önce şimdiye kadar cereyan etmiş olan olayların gayet kısa bir özetini yapmak istiyorum.»

Mustafa Kemal Paşa, söyleyeceklerinin elde edilen delillerin ve belgelerin verdiği kesin kanaate dayanacağına da işaret ettikten sonra, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri ağır bir şekilde suçlamış, fakat kendilerinden hep **«Bey»** diye bahsederek sözü asıl sonuç alacağı noktaya getirmiştir :

«Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle -ki en son durumda üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla- kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tâbi olmuşlardır. (Kahrolsun, Lanet olsun sesleri!). Yunanlılara şüphe yok ki bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar bittabi ne ordumuzu bilirler ve ne de Ordumuzun kahramanlığını lüzumu kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şey

504

terin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde mübalağalı bir surette vermiş oldukları bilgi açıklama ile Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalâde heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel Yunan ordusu bütün batı cephesinin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dahil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri).»

Erzurum milletvekili Nusret Efendi, bu sırada *«Paşa hazretleri artık bey demeyiniz, hain deyiniz.»* şeklinde ihtarda bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa kolladığı fırsatın ayağına geldiğini görerek, *«Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, ancak henüz Büyük Millet Meclisi âzası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek Heyetinize hörmeten telâffuz edebilmek için Reşit Beyin âzalıktan düşürülmesine rey vermenizi istirham eylerim.»* dedi.

Başkan bu teklifi şu sözlerle oya koydu :

«Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silâh kullanarak düşmanla işbirliği eden Saruhan milletvekili Reşit Beyin milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsınlar. Çoğunlukla kabul edilmiştir.»

Kararın oybirliği ile alınmaması, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Ethem ve kardeşlerini, muntazam orduya karşı milis kuvvetlerini tutan milletvekillerinin o anda bile mevcut olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1920 günü gizli oturum görüşmelerinde bazı milletvekillerinin Ethem'le işbirliği yaptıklarını ima etmişti.

Reşit'in milletvekilliğinden çıkarılması kararından sonra Erzurum milletvekili Salih Efendi söz alıp meseleyi açtı; herkesin birbirine şüphe ile baktığını, her şeyin açıkça konuşularak bu durumun ortadan kaldırılmasını istedi. Ethem meselesi kuvvetle çözülmek üzereydi; fakat, bu meselenin ayrıca Meclis'te de çözülmesi gerekiyordu, işin bu safhası da Reşit'in ihracı oylanarak kapanmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendinin konuşması üzerine, ikinci bir atak daha yaparak, Ethem taraftarı milletvekilleri ile hesaplaşacaktı. En sivri noktaya karşı hücuma geçti. Eski Kuvayi Milliye kumandanı Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü[17] Beyin de milletvekilliği sıfatının kaldırılmasını istedi. Hacı Şükrü'yü şu suretle itham ediyordu :

****

17 - İttihatçı milletvekillerinden.

«Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir.»

«Hacı Şükrü Beyin dahi Yüksek Meclisiniz içinde bulunmuş olması Yüksek Meclisinize şeref vermez.»

«Hacı Şükrü Beyin artık bu Yüksek Mecliste yeri yoktur.»

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen, Meclis, Hacı Şükrü Beyi tutmuş ve hakkında ihraç kararı almaya yanaşmamıştır. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Beyin aşağıdaki sözleri Meclisin o günkü havasını güzel canlandırmaktadır:

«Efendim, Paşayı severiz. Kanunu hepsinden ziyade severiz. Hacı Şükrü Beyi kanuna teslim ettik, kanun hakimdir. O halde emir yerini bulmuştur.»

Hacı Şükrü Bey'in durumunu incelemek üzere konu dördüncü şubeye havale edilerek, ortalama bir yol tutuldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasından sonra, Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında Meclise bilgi verdi. Fevzi Paşa'nın konuşmasının önemli noktaları, taarruzun nasıl telâkki edildiğini göstermek maksadı ile aşağıya aynen alınmıştır:

«Uşak ve Bursa'da toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri kısmen izinli olarak memleketlerine gitmekle beraber Yunanistan'daki seçimler neticesinde cephelerde bir değişiklik meydana geldi. Cephelerdeki açıklıklar takviye edilmek üzere bir kısım kuvvetleri cepheye şevke başladılar. Alınan bilgiler, seçimleri ve Yunanistan'daki siyasî değişiklik dolayım ile, Yunanlıların, harp hareketlerini durdurdukları ve Avrupa'da meydana gelecek kanaate göre yeni bir siyaset takip edecekleri hususlarından ibarettir.»

«Ocak ayının ikisinde, Ethem, Yunanlılarla temasa geçti ve bizim cepheden kuvvetlerimizi tamamen çektiğimiz v.s. ye dair bazı haberlerle Yunanlıları harekete teşvik ettikleri anlaşılıyor. Çünkü bu tarihten itibaren mutlak sükûnet içinde bulunan cephelerde faaliyet başlamıştır.»

«Askerî tertibata dair müsaade ederseniz fazla tafsilât vermiyeceğim. Henüz durum gelişmemiştir.»

Meclisin 8 Ocak günlü toplantısında, Batı Cephesinde cereyan eden önemli ve tehlikeli olayları açtık herkes öğrenmiş bulunuyordu, İnönü Muharebelerinin Ankara'da ve özellikle Büyük Millet Meclisinde nasıl karşı-

landığını ve izlendiğini Yunus Nadi Bey şöyle anlatmaktadır:

«.... Ankara'nın garip bir hususiyeti vardır ki, her olay karşısında ayrı ayrı görünmekte devam etmiştir.»

Zorluk ne kadar büyürse, azim ve cesaret o kadar artmak hususu!..

İlk günlerde Çerkez Ethem ve kardeşlerin isyanı üzüntü verici büyük bir dert gibi görünürken, sonradan bu kardeşlerin hattâ Yunanlıların iştiraki ve hattâ Yunanlıların fırsattan istifade ile taarruza kalkmaları karşısında Ankara soğukkanlı ve ağırbaşlı kesilmişti. Olup-bitti, büyük bir soğukkanlıkla kabul ediliyor, artık azim ve sebatla hep tedbir düşünülüyordu.

Böyle olmakla beraber, durum, yüzleri mermer yapan bir endişe ile takip olunuyordu. Gariptir ki, bu endişe büyük bir imân ve kanaatle de karışıktı: Dünya bir araya gelse bizim hakkımızdan gelemezler ve er geç nasıl olsa biz hakkımızı kendimiz alırız kanaati...

Vaziyetin çok müşkül ve çok ciddi olduğunu söylemiştik. Ankara'daki hak ve hakikati bilenler, etraftan yetiştirilmesine çalışılan kuvvetlerin vakit ve zamanı ile yetişip yetişemiyeceğini takiple beraber, Kütahya tarafında bulunan İsmet Beyin düşmanı karşılamağa muvaffak olup olamıyacağını hesaba katıyor ve vaziyetin gelişmesini dakikası dakikasına takip ediyordu.

İlk günlerde, düşman, önündeki zayıf kuvvetlerimizin ağır ağır çekilmesi üzerine nisbeten kolaylıkla ilerleyebiliyordu. Fakat etrafı saran gerginlik, düşmanın her ilerleyişi adımını büyük bir hiddetle karşılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin o zaman başkanlığına mahsus büyük salonu bir çeşit istihbarat dairesi olmuştu. Meclis azaları ekseriyetle orada toplanarak, cepheden alınabilen haberleri harita üstüne tatbik ediyorlardı. Ekseriya Mustafa Kemal Paşa da oraya gelerek, harita üzerinde arkadaşlara bilgi veriyordu. O heyecanlı zamanların farkettirici özelliği şundaydı: Mustafa Kemal Paşa, kendisine sorulan çeşitli sorulara karşı asla kesin cevap vermiyor, bunları;

«Bakalım harekâtın gelişmesi ne gösterecek?» diye kesin olmayan cevaplarla geçiştiriyordu. Fakat şu farkla ki, Paşa'nın kendisinde fazla bir endişe yoktu. Ağzı belirsiz konuşurken, yüzü şen ve emindi.

9 Ocak'tan itibaren durum daha ciddî, çok ciddi oldu.

507

Arlık düşman İnönü'ne kadar, şu Eskişehir'in yanıbaşındaki vadiye kadar gelmiş ve orada muharebeye tutuşulmuştu.

Harekâtı takip etmek için uyku uyuyamayan arkadaşlar çoktu. Fakat, bu, korku ve endişeden değil, gerginliğin ve öfkenin çokluğundandı. Birinci İnönü Muharebesinden korkan, alışılmış ifadesiyle panik yapan hemen hiç bir fert hatırlamıyorum. Halbuki durum orada pek ciddi idi, dediğimiz gibi, çok zordu ve en zayıf bulunduğumuz, hattâ zaaf ve kuvvetlerimizin derecesini hakkı ile bilemediğimiz bir zamandı.

9 Ocak'ta sağ kanadımızın biraz kırılmasına rağmen, ertesi gün de muharebe olanca hızı ile devam ediyordu. O gün artık, Paşa, haritada tesbit olunacak cihet göremeyerek, elinde teşbihi, herkese:

*«— Pek galip bir ihtimalle bugün iş olacağına vara*cak... *Hele bekliyelim...» diyordu.*

O gün Ankara'da gerginliğin ve heyecanın hakikaten buhran devirleri yaşanıldı ve ancak ertesi gün, 11 Ocak 1921 dedir ki, düşmanın nihayet mağlûbiyeti kabul ederek çekilmekte olduğu haberi alındı. Ne acayip haldir ki, Ankara'nın en umulmayacak bir zamanda ve en umulmayacak zorluklar karşısında *beklediği haber, işte bu haberdi.*

Bu muharebeden mağlûp çıkamıyacağımıza, Ankara, her nedense inanmıştı. Galip ve hattâ ortalığa hâkim his buydu. 11 Ocak 1921 de Matbuat Müdürlüğü her tarafa aşağıdaki tebliği ulaştırıyordu:

«Ayın 9 uncu ve 10 uncu günleri İnönü civarında Yunan ordusu ile cereyan eden meydan muharebesi neticesinde düşman büyük kayıplara uğratılmıştır. Bugün, 11 Ocak 1921, düşman muharebeye devam edemiyerek geri çekilmeğe başlamıştır. Ordumuz düşmanı takip ediyor.»

10 Ocak günü bir milletvekilinin isteği üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Meclise, İnönü'nde cereyan eden muharebeler hakkında bilgi verdi. Paşa, o gün kesin bir *şey* söyleyecek durumda değildi. Pek az konuştu ve sözlerini şöyle bitirdi:

«— Kuvvetlerimiz tamamen İnönü'nün kuzeyinde ve doğusunda uzanan sırtlar üzerindedir. Düşmanın şimdiye kadar gelişen ve doğrudan doğruya muharebeye soktuğu kuvvet iki tümen kadardır. Bunun gerisinde daha bir Efzun tümeni tahmin edilmektedir. Bu dakikada aldığımız

son rapora göre bu mevziler üzerinde gayet şiddetli muharebeler cereyan etmektedir.»

Yine aynı gün Meclis'in öğleden sonraki oturumunda, Eskişehir'den gelen İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey, Meclis'e izahat vererek, Eskişehir'de hiç bir telâş ve heyecan olmadığını, cepheye giden subay ve erlerin morallerinin yüksekliğini anlattıktan sonra, şöyle demiştir:

«... Askerlerimiz hem sayıca üstün ve hem de moral ve top bakımından da üstündür ve hattâ toplarımızın çapları bakımından da üstündür. Subaylar diyorlar ki: Türk Ordusu subayları olduğumuzu bu defa da isbat edeceğiz, çünkü, aleyhimizde pek çok iftiralar vardır. Güya memleket Kuvayi Milliye ile kurtulurmuş, ordu ile kurtulamazmış, bundan dolayı bunu fiilen isbat edeceğiz, diyorlar.»

Meclis bu izahatı dinledikten sonra gündeme geçilmiş ve Anayasa tasarısının görüşülmesine devam olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ocak perşembe günü yaptığı toplantı, ilk defa düşmanın geri çekilmesi ile sonuçlanan bir muharebenin, yani zafer kazanmış olmanın yarattığı heyecanlı konuşmalara sahne olmuştur. Toplantının başlangıcında, bir süre bütçe görüşmeleri ile meşgul olan Meclis'e, Mustafa Kemal Paşa, İnönü'nde kazanılan zaferi müjdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu vesile ile yaptığı konuşmanın iki noktası üzerinde durmak gerekir: Çerkez Ethem'i suçlamak ve Meclise teşekkür.

Yunan taarruzunu haber verirken Ethem ve kardeşlerini Meclis içinde yıkmanın nasıl tam sırası ise, Yunan taarruzu kırıldıktan sonra zaferi müjdelerken de Ethem'i bir kere daha mahkûm etmekte fayda vardı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa askerî hareketler üzerinde izahat verirken söze Ethem olayı ile başlamış ve konuşmasının yarısını bu konuya ayırmıştı. Ethem'e karşı girişilen hareketi Meclisin hoş karşılaması, hiç değilse önem verilecek bir tepki göstermemesi, aynı zamanda Yunan taarruzu sebebi ile telâş ve heyecana kapılmaması teşekküre değerdi.

Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle bitirmiştir: *«Efendiler; bendeniz bu meyanda yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimi arzetmek istiyorum. Sebebini açıklayacağım. Aleyhimize cereyan eden hareketler gerçekten bir çok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu İtiraf etmek lâzımdır. Böyle bir manzara karşısında Yüksek Meclisiniz olağanüstü bir sükûnet, soğuk-*

kanlılık ve azim göstermiştir. Hükümete, kumandanlara, Orduya karşı emniyet ve itimadını korumuş ve sonucu olgun bir sükûnetle beklemiştir. Yüksek Meclisinizde görülen bu yüce hal, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır.

Eskişehir'den gelenlere sorabilirsiniz. Dalma buradaki sükûnet, oraya sükûn vermiştir. Halbuki düşman Eskişehir'e iki üç saat mesafeye kadar gelmişti. Eğer Mecliste ufak bir telâş olsaydı, bu, bütün memlekete yayılabilirdi. Hattâ orduya sirayet edebilirdi ve Allah korusun arzu edilmeyen sonuç karşısında kalınabilirdi. İşte yüce heyetiniz sükûnet ve soğukkanlılığının tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Bundan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, İnönü Muharebelerini Meclise anlattı. Fevzi Paşa da, söze Ethem'in ihanetinden başlayarak girmişti. Yunan taarruzunu, askerlik ve siyaset bakımından tahlil etti; muharebelerin kuvvet dengesizliği içinde geçtiğini ve askerlerin birinci dünya savaşında olduğu gibi kahramanlık gösterdiğini belirtti. Fevzi Paşa haklı olarak şu hükme varmıştı :

«Büyük Millet Meclisinin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu, İlk rüşdünü bu suretle isbat etmiştir.»

Fevzi Paşa, Meclisin moralini yükseltmek için, ordunun silâh ve cephane durumuna da temas ederek biraz da mübalâğaya kaçan şu sözleri söylemiştir:

«Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz ve bundan başka Reis Paşa hazretlerinin burada buyurdukları gibi, cephanemizi ikmal ettik. Nasıl ikmal ettik biliyor musunuz? Düşmanlarımızdan aldığımız cephaneler, bugün bizim şimdiye kadar olan cephane sarfiyatımızın beş on mislini Ermenilerden aldık ve bunu ilân ediyoruz. İngilizler bize cephanesiz dedikleri halde biz otuz yedi milyon cephane aldığımızı söylüyoruz ve bununla on sene daha harbederiz.»

Fevzi Paşa, Yunanlıların İnönü'nden çekilirken bir çok köylerde ahaliyi katlettiklerinden, kadınların ırzına tasallut ettiklerinden ve halka ait hayvanları alıp götürdüklerinden bahsetmişti. Bu husus, milletvekillerini coşturmuş ve heyecanlı konuşmalara yol açmıştır. Hatipler, bilhassa Avrupa'ya ve Avrupa medeniyetine hücum ederek şöyle diyorlardı :

«...bu noktada resmî Avrupa'ya değil; ilmî Avrupa'ya, medeni Avrupa'ya, sanatkâr Avrupa'ya hitap edeceğim. Efendiler. Nerede bu medeni Avrupa?.. Efendiler, şiiriyle, medeniyetiyle hayâl ettiğimiz Avrupa nerede?..»

Milletvekilleri, bu soruları *«Lloyd George'un pençesinde!» «Papas hırkasına bürünmüş...»* sözleri ile karşılıyorlardı. Bir milletvekili de: *«Bu bir salip harbi ve salip medeniyetidir...»* diye bağırıyordu.

Heyecan gittikçe artarak, şehitlerin ruhuna fatihalar okunuyor, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin Söğüt civarındaki muharebesiyle İnönü Muharebesine bağlantı kuruluyor ve milletvekillerinin tahsisatlarından 25 er lira kesilerek cephedeki askerlere tütün gönderilmesine karar veriliyordu.

Muhittin Baha (Paşa) da heyecanlı bir konuşma yapmış ve Namık Kemal-'in şu mısralarını okumuştu :

«Biz ol âlihimem erbab-ı cedid-i İçtihadız kim,

Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.»

Muhittin Baha Bey de Avrupa'ya şöyle çatıyordu:

«Bu Avrupa denilen medeniyet kütlesi, bu sefiller ve sefihler kütlesi...»

Mustafa Kemal Paşa duygulanmıştı; şu konuşmayı yaptı :

«Milletimiz bugün bütün geçmişinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir. Bunu ifade için arzediyorum... Merhum Namık Kemal demiştir ki:

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,

Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini...

İşte ben bu kürsüden bu Yüksek Meclisin Başkanı sıfatı ile, Yüksek Heyetinizi teşkil eden bütün üyelerin her biri adına ve bütün millet adına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,

Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini...»

Meclisin heyecanı şekil değiştirerek devam ediyordu. Başkanlığa önergeler verilmeye başlandı, ilk önerge cephelerde er hizmeti yapmak üzere muharebeye katılan milletvekillerinin isimlerinin okunmasını ve zapta geçmesini teklif ediyordu. Kabul edildi. Muharebeye katılan milletvekilleri şunlardı :

Ziya Hürşit (Lâzistan), Neşet (İstanbul), Yusuf Ziya (Mersin), Memduh (Şarkî Karahisar), Rıza (Muş), Sabit (Kayseri), Sami (İçel), Hamdi Namık (İzmit), Operatör Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu), Dr. Abidin (Lâzistan)[18].

Öteki önergeler, muharebeye katılan kumandan, subay ve erlerin terfi ve taltif edilmelerine dairdi. Çoğunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Beyin generalliğe terfii isteniyordu. Bu takrirler, temenni olarak hükümete havale olundu.

Büyük Millet Meclisi'nin 17 Ocak tarihli toplantısından başlayarak, her gün İnönü zaferini tebrik ve Ethem'i tel'in eden telgrafların okunduğunu görmekteyiz. Memleketin her tarafından, belediyeleri, şehir ve kasabaları, Müdafaai Hukuk teşekküllerini temsilen Meclis Başkanlığına telgraflar çekilmesi Ocak ayı sonuna kadar sürmüştür.

****

18 Ziya Hurşit: 30 yaşında. Almanca öğretmeni. Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikast ile ilgili olduğundan asılarak idam edilmiştir.
Neşet: 39 yaşında. Eski İzmit mutasarrıfı. 2. ve 3. dönemlerde de milletvekili seçilmiştir.
Yusuf Ziya (Eraydın): 35 yaşında, Ziraat memuru, Fransızlara karşı savaşta Mersin Grubu müfreze kumandanı.
Memduh: 30 yaşında. Jandarma subayı.
Rıza: 32 yaşında. Muşlu bir ağa çocuğu.
Sabit: 43 yaşında. Eşraftan. 2. dönemde milletvekili
Sami: 32 yaşında. Silifke eşrafından.
Hamdi Namık: 37 yaşında. Mülkiye mezunu, Geyve Kaymakamı.
Operatör Emin: 39 yaşında. Doktor. Sonra İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) olan Emin Erkul.
Dr. Fuat: Sonra Kırklareli milletvekili olan, Çocuk Esirgeme Kurumu kurucusu ve başkanı.
Dr. Abidin: 41 yaşında. İkinci dönemde de milletvekili.
512

2. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU

A. TEMEL GÖRÜNÜŞ: HALKÇILIK

Hükümet, 18 Eylül 1920 günü Meclise bir Anayasa tasarısı ve bu tasarı için bir gerekçe özelliğinde olmak üzere bir halkçılık programı getirmişti, özel bir komisyona havale olunan program ve tasarı iki ay sonra Mecliste görüşülmeye başlanmıştır, özel Komisyon, programı, fikirlere dokunmadan bildiri şekline sokmuştu. Yayınlanmasına karar verilen bu bildiriyi Meclis hiç tartışmadan aynen kabul etmiştir. Bildiride, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin o günkü sosyal ve politik görüşü ile kurulmakta olan yeni devlet hakkında temel fikirler belirtilmiştir.[19] Bu görüş ve fikirler özetle şöyledir:

Türkiye halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskısı ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisinin tek ve kutsal emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist baskısından kurtararak kendi irâde ve hâkimiyetinin sahibi kılmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu maksatla kurulmuş bir ordusu vardır. Orduya emir ve kumanda yetkisi Meclisin mânevi kişiliğine aittir.

Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenleri kaldırılarak, yerine refah ve saadet getirmek Meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adalet, maliye, ekonomi ve evkaf İşleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır.

Anayasa tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında, yeni devletin kuruluşuna temel teşkil edecek bir çok fikirler ileri sürülmüş, geçmiş inkılâplar ve eski idare tenkid

****

19 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 5, s. 369-370

edilmiştir. O günlerde konuşulanların çoğu bugün de konuşulmaktadır. Hem bu garip durumumuzu, hem de Cumhuriyetin ilk Meclisindeki fikir ortamını belirtmek için bazı konuşmaları buraya alacağız. Beri yandan, özenti halinde benimsediğimiz fikirlerin bize hangi etkilerle geldiği de ortaya çıkmış olacaktır.

Anayasa tasarısını ve hükümetin halkçılık programım inceleyen özel Komisyonun raporundaki şu cümleler, üzerinde durulmaya değer bir özelliklerdir:

*«Şimdiye kadar halkımızın, her zaman vaadler karşısında kalarak, fakat hemen pekaz bu vaadlerin uygulama alanına çıkabildiğini görerek vaadlere güvenmemeyi esas sayması gibi bir hâl olmuştur. Komisyonumuz, halkı ve memleketi sefalet ve zulümden kurtaracak maddelerin bu hükümlerin vaadedilmesinden ise, yavaş yavaş uygulanmasını uygun bulmuştur.»*20

Özel Komisyon adına konuşan gazeteci İsmail Suphi Soysallı (Burdur) komisyonun görüşünü uzun bir konuşma ile açıklamıştır. Bu konuşmanın ilginç kısımları şöyledir:

«Türkiye köylüsü Meşrutiyetten önce ne ise yine o hâlde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında Jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez harpler, vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkanda, yine Karadağda, yine Doğu cephesinde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüş, ölmüştür. Jandarmanın kırbacı altında, öküzünü satarak, teknesini satarak ölmüş, ezilmiş harap olmuştur.»

«Biliyorsunuz ki, Meşrutiyet devrinde zaman zaman teşebbüsler oldu. Bazan, halka doğru, sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar ihtilâl gürültüleri ve harp topları arasına karıştı, gitti. Hiç bir sonuç elde edilemedi.»

«Biz, burada bu inkılâp için toplanmadık, esas itibariyle bir meşru müdafaa için toplandık.

... Gözümüzün önünde akan kanların, yıkılmış yuvaların; köylülerin iniltilerinin etkisiyle kendiliğimizden Islâh ve inkılâp zaruretini anladık ve yeni bir idare kurmak için birtakım hazırlıklar yapmaya başladık.

...Yüksek Meclisiniz herşeyde inkılâp yapmaya, herşey ve herşey yapmaya karar vermiştir. İşte hükümetin

****

20 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 4, s. 368

halkçılık programı adı altında yüksek Meclisinize getirdiği program bu fikirlerin mahsulüdür.»

«... Emin olunuz ki, memleketin bu harpten çıkması, ihtilâl, savaşma, müdafaa halinde bulunmasa dahi, bize memleketteki şu idareyi unutturmıyacak şeylerdir. Esas düşüncemiz, bu kötü idareyi kaldırmaktır.»

İsmail Suphi Soysallı, halkçılık fikrinin ve bu fikre dayanan devrimci eğilimin nereden hangi etkiyle çıktığını da belirtmek istemiş ve şöyle demiştir :

«Ben diyemem ki, biz hiçbir taraftan ilham almadık. Belki doğuda, Rusya'da patlayan inkılâbın bizim üzerimizde tesiri olmuştur.»

Bir milletvekilinin, emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtulma konusu ile ilgili sorusuna, İsmail Suphi Soysallı şu cevabı vermiştir:

«Biz, genel olarak emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin (Alkışlar). Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin âleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cereyan ederse etsin aleyhindeyiz (Doğru sesleri).»

MEMUR DEVLETİNE KARŞI HARP

Anayasa tasarısını inceleyen özel Komisyon, **«temsili seçim»** sistemini, yani yeni devlet için kooperatif bir meclisi uygun görmüş ve tasarıyı buna göre değiştirmişti. Mecliste, bu madde üzerinde yapılan görüşmeler bir hayli ilgi çekicidir. Mecliste beliren genel eğilim; Tanzimattan beri yeni bir sınıf olarak **«memur»**ların memleketin ve halkın başına belâ olduğu şeklindedir. Onun için, bu konuda söz olan hatipler, memurların Meclise girmelerinin aleyhinde bulunmuşlardır. Memleketi bu belâdan kurtarmak için düşünülen tedbir ise, memurları halka seçtirmekten ibarettir. Böylece halk, kendi seçtiği memuru beğenmez ise, işine son verecek ve yenisini daha iyisini seçmek hakkına sahip olacaktır. Mecliste, çok sayıda memur bulunduğu halde, memurlara karşı yapılan hücumlara önemli bir tepki gösterilmemiştir. Memurları halka seçtirmek fikri de, yanlış olarak, büyük ölçüde Rus ihtilâlinden mülhem idi. Halbuki, Rusya'da **«Sovyetler»** vardı ve memurları bunlar seçiyordu.

Komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı, komisyonun memurlar hakkındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir:

«Şimdiye kadar memur idaresinden çektiğimiz fenalıklar yüzünden, komisyon, bugünkü memur idaresi şekline resmen harb ilân etmiş illerde de memur hiyerarşisini ve memur ağını kırmaya yemin etmiştir.»

Kooperatif esasa göre kurulması düşünülen Büyük Millet Meclisine memurların girmemeleri tezini savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) idi ve şöyle diyordu:

«Tanzimattan beri bu memleketin belli başlı (burjuva) tabakasını teşkil eden ve bu memleketin yalnız sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası Meclise girmeyecektir. Onlar da vatandaşlarımızdır; onların da girmemesinden üzüntü duyarım. Mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onların fedakârlıktan da bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Maksat, bu memleketi yaşatmaktır.»

Mecliste, **«meslekî temsil»** sisteminin faziletinden söz edenler, fikirlerini halkçılık esasına dayamakta ve halkı temsil eden meclislerin kurulmasını istemekte idiler. Fikirler, genellikle mübalâğalı şekilde savunuluyor ve hislerle hitap ediliyordu. Bunlara göre:

«... Seçim, halkı gerçek hayatta olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar gerçek hayata yakın bir şekilde küçülterek Meclise nakletmek demektir.»

«Şimdiye kadar bu memlekette kurulan meclisler, daima seçkinler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelmiyordu».

«Gerçekten halk İdaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için halkı Meclise getirmek lâzımdır».

«Politikanın sanat haline gelmesi kadar reddolunmuş bir şey yoktur. Herkes bir sanat sahibi olmalıdır.»

«... Parlâmentoların kabulüne ve anayasaların alkışlarla onaylanmasına rağmen bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine kavuşmamıştır ve o sefalet içinde inlerken (burjuva) tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur.»

«... Memleket demek, o memleketin ekonomisi demektir. Hiçbir zaman o memleketin yalan yanlış politikacıları demek değildir. Fakat, o memleketi, sapaniyle, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temeli eder ve memleket onlardan meydana gelir.»

«...Milletin çalışan fakirlerine bu hakkı vermeliyiz,

yemi meslekî temsili tamamen vermeliyiz. Evet, emekçilere[21] *bu hakkı vermeliyiz».*

Mecliste, bir taraftan bu sözler 'söyleniyor, bir taraftan da memlekette kapitalist ve proleter bulunmadığına işaret ediliyordu. Mübalâğalı çelişmeli ve hattâ alaylı sözler bol bol kullanılarak, yeni anayasa hazırlanmakta ve yeni devletin fikriyatı yapılmakta idi.

Bütün bu fikirlere rağmen, yeni devlet bir memur devleti olarak kurulacak ve memur idaresi hakkındaki şikâyetler muhakkak daha sonraki yıllara kadar devam edecekti. Ayrıca; Meslekî Temsil Sistemi kurulmayacak ve memurlar bütün meclislere çok sayıda gireceklerdi.

«Meslekî Temsil» esasına göre yapılacak seçime taraftar olmıyanlar da vardır. Meselâ, bir milletvekili şöyle diyordu:

«Efendiler, memleketimizde kapitalist yoktur, buyurdular. Gerçekten, memleketimizde kelime anlamında, gelenek anlamında kapitalist olmadığına ben de inanıyorum. Sonra, sosyal sınıflar farkı da bizde yoktur. Yok olan ve gerçekten bir meziyet kabilinden olarak kabul etmemiz gereken bu şeyleri bırakıp da, öteden beri olduğu gibi, her yeni cereyana uyarak taklitçilik yaparız.»

Türk toplumunun bünyesi hakkındaki görüşleri de belirten şu konuşma ayrıca dikkate değer.[22]

«Hilmi Beyin teklifi, şûradan şûraya seçim usulüdür. Halbuki bu teklif zannederim ki bugün de uygulanan iki dereceli seçimden daha fazla bir sonuç vermiyecektir. Her ne kadar Rusya'da şûradan şûraya seçim usulü uygulanıyor ise de, kendilerine hatırlatalım ki, Rusya'da emekçiler diktatörlüğü vardır. Emekçiler diye Türkçeye çevirdiğim (proletarya) diktatörlüğü bizim memleketlerde henüz geçerli değildir. Rusya'da servet sahiplerinin, burjuvaların oy kullanma hakkı yoktur. Bizde seçme hakkı eşittir. Seçmek herkesin hakkıdır. O halde burada iki sınıfın diktatörlüğü ortaya konmadıkça Hilmi Beyin bize getirebileceği Meclis, ancak bir başkanlar Meclisi olacaktır. (Doğru ses

****

in Hatip konuşurken İsmail Suphi Soysallı «emekçi», «emekçi» diye bağırınca, hatip son cümleyi söylemişti", İsmail Suphi Soysallı «emekçi» kelimesini «proleter» kelimesi yerine kullandığını Meclisin başka bir oturumunda açıklamıştır.

22 - İsmail Suphi Soysallı'nın konuşması.

leri). Çünkü vilâyetlerin dar çerçevesi içinde seçilecek olan ağalar, üye olarak buraya getirilecektir ve kendilerinin itiraf ettiği gibi, üç-dört dereceli seçim olacaktır.»

HALK HÜKÜMETİ FİKRİ

Anayasa tasarısının 3. maddesi şöyle idi:

«Madde 3 — Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından İdare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanı taşır.»

Bu maddedeki **«Türkiye Halk Hükümeti»** ibaresi özel komisyon raportörünün teklifi üzerine **«Türkiye Devleti»** şeklinde değiştirilmiş ve **«halk hükümeti»** tâbiri metinden çıkarılmıştır. Üzerinde fazlaca tartışılmamakla beraber, birçok milletvekillerinin bu değişikliği benimsemediğini, Meclis tutanaklarından anlıyoruz. Bu konuda Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi şu kısa konuşmayı yapmıştır:

«Efendim, değiştirildiği üzere «Türkiye Devleti» suretinde kalacak olursa, asıl emeli açık tecelli ettirmemiş olur. «Halk hükümeti» sözü de girmelidir. (Aşağıda giriyor sesleri). Aşağıda varsa bilmem. (Yok sesleri). Yok ise burada kalması lâzımdır. Maksadı açıkça ortaya çıkarmak için, bu kalmazsa, asıl maksadı ortaya çıkmaz. Bunun kalmasını teklif ederim.»

Madde yeni şekliyle oylanıp kabul edildiğinde *«Türkiye Millet Meclisinden sonra, Halk hükümeti demeli»* sesleri duyuluyordu.

Anayasa tasarısının 3. maddesinden **«Halk hükümeti»** tabirinin çıkarılması, sırf redaksiyon mülâhazasına dayanıyordu. Ve **«Halk devleti»**, **«Halk hükümeti»** fikri esas olarak reddedilmiş olmuyordu. Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923 tarihinde ilân edeceği 9 umdenin başlangıç metnindeki ilk cümlede **«Bir halk devleti ve hükümeti»**nin kurulduğu belirtilecekti.

518

B. ANAYASA

İnönü'nde Muharebeler cereyan ederken (10 Ocak 1921) Büyük Millet Meclisi, iki aylık bir aradan sonra[23] anayasa tasarısını yeniden görüşmeye başlamış ve 20 Ocak 1921 günü görüşmeleri tamamlayarak anayasayı kabul etmiştir. Bu olay, yeni Türk devletinin kuruluşunun önemli bir safhasıdır, İsmet Paşa'nın dediği gibi *«Dikkate değer ki, Atatürk'ün, biri 24 Nisan 1920, ikincisi 13 Eylül 1920 tarihli projeleri, ilk anayasa şeklini alıncaya kadar Birinci İnönü zaferi sonucunu beklemek gerekmişti..»*[24]

Anayasanın kabulü ile ulaşılan noktayı tesbit edebilmek için, önce Osmanlı Anayasası ile bu Anayasanın karşılaştırılması, sonra da Büyük Millet Meclisinin açılışıyla ortaya çıkan durumun kaydettiği fiili ve hukuki gelişmenin gözden geçirilmesi şarttır.

Tüm olarak yürürlükten kalkması, ancak 1924 Anayasası ile sağlanan Osmanlı Anayasası, «İslâmi ve monarşik» bir anayasadır. Bu anayasanın yürürlüğü konusunda hiç söz edilmeden Türkiye Büyük Millet Meclisinde yürürlüğe konan yeni anayasa, **«Halk Hâkimiyeti»** ilkesine dayanmaktadır. Bu suretle Türkiye üç seneden fazla bir süre, iki anayasalı bir memleket olarak yaşamıştır; biri, olağanüstü sebeplerle uygulanma şartlarını yitirmiş, fakat,

****

23 - Anayasa tasarısı, T.B.M. Meclisinin 18 Eylül 1920 günü toplantısında ilk defa görüşülmüş ve bir özel komisyona havale edilmişti. Komisyonun hazırladığı tasarının görüşülmesine 18 Kasım 1920'de başlanmış, ikinci görüşme 20 Kasım 1920'de yapılarak tasarının 17. Maddesi kabul edilmiştir.

24 - Ulus Gazetesinin 24.1.1960 tarihli sayısında çıkan makalesinden.

esas sayılan anayasa; öteki, bir kısım milletvekillerince geçici olması düşünülerek kabul edilen anayasa.

Osmanlı Anayasasının, yapmak istediğimiz karşılaştırma için önemli olan başlıca hükümleri şunlardır:[25]

— Devletin başkenti İstanbul'dur ve İstanbul'un diğer Osmanlı şehirlerinden ayrı imtiyazı ve muafiyeti yoktur. (Madde 2).

— Hükümdarlık ve hilâfet, Osmanlı sülâlesine aittir. (Madde 3 ve 4):

— Padişahın kutsal olan kişiliği, dokunulmaz ve sorumsuzdur. (Madde 5).

— Bakanları[26] tâyin ve azletmek, rütbe, memuriyet ve nişan vermek, para basmak, harp ilân etmek ve barış yapmak, başkumandanlık yetkisini kullanmak, devlet işlerini düzenleyen tüzükler çıkarmak, kanunla verilmiş cezaları hafifletmek ve affetmek, Mebuslar Meclisini toplantıya davet etmek ve dağıtmak, gerekirse yeniden seçim yapmak üzere Meclisi feshetmek, padişahın kutsal hakları içindedir. (Madde 7).

— Osmanlı devletinin dini islâmdır. (Madde 11).

— Sadrıâzamı ve şeyhülislâmı, padişah güvendiği kimseler arasından seçtiği gibi, diğer bakanların işbaşına gelmeleri de padişahın irâdesine bağlıdır. (Madde 27).

— Önemli iç ve dış meselelerde, hükümetin kararları, padişahın uygun görmesinden sonra uygulanır. (Madde 28).

— Bakanlar, görevlerine giren hâl ve eylemlerinden sorumludur[27]. (Madde 30).

— Devlet güvenliğinin söz konusu olduğu ve Meclisin toplantıda bulunmadığı zamanlarda hükümetin alacağı kararlar, padişahın tasdikine bağlı kalmak ve anayasaya aykırı olmamak şartiyle, Meclis toplanıp karar verinceye kadar kanun yerine geçer (Madde 36).

— Meclisi Umumi (Parlâmento) iki meclisten teşekkül eder: Ayan Meclisi, Mebuslar Meclisi.

Ayan Meclisi üyelerinin sayısı, mebuslar sayısının üçte birini geçemez. Ayan Meclisi üyesi olabilmek için 40 yaşını doldurmuş herkesin güvenini kazanmış ve devlet işlerinde övülmeye değer hizmetleri geçmiş olmak şarttır.

****

25 - 1876 Anayasası ile 1908 Anayasası.

26 - Anayasa metninde «vezir» deyimi kullanılmıştır.

27 - 31. madde ile bu sorumluluğun işleyişi Adeta imkânsız sayılacak şartlara bağlanmıştır.

— Ayan Meclisi üyelerini, ölünceye kadar kaydiyle, padişah tâyin eder (Madde 48-61).

— Mebus seçilebilmek için: Osmanlı uyruklu olmak yabancı bir devlet hizmetinde bulunmamak, Türkçe bilmek, otuz yaşını doldurmuş olmak, seçildiği sırada bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak şarttır. Müflisler, hacir altında bulunanlar v.s. mebus, seçilemezler. (Madde 68).

İkinci Meşrutiyet devrinde, Anayasada padişahın yetkilerini kısmen daraltan bazı değişiklikler yapılmış ise de, anayasanın esprisi ve karakteri değişmemiştir. Onun için bu değişiklikler üzerinde durmayacağız.

Şimdi; Anadolu ihtilaliyle yeni bir devlet kuruluşuna doğru yönelmiş bulunan millî hareketin, bu **«islâmi-monarşik»** Anayasa karşısında geçirdiği fiili ve hukuki gelişmeye kısaca göz gezdirebiliriz. Mevcut düzeni değiştirmek amacını güden ihtilâl hareketinin, kendi varlığına aykırı gördüğü eski hukuk kaidelerini de kaldırması beklenir. Eski hukuk sistemi içerisinde ilk tasfiyesi gereken, şüphesiz, anayasadır. Yeni Türk devletinin kuruluşu sırasında, bu keyfiyet bir defada ve birdenbire değil, 1924 Anayasası ile tamamlanmak üzere, 1921 Anayasasına kadar şu gelişme ile olmuştur:

a) Erzurum ve Sivas kongreleriyle esasları belli edilen **«Misak-ı Millî»**nin son Osmanlı Meclisince de kabul ve ilân edilmesi, Birinci Dünya Harbinin yarattığı fiili duruma uygun olmakla beraber, anayasanın birinci maddesine açıkça aykırıdır. O halde, **«Misak-ı Millî»**, anayasanın birinci maddesini hükümsüz kılmıştır.

b) Büyük Millet Meclisi, şekil ve mahiyet bakımından anayasa dışı bir kuruluştur. Anayasa, parlâmentoyu iki meclisli bir teşekkül olarak düşünmüştür. Gerçi, B.M. Meclisi üyeleri mer'i seçim kanununa göre seçilmişlerdir. Fakat bu husus, Büyük Millet Meclisinin anayasa karşısındaki hukuki durumunu değiştirmez.

Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkiler kullanmak üzere toplanmış ve kendisini millî irâdenin tek temsilcisi sayarak vatanın kaderine el koymuştur. Böylece, anayasanın padişaha tanıdığı haklar kaldırılmış oluyordu.

c) Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli **«icra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun»** ile Osmanlı Anayasasında tesbit olunan şeklin dışında yeni bir hükümet formülü getirmiştir. Büyük Millet Meclisi hükümetinde **«vezir»** veya **«nazır»** yoktur; **«İcrâ Vekili»** vardır.

d) Anayasanın. 7. maddesine göre padişahın kutsal hakları arasında bulunan yetkiler, irâde-i seniye olmaksızın kullanılmıştır. Bu konuda Meclisçe karar alınması için Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce) 13 Mayıs 1920 günü Meclis başkanlığına verdiği önergede[28] *«Meclisinin hasbelicap millet ve padişah kuvvetini nefsinde cemettiğ; için padişahın irâdesine tevvafuk eden her hususu ifâ eylemesi iktizâ ederken..»* diyordu. Karahisarı Şarki milletvekili Mustafa Bey de 6 Temmuz 1920 tarihinde Meclise aynı konuda bir kanun teklifinde bulunmuştu. Refik Şevket Beyin önergesi ve Mustafa Beyin kanun teklifi Meclisçe hiç yadırganmamış ve Anayasa komisyonuna havale edilmiştir. Fakat, 20 Ocak 1921'de anayasanın kabulüne kadar böyle bir karar veya kanuna lüzum kalmadan da padişahın bütün yetkilerinin kullanılmasına devam olunmuştur.

Görülüyor ki, Yeni Türk Devletinin kuruluşu, soyut anlamda bir anayasa ile başlamış ve eski anayasa hükümsüz sayılmadığı halde bu faaliyete engel olamamıştır.

Profesör Yavuz Abadan şöyle demektedir:

*«...Anayasanın doğması veya değişmesi için mutlaka kanun veya örf hâlinde tesbit edilmesi şart değildir. Devletin yüksek organlarındaki her değişiklik, başlangıçtan somut mânada bir anayasa değişikliği İfâde eder ve eski anayasanın soyut hükümlerinden bu fiili değişikliğe aykırı olanların derhal yürürlükten kalkmasını gerektirir.»*30

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Anadolu İhtilaliyle Osmanlı devlet düzeni içinde olagelmekte bulunan değişikliğe aykırı düşen anayasa hükümleri yavaş yavaş değerini kaybederek yürürlükten kalkmaya başlamış ve bir süre sonra yeni bir anayasa yapılmakla fiili durum hukuki anlam kazanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin toplandığı günden itibaren kurulmakta olan yeni devlet düzeninin anayasası somut anlamda varlığını duyurduğu hâlde, Mustafa Kemal Paşa, yazılı bir anayasa ile, başında bulunduğu milli harekete hukuki değer kazandırmak istemiştir. Gerçekten, Büyük Millet Meclisinin 20 Ocak 1921 günü kabul ettiği anayasa, bütün eksikliklerine ve kusurlarına rağmen, Yeni Türk Devletinin en kuvvetli temellerinden biridir.

****

28 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 287
29 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. II, s. 191-192
30 - Türk inkılâbı Tarihi Notları, (Ankara: 1956), s. 16.

Hukuk profesörlerinin de belirttikleri üzere[31] 1921 Anayasası, klâsik anayasa tekniğine uygun değildir. Bir anayasada bulunması gereken birçok hususa yer verilmemiştir. Başlıca, devlet başkanlığı müessesesine dokunulmamış ve amme hakları üzerinde durulmamıştır. Yeni bir devlet kurma irâdesine hukuki şekil veren anayasada devlet başkanlığından söz edilmemesi üzerinde kısaca duracağız:

Mustafa Kemal Paşa, liderliğini yaptığı ihtilâli ölçülü adımlarla başarıya götürürken, asıl olan amacı hiçbir zaman gözden uzak tutmıyarak bir taraftan kendisini Türk toplumuna ustalıkla kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlıyordu. Büyük Millet Meclisinin ikinci toplantısında (24 Nisan) hükümet teşkili hakkında yaptığı teklifi[32]ne Meclise, başsız bir devlet formülü sunmuştu. Kabul olunan formüle göre geçici kaydiyle de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Böylece, saltanat fikrinin yeni siyasî iktidara yerleşmesi önlenmiş oluyordu. Yine bu teklifiyle kabul edilen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet bulunmadığı ilkesi de zımmen saltanat fikrini reddediyordu. Mustafa Kemal Paşanın teklifinin altında *«Padişah ve halife, cebrü ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisinin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini ahzeder»*, şeklinde bir not vardı. Bu cümleden anlaşılıyor ki, padişahın bir anayasa organı olarak eski durumunu kazanması kendiliğinden olamayacak, bunun nasıl gerçekleşeceği Meclis tarafından bir kanunla tesbit edilecektir.

Saltanatı umursamayan milletvekillerinin yanında saltanatçı milletvekillerinin ağır bastıkları bir Meclise karşı, bunlar iyi düşünülmüş formüllerdi. Fakat, konu, Anayasa görüşmeleri sırasında yeniden aktüel bir duruma gelmişti. Bu defa, M. Kemal Paşa 25 Eylül 1920 günlü gizli oturumda konuyu daha açık ve daha kesin bir şekilde ortaya koydu :

«Türk Milletinin ve tek temsilcisi olan yüksek Meclisin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını sağlamak için çalışırken, hilâfet ve saltanat ile bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek

****

31 - Meselâ, Prof. Hüseyin Nail Kübalı ve Prof. Bahri Savcı.
32 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 32

memleketin yüksek menfaatleri gereğidir. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatimizi muhafaza ettiğimizi ifâde etmek ise, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek zorunda kalır.

Hain veyahut makamının kudret ve yetkisini kullanmaktan alıkonmuş kişi zaten halife ve padişah olamaz.

O hâlde, onu düşürür, yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün vaziyet ve şartlan elverişli değildir. Çünkü, düşürülmesi lâzım gelen kişi, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu yok sayarak diğer birine uymak tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmiyerek İstanbul'daki kabineyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini devam ettirebileceğine göre, millet ve Meclis asıl maksadını unutup Halifeler dâvası ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşıyacağız? Özet olarak bu mesele, geniş, nâzik ve önemlidir. Halli bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyduğumuz kanun esasları varlığımızı ve İstiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve Milli Hükümeti kuvvetlendirmeğe yönelik mâna ve yetkiyi kabullenen ve belirten tarzda olmalıdır».

20 Ocak 1921 tarihli Anayasada devlet başkanlığı müessesi bu zorunluktan dolayı yer almıştır.

İhtilâl ve harbin yarattığı olağanüstü durum, yapılan Anayasada amme haklarının üzerinde durulması işini bir çıkmaza sokabilirdi. Kaldı ki, hürriyetlerin alabildiğine kısıldığı bir hâl içinde, vatandaşlara hak ve hürriyetlerini hatırlatmanın bir anlamı da olmazdı.

Anayasa, yürütme ve yasama kuvvetlerini belirttiği halde, üçüncü kuvvete yani yargı organına da dokunmamıştır. Fakat, Meclis gerek bu hususu, gerekse devlet teşkilâtını tamamlayacak diğer organları tamamen ihmal etmiş değildir. Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay kurma işine daha Meclisin açıldığı aylarda el atılmış (7 Haziran 1920 tarih, 4 sayılı kanunla) Sivas'ta geçici bir Yargıtay teşkil edilmiştir.

Anayasa çalışmaları, Meclise 13 Eylül 1920 tarihli hükümet teklifiyle, fakat bir anayasa projesi veya tasarısı adı ile değil, hükümet programı olarak intikâl etmişti. Daha

önce belirttiğimiz gibi, bu program Mecliste 18 Eylül günü okunmuş ve niteliği bakımından bir Anayasa tasarısı olduğu anlaşılarak incelenmek üzere bir özel komisyona verilmişti. Anayasa görüşmeleri bu komisyonun hazırladığı tasarı üzerinde yapıldı. 20 Ocak 1921 günü son şeklini alarak kabul olunan Anayasa, temel hükümler ve idarî teşkilât olmak üzere iki bölüm ve 23 maddeden ibarettir. Bir de, sayı taşımayan **«Madde-i Münferide»**si vardır. Temel hükümler şunlardır:

1 — Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir, idare usulü, halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşrii selâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti **«Büyük Millet Meclisi Hükümeti»** unvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehep âzâdan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzânın âzâlık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimaına kadar devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde, içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi Kasım başlangıcında davetsiz toplanır.

7 — Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavâninin vaz'ı, tâdili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi, hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavânin ve nizâmât tanziminde muamelâtı nâsa erfâk ve ihtiyacatı zamana evfâk ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazifesi ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi, Hükümetinin inkısam eylediği devâiri, kanunu mahsus mucibince intihap-kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis, icrâî hususât'için vekillere veçhe tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9 — Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla meclis nâmına imza

vaz'ına ve heyeti vekile mukarreratını tasdike selâhiyettardır. İcra vekilleri heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclis Reisi vekiller heyetinin de reisi tabiisidir.

Bu hükümler, yukarıda özet olarak belirttiğimiz Osmanlı Anayasası hükümleriyle karşılaştırılınca, 1921 Anayasasının Osmanlı Anayasasının temel hükümlerini, zımnî bir şekilde, yürürlükten kaldırdığı kolayca anlaşılmaktadır. Yeni Anayasanın 7. maddesi, padişahın kutsal hakları arasında sayılan yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisine ait haklar olarak tanımıştır. 1. ve 2. maddeler ise, **«islâmi - monarşik»** Osmanlı Anayasasını tüm olarak anlamsız hâle getiren cumhuri bir mahiyet taşımaktadır. Hattâ bu Anayasa -7. maddesinde şer'i ahkâm ve fıkıhdan söz etmesine rağmen- Osmanlı Anayasasının 11. maddesi ve 1924 Anayasasının 2. maddesi[33] gibi açık bir hüküm getirmemekle, lâik bir anayasa sayılabilir. Bununla beraber, 1921 Anayasası şekli kusurlarından başka muhteva bakımından yarattığı çelişmelerle de zaaf ifâde etmektedir. Bu çelişmeleri şöyle özetleyebiliriz :

Eski anayasayı açıkça reddetmemiş ve yürürlükten kaldırmamış, fakat, ona karşı yeni hükümler getirmiştir. Nitekim bu çelişme, Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrıâzam Tevfik Paşaya yazdığı 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta[34] da belli olmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Anayasanın temel hükümlerine ait 9 maddeyi sıraladıktan sonra 10. maddede şöyle diyordu :

«Kanuni Esasinin (Osmanlı Anayasası) bu maddeler ile çelişmeyen hükümleri eskiden beri olduğu gibi yürürlüktedir».

Anayasa, cumhuriyetçi ve lâik bir anlam taşıdığı halde, saltanat ve hilâfet müessesesini anayasa düzeninden kesinlikle söküp atmamıştır. Münferid maddede 5 Eylül 1920 tarihli Nisabi Müzakere Kanunun 1. maddesine[35] atıf yaparak, düştüğü çelişmeyi daha da çok artırmıştır. Ayrıca, anayasasının hazırlanması vesilesiyle Büyük Millet

****

33 - 1924 Anayasasının 2. maddesi şöyledir «Türkiye Devletinin dini, dini îslâmdır..»

34 - Nutuk, cilt II, s. 563.

35 - Nisabı Müzakere Kanunun 1. maddesi şöyledir: «Büyük Millet Meclisi; Hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.»

Meclisinin kabul edip yayınlanmasına karar verdiği bildiride de Hilâfet ve Saltanat makamı resmen benimsenmişti.

Hemen işaret etmek yerinde olur ki, bu durum, içinde yaşanılan olağanüstü şartların zorunluğundan ileri geliyordu. İhtilâl, meclisin muhafazakâr grubu karşısında kendisini yeteri kadar kuvvetli görmediği için telifçi bir yol tutmuştu. Bu yol, iki tarafı da tatmin ediyordu. Çünkü, muhafazakârlar Nisab-ı Müzakere Kanununa atıf yapan münferid maddeyi kabul ettirmekle Anayasanın geçiciliğini sağlamış olduklarına inanıyorlardı.

İhtilâlci kadro ise, bu tavizi verirken, saltanat kurumunu bir anayasa organı olarak tanımamış, padişahın yetkilerini de ele geçirmiş oluyordu. Bu özellikleriyle, 1921 anayasası, zaferden sonra görüleceği üzere, bir intikal anayasasıdır.

***

Anadolu'da yeni bir devletin kuruluş hâlinde bulunduğu Birinci İnönü Savaşından sonra, açıkça kendisini belli etmiştir. Nitekim, bu gerçek, Osmanlı Andlaşmasını (Sevres) imzalayan İtilâf Devletlerince de anlaşılacak ve Ankara Hükümetinin temsilcileri, ilk olarak, bir konferansa davet edileceklerdi.

Yeni Devletin kuruluşunun ilk işareti, Büyük Millet Meclisinin açılışıdır. Çünkü; **«Büyük Millet Meclisinin açılması ile Anadolu'da yeni bir siyasî iktidar olayı vâki olmuştur»**.[36]

1921 Anayasasının özü sayabileceğimiz 24 Nisan 1920 tarihli Meclis kararı[37] Hıyaneti Vataniye Kanunu, Büyük Millet Meclisi icra Vekillerinin Sureti intihabına Dair Kanun ve Nisab-ı Müzâkere Kanunu, Anadolu' ihtilâlinin devlet olma yolundaki gelişiminin nirengi noktalarıdır. Profesör Hüseyin Nail Kübalı, bu gelişimi şöyle belirtiyor:

*«Türkiye Büyük Millet Meclisi, belirttiğimiz kararlar ve organik kanunlarla yeni bir devlet kurma irâdesini açıkça ortaya koymuş ve bunu tatbike geçmiştir.»*38

****

36 - Prof. Yavuz Abadan — Prof. Bahri Savcı, Türkiye' de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, s. 53.

37 . - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 32

38 - «Yeni Türkiye», İstanbul, 1959 (Bu kitaptaki makalesi), s. 118.

23 Nisan 1920 tarihinde olağanüstü yetkilerle Ankara'da toplanan meclis, kendisine **«Türkiye Büyük Millet Meclisi»** adını vermekle, yeni devletin adını da kısmen belli etmişti. **«Misâk-ı Millî»**nin ruhuna uygun olarak seçilmiş bulunan bu **«ad»**ın, Osmanlılık ile lâfzî hiçbir ilgisi yoktu. Sonunda, 1921 Anayasasının hazırlanışı sırasında yeni devletin açık adı belli oldu. Anayasanın üçüncü maddesi **«Türkiye Devleti»** diye başlıyordu.

«Misâk-ı Millî»nin anlamından ve çizdiği sınırdan sezildiği gibi, **«Türkiye Devleti»** deyiminden de açıkça anlaşılıyordu ki, yeni devlet **«millî bir devlet»** olacaktı.

Anayasanın temel hükümlerinden 1 -3. maddeler, meşrutî de olsa, monarşiyi kesinlikle reddediyordu. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini birinci maddesinde ifâde eden anayasa, yeni devletin karakterini de belirtmiş bulunuyordu. Diğer hükümlerle birlikte yorumlandığı zaman, yeni devletin demokratik cumhuriyete yöneldiği açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır.

528

C. SALTANATÇILARIN TEPKİSİ

Londra Konferansı (21 Şubat 1921), yeni Anayasa ile Türkiye'de beliren yeni devlet düzenini kuvvetlendirici bir gelişmeye yol açmıştır, itilâf Devletleri, **«Doğu Meselesi»**ni çözmek üzere Londra'da toplanmasına karar verdikleri konferans için yeni Türkiye'yi İstanbul Hükümeti kanalı ile davet etmişlerdi. Bu davet, Anadolu'da yeni bir devlet kuruluşu olayını, gerek Ankara - İstanbul arasında cereyan eden yazışmalar, gerekse mecliste yapılan görüşmeler ile bir kere daha tescil etmiştir. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisi bir kere daha Anayasa ve padişah-halife üzerinde durmak mecburiyetinde kalmıştır. Görüşmeler dikkatle incelendiğinde, o sıralarda **«ikinci grup»**un teşkilâtlanmaya başladığı anlaşılacaktır.

İstanbul - Ankara arasındaki yazışmalar dış görünüşü ile Londra Konferansını ilgilendiriyordu. Gerçekte ise, Mustafa Kemal Paşa, bunu vesile ittihaz ederek yeni Türk Devletini İstanbul'a empoze etmek ve İstanbul'u Ankara'ya bağlamak tasavvurunda idi. Bu sebeple önce bu yazışmaları özetliyeceğiz.

Sadrıâzam Tevfik Paşanın Türkiye'nin Londra Konferansına davet edildiğini bildiren ilk telgrafı 21.1.1921 tarihlidir. Telgrafın esasa ait cümlesi şöyle idi:

«Osmanlı Hükümetine, gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşanın veyahut Ankaraca gerekli İzne sahip delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmalarını da içerir.»

Mustafa Kemal Paşa, biri özel, öteki resmî olmak üzere, Tevfik Paşaya iki telgrafla cevap verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yazdığı resmî telgrafta[39]; İstanbul'da meşru ve hukukî herhangi bir heyet bulunma

****

39 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s 411

ğını, Türkiye'nin kaderi üzerinde söz söyliyebilecek tek meşru ve müstakil kuvvetin T.B.M. Meclisi olduğunu, dolayısiyle itilâf Devletlerine ancak Ankara Hükümetinin muhatap olabileceğini belirtiyor ve şöyle diyordu:

*«Heyetinize*40 *düşen vatanî ve vicdanî vazife, millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektedir.»*

Özel telgraf, son derece önemli olan aşağıdaki hususlar çerçevesinde yazılmıştı:

«……saltanat ve hilâfet merkezinden başlayarak maddî ve manevî bütün memleket kuvvetlerinin birlik olarak hareket etmesi gereklidir. Bunun için Padişahın millî iradenin tek temsilcisi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmen ilân etmesi artık icâp etmiştir.»

«.... bize katılmak suretiyle vaziyetinizi belirtmenizi ve tesbit buyurmanızı, tarih ve millet önünde yüklenmiş olduğumuz görev ve yetkiye dayanarak teklif ederiz.»

«.... Samimî tekliflerimiz kabul edilip yerine getirilmediği takdirde, saltanat ve hilâfet makamını işgal eden Padişahın durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve bunun bütün sorumluluğu, tahmin edilemiyecek sonuçlariyle birlikte, doğrudan doğruya Padişaha aittir.»

Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, bundan sonra her iki telgrafı özetleyen ve yapılması gerekli şeyleri basit bir şekilde belirten şu telgraf çekildi:[41]

«1 — Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hatt-ı hümâyûn ile ilân buyuracaklardır.

2 — Birinci madde hükmü yerine getirildikten sonra ailevi olan iç işlerimizi şöyle ayarlayabiliriz:

Padişah ötedenberi olduğu gibi Dersaadet'te (İstanbul'da) ikamet buyururlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet şimdilik Ankara'da bulunur.

İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz.

İstanbul'un özel durumu dolayısiyle Padişahın yanın

****

40 - «Hükümet» dememek için «heyet» kelimesini kullanmaktadır.
41 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s. 412 (Telgraf tarafımızdan kısaltılmıştır. Fakat aldığımız cümleler metnin aynıdır.)

da Büyük Millet Meclisinden görev ve yetki almış bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul ve yöresinin idaresine ait işler sonra düşünülür ve düzenlenir.

*4 — Bu şartların kabulü üzerine, zaten Büyük Millet Meclisince tasdikli bütçemizde mevcut olan Padişaha ve saltanat hanedanına alt tahsisatı*42 *ve lüzumlu olan bütün memurlara diğer maaş sahiplerinin tahsisatını hükümetimiz ödeyecektir.»*

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin toplanmadığı üç gün içinde yapılan bu yazışmaları ve Londra Konferansı için davet alındığını B. M. Meclisinin 29 Ocak 1921 günlü toplantısında, telgrafları da aynen okuyarak açıkladı. Paşa, konuşması sırasında, Anayasaya girmiş olan **«Türkiye Devleti»** deyimini ilk defa kullanıyordu. Bu tarihe kadar hep **«T.B.M. Meclisi Hükümeti»**nden söz ettiği halde, bugün sık sık **«Türkiye Devleti»** demesi, yeni devlet kuruluşu olayı bakımından özellikle üzerinde durulacak bir noktadır.

M. Kemal Paşa'nın Sadrıâzam Tevfik Paşaya yazdığı telgraflarda padişahı hedef tutan teklifler, Mecliste saltanat müessesesi üzerinde bir defa daha durulmasına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın alkışlarla karşılanan konuşması bittikten sonra söz alan Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, baklayı ağzından çıkardı ve görüşmeler şöyle devam etti:

İsmail Safa Bey (Mersin) — Arkadaşlar! İstanbul ile Milli Hükümet arasında birtakım yazışma yapılmış olduğunu muhterem başkanımız Paşa hazretleri burada izah buyurdular. Millî hükümetin teklifleri arasında gayet önemli bir madde var: Padişahın Meclisimizin meşruluğunu ve milletin mukadderatına bizzat hâkim olduğunu ilân etmesi isteniyor. Padişah, Milli Hükümet tarafından haklı olarak istenilen bu ilânı yapmadığı takdirde, ona karşı durumumuz ne olacaktır? (Eskiden ne ise, yine o sesleri), (Gürültüler). Şimdiye kadar durumumuz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya dokunmaya cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. O halde, yapılan şeylerin hiçbirisinden razı değildir. Onun için daima padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebilerin

****

42 - İleride görüleceği üzere bütçe, Osmanlı bütçesinin fasıl ve maddelerine göre hazırlanmıştır ve M. Kemal Paşanın sözünü ettiği tahsisat bütçeye konulmuştur.

elinde esir bulunduğu için padişah olarak emirlerini açıklamaya gücünün yetmediğini söylüyordu. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele genel kurulumuzca ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Padişahın bize karşı olan durumunu açık olarak, yani bizim meşruluğumuzu, milletin mukadderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar durumunu açık söylemediği takdirde ne durum alacağız? Ona karşı ne düşünüyorsunuz? Bu nokta hakkında açıklama yapılmasını istiyorum.

Feyzi Ef. (Malatya) — (Gürültüler) En önemli bir mesele... Paşanın ifadesi pek doğrudur. Paşa hazretleri ayrılığı ortadan kaldırmak için güzelce bir şey yazmıştır. En önemli bir meseledir efendiler.

Mazhar Müfit B. (Hakkâri) — Kim dedi önemli değildir?

Feyzi Ef. (Devamla — Sürüsünün hesabını bilmeyen, sürüsünü muhafaza etmiyen bir çobanın elinde bir değneği, bir de kavalı olur. Evet o padişahlar bizim hukukumuzu her suretle muhafaza eder idi... (Patırdılar). Ben inerim, lâkin milletin en derin yaraları üzerinde söz söyliyen adama karşı böyle en büyük Meclisin bu kadar gürültü etmesi zannedersem üzüntü vericidir.

Sırrı B. (İzmit) — Teşekkül eden millî heyetin padişah nazarında nasıl kabul edilmekte olduğunu açıkça ilân edilmesini teklif etti. Pek doğru, hattâ geç kaldığımız bir tedbirdir bu. Padişah şimdiye kadar bizi nasıl kabul ettiğini açıkça söylemeli idi. Bu teklifimiz karşısında padişah susmayı tercih eder veyahut aksini desteklerse, o vakit halkını ecnebi esaretine rızası ile teslim eden; askerini ecnebilere teslim eden ve kalelerini düşmanlara bırakan, halkı üzerindeki yargı hakkından vazgeçen imam-ı müsümin ne olacağını ulemadan sorarız ve verecekleri fetva gereyince amel ederiz.

Hüsrev B. (Trabzon) — Bendeniz Safa Beyefendinin sorularına bir cevap vermek istiyorum. Gerçekten kendileri bu soruyu 9 ay evvel sorsalardı, bendeniz de aynı şeyi duyardım. Fakat bugün mesele büsbütün başka bir şekil almıştır.. Padişah 8-9 ay önce belki aldatılmış, belki öyle görmüş. Bu Anadolu meşru hükümetini meşru saymıyor. Bu böyledir. Fakat ne oldu? Tabiî hiç. Millet mukadderatına hâkim idi...

Padişah; ister cevap verir, ister vermez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Hilafet yüce bir makamdır. (Bravo sesleri).

532

Bundan sonra Erzincan milletvekili Osman Fevzi Efendi söz alarak mücadelenin başlangıcından beri padişahın düşman elinde esir bulunduğunu, maksadın memleketi ve padişahı kurtarmak olduğunu, Anadolu uleması tarafından çıkarılan fetvaların da bu fikre dayandığını belirterek, şimdi durumun değişip değişmediğini sormuş ve sözlerini şöyle bitirmiştir:

Bundan dolayı şimdi acaba durum tamamen değişti mi? Kabul etmiyorum. Yani Padişah tarafından verilecek cevap kabul olunmaz tarzında anladığım bazı ifadelere karşı müdafaa ediyorum bendeniz. Yani şüphemi yok etsinler. Bu hâl sona erdi mi? Olmadı ise yine Paşa hazretlerinin buyurdukları ve verdikleri cevap aynı hakikattir kanaatımca.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; bu sorulan sorulara esasen cevapları verilmiş gibidir, bazı arkadaşlar tarafından. Yalnız bendeniz de aynı cevaplara dokunan ve dokunacak olan bir kaç kelime söyliyerek bu meseleye bugün için son vermeği rica edeceğim. Padişahı - zannediyorum ki - içinizde benim kadar tanıyan azdır.

M. Kemal Paşa, konuşmasının bundan sonraki kısmında İngilizlerin islâm memleketlerinde güttükleri politikayı, padişah - halifeyi avuçları içine aldıklarını, padişahın, milletini ve memleketini tanımadığı için, dışarıdan dayanak aradığı; fakat, şimdi durumun iki bakımdan değiştiğini anlatmış ve şöyle devam etmiştir:

«... Padişahı, böyle, dışarda dayanak noktası aramaya sevkeden sebepler tüm olarak ortadan kalkmıştır inancındayım. Birincisi, millet kudretini ve kuvvetini maddeten gösterdi... İkincisi, İngilizler, Padişahı yalnız bırakmışlardır... Artık kendilerince hiç bir kıymeti bulunmayan Padişahı bırakmışlardır, işte böyle bir durum karşısında millet, yüksek bir vicdan hissi ile, yine hilâfet ve saltanat makamında oturduğu için bugün kendisine son ve kesin teklifi yapıyor. Pek çok ümid ederim ki, Padişah, bu teklifi memnunlukla kabul buyururlar. Çünkü, akıl kârı olan, mantık icabı olan, olayların icabı olan budur.

Sorulan soruya cevap vermek istiyorum: eğer Padişah bu tekliflerimize uygun cevap vermezse ne yapacağız? Efendiler, bu meselenin halli ve faslı tabii olarak gayet basittir...

Özet olarak, bu mesele, milletin, arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde zorluk olmayabi

lir. Fakat, bugünden söz konusu edilmesine bendenizce lüzum yoktur. (Çok doğru sesleri).

M. Kemal Paşa, beyanatının bu son kısmında pek kapalı konuşmuş, meselenin nasıl halledileceğini söylememiştir, ima suretiyle, günü geldiğinde bu padişahı indirir, yeni padişahı oturturuz demek istediği anlaşılıyor.

Görüşmelere, Dr. Refik (Saydam) Beyin bir takririyle son verilmiş ve Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a yazdığı telgraflar ve beyanatı tasvip edilmiştir. Ancak, **Meclisin muhafazakâr üyeleri - ki bunlar ileride ikinci grupu teşkil edeceklerdir-** bugünkü görüşmelerde fazla ses çıkarmadıkları halde, M. Kemal Paşanın padişaha karşı davranışını hazmedememişlerdi. Bir gün sonra meseleyi yeniden Meclise getirecekler ve bu defa direneceklerdi.

Padişahı ile, hükümeti ile İstanbul'un, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha açık bir deyişle, Yeni Türkiye Devleti karşısındaki durumunu belli etmek amacını güden bu görüşmelerin, 31 Ocak 1921 günü birdenbire sertleşmesinde, aynı gün hükümetin Meclise sunduğu bir teklifin rolü olmuştur. Bu teklif etrafında yapılan Meclis görüşmelerini daha sonraya bırakarak, önce saltanatçıların direnişi üzerinde duracağız.

534

D. SALTANATÇILAR DİRENİYOR

Londra Konferansı vesilesi ile Mustafa Kemal Paşanın Sadrâzam Tevfik Paşa ile aralarında geçen yazışmayı bir gün önce Meclis alkışlarla kabul ettiği halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvet kazanmasından kuşkulanan ve saltanatı tutan bir grup milletvekili, Meclis Başkanlığına bir önerge vermişlerdi. 15 milletvekilinin imzasını taşıyan bu önergede bundan sonra İstanbul ile yapılacak yazışmaların önce Meclise duyurulmasının, Meclis tasdik ettiği takdirde teşebbüse geçilmesinin karar altına alınması teklif edilmekte idi. önerge dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşanın gerek meclis başkanı sıfatı ile, gerekse şahsı adına Tevfik Paşaya yazdığı telgrafların ve hele padişahı hedef tutan tekliflerin tasvip olunmadığını gösteriyordu, önergeyi imzalayanlardan on milletvekili[43] kısa bir süre sonra Meclis içinde teşekkül edecek olan muhalefet grubuna (ikinci grup) katılacaklardı. Bir milletvekili de **(Tokat Milletvekili Nazım Bey)** casusluk ve hükümeti devirmek suçları ile yakın günlerde itham olunarak istiklâl Mahkemesince mahkûm olacak ve milletvekilliğinden ihraç edilecekti. Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa, Konya milletvekili Kâzım Bey, Malatya milletvekili Fevzi Efendi de önergeyi imzalayanlar arasında bulunuyorlardı. Bu önerge kanaatimizce gerek **saltanatçı görüşün,** Mecliste Anayasanın kabulünden sonra ilk savunmasına yol açması ve gerekse kurulacak muhalefet grubunun ilk işareti olması bakımından çok önemlidir, önerge üzerine Mecliste yapılan görüşmeler zafer son-

****

43 - Mehmet Ragıp (Amasya), Selâhattin (Mersin), Neşet (Çankırı), Celâl (Genç), Hüseyin Avni (Erzurum), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Fikri Faik (Genç), Behçet (Çankırı), Naim (İçel), Hüseyin Sabri (Kastamonu).

rasında dahi devam edecek olan ileri ve geri fikirlerin nasıl çatıştığını keskin çizgilerle göstermektedir. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisinin 31 Ocak 1921 günlü oturumundaki sert konuşmaları burada nakledeceğiz.[44]

Görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile başladı ve Mustafa Kemal Paşanın sözünü etmesi ile konu önergeye intikal etti. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın konuşmasından öyle anlıyoruz ki, Paşa, bu önergenin Mecliste görüşülmesini istememektedir. Meclis başkanının *«Müsaade buyurursanız Paşa hazretlerinin dermeyan buyurdukları önerge okunsun»* demesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, konuşması bittiği halde, tekrar söz alarak şöyle devam etmiştir:

«Sonuç olarak yaptığım açıklamalarla doğruladım ki: Meclis ile Vekiller Heyeti arasında her bakımdan tam bir güven olduğunu bütün düşmanlarımıza bildirmekte birlik olalım. Bunu bozacak herhangi bir fikrin ne şekli ve suretle olursa olsun yapılmasını, bugün için, memleket menfaatlerine zararlı görürüm. (Şüphesiz sesleri, hacet yok, önerge okunmasın sesleri). Ondan sonra arzu ederseniz önergeyi okutturursunuz. (Okunmasın sesleri).»

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey bu durumda oturduğu yerden *«önergede ne yazıyor?»* diye seslenmiş ve Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey bu soruyu *«Kim-bilir ne münasebetsiz şeydir.»* sözü ile cevaplandırmıştır. Bunun üzerine görüşmenin birdenbire hararetli bir safhaya döküldüğünü görmekteyiz:

Hüseyin Avni B. (Erzurum) — Efendim, münasebetsiz şeyi mebus vermez (Gürültüler). Senin kadar onun da aklı vardır. Benim de imzam var o önergede. Görmeden, okumadan «münasebetsizdir» demek nedir? Sizin kadar biz de yetkiliyiz. (Gürültüler). İstirham ederim Paşa Hazretleri, yüksek açıklamalarında bir önerge verildiğini, halbuki hükümet ile Meclisin uyum içinde olduğunu buyurdular. Biz hükümeti Meclisten ayrı bir şey kabul etmedik ki.. Önerge okunmasın ne demektir? Yazılmış bir önerge neden okunmasın? Herkes vatanın menfaatlerini düşünür ve imzasını kor.

Bundan yüksek yetki, yüksek akıl iddia etmek kimsenin hakkı değildir. Önerge bunu ihtiva ettiği için okunmasını teklif ederim.

****

44 -T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt VIII, s. 21-32.

Bunun için efendiler, hükümete, yani Büyük Millet Meclisine yapılan müracaatta ilk önce hükümet, Büyük Millet Meclisini toplıyacak, yarı gecede. Biz sürekli olarak, geceli gündüzlü burada hazırız (Gürültüler).

Müsaade buyurun efendiler, yazılacak telgraf bir gün gecikirdi. Kemal Paşa hazretlerinin açıklamasına göredir ki, Tevfik Paşaya yapılan müracaatta «heyeti toplar, müzâkere eder, cevabını veririz» demişti. İstanbul da bizi 24 saat bekliye idi.

Verecek cevabı da, gelen telgraf gibi yüksek meclise okutturup, mütalâasını, oyu'nu, onayını aldıktan sonra, böyle nâzik, mühim meselelerde cevabı verilecekti belki. Ben, geçende yazıldığı ve dünyaya duyurulduğu gibi, dünyanın koruyucusu Padişah Efendimiz bize uysun, yüce ödeneklerini takdim ederiz. Ben bunu çirkin gördüm. Gerçi kabul etmezdim onu (Biz kabul ettik sesleri, gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Neresini çirkin görüyorsun? İzah et.

Hüseyin Avni B. (Erzurum)—Müsaade buyurun, ben Padişahın yüce ödeneklerini, takdim edeceğiz, bunu söylemeyi münasip görmedim. (Sen görmeyebilirsin sesleri).

Müsaade buyurun efendim, zatıâliniz kabul edin. Yüce ödeneği biz de kabul ettik. Fakat belki o telgrafa girmesini istemezdim. İşler benim adıma, şahsınızın adına yapılmıyor, yüksek Meclis adına yapılıyor. Hükümet, yüksek Meclisin görüşünü anlar, cevabını ona göre verirse isabet ederdi diyorum, (Gürültüler).

Efendiler, verilmiş şeyin, cevabını, yanlış olduğunu iddia ediyorum beyefendiler, (Şiddetli gürültüler).

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Dün, evvelsi gün niye söylemedin? Bunları açıklamadın efendi?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben onu misâl olarak arzettim. Böyle hayati meselede, barışla ilgili meselede hâkim kimdir?

Efendiler, birinci maddeyi açtığımız zaman: hâkim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı birkaç arkadaşına böyle geniş yetki vermiş değildir. 5-6 arkadaşa bu kadar geniş yetki vermiş değildir.

Hisse mağlûp olmıyalım. Çünkü kanun mutlak olarak demiştir ki: Hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. İcra Vekillerini ayırmıştır. Fakat onların yetkilerini sınır-

537

lamamıştır.. Niye bağırıyorsunuz? Ben de bu memleket ile alâkadarım. Benim de sizin kadar aklım ve hakkım var (Gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Erzurum'dan geldikten sonra çok akıllı oldunuz. Evvelce böyle değildiniz.

Muhittin Baha B. (Bursa) — Bırakın bunları söylesin. Mecliste böyle bir ruhun olduğuna üzülmekle beraber bu memleket içinde böyle düşünenlerin olduğunu da biliyoruz. Bilmiyor değiliz, bırakınız söylesin ve kesmeyin.

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben hâkimim diyorum efendi. Efendi, ben Millet Meclisi üyelerindenim.

Muhittin B. — Saray hâkimisin...

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Olağanüstü yetkisi olan Büyük Millet Meclisi üyelerindenim. Ben hakkımı kullanıyorum.

İhsan B. (Cebelibereket) — Başaramayacaksınız, düşündüklerinizi meydana koymaya...

Hüseyin Avni B. — Efendi ben Kuvayi Milliyenin temeliyim... Gözünü aç efendi... Ben hiçbir isnat kabul etmem... Büyük Millet Meclisinin gayesinden başka hiçbir şeyi kabul eden alçak ve lanetleme olsun. Sen ne söylüyorsun, neye başaramayacak diyorsun? Ben kabul etmemezlik etmedim.

Mustafa B. (Tokat) — O gün niye söylemedin?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben bugün söylüyorum ki; yapılan yazışmadan benim haberim olmalı diyorum (Gürültüler).

Hamdi Namık B. (İzmit) — Yazışmadan haberdar etmiyorlar mı?

Hüseyin Avni B. — Kararların sonu tebliğ olunuyor. Hükümet böyle yaptı demiştir. Ben bunu inkâr etmiyorum. Yüksek Meclisin oyunun alınmasını istiyorum. Buna razı değil misiniz? (Gürültüler). Ben böyle istiyorum, siz istemezseniz pekâlâ başka istemeyin.

Fuat B. (Çorum) — İn aşağı haydi, istemiyoruz.

Hüseyin Avni Beyden sonra önergeyi imzalayanlardan Amasya milletvekili Ragıp Bey söz alarak önergenin okunması üzerinde konuşmuş. Yahya Galip Bey de *«takrir okunsun da anlıyalım»* şeklinde önergenin okunması fikrini desteklemiştir. Buraya kadar yapılan görüşmelerden ve hele Hüseyin Avni Beyin açıkça söylemesinden anlaşılı

yor ki, Saltanatçı milletvekillerini hassasiyete sürükliyen en önemli husus, Mustafa Kemal Paşanın, Tevfik Paşaya yazdığı telgrafta, padişah Meclisi tanıdığını ilân etsin, biz de onun tahsisatını verelim, demesidir. Hüseyin Avni Beyin, arkadaşları adına gösterdiği şiddetli direnme, Mustafa Kemal Paşanın sabrını tüketmiş ve hücuma geçmesine sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile görüşmeler aşağıdaki şekilde devam etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; Bu söz üzerine, Yüksek Meclise gayet acı bir gerçeği söylemek zorundayım. İçinizde gizli polis vardır. Efendiler! En gizli oturumumuzda cereyan eden millet ve memleket hayatı ile ilgili en gizli noktalar yabancılara raporla verilmiştir. (Gürültüler) (Kahrolsun sesleri) bundan dolayı bu memleket... (Gürültüler) boş yere durumu karıştırmayınız. Yalnız buna güveniniz ki, güdülen meslek, burada vicdan ve namus sahibi olan üyenin görüşlerine tamamen uygundur. Efendiler, bu önergeye imza koyanlar içinde gizli polis vardır. (Şiddetli gürültüler), (Kimdir? Söyleyin rica ederiz sesleri, kahrolsun, lanet olsun sesleri).

Yahya Galip B. (Kırşehir) — Beyefendiler, rica ederim bu, Reis Paşanın söylemiş olduğu söz çok mühimdir. Bunu ben kendi adıma asla kabul etmem. Arkadaşlarımdan da bunu kabul edecek kimse yoktur. (Hiçbirimiz kabul etmeyiz sesleri). Her zamanda, her yerde hükümet her önemli işin içine girer. Hükümet önemli bir meselenin içine girdiği zaman o hükümeti ufak düşürmek için bir önerge v.s. verilir. Belki böyle bir önergeyi imza edenlerin içinde iyi niyetli kimse vardır. Fakat öyle zamanlarda böyle bir önerge vermemeyi ben hiçbir zaman iyi niyetle bağdaştıramam. (Bravo sesleri) Rica ederim. Efendiler, millet yaşıyacaktır. Sizin keyfiniz olmıyacaktır. Milletin keyfi olacaktır. Millet ölümden kurtulacaktır. Böyle masallar olmaz. Nasıl olur da içimizden bazı efendiler yabancı parası alır da Millete hiyanet eder. Bu alçaklıktır, onlar buradan çıkmalı, bu namussuzluktur. Müslümanlık bunu kabul etmez. (Açıklansın sesleri). Bolşeviklerden para almışlar.

Bir Mebus B. —Kim?

Yahya Galip B. (Devamla) — Bolşevik olanlar hep almış. Bolşevik olan herifler meydanda işte.. Yabancı parası almışlar.

Yahya Galip Beyden sonra Maarif Vekili Hamdullah

539

Suphi Bey söz almış, hükümet ile meclisin ilişkisini üzerinde durarak yatıştırıcı ve Meclise saygılı bir konuşma yapmıştır. Fakat daha sonra kürsüye gelen Muhittin Baha (Pars) Bey tahrik edici bir konuşma ile Meclisin havasını elektriklendirmiş ve Hüseyin Avni Bey ile Muhittin Baha Bey arasında aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Muhittin Baha B. (Devamla) — Vekiller Heyeti burada okudu ve siz kabul ettiniz. Fakat efendiler, o zaman sesinizi çıkarmadınız. Çünkü...

Hüseyin Avni B. — Alkışladık, biz alkışladık, kıymetini arttırdık. Biz arttırdık. Gözünüzü açın.

Muhittin Baha B. (Devamla) — Yapamadığınız veyahut hazırlanmadığınız için.

Hüseyin Avni B. — Teessüf ederim size. Namusum üzerine söz söyliyenler namussuzdur.

Salih Ef. (Erzurum) — Muhittin sus, Hüseyin otur, namus kelimesi üzerine söz söylenmez, sonra tabanca patlar.

Hüseyin Avni B. — Genel kurulun namusu muhteremdir. Gözünü aç. Ben bir teşkilât ile yetinmiş değil, ben Kuvayi Milliyenin temeliyim. Sen uyurken benim bayrağım parlıyordu. Benim gayem gerçekleşmiştir.

Muhittin Baha B. — Bırak Salih Efendi. Hakaret redolunur, henüz ortadadır. (Şahsiyata lüzum yok sesleri). (Şiddetli gürültüler).

Hüseyin Avni B. — Ben şerefimle yaşar bir insanım. Ben Hüseyin Avniyim. (Gürültüler). Ben Büyük Millet Meclisinin üyesiyim. Şahsiyat kabul etmem. Hiçbir vakit kabul etmem.

Ragıp B. (Kütahya) — Arkadaşlar, düşmanlarımızın isteği oluyor.

Başkan — Beş dakika oturumu tatil ediyorum.

İkinci oturum açıldığı zaman Meclis az çok yatışmış durumda olarak görüşmeler başladı. Tartışmaya sebep olan önergenin okunması bir zorunluk hâline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da önergenin okunmasını artık mahzurlu saymıyordu. Söz alarak *«okunmamasını imaen söylemiştim. Fakat bu kürsüden bu münasebetle söylenen sözler o önergeden o kadar çok muzırdır ki, artık önergenin okunması da hiç haizi ehemmiyet değildir. Aksine belki önergenin okunması uygun olur ve hiç kimse şüphe ve tereddütte kalmaz»* dedi. Fakat Mustafa Kemal Paşa

nın önergeyi imzalayanlar arasında hafiye olduğunu ileri sürmesi milletvekillerini sarsmıştı. Birinci oturumda olduğu gibi, ikinci oturum açıldıktan sonra da bu hafiyenin açıklanması ısrarla isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa, şimdilik yaptığı açıklama ile yetinilmesinin uygun olacağını yakında yüksek Meclisin herşeyi öğreneceğini, bütün vicdanî sorumluluğu kabul ederek bugün bir iki isim söyleyebileceğini, ancak böylece durumun karışması ihtimali bulunduğunu belirtti. Buna rağmen milletvekilleri tatmin edilmiş görünmüyorlardı.

Son tartışmalara yol açan önerge nihayet okundu. Fakat, bu tartışmalar hükümeti güven oyu istemeye sevketmiş bulunuyordu, önerge sahiplerinin ve özellikle tek başına da olsa savunmakta azimli görünen Avni Beyin konuşmalarının Meclis çoğunluğunca tasvip edilmediği de anlaşılıyordu. Güven oyu isteyerek hükümet durumunu takviye edecek ve Mustafa Kemal Paşanın bir gün önce alkışlarla kabul edilen beyanatı bir kere daha meclisin tasvibinden geçmiş olacaktı, icra Vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa söz alarak hükümetin bu konuşmalar sebebi ile içine düştüğü güç durumu belirtti ve *«Milletin, memleketin geleceğine ait en önemli bir meselede görüştüğümüz yolda tam bir güvenle hareket edebilmek üzere tayini esâmi ile güven oyu talep ediyorum»* dedi.

Oylama ve tasnif yapılırken görüşmeler de devam ediyordu.

Muhalif grup, Mustafa Kemal Paşanın Meclis içinde hafiye olduğu hakkında sözünü Meclisin muhterem şahsiyetine tariz ve hattâ tehdit olarak kabul etmişti. Mutlaka hafiyelerin isimleri açıklanmalı idi. Bu konuda Mersin milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey bir önerge vermişti. Bu önerge Mustafa Kemal Paşayı son derece sinirlendirdi. Paşa, ikinci hücumunu bu defa Selahattin Beyin şahsını hedef tutarak sert bir şekilde yapacaktı, önerge üzerinde söz isteyen Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle dedi:

«Selâhattin Beyefendi aramıza sonradan katılmıştır. İşin başlangıcında memleket için böyle bir meclis toplamaya lüzum olmadığı kanaatinde idi. Hâlen de bu meclisin mâhiyetini idrak edememiştir. Bundan dolayı kendisini özürlü sayarım. Kendisini mazur göreceğim bir sebep de bizim için belli olan zihniyetidir. Çünkü Selâhat-

tin Bey bu meclisin içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz Sefarethanesinden geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir.»

Bu sırada Selâhattin Bey oturduğu yerden *«Evet İngiliz torpidosu ile geldim»* diye bağırınca Mustafa Kemal Paşa sözüne şöyle devam etmiştir:

«Ve ilk yaptığı şey milli ve vatanî vazifesi ile meşgul olan bir arkadaşı yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur.»(*)

Mustafa Kemal Paşanın bu ağır ithamına, Selâhattin Beyin verdiği cevabın önemli saydığımız kısımları şöyledir:

«Evet ben İngiliz Elçiliğinin hazırladığı bir torpido çeker ile Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nezaretinde isimlerini söylemek istemediğim yüksek kişilerdir. Beni o zaman hükümet ile Anadolu arasında mevcut olan uçurumu düzeltmek için göndermişlerdir. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir.

.... Beni bu meclis içinde çalıştıran, beni bu meclise katan yüce şahsiyetleridir. Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek istiyen böyle lekelenirse bu Meclis içerisinde oturmıyalım. Burası eğer milletin evi ise serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Anlamıyorum, herhangi bir mesele için bir arkadaş bir soru sorsa, sonra alnına bir damga vuruluyor ve üzerine çamur atmak için bir tertip kuruluyor. Allahtan korkalım, Allahtan.»

Selâhattin Beyin konuşması bitince, Meclis Başkan vekili Hasan Fehmi Aytaç, şu kısa konuşma ile görüşmeleri bir sonuca bağlamış ve güven oyunun sonucunu bildirmiştir:

«Efendim, gizli polis hakkında yüksek Meclis görüşlerini gösterdi. Karar almaya lüzum görmüyorum. Bunun yakın bir zamanda yüksek Meclise gönderilmesini vekiller heyetinden istemek hakkımızdır. Bu önerge de okun

****

(*) Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi sıfatı ile Anadolu'ya giderken Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Albay Refet Beyi tayin ettirerek beraberinde götürmüştü. Refet Bey Kolordu Kumandanlığı yapmakta iken Harbiye Nezareti Refet Beyi İstanbul'a çağırmış ve yerine bir İngiliz torpidosu ile Albay Selâhattin Beyi göndermişti. Mustafa Kemal Paşa bu olayı hatırlatmaktadır.

du, tutanağa geçti. Bunda oya sunulacak bir nokta görmüyorum.

*Vekiller heyetine güven meselesinde oya katılan 134 kişidir. 134'ü de güven oyu vermiştir.*45

Mesele hallolundu. Oturumu tatil ediyorum.»

Bu suretle saltanatçılar büyük bir yenilgiye uğramış oluyorlardı, ileride daha kuvvetli bir grup ile tekrar mücadeleye girişmek üzere bu kere alttan alarak daha fazla direnmemişlerdi.

****

45 - Gürültü koparan önergeyi imzalayanlar da, bir hükümet buhranı yaratmanın sorumluluğundan çekinerek, hükümete güven oyu vermişlerdir.

E. YENİ BİR DEVLET MERKEZİ ARANIYOR

Bir devlet kurulurken herşeyin düşünülmesi gerekiyordu. Büyük Millet Meclisinin toplanması, hükümet teşkili, anayasa yapılması, bir takım organik kanunların kabulü, Sayıştay, Yargıtay teşkili gibi çalışmalarla devlet şekillenirken, yeni bir devlet merkezi seçmek de, şüphesiz akla gelebilecekti. Hükümeti böyle bir düşünceye sevkeden iki sebep vardı: eski devlet merkezinin, İstanbul'un işgal altında bulunması ve Ankara'nın o günkü haliyle devlet merkezi olmaya elverişli sayılmaması.

Bursa ve Edirne'den sonra, 1453 yılından beri Osmanlı Devletinin merkezi olan İstanbul, bu sıfatiyle, son zamanlarda iyi bir imtihan geçirmemişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde, 1911-12 Balkan Harbinde düşman orduları İstanbul'un kapılarına dayanmışlar ve payitahtın düşmesine ramak kalmıştı. Birinci Dünya Harbinde ise İstanbul'u kaybetmek tehlikesiyle her ân burun buruna yaşanmış ve sonunda korkulan başa gelmişti.

Devlet merkezinin başka bir yere taşınması aslında yeni bir fikir değildi. Zaman zaman bu konu üzerinde düşünenler bulunmuştur. Türk ordusunda uzun yıllar hizmet görmüş Golç Paşa (General Von der Goltz) da bunlardan birisidir ve İstanbul'un hükümet merkezi olarak elverişsiz durumuna 1897 yılında dikkati çekmişti. Golç Paşa, bu vesileyle İstanbul'un güzelliklerini, milletlerarası bir şehir niteliğinde oluşunu belirttikten sonra, adetâ kehanette bulunarak şöyle demişti:

«Osmanlı İmparatorluğunu köklü reformlarla kurtarmak isteyecek bir büyük hükümdarın, başkenti Türkçe ile arapçanın sınırı üzerinde bir yere, meselâ, Konya'ya ve

*ya Kayseri'ye, hattâ belki daha güneyde bir yere taşınması gerekecektir.»*46

İstanbul, bütün güzelliklerine rağmen, kozmopolit bünyesiyle, zevk ve sefahat yuvalarıyla, içine gömüldüğü rehavet havasiyle, vurdumduymazlığiyle, imtiyazlariyle, memleketsever kimselerin duygularını rencide etmekte idi. Birinci Balkan Harbi yenilgisinden sonra, ünlü yazar Süleyman Nazif, bir yazısında İstanbul'a şu şekilde çatıyordu:

*«Hattâ meyvası en bol bölgelerde bile, açlıktan, yoksulluktan, ümitsizlikten ıstırap çeken Anadolu'nun sessizliği uzun sürmiyecektir artık. Tanrıya sığınmanın ve sabrın bir sınırı vardır. Anadolu uyanıyor. İstanbul'daki eğlencelerin bedelini ödemek durumunda bir vasıta olduğunu anlıyarak yeni ve sağlam bir güç kazanacaktır. Hakkın silâhını kuşanarak, küstah ve bozulmuş başkentin karşısına dikilecek ve onunla hesaplaşacaktır.»*47

Ne gariptir ki, Türk devlet merkezinin İstanbul'da mı, Anadolu'da mı olması gerektiği konusu, başka bir açıdan, Millî Mücadele'nin ilk yılında, Türklerden çok itilâf Devletlerini uğraştırmıştır. Prof. Jaeschke, bu hususa şöyle değinmektedir:

«O sıralarda Paris'teki Barış Konferansı, başkenti Anadolu'nun içinde bir yere taşımanın isabetli olup olmıyacağı meselesiyle uğraşıyordu. Clemenceau ve Venizelos, padişahın, daha iyi gözaltında bulundurulması, için İstanbul'da kalmasını öğütler, **halifeliğin bir çeşit «Vatikanlaştırılması»***nı teklif ederlerken, Lloyd George, Bursa'ya taşınması üzerinde duruyordu. Clemenceau, bu fikri şöyle alaya almıştı: «Bu takdirde, padişah, Papa Pie Vll'nin Fontainbleau'daki sürgünlüğünden (1812'de) daha iyi bir durumda bulunacaktır». Müsteşar Berthelot, 12 Aralık tarihli barış andlaşması tasarısında, hukukî ve mali yönlerden sıkı bir şekilde denetlenmesi şartıyla, Osmanlı hükümet merkezinin Konya'ya taşınmasını öngörmüştü. 22 Aralık günlü toplantıda, varlığına lütfen hak tanınan ufal*

****

46 Orient, No. 27, 3e Trimestre 1963, s. 38 (Europaelsche Revue vol XII, p. 457).
47 Martin Hartman. Dichter der neun Türkei (Berlin (1919), p. 46, (Jaeshke'den naklen Orient dergisinden alınmıştır.)

*mış Türkiye'nin başkentinin Konya mı Bursa mı olursa daha uygun olacağı tartışıldı.»*48

İstanbul'un düşman eline geçmesi, yalnız bir devlet itibarı meselesi değildi. Türkiye'nin bütün harb sanayi tesisleri, silâh, cephane ve malzeme depoları İstanbul'da kurulmuştu. Bunların, bir tehlike ânında Anadolu'ya taşınması mümkün olamazdı ve olamamıştı. Şimdi, en geniş ve ağır şekilde bunun acısı çekilmekteydi, işte, hükümet bu görüşle, belki zamansızdı ama, Anadolu'da yeni devlet merkezi seçmek için çalışmalara girişmişti. Bu çalışmalara başlangıç teşkil eden hükümet kararı aynen şöyledir:[49]

«Allanın yardımı ile İstanbul'un kayıtsız şartsız kurtarılması başarısına ulaşılsa dahi, onu, bir merasim merkezi olarak muhafaza edip milletin asıl istiklâl merkezini, gerçek faaliyet ve hükümet merkezini, fabrika ve resmî kurumlarını, Anadolu'nun strateji bakımından en emin ve güvenli bir yerine nakletmek ve kurmak lüzumu son harp ile tamamen ve noksansız anlaşılmış olduğundan, 28 Kasım 1920 günü toplanan vekiller heyeti:

Önce: — Milli sınırlar ve millî savunma bakımından harita üzerinden inceleme yaparak hükümet merkezi olabilecek bölgelerin bir daire ile tesbit edilmesinin Genel Kurmay Başkanlığına verilmesi;

Sonra: — Fikir ve ihtisas sahibi bir özel komisyon kurarak bu daire içinde inceleme gezisi yaptırarak merkez olmak üzere kabul edilecek şehrin tesbiti;

Üçüncü olarak: — Bu başkent komisyonunun; 1) düşünülen merkezin mümkünse sahile, trafiğe elverişli bir şehir ile bağlı olmasına, 2) düşünülen merkezin memleketin dört tarafına bağlanması imkânı bulunmasına; 3) elektrik üretilebilecek tabiî veya sun'î şelâlelere yakın olmasına, 4) mümkün olduğu kadar kömür madeni çevresinde olmasına, 5) ormanlık bir alana yakın bulunmasına, 6) genel ihtiyaca yetecek kadar sulara sahip bulunmasına veya suların taşınması mümkün olmasına 7) yerin havasının ve suyunun güzelliğine, 8) büyük bir şehir kurmaya elverişli araziye malik bulunmasına, 9) yapı malzemesinin teminin mümkün olmasına, 10) ve medenî şehir için

****

48 - Prof. Jaeschke'nin 27 Nisan 1963 günü Paris Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünde verdiği «Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyetinin ilâm» adlı konferansı (Orient).
49 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 8, s. 4.

bunlardan başka lüzumlu göreceği hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve bu şartların hepsi bulunmadığı takdirde çoğunluğu kendinde toplıyan bir yerin seçilmesine;

Son olarak: — Bu hazırlık sonunda baharda gerekli teşebbüslere ve inşaata hemen başlanarak, 1921 yılı kışında düşünülen başkente hükümetin taşınmasına ve çeşitli hükümet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya girişecekleri resmi kurumların bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

İşbu kararın yürütülmesine Genel Kurmay, Millî Savunma, Bayındırlık, İktisat ve Sağlık Bakanları memurdurlar.»

Kararda sözü edilen komisyonda üç milletvekilinin bulunmasını uygun gören hükümet, seçtiği milletvekillerine izin verilmesi için meclise bir yazı yazmıştı. 31 Ocak 1921 günü birinci oturumda bu yazının okunmasiyle görüşme açıldı. Hükümetin sözcülüğünü maliye vekili Ferit (Tek) Bey yapıyordu. Milletvekillerinin çoğu böyle bir çalışmaya, hattâ ana fikre, büyük bir tepki gösterdiler. *«Başka iş kalmadı mı efendim?», «İstanbul'u bütün bütüne unutuyor muyuz?», «Henüz ne olacağımız belli olmadığı bir zamanda», «Bu teşebbüs siyasete zararlıdır», «İstanbul başkent olarak kalacaktır», «Allah bana Anadolu'da bugün bir islâm merkezi, bir Osmanlı başkenti kurmayı nasip etmesin», «Bu barış meselesinden daha mı önemlidir?», «İstanbul, daima İstanbul..»* sözleriyle hükümet, adetâ protesto yağmuruna tutulmuştur. Hükümet sözcüsünden başka ancak pek az milletvekili yeni bir devlet merkezi fikrini sempati ile karşılamıştır. Bunlardan biri Konya milletvekili Vehbi Hoca, diğeri de Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Beydir. İstanbul terkedilirse, Konya ve Kayseri'nin devlet merkezi için namzet olması ihtimali, bu iki milletvekiline, hükümet teklifini sempatik göstermiştir. Hoca Vehbi Efendi, bunu pek belli etmemiş, fakat Kayseri milletvekili, esas üzerinde durmadan Kayseri'nin hükümet merkezi seçilmeye ne kadar elverişli olduğunu, bütün sataşmalara ve alaylara rağmen, uzun uzun anlatmıştır.

Aleyhte konuşan milletvekilleri, aşağı yukarı hep aynı şekilde ve daha çok hislere seslenerek konuşmuşlardır. Hem bu konuşmalardaki görüşü aksettirdiği, hem de

kısmen değişik bir havada olduğu için Lâzistan milletvekili Ziya Hürşit Beyin[50] o konuşmasını buraya alıyoruz:

*«Efendiler, bir önceki meseledir. Bulgar orduları Çatalca'ya geldiği zaman bazı hafif kalpli insanlar İstanbul'dan başkenti taşımak istediler. Ferit Bey*51 *de o zaman (İfham)*52 *da yazı yazdılar. Gerçek vatanseverler bunu reddettiler. Bugün azizim, düşman karşısında uygun bir yer aramak istiyorsak, Merihe gidelim. Düşmanlarımız görmesinler, kaçalım efendim. Büyük Petro, Rusyayı kurduğu zaman, muharebe devam etmekte olduğu bir zamanda, İsveç'ten aldığı Neva nehri sahilinde Petersburg'u yapmıştır*53 *Moskova'ya gelmesi başka sebeptendir. Petro diyor ki; benim milletim geriye gitmiyecektir, dalma ileri gidecektir. İkinci olarak: fabrikaların memleketin her tarafında eşitlikle çoğalmasını düşünüyorsak efendiler, kabahat İstanbul'da değildir, idare şeklindedir.....sorarım*

Ferit Beye Krupp fabrikası Pariste mi? Erahen Krup Berlinde midir? Almanyanın ticaret merkezi Berlin midir? Efendiler sorarım (Armstrong Vilkerst) Londra'da mıdır? Fabrikalar başka meseledir... Başkenti Merihe nakledelim yahut Zühreye. Özel misyon kararnamesi çıktıktan sonra memleketin her tarafı cennet olacaktır ve başkent İstanbul'da kalacaktır. Müslümanların gözünde tütüyor. Sultan Hamid kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum, İstanbul halkından asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da Müslüman nüfusunu topluyordu. Orayı müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse, biz oradaki bütün müslümanları dağıtacağız. Bunun kesinlikle reddini teklif ederim (Alkışlar).»

İstanbul'un dışında bir hükümet merkezi tasavvur olunması, yeni devletin kurucuları arasında, Osmanlı damgasını taşımayan yeni ve ileri fikirlerin değerli sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetin bu tasavvurunu ve teklifini *«Bu mesele bugünün meselesi değildir.»* gerekçesiyle reddetmiştir. Fakat Osmanlıların, yalnız bir ikmal merkezi

****

50 - Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir suikastı elebaşlarından olduğu için asılmıştır

51 - Maliye Vekili.

52 - Ferit Beyin çıkardığı gazetenin adı..

53 - Bu sırada Maliye Vekili oturduğu yerden şu sualle müdahalede bulunuyor: «Bugünkü payitahtları nerede?»

(insan ve malzeme olarak) kabul ettiği Anadolu'nun, artık vatan sayılacağı, daha bugünden anlaşılmış oluyordu. Anadolu'da bir devlet merkezi kabulü, diğer taraftan saltanat ve hilâfet müesseselerinin, hiç değilse yalnız saltanatın reddi anlamını da taşıyordu. Bu düşünce gerçekleştiği takdirde, devlet başkanının da Anadolu'da oturması gerekecekti. Halbuki, Osmanlı hanedanını, bunca saray, köşk ve kasırdan ayırmak mümkün değildi. Bunu göze alacak faziletli bir hanedan mensubu çıksa bile, hilâfet müessesesi İstanbul'da kalmaya mahkûmdu. Bu çapraşık durum nasıl telif edilebilirdi? Muhafazakâr grup, Anadolu'da bir devlet merkezi düşüncesinin altında yatan bu anlamı, şüphesiz sezmişti. Ama ilk adım, böylece atılmış oluyordu. Bir defa, fikir tartışılmıştı; nasıl olsa bir gün kabul edilebilecek olgunluğa da erişecekti .

\

549

F. İLK BÜTÇE

Yeni Türk Devletinin kuruluşunu belirleyen en önemli basamaklardan biri de bütçe yapılmasıdır. Modern devlet anlayışına göre bütçesiz bir devlet düşünülemiyeceğinden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Anayasa çalışmaları ile aynı zamanda bütçe ile uğraşması, gerek yeni devlet kuruluşu bakımından, gerekse İstiklâl Harbinin malî yönü bakımından üzerinde durulacak bir olaydır.

Bu kitabın birinci cildinde Millî Mücadelenin malî kaynakları üzerinde kısaca durulmuştu. Burada yeni devletin ilk bütçesini gözden geçirmeden önce, İstiklâl Harbinin malî yönünün ne gibi güçlükler gösterdiğini belirtecek birkaç noktaya dokunulacaktır.

Doğu Ordusu, 1920 yılı sonlarına hattâ 1921 yılı başlarına kadar, Büyük Millet Meclisi Hükümeti maliye bakanının ifadesine göre, devletin malî yardımı ile değil, kendi imkânları ile yaşamıştır. Bu orduya hiçbir yerden bir kuruş verilmediği halde, ordu, Birinci Dünya Harbinde bu bölgeye yığılan ve düşmandan ele geçirilen askerî eşyayı ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak ihtiyacını karşılamış ve Ermeni harekâtını da bu imkânlarla yapmıştı.

Hükümetin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek herşeye el atıldığı halde, malî işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılının sonlarını bulmuştu. Bu süre içerisinde orduya devlet gelirinden hemen hiçbir yardım yapılamıyordu. Meselâ, batı cephesindeki orduya nazarî olarak 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın 3 ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, 6 ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.

Gerek subaylar, gerekse diğer memurlar maaş alamıyorlardı. Yine örnek olmak üzere şunu söyliyebiliriz ki, posta idaresi, havale edilmek üzere kendisine tevdi edi-

len paraları, idare memurlarının maaşlarına ve sair hizmetlerine tahsis ediyor ve para ait olduğu kimseye gönderilmiyordu. 1921 yılı Ocak ayı başlarında, Erzurum posta idaresi, halka 350.000 lira borçlu idi. Çeşitli yerlerden havale edilen bu 350.000 lira sahiplerine ödenmediği için bir seneden beri Erzurum'da posta muamelesi yapılamamaktaydı.

İlk bütçenin Büyük Millet Meclisinde görüşülmeye başlandığı 1921 Ocak ayında bile Hükümetin maaş borçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Ağnam (Koyun, keçi) vergisi, ödenmemiş maaşların kapatılmasına ayrılmıştı ve tahsilat yapıldıkça memurlara maaşları ödeniyordu. Ordunun muntazam bir ordu haline getirilmesi ile ilgili gayretler, ordu geliştikçe malî güçler yaratmakta idi. Batı cephesindeki ordu için ayda bir milyon lira olmak üzere, doğu, güney ve merkez orduları dahil, bütün orduya ayda maliyenin 4 milyon lira ödemesi gerekiyordu.

İşte ilk devlet bütçesinin ele alındığı sırada malî durumun görünüşü böyledir.

İlk bütçe, hükümet tarafından Meclise 1920 yılı Eylül ayı sonunda verilmişti. Muvazenei Maliye Komisyonunda incelenen bütçe tasarısı, Meclis Genel Kurulunda 3 Ocak 1921 günü görüşülmeğe başlanıldı. Malî yılbaşı 1 Mart olduğuna göre, bütçe ait olduğu yılın bitmesine 2 ay kala Meclisçe ele alınmış oluyordu. Bu hal, görüşülen konunun bütçe olmaktan çıktığının en açık bir delilidir. Çünkü, bütçeler normal olarak kapsadığı malî yıldan önce kanuniyet kesbetmeli idi. Fakat hükümetin bütçesi ancak bu tarihlere yetiştirilebilmişti. Bütçe olmadan gelişigüzel sarfiyatın devlet düzenine uymıyacağı mülâhazası ile sarfiyat, muvakkat bütçelerle, yani avans kanunları ile idare edilmişti ve malî yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar da böyle kalacaktı. Fakat garip bir durum olarak 1920 yılı geride kaldığı halde bu yılın bütçesi yine de kanun tasarısı olarak mecliste görüşülecek ve 28 Şubat günü kanuniyet kazanacaktı. 1921 malî yılı için söz konusu edilen bu anormal durum, 1921 ve 1922 malî yıllarına ait bütçeler için de aynen devam edecekti. Bir bakıma bunlara, bütçe değil, bilanço demek daha doğru olur. Millî Mücadele devresi bütçelerinin diğer bir özelliği de bu bütçelerin açıkla kapanmasıdır.

Harp masraflarının gittikçe artması karşısında gelirin denk getirilebilmesi için üç yola başvurulmuştur:

551

1. Osmanlı Devletinin vergi kanunlarını değiştirerek vergi nisbetlerini artırmak ve yeni vergiler ihdas etmek;

2. Rusya'dan yapılan yardımları ve çeşitli emanet akçelerini bütçe açığını kapamaya tahsis etmek;

3. Düyunu Umumiye faizini ödemiyerek bütçeye tahsis etmek.[54]

Bu üç yoldan başka Ziraat Bankasına da başvurulmuş ve bankadan 1.200.000 lira borç alınmıştı. Fakat hiçbir tedbir masrafı karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple devlet düzeni ile bağdaştırılması mümkün sayılamıyacak usullerle ordu, ihtiyacının bir kısmını bizzat karşılıyordu. 1921 yılında bile bu düzensiz durum devam etmiş ve harbin sonuna kadar tamamen önlenememiştir. Mâliye Bakanı Ferit (Tek) Bey, Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 tarihli toplantısında bütçe üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütçeyi takdim eden bu konuşmasında şöyle diyordu:

«Bugün yüksek heyetinize eski imparatorluk bütçelerine nazaran gösterişsiz, fakat siyasî halimize göre sağlam ve sağlıklı bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe olağanüstü parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık kabul etmek de hiçbir zaman doğru değildir.»

Bütçenin tümü üzerinde yapılan uzun konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğunluğu bütçeyi tenkit etmişti. Tenkitleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

— Bütçe, Meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir emrivaki karşısında bırakılmıştır.

— Hükümet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fabladır.

— Hükümet, övünülecek bir gelir sağlıyamamıştır.

— Bütçe, fakir halkın sırtında bir yüktür. Vergileri arttırarak geliri arttırmak makbul bir yol değildir.

— Hükümet, israfa boğulmuştur. Tasarrufa riayet edilmemektedir. Mümkünse Millî Savunmadan başka işe para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere bir çok memur beslenmektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Kadrolarda tensikat şarttır.

— Artık ianeden vazgeçmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kanundışı para toplamamlıdır.

— Maaşlar muntazam ödenmemektedir. Maaş öde-

****

54 - Söz konusu tarihte bütün Düyunu Umumiye 162.121.625 lira ve bu borcun yıllık faizi de 9.652.000 lira idi.

mekte adalet yoktur. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar maaşlarını muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardanberi maaş alamıyan memurlar ve subaylar vardır.

— Aşar vergisi köylüyü ezen kötü bir usuldür.

Bütçeyi tenkid eden milletvekillerinin önemli bir kısmının, konuşurken memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartları unuttukları açıkça sezilmektedir. Gerçi tenkitlerin hemen hepsi doğrudur ve haklıdır. Fakat ihtilâl ile yeni bir devlet kurmaya yönelen ve harp halinde bulunan yeni bir idareden daha fazla bir şey beklemek mümkün değildi. Görüşmeler, tenkitlerin insafsız ölçüleri arasında zaman zaman sert tartışmalara yol açmıştır.

Bu arada Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Beyin bir tenkidi Maliye Vekilini fazlası ile sinirlendirmişti. Mehmet Şükrü Bey şöyle diyordu:

«Vekil beyefendi buyurdular ki: 1921 yılı bütçesi yüz milyon lirayı aşacak. Elbette efendiler. Ben diyorum ki; eğer bu esasla bugünkü idare ile hareket edecek olursak, 1921 yılı bütçesi yüz milyon değil, belki yüzelli milyon olacak ve yine de yetmiyecektir. Bunları temin için köylünün, işçinin sırtlarına biraz daha ağır vergiler koymak için yeni savaş yükümlülüğü kanunları ile maliye bakanı beyefendi karşımıza çıkacaktır.

Mehmet Şükrü Bey, uzun tenkidini, konuşmasının orta yerinde şu fikre dayamıştı:

«Biz burada memleketi savunmak için, vatanın bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, yine kendi memleketimizin şu zavallı milletin, halkın, zavallı köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Köylüler böyle büyük ve ağır vergilerden, hele kendisini yıpratan âşâr vergisinden kurtulmak ümidini bizden bekliyorlardı. Halbuki biz ne yaptık? Geldik, Babıâli temelleri üzerine bir hükümet kurduk.»

Maliye vekili Ferit Bey, bilhassa hükümetin teşkilâtının bozukluğu ve memur fazlalığı üzerinde duran milletvekillerine cevap verirken, bir ara Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Beyi hedef tutarak, bir hayli tarizde bulunmuş ve aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — Beyefendi kim bilir ne gibi teşkilât tasavvur buyuruyorlar. Fakat kendileri Rus - Komünist Fırkasına dahil olduğu için o teşkilâtı tasavvur buyuruyorlar.

Mehmet Şükrü Bey — Rus-Komünist değil, Türk Halk İştirâkiyûn Partisinden. Onu düzeltiniz.

Maliye Vekili — Herhalde Üçüncü Enternasyonale ve

Moskova'nın 21 şartını kabul etmiş bir partisine dahil.. Bundan dolayı, Rus-Komünist Fırkası'ndansınız.

Mehmet Şükrü Bey — Halk İştirâkiyûn Partisi, Rus değil, Türktür.

Maliye Vekili — 21 şartı kabul ettiniz mi?.. Bundan dolayı beyefendi fazla hiddet buyurmayınız... Sizin memleket için arzu buyurduğunuz teşkilat...

Mehmet Şükrü Bey — Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarda tartışırız.

Maliye Vekili — Hiddet buyurmayınız. Siz memleket için istediğiniz teşkilâtı yapamazsınız, hayaldir... Bu memleket o teşkilâtı kabul etmez... Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız... (Alkışlar).

Tasavvur buyurduğunuz o teşkilât, bugün mevcut bulunan idarenin on mislini içine alan bir idaredir. Siz Komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp ve sonra tâ köylerde mevcut... (Şiddetli gürültüler). (Sadede sesleri), (Devam sesleri).

Beyefendi, böyle bir hayâli teşkilâtı, bâtıl bir teşkilâtı memleketimizde yapmak isterseniz, bu memurlara nisbetle daha bir kaç misil memur kullanmak mecburiyetindesiniz.

Maliye Vekili, israf hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırırken de şu tartışma cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — ... Milletin malının, milletin parasının israf edildiğinden söz ettiler.

*Bundan herkes kolaylıkla bahsedebilir. Fakat Paşa Hazretleri*55 *söylememen idi. Hâlâ daha hakkınız olmadığı halde milletin arabasiyle gidip geliyorsunuz. Bugün daha kolordunun eşyalarında oturuyorsunuz.*

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) — Ne vakit istenildi de vermedim? Acaba ayıp değil midir ki... Buna da efendiler cevap vereceğim.

Maliye Vekili — Bundan dolayı haksız harcamaları bizde aramayınız.

İsmail Fazıl Paşa — Efendiler, bu benim şerefime dokunur bir sözdür. Bunu kabul etmem. Altmış senelik, bu devlette, bir saygıdeğer yerim vardır. Bugün bindiğim

****

55 İsmail Fazıl Paşayı kastediyor. Fazıl Paşa, Bayındırlık Bakanı iken bir gensoru sebebiyle güvensizlik oyu alarak 25 Aralık 1926'de bu görevden ayrılmıştır.

araba kendi arabam ve kendi hayvanımdır. Bunda hatâ ediyor. Bunu araştırmanızı rica ederim, ikincisi, oturduğum eşya kolordunun eşyasıdır. Benim oğlum Ali Fuat, burada 20. Kolordu Kumandanı iken - onu siz takdir ediniz, başka bir şey söylemem - onun kumandanlık zamanında oturduğu evinde oturuyorum, onun eşyasıdır. Ne vakit isterlerse alabilirler.

Maliye Vekili, halka ağır vergiler yükletildiği iddialarının ileri sürüleceğini şüphesiz önceden tahmin etmişti. Bütçeyi takdim konuşmasında bu konuya dokunmuş ve bazı kıyaslamalar yapmıştı. Bakanın açıkladığına göre, Türkiye'de adam başına düşen vergi, Fransa ve Yunanistan'a göre çok azdı. Üç memlekette bir kişiye isabet eden vergi şöyle idi:

Fransa'da	3500 kuruş
Yunanistan'da	1600 kuruş
Türkiye'de	600 kuruş

Maliye bakanı, bütçeyi sunarken Yunanistan'ın bütçesi ile de bir karşılaştırma yapmıştı. Aynı bütçe yılında iki memleketin gelir ve gideri, o günkü kambiyo değerine göre Türk lirası olarak:

	Gelir	*Gider*	*Açık*
Yunanistan	115 Milyon	142 Milyon	27 Milyon
Türkiye	46 Milyon	60 Milyon	14 Milyon

Yunanistan'ın Millî Savunmaya ayırdığı para ile 53.000.000 Türk lirası tutarındadır. Buna karşılık Türkiye ilk bütçesinden Millî Savunmaya ancak 28.000.000 lira ayırabilmişti.

Zaten fakir düşmüş olan Türkiye'nin, bir de İstanbul ve en zengin bölge olan Batı Anadolu, düşman işgali altında bulunduğu için, Millî Mücadele'deki malî gücü işte bu kadar veya biraz daha fazla idi. Altın hesabiyle, 1920 yılı bütçesini bugünkü değere çevirirsek, gelir 920.000.000, gider ise 1.200.000.000 u ancak bulur.

Bütçenin gelir kısmını sağlayan kaynakların başlıca neler olduğuna ve bu mütevazi gelirin hangi hizmetlere, ne ölçüde tahsis edildiğine de kısaca göz gezdirelim.

46.000.000 lira olarak tahakkuk edeceği sanılan gelirin başlıca kaynakları: bina ve arazi vergisi (2,5 milyon), kazanç vergisi (2 milyon), ağnam yani hayvan vergisi (5,7 milyon), aşar vergisi (13,5 milyon), gümrük rüsumu (10

milyon) ve tuz rüsumu (3,5 milyon) dur. Üst tarafını çeşitli küçük gelirler teşkil eder.

Görülüyor ki, bütçenin gelir kısmının yarısına yakını (ağnam ve aşar vergileriyle kısmen tuz rüsumu) doğrudan doğruya köylüden sağlanmıştır.

Bütçenin gider tablosu «Zatı Hazreti Padişahı ve Hanedanı Saltanat» için ayrılmış 551.012 liralık tahsisat ile başlamaktadır.[56]

Meclis Başkanlığı bütçesi 18.370 lira, Meclis bütçesi ise 953.996 liradır. Bakanlıklar bütçesi, tahsisatın büyüklüğü bakımından şu sırayı takip etmektedir:

Millî Savunma	28.618.556	lira
İçişleri	8.944.887	»
Maliye	7.173.100	»
Adalet	2.759.274	«
Bayındırlık	620.396	»
Sağlık	613.141	»
Millî Eğitim	577.061	»
Şer'iye	522.062	»
Dışişleri	303.748	»

Düyunu Umumiye gelirlerine hükümet elkoyduğu için Düyunu Umumiye idâresinin masraflarını karşılamak üzere bütçede 7.680.696 lira tahsisat ayrılmıştır.

Bütçenin münferit ve küçük gider fasılları şöyleydi:

Sayıştay	26.696 lira
Danıştay	—.000 »
Matbuat ve istihbarat	88.000 »
Aşiretler ve muhacirler	874.000 »

1920 bütçesi, bu bütçe yılının son günü olan 28 Şubat 1921 de oylanmış ve oylamaya katılan 97 milletvekilinden 84 ünün oyu ile kabul edilmiştir. 13 milletvekili red oyu kullanmıştır.

Rakamların fakirliği karşısında, İstiklâl Harbinin nasıl yapıldığına, memleketin nasıl idare edildiğine şaşmamak için bir kaç noktayı gözönünde bulundurmak lâzımdır:

****

56 Kullanılmadığı halde, Osmanlı Devleti bütçe tablosu örnek alındığı ve saltanat makamına bağlılık gösterilmek istendiği için böyle bir tahsisat gelecek yılların bütçelerine de ayrılacaktı.
556

Anayasalı ve bütçeli bir devlet düzenine girildiği halde, en çok paraya muhtaç olan ordu, ihtiyaçlarının bir kısmını kendi başına ve bütçe dışı karşılıyordu. Şüphesiz yine halktan alıyordu veya halk veriyordu. İkincisi, ne ordunun ihtiyaçları gereği kadar karşılanabilmesi ve ne de devlet hizmetlerinin ve görevlerinin tam anlamiyle yapıldığı iddia edilebilirdi. Bulunan para ile yetinmekten başka çare yoktu. Üçüncüsü, harbin sıkışık zamanlarında çıkarılan tekâlifi harbiye emirleriyle âşâr mültezimlerinin ellerindeki malların % 40'ı alınmış ve halk senet karşılığında harp masraflarına bir kere daha katılmıştır. Posta müteahhitleri gibi devlete iş gören kimselere istihkakları uzun zaman ödenmemiş veya taksitlerle ödeme şartına bağlanmıştır.

557

3. SİYASAL GELİŞMELER

(BARIŞ ÜMİDİ)

Yunan taarruzu ile başlıyan yeni yılın (1921) ilk ayları Millî Mücadeleye başarı şansı tanıyan olaylarla doludur. Yunan ordusu İnönü mevzilerine yaptığı başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilince, Türkiye Büyük Millet Meclisinin genç ordusu lehine kaydedilen bu ilk puvan, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalanmak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken, itilâf Devletleri, Doğu meselesine yeni bir çözüm yolu aramak zorunluğunu duyarak Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada, Moskova'daki Türk delegasyonu, Afganistan mümessilleri ile bir dostluk andlaşması imzalamışlar, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri düzelmiş ve Fransa ile İtalya Türkiye'ye daha fazla yaklaşmışlardır. Devlet bütçesinin yapılması ile önemli bir merhaleye ulaşan iç gelişmeyi takip eden bu siyasî gelişme, meyvelerini, güzel bir tesadüfle, aynı ay içinde, Mart'ta vermiştir. Bu bakımdan 1921 yılının Mart ayı, Türkiye için siyasî andlaşmalar ayı sayılabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, toplantı yılı başlangıcını 1 Mart olarak kabul etmişti. Hem bütçe yılının, hem de toplantı yılının başlaması münasebetile 1 Mart günlü oturumda, Mustafa Kemal Paşa, bir açış nutku vermiş ve bazı millet-vekilleri, geride bırakılan yılın olayları ve yaşanılan günün önemi üzerine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın açış nutkuna bu sebeple kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücâdelenin başından 1 Mart 1921 gününe kadar geçen olayların bir özetini verdikten sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

558

«Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin mukadderatına el koyduğu gün, bulduğu idare makinasının geçmişin baskı fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük bir makina olduğunu açıklamaya lüzum görmem. Yüksek meclisiniz ve hükümetiniz işte böyle bir makinanın ıslâhına çalışmakta bulunmuştur ve koyduğu ve yavaş yavaş tamamlıyacağı esaslar ile bütün idareyi nisbeten güvenilir hâle getirmeyi başarmaktadır. Anayasanın uygulandığı ve yeni iller idaresi kanunu ile desteklendiği takdirde, memleketin içte muhtaç olduğu gelişme imkânlarını tamamen hazırlamış olacağız inancındayım.

Efendiler, mücâdelenin önemini kavrıyan milletimiz, aralıksız çalışmalar ile büyük bir mali gayret göstermiş, memleketin bütün malî ihtiyacını tatmin edici sağlam ümitler vermiştir. Malî işlerde memleketimizce pek önemli bir meselenin halline az çok uygun bir bütçe düzenlenmesine karşılık, sağlık, nüfus ve bayındırlık bakımından göze görünür sonuçlar henüz alınamamıştır. Bunun için zamana, araçlara ve çok paraya İhtiyaç olduğu kabul edilmelidir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının iç siyasete ait kısmını *«iç siyasetimizde ilkemiz olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası anayasamızla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna bağlı olan kanunları bir an önce çıkararak iyi uygulamaya çalışacağız.»* cümleleri ile özetledikten sonra sözü dış politikaya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşanın izahatına göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Aksine sulh ve selâmeti tercih eder. Gerek doğu ve gerek batı âlemleri ile her ân iyi münasebetler ve dostluk bağları arar. Doğuda Azerbaycan Kuzey Kafkas ve Afganistan hükümetleri ile samimî münasebetler kurulmuştur. Irak ve Suriye'nin islâm halkı ile de durum böyledir, İran hükümeti ile münasebet vardır. Bunun sağlamlaşmasına çalışılmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan ile mevcut münasebetlerin yakında Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde müstakar bir hale geleceği ümit edilmektedir. Rus-Bolşevik Cumhuriyeti ile mevcut münasebetler iyi bir şekilde gelişmektedir. Batıda itilâf Devletlerinden bazıları ile zaman zaman resmî temaslar yapılmış ve bu temaslarda barışın hazırlanması çâreleri artmıştır, İngiliz devleti idarecileri, millî hareketin maksadını şimdiye kadar bilmezlikten gelmiş ise de, geride kalan bir yıllık mücâdelenin

568

gösterdiği şekilden Sevr Andlaşmasının Türkiye'de uygulama alanı bulamıyacağına kanaat getirmiş ve Türkiye ile görüşmek lüzumunu hissetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin ulaştığı noktayı şu sözlerle tesbit etmiştir:

«Gecen yılın bu günlerinde barış hakkında gelen haberler herkese keder veriyordu; her tarafta düşmanların maddî ve mânevi saldırılarına uğruyorduk; herkes bizim aleyhimizde idi. Bugün bütün dünya dâvamızın kutsallığını anlamış bulunuyor. Medeniyet ve insanlık âlemi, bize her taranan günden güne artan bir ilgi gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir kaygu ve acı içinde idrâk eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde kararlı ve soğukkanlılığının eserlerini görmekle öğünebilir. (Alkışlar)»

Gerçekten bir yıl öncesi Anadolu ihtilâlinin en büyük tehlikeyi geçirdiği günlerdir. 16 Martta İstanbul'un işgali, mebuslar meclisinin dağıtılması, milliyetçi milletvekillerinin tevkif edilip Malta'ya gönderilmeleri, Büyük Millet Meclisinin toplanmasında çekilen güçlükler ve hattâ meclisin toplanamaması ihtimalleri, ordunun o günkü perişan durumu hatırlanacak olursa, 1921 yılı Mart ayı Mustafa Kemal Paşanın belirttiği gibi mutlu bir devredir.

Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasının sonunda meclisin birinci toplantı yılına ait çalışmalarını belirtmiştir. Paşanın yaptığı açıklamalara göre:

23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921 tarihine kadar 311 gün geçmiştir. Meclis, bu devre içinde 159 toplantı yapmıştır. Bu toplantılar 51 i gizli, 356 sı açık olmak üzere 407 oturumdur. Meclis 252 kanun tasarısı ile meşgul olmuş, bunun 104'ü kanuniyet kazanmış, 149 tasarı görüşüldükten sonra reddedilmiştir. Yeni seneye 55 kanun tasarısı devredilmiştir. Meclisin çıkardığı kanunlar içerisinde başlıcaları şunlardır: Hıyaneti Vataniye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz heyeti teşkiline dair kanun İstanbul hükümetince yapılacak muahede ve mukavelelerin lağvı hakkında kanun, Nisabı Müzakere kanunu, İstiklâl Mahkemeleri Teşkiline dair kanun, Men'i Müskirat Kanunu, Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, Firenginin men'i sirayeti kanunu ve nihayet Anayasa.

Milletvekilleri tarafından yüzlerce teklif yapılmış ve teklifler çeşitli komisyonlarda ve meclis genel kurulunda görüşülmüştür. Birçok işler hakkında vekiller tarafından cevaplandırılmak üzere sözlü ve yazılı sorular verilmiş

560

tir. Vekiller hakkında 122 gensoru önergesi görüşülmüştür.

Açılan gensorular sonunda, bazı vekiller, güven oyu alamıyarak düşürülmüşlerdir.

Büyük Millet Meclisi üyeleri yalnız yasama görevi ile uğraşmamışlar. Birçok milletvekili çeşitli devlet hizmetlerine katılmışlardır. Bu cümleden olarak bazı milletvekilleri, sefir veya mümessil sıfatı ile yabancı memleketlerde görev almışlardır. Birçok milletvekili yabancı devletlerle yapılan siyasî görüşmelere memur edilmişlerdir. Yine milletvekilleri içinden ordu, kolordu ve küçük kıtaların kumandanı olarak muharebeye katılanlar da olmuştur. Milletvekillerinin bir kısmı yargı görevi yapmak üzere İstiklâl Mahkemelerinde Başkan, üye ve savcı olarak çalışmışlardır. Memleketin her tarafında bazı olayların tahkiki için milletvekilleri görev almışlardır. Bunlardan başka doktor milletvekilleri muharebe zamanlarında cephe gerilerindeki hastahanelerde çalışmışlar ve zaman zaman cepheleri dolaşarak askerleri korumak ve teşvik etmek için milletvekillerinden heyetler seçilmiştir Halkı uyarmak için de milletvekillerinden çeşitli heyetler Anadolu'yu dolaşmışlardır. Meclisin ilk açıldığı zaman milletvekilliği ile memuriyet sıfatının bir arada bulunması mümkün olduğundan bazı Milletvekilleri Valilik, Mutasarrıflık, Kaymakamlık, Müftülük, Hâkimlik gibi çeşitli devlet hizmetlerini ve dinî vazifeleri birlikte yapmışlardır. Sonra bir kararla Milletvekilliği ile memuriyetin bir şahıs uhdesinde bulunamıyacağı esasa bağlandığından, memuriyeti tercih edenler Milletvekilliğinden, Milletvekilliğini tercih edenler de memuriyetten istifa etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi, ikinci çalışma yılına 350 üye ile girmiştir. Bu üyelerin 12'si hâlen Malta'da mevkuftur. 68'i İstanbul Mebuslar Meclisinden katılmıştır ve 270'i de muhtelif tarihlerde doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi azası olarak seçilmiştir.

561

A. LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu ve Moskova'da cereyan eden Türk - Rus görüşmelerindeki gelişme, itilâf Devletlerine, Sevr Andlaşmasını yeniden gözden geçirmek fikrini bir defa daha ilham etmiştir. Şüphesiz, Lloyd George, Sevres'in değiştirilmesine pek gönüllü değildi. Venizelos'un iktidarı kaybetmesine rağmen, Yunanistan'ın Türkiye'yi, barışı kabule zorlayacağına dair inancını henüz muhafaza ediyordu. Fakat müttefiklerinin, hele 16 Ocak'ta başbakan olan Briand'ın ısrarlarına dayanamadı. 25 Ocakta toplanan Paris Konferansı, Türk ve Yunan delegelerinin de katılmasiyle, Londra'da bir konferans toplamaya karar verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk defa batılı devletler tarafından bir konferansa davet olunuyordu. Fakat davet İstanbul hükümetine yapılmış ve Türk delegasyonu arasında Ankara'nın temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Bu münasebetle Ankara ve İstanbul arasında geçen yazışmaları ve çekişmeleri daha önce anlatmıştık, iki hükümet anlaşamadıklarından, Londra'ya ayrı ayrı delegasyon gönderdiler, İstanbul delegasyonu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Ankara delegasyonu hariciye vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrı yollardan Avrupa'ya hareket etti. Ankara delegasyonu önce İtalya'yı gitmiş ve doğrudan doğruya davet olunduğu takdirde, Londra'ya gitme talimatını almıştı. İtalya hariciye vekili Kont Sforza'nın aracılığı ile bu davet yapıldı.

Londra Konferansının 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. O gün Türk heyetinin Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olacağı öğrenildiğinden, konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında, 21 Şubat 1921 de Saint James sarayında toplandı. Konferans'ta başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya temsil edilmekte idi.

562

Lloyd George, *«Sevr Andlaşmasının imzalanmasından beri Mustafa Kemal Paşanın kumandasında önemli kuvvetler bu andlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sürülen arzuya uyularak bu konferans toplandı»* sözleri ile konferansı açtı. Konferans, barış yapmak için toplandığı halde, görüşmelere Lloyd George'un verdiği yönden, barıştan çok, Türklere karşı harbin nasıl kazanılabileceğinin araştırıldığı anlaşılmaktadır.

İtilâf Devletleri temsilcileri, Yunan Başbakanına çeşitli sorular sorarak, Türk-Yunan Harbinin gelecekteki gelişme şartlarını anlamaya çalışmışlardır. En çok soru soran Lloyd George idi. Ve sorular özellikle Yunan gücünün isbatına yarıyacak şekilde düzenlenmişti. Görüşme tutanaklarının özetini, gerçekte cereyan ettiği gibi konuşma şekline çevirerek konferansın nasıl geçtiğini canlandırmaya çalışacağız.[57]

«Lloyd George — Yunan milletinde, Küçük Asya Rumlarının kurtarılması için şiddetli bir istek var mıdır? Parti çekişmeleri bir tarafa bırakılırsa, Yunan bayrağının Küçük Asya'dan geri çekilmesini Yunan milleti nasıl karşılar?

*Kalogeropulos*58 *— Millî meseleler üzerinde, Yunanistan'da hiçbir fikir anlaşmazlığı yoktur. Bütün Yunanlılar, İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmağa hazırdırlar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatanseverliğinden şüphelenmek haksızlıktır.*

Lloyd George — İzmir meselesinden dolayı Venizelistlerle Konstantinciler arasında hiç bir fikir anlaşmazlığı yok mudur?

Kalegeröpulos — İç işlerde anlaşmazlık olsa bile, İzmir işinde bütün millet birlik halindedir. Bütün Yunanlılar, memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedaya hazırdırlar.

****

57 - Konferans görüşmeleri hakkında bak; M. Cemil (Bilsel)'in Lozan adlı eseri. - cilt I, s. 404-417; Yusuf Hikmet (Bayur)'un Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti adlı eseri, s. 77-78, Yarbay Selâhattin'in 90 sayılı askerî mecmua eki olan «İkinci İnönü Muharebesi» adlı eseri, s. 7-18.

58 - Yunan Başbakanı.

563

Lloyd George — İzmir'i savunmak için Konstantinciler de Venizelistler kadar fedakârlık yapmaya hazır mıdır?

Kaleogeropulos — Bu mesele hakkında hiçbir şekilde şüphe edilmemelidir. Yunanistan'ın bu noktada tam bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilân için konferansa bizzat kendim geldim.»

Yunan başbakanına, Anadolu'daki askerî durum, Türk kuvvetlerinin sayısı, Yunan askerinin morali, bir askerî ilerlemede başarı ihtimali, Yunanistan'ın ekonomik ve malî gücü hakkında çeşitli sorular sorulmuştu. Bu sorular üzerine Kalogeropulos şöyle cevap verdi:

Kaleogeropulos — Doğu cephesinde harekât şimdilik fiilen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede 4 veya 5 bin kişiyi geçmez. Güney cephesinde (Kilikya) on bin kadar Türk var. Bundan başka beş veya yedi bin kişilik gönümü var. Batı cephesinde Kemalci kuvvet 35 bin kişiyi bulmaz. Bu sayıya çeteler dahil değildir.

Mustafa Kemalin karşısında veya bütün Anadolu'da Yunanistan'ın bugün silâh altındaki savaşçı ve yardımcı askerleri, 120 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kuvvet, orada huzuru sağlamak için yeter. Ancak Yunan hükümetine hareket yetkisi verilmelidir.

Lloyd George — Huzur ve sükunu sağlamak için ne kadar zamana lüzum var?

Kalogeropulos — Bu sorudan memleketten Türkleri süpürmüş olmak mânâsını anlıyorum. Bunun için askeri danışmanlarım, bana üç aydan fazla bir zaman lâzım olmadığını söylemişlerdir. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Yunan askeri, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ve Sevr Andlaşması hükümlerini kabul etmiyenleri cezalandırmaya elverişlidir.

Lloyd George — Mösyö Kalogeropulos'un ifâdelerinden bütün Türk kuvvetlerinin, savaşçı ve yardımcı erler dahil, 55 bin kişi olduğu anlaşılıyor. Acaba doğru mu anladım?

Kalogeropulos — Bütün Türk kuvvetleri 65 bin kişiyi geçmemektedir.

Lloyd George — Türklerin memleketten süpürülmesi sözünden ne anlaşılıyor?

Kalogeropulos — Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleket kast ediliyor. Yunan hükümetince düşünülen harekâtın sonucu, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ileride hiç bir direnmede bulunamıyacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibaret olacaktır.

564

Lord Curzon — Düşünülen harekâtta Yunan orduları nereye kadar ilerliyecektir?

Albay Sarıyanis — Yunan orduları İlk merhale olarak Ankara'ya kadar ileri gitmek niyetindeler. Bu hareketin, Mustafa Kemal Kuvvetlerinin tamamiyle dağılıp yok olmasına yeteceğini tahmin ediyorum. Yunan Genel Kurmayı zannediyor ki, batı cephesindeki Kemal ordularının dağılması, bu kuvvetlerin tamamının yok olmasını sağlıyacaktır. Yunan hükümeti bu hareketi her ân yapmaya hazırdır.

Lloyd George — Anadolu'daki Yunan ordusunun moral durumu hakkında bilgi vermesini Yunan başbakanından rica ederim.

Albay Sarıyanis — Ordumuzun morali son derece yüksektir. Yunanistan'da geçen siyasî olaylar Yunan ordusunun moral kuvvetini hiç sarsmamıştır. Ordu her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Subay kadrolarında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. İktidar değişikliğinden sonra ancak 20 ve nihayet 50 subay yerlerini bırakarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Memleketimin ordusuna güvenim tamdır. Bu ordunun yiğitliğinden şüphe edilemez. Harekete geçmesi uygun görülürse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır.

İtalya dışişleri bakanı Kont Sforza, Türk Ordusunun bir ân için dağıtıldığı ve Yunan askerlerinin kendilerine verilen bölgenin sınırları içine çekildiği kabul edilse bile, Yunanistan'ın İzmir vilâyetini savunmak için orada daimî bir ordu bulundurması gerekeceğine dikkati çekmişti. Lloyd George da bu noktaya değinerek, Yunan başbakanına şu soruları sordu:

Lloyd George — İzmir vilâyetinde devamlı olarak bulundurulması gereken kuvvetin sayısı Yunan askerî müşavirlerine göre ne kadardır ve Yunan hükümeti gerek askerî, gerek malî bakımdan bu yükü çekebilecek midir?

Kalogeropulos — Mösyö Lloyd George'un düşündüğü durumun hiçbir zaman baş göstermiyeceğini sanıyorum. Yunan ordusunca düşünülen harekât iki sonuç verebilir:

Ya Mustafa Kemal Kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde bize karşı âni bir taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut Mustafa Kemal Kuvvetleri geri çekilir ve dağılır. İkinci şıkta tehlike büyük değildir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç ulaştırma araç-

ları bulunmıyacak ve onların orada barınıp beselenebilmesi imkânı kalmıyacaktır.

*Kont Sforza — Konferans, Yunan başbakanının ve danışmanlarının görüşlerinden, Yunan ordusunun Mustafa Kemal Kuvvetlerini parçalıyarak, nihayet dağıtarak 3 ayda Ankara'ya varabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât tahmin edildiği gibi basan ile biterse, artık Türk Kuvvetlerinin Yunan ordularını rahatsız edemiyecek hâle gelecekleri fikrine ben de katılırım. Ancak, Yunan kuvvetleri, Mustafa Kemal'in çekilmesi yüzünden, onun kuvvetleri ile çarpışmadan Ankara'ya kadar varırlarsa, bunun sonucu olarak çok ciddi bir durum başgöstermlş olacağını düşünmekteyim. Bu durum 105 sene evvel dünyanın en büyük kumandanlarının idare ettiği ordunun yok olmasına sebep olan duruma benzemektedir*59

Kalogeropulos — Yunan ordusu Ankara'ya varırsa ve Mustafa Kemal Ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse, bunun sonucu Mustafa Kemal'in bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu bölgelerde bu ordu yiyecek bulamaz. Anadolu askeri, geçmişteki mutaassıp Osmanlı ordusuyla artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak, kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve ulaştırma vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlıyacaktır. Bununla beraber eğer gerekirse, Yunan alayları Ankara'dan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan ordusunun, Napolyon Ordusunun Rusya'daki akıbetine uğraması tehlikesi hiç yoktur. Ankara, demiryolunun son noktasıdır. Bu sebeple Türkler daha öteye taşımacılık yapamazlar. Ulaştırma vasıtaları olmadığı için Ankara'nın ötesine çekilişleri ister istemez muntazam ordularının dağılmasına sebep olur. Zaten çok dağınık olan bu topraklarda ancak küçük askerî kıtalar kalabilir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebelerine girişmesi hâlinde, ulaştırma hattını kurabilmekte büyük güçlüğe uğramıyacak mıdır?

Albay Sarıyanis — Demiryolu hattı şimdiye kadar Kemalistler tarafından hiç bir taarruza uğramamıştır. Bundan sonra da olamaz. Deneme ile öğrendik ki, bu hususta kor-

****

59 - Kont Sforza, 1813'de yani 107 yıl önce Napolyon'un Moskova Seferi'nde uğradığı akıbeti kastetmektedir.

kulacak bir şey yoktur ve 3 alay, ulaştırmanın korunması için elverir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, düşman bir memlekette ilerledikçe, geri yolları korumak için daha çok kuvvet lâzım olacağını hatırlatırım.

Albay Sarıyanis — Ben de bu fikirdeyim. Fakat Yunan Genel Kurmayının bunun için lâzım olan kuvvetlerin sayısını iyi bildiğine inanmanızı rica ederim.

Lloyd George — İzmir'in Rum halkı kavgaya İştirak etmiş midir? Başka bir deyimle, İzmirli Rumların, hürriyetleri için döğüşmeye niyetleri var mıdır?

Kalogeropulos — Askerî hizmete tâbi olan Yunan uyruklulardan gayri, gönüllü olarak yazılanlar vardır. Fakat Sevres Andlaşması hükümlerini ihlâl etmemek için İzmirli Rumlar askere sevk edilmemişlerdir.

Lloyd George — Yunan hükümeti Anadolu'da bulunduğu söylenen 120.000 kişiden fazla, buraya daha ne kadar kuvvet sevk edebilir?

Kalogeropulos — Lâzım olduğu kadar.

Lloyd George — Bu hususta imkânın ne olduğunu bilmek isterim.

Kalogeropulos — Yunanistan daha 200.000 kişi çıkarabilir.

Lloyd George —Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenip yüklenemiyeceği meselesini başbakanın açıklamasını rica ederim.

Kalogeropulos — Bu soruya, hem de hiç tereddüt etmeden müsbet cevap verebilirim. Göz önünde tuttuğumuz husus şudur ki, bu türlü harekât, diğer devletlerin dünya harbinde yaptıkları gibi malt sorumluluklar doğuracaktır. Şimdiki halde bir Yunan vatandaşı vergi olarak ancak 480 Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine, çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak, Yunan hükümetinden kendi gelirleri ile harbe devamı istenecekse, iradesini serbestçe kullanmasına engel olmamak gerekir.

Briand — Yunan başbakanının sözlerini en büyük ilgi ile dinledim. Ben şahsen bütün Yunanlıların vatanseverliklerinden ve bu vatanseverliği İzmir'de göze çarpacak surette belirtmekteki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmedim. Fakat Türklerin düşman olarak kıymetlerinin az olduğu hakkında Yunan başbakanı kadar iyimser değilim. Fransa olarak Kilikya'da Türklere mü

567

kemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever, cesur askerlerden mürekkep, altmış bin kişilik bir ordu ile karşı durduk. Harbin bu safhasında bir yılı aşan bir zaman içinde, ortaya çıkan sonuç bana şu kanaati verdi ki, Yunan başbakanının küçümsediği haydut çetesi diye anılan Türk savaşçılarına saygı göstermek gerekir. Fransa kuvvetlerince, denemeden elde edilen sonuca göre sabit olmuştur ki, Türk Ordusu, konferansın bugün inanmaya istekli göründüğü gibi kolay dağılmiyacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı kayıplar verdirmiştir. Fransız ordusu bir ay müddetle, Antep'i kuşattı ve Antep kendisini şiddetle savundu. Bir ay içinde Fransızlar şu inanca vardılar ki, Türk askerleri çok yiğittirler. Bir karış toprak için bile savaşırlar ve vahşice dövüşürler. Mustafa Kemal'in topladığı askerler için bu böyle olmayabilir. Fakat bu hususta Yunan başbakanı tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa askerî temsilcisi General Gouraud'dan askerî durum hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği direnme hakkında düşüncesini istemek mecburiyetindeyim. Kendisi şahsen bütün yangın ocaklarının sönmesini çok ister. Çünkü, böyle olmadıkça bir anlaşmazlık derhal diğer bir anlaşmazlığı doğurur.

General Gouraud — Türk ordusunun değeri hakkında Yunan başbakanının fikirlerini mübalâğalı bir iyimserlik saymaktayım. Çanakkale'de kendileri ile çarpışan askerler, an'anevî eski Osmanlı askeri idi. Bugünkü Türk askeri belki 1915 deki asker değerinde değildir. Bunu kabul etmekle beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve küçümsenmelerinin doğru olmadığını söylemek isterim. Yunanlılar ilerledikçe, direnme ile karşılaşacak ve coğrafî ve tabiî şartlar Yunan ordusunu çok güç duruma düşürecektir. Eğer, Fransa hükümeti, benden Yunan hükümetinin düşündüğü harekâtı yapmamı isteseydi, Mareşal Foch'un bunun için 27 tümenlik bir kuvvet lâzım geleceğine dair olan fikrini unutmazdım.

Bir savunma harbinde, Türkler, çok tehlikeli bir düşmandır. Türkleri Anadolu'nun göbeğinden koğmak imkânsızdır. Düşünülen gayeyi elde etmek için lâzım olan vasıtalara ve kaynaklara sahip bulunan bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd George — Bahsettiğiniz 27 tümen bütün Küçük Asya'yı zaptetmek için lâzımdır.

Albay Sarıyanis — Benim görüşüme göre, Kemalistlere karşı başarılı bir harp yapmak için Avrupa askeri

çevrelerinin takdir ettiği kadar büyük bir insan kütlesine ihtiyaç yoktur. Yunanlılar doğulu olduklarından Türkleri daha iyi tanırlar. Küçük Asya'da Yunanlılar, batılı bir devlete kıyasla daha az bir kuvvetle meseleyi sona erdirebillr.

Lloyd George — Albay Sarıyanis'e iki soru sormak isterim: önce, geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırma'ya yapılan harekâtı şüphesiz Sarıyanis hatırlar. Durum bu harekât başlamadan öncekinin aynı değil midir? O zamanki batı devletlerinin askerî müşavirleri teknik güçlüklerin Yunan Genel Kurmayının düşündüğünden daha ciddî olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler miydi? Sonra Yunan Genel Kurmayının tahminlerinin doğruluğu anlaşılmadı mı?

Albay Sarıyanis — Durum aynen böyledir. Söz konusu harekât bir ayda bitirildi. Bazı batı devletleri subaylarının, Yunanlılara, büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söyliyerek onları teyakkuza davet etmiş olmalarına rağmen, Türkler kolaylıkla yenildiler.

Briand — Albay George'un görüşlerini belirtmesini isterim.

Albay George — Bu kadar zayıf imkânlarla Yunan ordusunun taarruza geçmesi büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan başka, Yunanistan'ın insan ve malî kaynaklarının burada söylendiği gibi olduğuna inanamıyorum. Ankara'ya karşı başarılı bir hareketin imkânı olmadığını kabul etmekle beraber, Yunanistan'ın ortaya çıkaracağı vasıtalarla bu türden bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arz ettiğini belirtmek isterim. Çünkü Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekle her iş bitmiyecektir. Bundan sonra Türkiye'nin boyun eğmesini sağlamak ve çete muharebelerini ortadan kaldırmak gerekecektir. Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı da bu fikirdedir.

Lloyd George — Bu karara varıldığı vakit müttefikler askerî meclisinde Yunanistan'ın askerî bir temsilcisi bulunmuş muydu ve bu karar hangi tarihte alınmıştı?

Albay George — Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı 24 Mart 1920 de toplanmıştı.

Lloyd George — Bu karar Yunanlıların Bandırma başarısından daha önceye aittir. Müttefikler Kumandanlığı, Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetleri hakkında bugün savunulduğu görüşü, o vakit de ileri sürmüştü. Fakat Yunanlıların kazandığı başarı karşısında, müttefikler

569

askerî kumandanlığı haksız ve Yunan Genel Kurmayı haklı çıkmıştır.

Görülüyor ki, Lloyd George, Türk Yunan Harbinin devamına taraftardır. Bu harpten ümitlidir. Yunan Başbakanı ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Sarıyanis ise, kendilerini olduklarından fazla göstererek, Londra Konferansı'nda, Yunan menfaatlerinden bir fedakârlık yapmak durumundan kurtulmak istemektedirler. Lloyd George'u memnun etmekle İngiltere'den yardım görebileceklerini ummaktadırlar. Buna karşılık, Fransızların, Türkiye'nin kabul edebileceği bir barış için gayret sarfettikleri anlaşılıyor, özellikle Türklerle savaşan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud'yu konferansta bu maksatla getirmişlerdi.

Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile, Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum Milletvekili Necati (Albayrak), İzmit Milletvekili Sırrı (Belli), Aydın Milletvekili olup millî hükümeti Roma'da temsil eden Cami (Baykut) Bey ve on kadar müşavirden teşekkül eden Ankara delegasyonu 22 Şubat günü Londra'ya gelmiş bulunuyordu. Paris'te oturan Nihat Reşat (Belger) bey de delegasyona dahildi. Tevfik Paşa heyeti ise, İstanbul Hükümetinin Roma ve Londra Büyük Elçileri Raşit ve Osman Nizami Paşa'lardan müteşekkildi. Türkiye'yi iki ayrı delegasyonun temsil etmesi konferanstan olumlu bir sonuç alınmasını tehlikeye düşürebilirdi. Hattâ bu, Türkiye adına çok garip bir durumdu. Ankara delegasyonu, İstanbul heyetinin yarın toplanacak konferansta nasıl davranacağını merak etmekteydi. Hüsrev (Gerede) Bey, Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey ile askerlik arkadaşı olduğu için aynı otelde kalan bu heyet ile görüşmek üzere görevlendirildi. Hüsrev (Gerede) ve İsmail Hakkı Beyler arasındaki görüşmeden, İstanbul delegasyonunun konferansta millî birliği bozmamak için mümkün olanı yapacağı anlaşıldı.

21 Şubatta Türkler bulunmaksızın, Yunanlıları dinleyen konferans, yine aynı sarayda 23 Şubatta Yunanlılar bulunmadığı halde Türk heyetini dinlemek üzere toplandı. Konferansın bu oturumunu Nihat Reşat (Belger) Bey şöyle anlatır:[60]

«Londra Barış Konferansı'nın toplanmasından bir kaç

****

60 - Mahmut Kemal İnal. - Son Sadrazamlar, s. 1735.

570

gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta İstirahata mecbur olmuştu. Konferansın İlk oturumu açıldığı gün henüz nekahat devresine giren paşayı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçuktu. Gösterilen yere oturduktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

80 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve üzüntü içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca, bu manzara, orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaşta ve henüz yatakta istirahate muhtaç bir durumda, mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatanı nâmına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

Derin bir sessizlik içinde konferansın başkanı Lloyd George, paşaya, konferans adına sağlık ve afiyet dileğinde bulunduktan sonra, gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verdiğini söyledi. Gözler paşaya çevrilmişti ve herkes paşanın durumuna, davranışına ve söyliyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Paşa, üzüntüden titrek, gayet zayıf bir sesle Söz, asıl milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim dedi ve sustu.»

Nihat Reşat (Belger) Bey, Türk tezini, Fransızca olarak, dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıkladı. Bu konuşmadan dolayı hitabeti ile ün almış olan Fransız Başbakanı Briand, Nihat Reşat Beyi tebrik etti. Fransız askerî müşavirlerinden Albay Mougin, akşam otele gelerek Türk tezinin çok iyi savunulduğunu bildirdi ve Türk delegasyonunu o da tebrik etti. Nihat Reşat Beyin konuşması bitince, Lloyd George, *«Türk dâvası hakkında verdiğiniz bu önemli bilgilerden dolayı aydınlandım. Görüşünüzü tamamiyle anladım. Teşekkür ederim»* demişti. Fakat Lloyd George, Briand gibi samimi değildi.

Tevfik Paşa'nın, konferansta, sözü Ankara'nın temcilerine bırakması üzerinde, biraz durmak gerekir. Bu, iki bakımdan çok önemli bir davranıştı: İstanbul hükümetinin başkanı, böylece Ankara'yı resmen tanımış ve temsil ettiği hükümetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça itiraf etmiş oluyordu. Hem de, Türkiye'yi bölüşmek isteyen İtilâf devletleri temsilcilerinin önünde.. Bu, bir. İkincisi, Türk millî hareketi yöneticileriyle anlaşmaya temayülü olan devletlerin (Fransa ve İtalya), bütün tereddütleri silinmiştir. Lloyd George'un inançları hiç sarsılma

571

mış bile olsa, başta Lord Curzon olmak üzere, Konferansta hazır bulunan diğer İngilizlerin, İstanbul hükümeti ve padişahı ile yapacak bir işleri kalmadığını anlamış olduklarına inanabiliriz. Ankara için, Konferansın tek kazançlı yönü budur. Nitekim, Briand ve Kont Sforza'nın Bekir Sami Bey ile Londra'da birer anlaşma imzalamaları, zaten az-çok hazır oldukları bir uzlaşmaya kolaylıkla yanaşmaları, bir dereceye kadar da Tevfik Paşa'nın tutumundan ileri gelmişti.

Ankara hükümeti, bu konferansta tek başına temsil edilmek için çırpınmıştı. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasında geçen telgraf yazışmaları, yalnız bir iç mesele olarak değil, dış ilişkiler bakımından da, bu hususta Ankara'nın verdiği önemi göstermektedir. Büyük Millet Meclisinin 1 Şubat 1921 günlü toplantısında konuşan hariciye vekili Bekir Sami Bey aynı konuya değinerek şöyle demişti:

«…….İstanbul'da bulunan ve Sevres Andlaşmasını imzalayan ve yüksek bir şûrada (Saltanat Şûrası) padişahın önünde, bu millet için Sevres Andlaşmasını kabul ve tasdikten başka çâre kalmadığına karar veren bir belirsiz hükümetin, artık bu memleketin kaderi hakkında söz söylemek hakkı da, yüzü de kalmamıştır.»

Tevfik Paşanın, konferans'ta söz hakkını Büyük Millet Meclisinin temsilcilerine tanıması, bu gerçeğin İstanbul Hükümetince itirafından başka bir şey değildir. Tevfik Paşa'yı şüphesiz vatanseverlik duygularından yoksun saymaya imkân yoktur. Fakat, saltanat ve hilâfete bağlı bir Osmanlı vatanseveri olarak Londra'ya gelmeden de yapamamıştı, öyle sanıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşaya karşı sonuna kadar direndikten sonra, telifci bir yol bulduğu inancıyla Londra'ya gitmiştir.

Tevfik Paşanın Türk delegasyonunu nasıl sevindirdiği ve Büyük Millet Meclisinin bundan duyduğu memnunluğu İzmit milletvekili Sırrı Bey tarafından Londra'dan çekilen ve Meclisin 24 Şubat günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftan anlamaktayız:

«Tevfik Paşa, konferans huzurunda millet adına söz söylemenin Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu ifade etmiştir. (Şiddetli alkışlar).»

Gerçi yukarıdanberi belirtmeye çalıştığımız gibi, Sadrıâzamın konferans görüşmelerinin yürütülmesi hakkını Ankara'nın temsilcilerine bırakması, millî hareket yararına güzel bir jesttir. Fakat Tevfik Paşa, diğer yandan, kon

572

feranstan sonuç almak sorumluluğunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine yüklemiş oluyordu. Başarısızlığa uğrandığı takdirde -ki böyle olması mukadderdi- başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, millî liderler, memleket kamu oyu ve Büyük Millet Meclisi önünde suçlu duruma düşebilirlerdi. Bu endişenin duyulduğu, Hariciye Vekili Bekir Sami Beye vekâlet eden Muhtar Beyin aşağıya alacağımız konuşmasında açıkça sezilmektedir. Hükümetin o günlerdeki heyecanını ve kısmen Londra konferansının havasını aksettiren bu konuşmasiyle, Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisine şu açıklamada bulunmuştur (10 Mart):

«……..Londra görüşmelerinde itilâf Devletleri, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbiti için uluslararası bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen araştırma sonucunun lehimize çıkacağına İnanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz talimatta, oralarda Yunan askeri ve sivil idaresi hâkim oldukça araştırma komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmiyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan hükümeti sonuçtan güven duymadığı için tahkik komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısiyle durum lehimize bir etki bırakmıştır.»

«Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve malî kontrol ve iktisadî münasebetler ve Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorulara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz de bilir ki, bu memleket, Kanuni devrinde olduğu gibi, sınırlarını ta Viyana'ya kadar genişletse, malî istiklâline sahip olmadıkça, buna bağımsız bir hükümet ve devlet denemez. Zaten «Misakı Millî» nin değişmez esaslarına aykırı bulunduğundan, biz asla malî bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hattâ bütün millî isteklerimiz tatmin edilse bile, halen mevcut bulunan - burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum - Düyunu umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tesbit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele biz

de mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilâyetlerinin sayın milletvekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırlan meselesine gelince: yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan andlaşma ile kayıtlı olduğumuzdan, batı devletleri ile aramızda Ermenistan'a veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimat verdik.

Misakı Millî'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harb zevki için harb etmiyoruz. Bunlar tatmin edildiği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans'ta «biz Sevres andlaşmasını bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi asla değiştiremeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra andlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz.» demişlerdir. Biz de dedik ki: «Biz gerçeksever insanlarız. Biz 7-8 yüzyıldan beri koca bir saltanat kurmuş bir milletin çocuklarıyız. Onun için yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Millî'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sevr ismini de kabul ederiz.»

«Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Aldığımız raporlara göre bizimle anlaşmak istemektedirler. Fakat Fransızlar, özellikle Fransızlar, yüzümüze dostça lâflar söylemekle birlikte, uygulamada buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimîliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükümetin kıymet vermiyeceğini size tekrar temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 günden-beri bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasî çevrelerin eğilimlerine dair bir çok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 gündenberi bir cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek

574

lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamu oyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmemesini rica ederim.»

Londra Konferansı; batılı devletlerin, Ankara hükümetiyle yaptığı resmî ve siyasî görüşmelerin ilki olmak, Ankara hükümetinin hariciye vekili ile Fransa ve İtalya'nın birer anlaşma imzalamalarına imkân hazırlamak gibi üç önemli özelliği vardır. Bu sebeple, Konferansa biraz genişçe yer vermiş bulunuyoruz. Halbuki konferanstan başka olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Lloyd George, görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşmaması için elinden geleni yapmıştır. Lloyd George'un çabasiyle Türk ve Yunan delegasyonuna, hükümetleriyle görüştükten sonra cevaplandırmak üzere verilen yazılı barış teklifi, üzerinde durulmaya bile değmez. Çünkü, bu teklifi ne Ankara kabul edebilirdi ve ne de Atina kabul etmek niyetinde idi. Sevres Andlaşmasında çok önemsiz bazı değişiklikleri taşıyan teklif, henüz Ankara'ya ulaşmadan ve Türk delegasyonu yolda iken, Yunan Ordusu, Anadolu'da büyük bir taarruza geçecekti.

575

B. REDDEDİLEN ANLAŞMALAR

Londra'ya giden delegasyon başkanı hariciye vekili Bekir Sami Beye, hükümet, siyasî görüşmeler için tam bir yetki vermişti. Yukarıda da yeri geldikçe belirtildiği üzere, Briand ve Kont Sforza, Türk delegasyonuna büyük bir ilgi ve yakınlık gösterdiklerinden, konferans dışı temaslar sonunda, Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar, aşağı yukarı birbirine benzemekte ve gelecekteki bir barış andlaşmasına esas teşkil eder mahiyette idi. Bu arada İngiltere ile de yalnız karşılıklı olarak esirlerin bırakılmasına ait bir anlaşma yapılmış idi. Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmeyen ve Bekir Sami Beyin hariciye vekâletinden ayrılmasına sebep olan bu anlaşmalar üzerinde kısaca duracağız.

11 Mart 1921 günü Londra'da imzalanan Türk-Fransız anlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

— Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktır.

— Kilikya'da Fransız subaylarının da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır.

— Harbe son verildikten bir ay sonra Sevres Andlaşması ile çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır.

— Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerinde bırakılacak ve genel af ilân edilecektir.

— Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde Belediye ve Jandarma teşkilâtı, azınlıklar da göz önünde bulundurularak düzenlenecektir.

Anlaşmanın bir maddesi ile Suriye-Türkiye sınırı tesbit olunmuştu. Fakat asıl önemli husus, anlaşmanın ekonomik hükümleri idi. Anlaşma ile Fransa'ya bir takım imtiyazlar tanınmakta idi. Şöyle ki:

Verilecek imtiyazlarda Fransızlar tercih edilecek ve Türk-Fransız ekonomik işbirliği kurulacaktı. Bu inhisar yalnız Kilikya'ya mahsûs olmayıp Elâziz, Diyarbakır ve

Sivas vilâyetlerini de içine almaktaydı. Ergani madenlerini işletme imtiyazı bir Fransız grupuna verilecek ve bu maksatla Türk kanunlarına göre kurulacak bir şirkette Türk-Fransız sermayeleri yarı yarıya işbirliği yapacaklardı.

Anlaşmanın başka bir maddesi ile de Fransızlar, İskenderun bölgesinde Türklere kültür gelişmesi bakımından kolaylık göstermeyi ve Fransızca ile Arapça gibi, Türkçeyi de resmî dil olarak kabul 'etmeyi taahhüt ediyorlardı. Fakat, bu tavize karşılık, Türkiye'deki Fransız kültür ve sosyal yardım kuruluşlarının devamını sağlamakta idiler.

Bekir Sami Bey ve arkadaşları Londra'dan ancak İkinci İnönü Muharebesi bittikten sonra dönebilmişlerdi. İnönü Zaferinin verdiği güvenlik içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden geçirilen bu ve diğer anlaşmalar son derece menfî bir şekilde karşılandı. Nitekim **«Nutuk»**ta Atatürk, bu konuya önemle eğilmekte, anlaşmaları Misakı Millî ve Millî İstiklâl anlayışına tamamen aykırı görerek, anlaşmaları imzalıyan Bekir Sami Beyi ağır bir şekilde suçlamaktadır. Halbuki, Bekir Sami Bey, en buhranlı bir devrede memlekete büyük bir hizmet yaptığına inanıyordu. Nutuktaki açıklamalardan anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa ile aralarında bir hayli tartışma da geçmişti. Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmaları her ihtimale karşı Büyük Millet Meclisine götürmedi. Kendi deyimi ile, Bekir Sami Beyin düşüncelerinin Mecliste tasvip görmiyeceğinden başka, hariciye vekâletinden düşürüleceği de kesindi. Fakat Meclisi, siyasî meselelerin görüşülmesine ve tartışılmasına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğinden, Bekir Sami Beye isabetsizliğini bizzat söyleyerek hariciye vekâletinden çekilmesini teklif etmiştir.

Bilindiği üzere, pek az bir zaman sonra, 1921 Haziranında, Fransızlar ile görüşmeler yeniden başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da idare ettiği bu görüşmeler sonunda, 20 Ekim 1921 de Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Ankara Anlaşması ile Bekir Sami Beyin Londra'da Briand ile yaptığı anlaşma karşılaştırıldığı zaman, büyük ve önemli farklar görmek mümkün değildir. Her iki akit de Türk-Fransız Harbine son veriyor ve Türkiye-Fransa sınırını tesbit ediyordu. Ankara Anlaşması ile, Bekir Sami Beyin yaptığı anlaşmadaki sınır, Türkiye lehine pek az bir farklılık göstererek hemen hemen aynıdır. İlk ânda göze batan ve Mustafa Kemal Paşayı Bekir Sami Beye karşı haklı gibi gösteren husus, Bekir Sami - Briand an-

577

laşmasında, Fransaya bazı iktisadî imtiyazlar ve menfaatler tanındığı halde, Ankara Anlaşmasında bunlardan söz edilmemesidir. Fakat, 13 maddeden ibaret olan Ankara Anlaşmasının tamamlayıcısı sayılmak gereken, hariciye vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile Franklin Bouillon arasında teati edilen mektuplarda (ki Yusuf Kemal Bey 6, Franklin Bouillon 5 mektup vermiştir) Bekir Sami - Briand Anlaşmasında sözü edilen menfaat ve imtiyazlar aşağı yukarı aynen, fakat değişik deyimlerle kabul ve teyit olunmuştur. Hariciye Vekili, Ankara Anlaşmasını, 1 Kasım 1921 günü Mecliste bilgi kabilinden okunmuş, fakat mektuplara çok sathî olarak değinmiştir, öyle sanıyoruz ki, Meclisin tepki göstermesinden duyulan endişe sebebi ile mektuplar aynen okunmamıştır[61]. Ankara Anlaşması üzerinde ileride daha geniş şekilde durulacağı için burada bu kadarlık bir karşılaştırma ile yetiniyoruz. Ancak, şu var ki, Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon ile Ankara'da kararlaştırılan şartları kabule mecburdu ve bunu yapmakla isabetsiz hareket ettiği söylenemez. Bekir Sami Bey de, o günün şartlarına göre görevini çok iyi yapmıştı. Buna rağmen lâyık olmadığı bir muameleye maruz kaldı. Bunun iki sebebi olabilir. Biri, İnönü'nde kazanılan zafer dolayısiyle batılıların Türkiye ile daha elverişli şartlarla anlaşmaya mecbur oldukları inancının yerleşmesi, diğeri ise Bekir Sami Beyin günün birinde Mustafa Kemal Paşanın önüne bir engel olarak çıkması ihtimali. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, daha Sivas Kongresi sırasında Bekir Sami Beyden kuşkulanmıştı. Şimdi aynı adam Moskova'da ve Londra'da Türkiye'nin dış politika münasebetlerini düzenlemekte idi. Bekir Sami Beyin Moskova'da hazırladığı görüşmeler meyvesini vermiş ve Moskova Andlaşması (16 Mart 1921) imzalanmıştı. Bekir Sami Bey,

****

61 - Ankara Anlaşmasının bir maddesine göre, bu anlaşmanın iki hükümet tarafından tasdiki gerekmekte idi. Anlaşmanın meclisler tarafından tasdiki söz konusu edilmemişti. Ne Fransa, ne de Türkiye hükümetleri anlaşmayı kendi meclislerine, Anayasaları gereğince tasdik ettirmeleri gerektiği halde, bu muameleyi yapmak istememişler ve yapmamışlardır. Türk hükümetinin endişesini yukarıda belirttik. Fransız hükümeti ise, bu anlaşmanın mahiyetinin müttefikleri ve özellikle İngiltere tarafından öğrenilmesini istemediğinden, meclislerine tasdik ettirmemiş ve yalnız bilgi vermiştir.

İngiltere ile imzaladığı esir mübadelesine ait anlaşma bir tarafa bırakılsa bile, İtalya ve Fransa ile muhâsemâta son veren anlaşmalar imzalamış bulunuyordu. Bütün bunlar Bekir Sami Beyin itibarını ve nüfuzunu arttıracaktı. Halbuki, Bekir Sami Bey, gerek bazı kusurları, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yolunun açık tutulması bakımından sivrilmemeliydi.

Londra'da, 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk - İtalyan Anlaşmasına gelince: bu anlaşma, tarafların menfaatleri aynı derecede göz önünde tutularak hazırlanmıştı. İtalya bu anlaşma ile Türkiye'deki ekonomik menfaatlerini teminâta bağlıyordu. Buna karşılık Türkiye, İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamaktaydı. Ayrıca İtalya, İzmir ile Doğu Trakyanın Türkiye'ye geri verilmesi için Sevres Andlaşmasının değiştirilmesi hakkındaki Türk tezini desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Bekir Sami Bey de Türkiye adına, İtalya ile ekonomik iş birliği yapmayı; Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı içine alan geniş bir bölgede, diğer milletlere tercihen İtalyanlara bazı imtiyazlar tanımayı, Ereğli madenlerini bir Türk - İtalyan şirketinin işletmesini kabul etmişti. Türk-İtalyan ekonomik işbirliği, Türk kanunlarına göre kurulacak şirketlerle yürütülecekti. Şirketlerde Türk ve İtalyan sermayesi işbirliği yapacaktı.

İngiltere ile yapılan esir anlaşması ise, gerçekten millî hükümet esaslarını zedeliyecek nitelikte idi. Çünkü, anlaşma Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin kayıtsız ve şartsız bırakılmasını sağladığı halde, İngilizler ellerindeki Türk esirlerinden harp içinde İngilizlere kötü muamele etmiş olanları ve tehcir suçlularını bırakmamakta serbest kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerle yapılan bu anlaşmayı haklı olarak, İtalyanlarla yapılan anlaşmayı ise Türk - Fransız Anlaşmasını kabul etmediği için tabiî olarak tanımadı. Fakat tıpkı Fransızlarla yapılan anlaşma gibi, İngilizlerle yapılan anlaşma da yenilenecek ve 23 Ekim 1921 günü, İstanbul'da Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İstanbul İngiliz Komiseri arasında Malta'daki mevkuflarla birlikte İngilizlerin elinde bulunan bütün Türk esirlerinin ve Türklerin elinde bulunan İngiliz esirlerinin bırakılması hükme bağlanacaktı.

İtalyanlar, iç meselelerinin çok karışık olması yüzünden yeni bir anlaşmaya gitmek lüzumunu bile hissetmeden, Anadolu'dan 1921 Haziran ayı içinde tamamen çekildiler ve Türkiye'yi kendi haline bıraktılar.

579

C. MOSKOVA ANTLAŞMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'da 1921 yılı Mart ayında, iki devlet ile dostluk ve yardımlaşma andlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Bilindiği gibi, Rus - Bolşevik hükümeti ile Ankara temsilcileri arasında görüşmeler uzun zamandanberi sürüp gitmekte idi. Bu görüşmelerin henüz kesin bir sonuca bağlanmadığı bir sırada, Moskova'da bulunan Türk delegasyonu yeni bir imkânla daha karşılaşmıştır. Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyeti, orada Afgan mümessilleriyle tanışmışlar ve Türk-Afgan Andlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştu. Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Millî Mücâdelesine duydukları ilgiyi açıkça ve samimiyetle anlatmışlardır. Moskova'daki Afgan temsilcileri, Türk-Afgan yakınlaşmasını resmî bir belgeye bağlamak arzusunda olduklarını da gizlememişlerdi. Afganlılar, Ruslar ile dostluk andlaşması imzalamak üzere idiler. Rusya ile Türkiye arasında yapılacak andlaşma için Moskova'ya gönderilen ikinci Türk Heyetine (Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Beyler) Afganistan ile de bir andlaşma imzalamak yetkisi verilmişti. Doktor Rıza Nur'un müsveddesini hazırladığı andlaşma, Afganistan temsilcileri tarafından hiçbir noktası değiştirilmeden aynen kabul edilerek, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. On maddeden ibaret olan Türk-Afgan Andlaşması ile Türkiye, Afganistan devletinin bağımsızlığını tanımıştır. Bu husus ile ilgili birinci maddede, Türkiye'nin ötedenberi bağımsız bir devlet olduğu kaydedildiğinden, Afganistan'ın da Türkiye devletini tanıdığı ayrıca belirtilmemiştir. Andlaşmanın diğer önemli maddeleri özetle şöyledir:

— Her iki devlet, doğu milletlerinin egemen yaşamaya ve diledikleri bir hükümet şeklini kabule hakları olduğunu tasdik ederler.

580

— Her iki devlet, Buhara ve Hiyve devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

— Taraflardan biri emperyalist bir devletin saldırısına uğrarsa, diğeri elindeki imkânları kullanarak saldırıya uğrayana yardım eder.

— Türkiye, Afganistan'a kültür bakımından yardım etmeyi ve en az beşer sene kalmak üzere subaylar ve öğretmenler göndermeyi taahhüt eder.

Türkiye - Afganistan Andlaşması, ilk bakışta önemsiz görülebilir. Ortak sınırları ve birbirlerine yardım edecek güçleri bulunmayan iki memlekete böyle bir andlaşmanın pratikte ne gibi faydalar sağlayacağı, gerçekten üzerinde durulacak bir husustur. Gerçi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan müslüman Afganistan'ın, islâm halifesinin memleketi Türkiye tarafından tanınması az-çok bir değer taşımaktadır. Henüz hiçbir memleket tarafından resmen tanınmadığı için, bu iyi bir başlangıçtı. İngiltere ve Çarlık Rusya arasında emperyalist emellerin çatıştığı ve yarıştığı bir ülke olan Afganistan, Emanullah Han'ın liderliğinde İngilizlere karşı savaştıktan sonra, varlığını ancak bir kaç ay önce kabul ettirebilmişti, İngilizlerle mütâreke yapılmıştı. Fakat, barış görüşmeleri sonuçlanmamıştı. Ruslar ise, Moskova'ya gelen Afgan heyetiyle çok ilgilendikleri halde, bir andlaşma imzalamak için tereddüt göstermekte idiler. Türk-Afgan Andlaşmasının bu sıralarda gerçekleşmesi, Afganistan bakımından önemli bir kazançtı.

Türkiye de, bu andlaşmadan bazı faydalar ummakta idi. Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı yapan iki memleket arasındaki kader birliği, Türkiye'nin Afganistan ile ilgilenmesini gerektiriyordu. İngiltere'yi Mısır'da, Hindistan'da, Ortadoğu ve Ortaasya'da rahatsız edecek her teşebbüs, Türkiye'nin lehine idi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda bu konuya önemle değinmiş ve Afganistan hakkında şu sözleri söylemişti:

*«Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganlılarla birleştiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu gazeteleri itiraf etmişlerdir.»*62

****

62 Atatürk, Nutuk - Türk Devrim Enstitüsü yayını -İstanbul 1959, cilt III. s. 929.
581

Anadolu millî hükümetinin islâm memleketleriyle ve bu arada Afganistan ile ilgilenmesi ve bir yardım andlaşması yapması yalnız dış politika yönünden değil, aynı zamanda ihtilâlin İstanbul'a karşı durumu bakımından da önemli idi. 1517 den beri **«Dar-ül-Hilâfe»** (Hilâfet merkezi) olarak adlandırılan İstanbul, islâm memleketlerine karşı gerekli ilgiyi göstermediği için, bu görevi Ankara yapmış oluyor ve millî hareket din açısından da itibâr kazanıyordu.

Türk-Afgan Andlaşması'nın, Millî Mücâdelenin dış meseleleri bakımından fazla bir önemi olduğu söylenemez. Fakat, yukarıda işaret ettiğimiz yönden taşıdığı değer de bir gerçektir. Saltanatın kaldırılmasına karar verildiği gün (3 Ekim 1922), Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmelerin bu hususla ilgili bir parçasını, konuyu somut olarak belirtmek için aşağıya alıyoruz:

«Rasih Ef. (Antalya) — ... bir de (İslâm dünyasındaki yer)e değiniyorlar, islam dünyasındaki yere kalırsa, bu imza sahibi gibi, islâm, kör değildir. İslâm âlemi vaziyeti çok evvel görmüştür; İslâm dünyası, İstanbul'da islam dünyasının bir başkanı vardır diye, oraya hiçbir zaman delege göndermemiştir... Bu son felâket senelerinde onların ihaneti, onların bu dâvadaki büyük ilgisizliğini görerek islâm dünyası onlara lanet etmiştir..

Refik B. (Konya) — Hepsine lanet etmiştir.

Rasih Ef. (Devamla) — Onlara lanet etmiştir ve islâmiyetin kurtarıcısı olarak yalnız bu yüksek Meclisi görmüştür. Her vakit için delegelerini de, elçilerini de bu yüksek Meclise göndermiştir.

Tunalı Hilmi B. (Bolu) — Yaşasın İran, Afganistan, Azerbaycan!

Rasih Ef. (Devamla) — Beyefendiler! Gerçi o arkadaşlarımız önce davranmışlardır. Fakat, bilcümle islâm dünyası İslâmın önderliğini, islâmın savunuculuğunu yapan ve İslama kurulan tuzağı parça parça ederek yüz-

****

63 Bu telgraf, Sadrıâzam Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazdığı telgraf olup, İstanbul'un islâm nazarındaki mevkiinden söz edilmekte idi.

582

*lerine atmak kudretini gösteren Anadolu Meclisine ve Anadolu hükümetine göndermiştir, isiâmla alâkadar orasını görmüştür.»*64

****

Bir çok safhalardan geçtikten ve zaman zaman çıkmaza sürüklendikten sonra 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve Moskova Andlaşması diye anılan Türk - Rus Andlaşmasının önemli hükümleri özetle şunlardır:

— Türkiye ifadesi ile, 28 Ocak 1920 de İstanbul'da Mebuslar Meclisi tarafından düzenlenip bütün devletlerle basına bildirilen Mısakı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde kalan toprak kastedilmektedir.

— Bu anda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte bulunan Türkiye Millî Hükümeti tarafından tanınmamış olan Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası andlaşmayı ve sözleşmeyi Rusya da tanımıyacaktır.

— Taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilecek bir barış andlaşmasını veya herhangi bir uluslararası sözleşmeyi tanımamayı kabul ederler.

— Batum, Gürcistan'a bırakılacak. Fakat Türkiye'nin Batum limanından faydalanma hakkı vardır.

— Nahcıvan bölgesi özerk bir arazi olarak Azerbaycan'ın himayesine bırakılmıştır.

— Taraflar, doğu milletlerinin milli kurtuluş hareketleri ile Rus işçilerinin yeni bir düzen kurmak için yapmakta oldukları mücâdeleler arasında bir benzerlik olduğundan, işbu doğu milletlerinin hürriyet ve istiklâle olan haklarını, diledikleri hükümet şekli ile idare olunmak yetkilerini kabul ederler.

— Türkiye ile İstanbul'un güvenliğine zarar vermemek şartı ile Boğazlar bütün milletlerin ticaretine açıktır. Boğazların tâbi tutulacağı statüyü Karadeniz'e sahili olan devletler sonradan tesbit edeceklerdir.

— Gerek Türkiye'nin, gerek Rusya'nın şimdiye kadar yaptığı andlaşmalar millî menfaatlere uygun olmadığından hükümsüzdür.

— Rusya, Türkiye'de uygulanan kapitülâsyonları hükümsüz sayar.

— Her iki taraf, kendi toprakları içinde diğer tarafın

****

64 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi s. 24, s. 272.
583

hükümet görevini yapmak iddiasında bulunan teşkilâta ve toplantılara izin vermez. Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin askeri ve mülki idaresi altındadır.

— Rusya'daki Türk esirleri ve Türkiye'deki Rus esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaklardır.

Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da imzalanan bu andlaşma, milletlerin kardeşliğine, her halkın kendi mukadderatını serbestçe tâyin etme hakkına ve emperyalist siyasete karşı mücâdele fikirlerine dayanmakta idi. Rusya, andlaşma ile, jeopolitik yönden önemli ve savaşçılık bakımından değerli bir devletin dostluğunu kazanmakla kalmıyor, Kafkasya'da güdeceği politikaya Türkiye'nin herhangi bir suretle engel olmasını da önlemiş oluyordu.

Türkiye'nin kazancına gelince: Herşeyden önce, asırlardan beri Türkiye'ye huzursuzluk veren büyük komşusunun dostluğunu kazanmıştı. Türkiye'ye yalnız siyasal alanda değil, maddî bakımdan da yardım yapabilecek durumda olan tek devlet Rusya idi.. **Para, silâh ve malzeme olarak başlamış olan Rus yardımı,** andlaşmada bu hususa ait hüküm olmamakla beraber, daha da artabilir ve bir düzene girebilirdi.

Moskova Andlaşması ile Misakı Millî ilk olarak devletlerarası bir akitte söz konusu oluyor ve bir yabancı devlet tarafından kabul ediliyordu. Türkiye'nin doğu sınırları yeniden ve Türkiye lehine çizilmişti. 1877-78 Rus Harbi ve onu takiben imzalanan Ayastafanos Andlaşması ile Rusya kendi topraklarına kattığı **«Elviyei Selâse»**den vazgeçmiş ve Türkiye'ye iade etmişti. Ayrıca, Boğazlar üzerindeki eski emellerinden de vazgeçiyordu.

Andlaşmanın 8. maddesi, Millî Mücâdelenin başarıya ulaşması bakımından önemli hükümler getiriyordu. Gerçi bu madde ile Rusya, Türk toprakları içerisinde kendi rejimi aleyhinde yapılması mümkün her türlü teşkilâtı, hareket ve teşebbüsleri önlemiş oluyordu. Fakat, zaten batı devletleri ile harp halinde olan Türkiye için Rus rejimine karşı herhangi bir teşebbüse müsaade etmek söz konusu olamazdı. Ancak, Türkiye'nin böyle bir şarta göz yummak suretiyle batı devletleri ile Rusya'ya karşı bir andlaşma yapması önlenmiş oluyordu. Buna karşılık, Türkiye, bu madde ile daha kazançlı idi. Rus topraklarında faaliyet gösteren ittihatçı liderlerin Türkiye hakkında söz sahibi olmadıklarını ve bunların Türkiye'ye dolaylı veya

584

dolaysız şekilde müdâhalelerini, önlemeyi kabul etmiş bulunuyordu.

Andlaşmanın dikkate değer bir yönü de, Batum'un Gürcülere, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'a bırakılması suretiyle **«Misakı Millî»** sınırlarından taviz verilmiş olmasıdır.[65]

Andlaşmanın Meclis'te tasdiki sırasında, beş Batum milletvekili, millî menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle Andlaşmanın reddini isteyen bir önerge vermişlerdi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, yaptığı kısa bir konuşmada, Batum milletvekillerinin teessürlerinin haklı olduğunu belirterek *«ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icabediyor»* demiş ve önerge, oylanarak, reddedilmiştir.

****

65 - Moskova Andlaşması, Büyük Millet Meclisinin 21.7.1921 tarihli toplantısında kısa bir müzâkereden sonra tasdik edilmiştir. 207 üyenin katıldığı oylamada 5 milletvekili andlaşmanın reddi için oy vermiş 1 milletvekili de çekimser kalmıştır. 585

4. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Yunan Ordusunun Mart 1921 taarruzu, aynı yılın Ocak ayındaki harekâtın daha büyük ölçüde tekrarından başka bir şey değildir. Yalnız bu defa, taarruza daha çok kuvvet katılmış ve taarruz hedefi daha geniş tutulmuştur. Bunun tabiî sonucu olarak çarpışmalar da Birinci İnönü Muharebesi'ne kıyasla daha çetin olmuştur.

Birinci İnönü Muharebesi'nde, Yunan Ordusu, keşif maksadı ile yaptığı taarruzdan istediği neticeyi aldığını kabul ederek 11 Ocak günü, hiçbir baskıya uğramadıkları halde, hareket üslerine çekilmişti. Türk Genelkurmayı bu çekilmeyi bir yenilgi saydığı için, Yunan ordusunun, uğradığı yenilgiyi telâfi maksadı ile yeni bir teşebbüse geçeceğine muhakkak nazarı ile bakıyordu. Bu sebeple Genel Kurmay Başkanlığı, 12 Ocak günlü emri ile, batı ve güney cephelerine yeni bir taarruz beklendiğini bildirerek, gerekli talimatı vermişti.

Yunanlıların, Birinci İnönü Muharebesi'nin Yunan halkı ve batı devletleri üzerinde yaptığı kötü etkiyi silmek istediklerinden şüphe edilemez. Gerçekten, Ocak ayında yapılan hareketin mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu anlatmak mümkün değildi. Yeni bir hareket ile kral idaresinin prestijini kurtarmak gerekiyordu. Yunan Genelkurmayı bunu düşünmekle beraber, Mart 1921 taarruzunun daha ağır basan başka sebepleri de vardır.

Taarruz, siyasî mülâhazalarla Londra'da kararlaştırılmıştır. Dış görünüşü ile Türk-Yunan harbine son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra Konferansı, daha önce belirttiğimiz üzere, âdeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceği ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceği imkânlarını araştırmıştır. Konferans görüşmeleri dışında Yunan delegasyonu ile Lloyd George'un yaptığı dolaylı ve

dolaysız temasların en önemlisi ve hattâ Yunan taarruzunun kararlaştırıldığı görüşme diyebileceğimiz temas, 1 Mart 1921 günü Lloyd George'un özel kalem müdürü M. Ker ile Yunan başbakanı ve askerî müşavirler arasında yapılmıştır.

M. Ker, Yunanistan'ın, Konferansın tekliflerini reddetmesinden Lloyd George'un duyduğu memnuniyeti belirterek Yunan başbakanına şu soruyu sormuştur: Yunan kuvvetlerinin Küçük Asyadaki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadî ve malî külfeti, Yunanistan, sonuna kadar taşıyamıyacağına göre, Konferans bir sonuca varmazsa, Yunan hükümeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?

Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Millî kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin plânlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer İtilâf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerliyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik plânın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamıyacağını ve plânın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, Albay Sarıyanis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara Seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir, özel Kalem müdürü, L. George'un Eskişehir-Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki millî hükümetin sarsılacağına L. George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, plânları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.

Lloyd George, özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükümetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin asla muhasematın durdurulmuş olduğu mânasına gelmediğini söyliyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük müddeti beklemeden Yunan Ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yu-

587

nanlılan ikaz için haklı olarak şöyle demiştir: *«Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması gerekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşulamaz.»*

Yunanlılar kendilerine çok güveniyorlardı. Lloyd George'a gerekli teminâtı verdiler ve taarruzun gelecek hafta başlıyacağını bildirdiler. Ancak, İngiliz malî kaynaklarından gerekli istikrazı yapabilmeleri için Lloyd George'dan yardım bekliyorlardı. O da bu yardımı vâdetti.

Londra Konferansı'nın henüz başladığı günlerde Yunan başbakanı, Lloyd George'un ve Konferans'ın havasından mülhem olarak Harbiye Nezareti vasıtası ile Başkumandan Papulas'tan Eskişehir-Afyon hattını işgal etmek üzere bir taarruza girişip girişmiyeceğini sormuştu.[66] Papulas, takviye kuvvetleri aldıktan ve havalar biraz düzeldikten sonra bu taarruzun mümkün olduğunu bildirdi. Bu cevap, Londra'daki delegasyona gerekli güveni vermişti. Yunan Genel Kurmayı, Birinci İnönü Muharebesi'nde edindiği kanaat ile Türk ordusunun daha çok kuvvetlenmeden ezilmesini de ayrıca düşünmekteydi. Londra'da cereyan eden Türk - Fransız görüşmeleri, Yunanlıları ayrıca endişeye sevkediyordu. Çünkü, bir Türk - Fransız anlaşması Türkiye'nin güney cephesindeki kuvvetlerinin serbest kalmasını ve dolayısiyle bu kuvvetlerin de Yunan cephesine sevkedilmesini sağlıyacaktı.

Bütün faktörler böylece yeni bir taarruzu Yunanistan açısından gerekli kılmıştır.

Türk Genelkurmayı, esasen beklediği Yunan taarruzuna karşı gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ayrıca çeşitli haber alma kaynaklarından düşmanın Eskişehir yönüne doğru taarruza geçeceğini öğrenmiş ve 17 Mart günü durumu Batı Cephesi Kumandanlığına bildirmişti.

TÜRK SAVUNMA PLÂNI

Strateji kuralları ve Yunan Ordusunun Anadolu'daki konuşu ile tahmin olunan Yunan harp hedefleri, Türk savunma plânının şu şekilde hazırlanmasını gerekli kılıyordu:

Bursa bölgesinden Eskişehir yönünde, Uşak bölgesinden Afyon yönünde gelişmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı, iki yönde de aynı kuvvetle savunma yapıla-

****

66 General Papulas'ın Hatıratı, s. 34.

mazdı. Bunun için daha önemli olan Eskişehir-Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti. Eskişehir yönü, yine Birinci İnönü Muharebesinde olduğu gibi en uygun savunma hattı olan İnönü mevzilerinde tutulacaktı. Bu mevziler, Birinci İnönü'nden beri daha çok tahkim edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı.

İnönü mevzilerinin savunulmasına Batı Cephesi emrindeki kuvvetler yetmiyeceğinden, güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeninin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledilecekti.

Savunma plânına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile, taarruza katılan Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi:

	Tüfek	Ağır M.T.	Hafif M.T.	Kılıç	Top
Yunan kuvvetleri	41150	720	3134	2000	220
Türk kuvvetleri	30108	235	55	4435	102

Bu duruma göre, Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine nazaran 11042 tüfek, 485 ağır makineli tüfek, 3079 hafif makineli ve 118 top üstün kuvvetteydi. Buna karşılık Türk süvarisi 2435 kılıç fazla idi. Fakat bu kuvvet karşılaştırması Batı ve Güney Cephelerinde savaşa sokulan kuvvetleri göstermektedir. Yalnız İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin bu cephedeki Türk kuvvetlerine silâh bakımından üstünlüğü 3959 tüfek, 128 ağır makineli tüfek, 1442 hafif makineli tüfek, 273 kılıç ve 37 toptan ibarettir. Düşmanın bu silâh üstünlüğünü, Türklerin hazırlanmış mevzilerde savunma muharebesi yapmaları, az çok telâfi etmekte idi.

Yunan ordusu başkumandanı General Papulas, Anadolu'daki kuvvetlerin kendisine verilen taarruz görevini yapabilmeleri için, Yunan Harbiye Nezaretine üst üste çektiği telgraflarla takviye kıtaları ve malzeme istemiştir. Başkumandanın takviye isteği, hükümetçe gözönüne alınarak, üç sınıfın askere alınması kararlaştırılmış, fakat Başkumandanın beklediği takviye kuvvetlerinin Anadolu'ya gönderilmesi hükümet idaresindeki zaaf sebebi ile hemen hemen mümkün olamamıştır, öyle sanıyoruz ki, hükümetin zaafından başka, Başkumandanın mübalâğalı istekleri de Atina'yı umursamazlığa sürüklemiştir. Papulas,

taarruz emrini 19 Mart'ta almıştı. Bundan sonra istediği takviye kuvvetlerinin sayısını arttırmış ve sanki istense de günü belli olan bu taarruza yetiştirmek mümkün imiş gibi, isteklerinin ölçüsünü çoğaltmıştır. 21 Mart günlü şifre ile anavatandan, İzmir, Sakız ve Bandırma'ya gönderilmek üzere beklediği takviye kuvveti elli bin, bu sağlanamazsa kırk bin kişidir. Bundan başka, piyade, süvari sınıflarından 610 subay istemektedir. Papulas, ayrıca Yunanistan'daki bir Efzun alayının çok acele olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur. Papulas'ın bunca feryadına rağmen, Atina, değil silâh altına alınan üç sınıfı, hattâ Papulas'ın çok acele olarak istediği Efzun alayını bile Anadolu'ya göndermek üzere bir türlü gemilere bindirememişti. Ancak, Yunan Ordusunun İnönü'nde yenilgiye uğradığının belli olduğu gün, söz konusu Efzun alayının bir kısmı Bandırma'ya çıkarak Bursa'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

MUHAREBE

Yunanlılar, Türk Genel Kurmayının haber aldığı üzere, 28 Mart 1921 günü, iki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. Başkumandan Papulas, harekâtı daha yakından takip edebilmek için, 16 Mart'a İzmir'den Bursa'ya gelmişti. Yunan ileri harekâtı, tıpkı bundan önceki (Birinci İnönü Muharebesi) tertibe uygun bir şekilde gelişmekteydi. Bursa bölgesinden ilerleyen kuvvetler Eskişehir'e ulaşmak üzere iki koldan İnönü mevzilerine yaklaşıyordu. Bu taarruzda kesin sonuç alınmak istendiğinden, düşmanın Uşak bölgesinden harekete geçen kuvvetleri de Afyon'u hedef tutmuştu. Uşak Grubu, Dumlupınar mevzilerine kadar geldikten sonra, Ocak ayındaki taarruzda olduğu gibi durmamış ve ileri harekete devam etmiştir. 24 Martta, Dumlupınar mevzilerini işgal eden düşman, ertesi gün yeniden taarruza geçti ve 27 Mart günü akşama doğru Afyon'a girdi. Türk kuvvetleri, karşısındaki düşman kuvvetlerini oyalamak ve bu cephede tutmakla görevli olduğundan, Konya istikametini örtmek üzere düşmanla teması kesmeden Afyon'un doğusuna çekildi. Eskişehir-Afyon hattını ele geçirmek üzere hareket eden Yunan ordusu, böylece, hedeflerinden birine ulaşmış oluyordu. Türk Genelkurmayı Afyon'un işgaline fazla önem vermiyordu. Çünkü, stratejik değeri daha çok olan Eskişehir'i kaptırmamak için önce İnönü'nde düşma-

nı yenmeyi, sonra Afyon'a yüklenerek ikinci başarıyı burada sağlamayı tasarlamıştı.

Yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, 23 Mart'tan itibaren, örtme görevi yapan Türk ileri birlikleriyle muharebe ederek, 26 Mart tarihinde İnönü mevzilerinin önüne geldi. Ertesi sabah (27 Mart), İnönü Muharebeleri başladı ve çok kanlı bir şekilde, beşgün sürdü. Bu muharebelerin, Türk harbi bakımından en önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının zaman zaman karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda bile bırakılmamasıdır. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, muharebe süresince verdiği emirlerde, mevzilerin kesin bir surette savunulacağını sık sık tekrarlamıştır.

Cephe Kumandanının, Birinci İnönü Muharebesindeki endişesi ve çekingenliğine bu muharebelerde rastlanmamaktadır. Kuvvet dengesi az çok sağlanmış olduğundan, karşı taarruzlar da yaparak, İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Muharebenin sıkışık bir zamanında (30 Mart), Meclis Muhafız taburu da cepheye gönderilmişti. Bir alay kuvvetinde olan bu tabur, Cephe Kumandanını çok memnun etti ve moralini kuvvetlendirdi. Millî Mücadelenin başındanberi, Türk ordusu, ilk defa eski değerini yeniden isbat etmek imkânını bulmuştu. Kumandanlığı hakkında, bazı çevreler tarafından tereddütler gösterilen İsmet Paşa da, ciddî bir imtihan vermekteydi. Muharebeler, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin, yeni şeflerini hazırlıyordu. Kazanılacak her zafer, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların prestijlerine bir şeyler ekliyecekti. Nitekim, İkinci İnönü zaferi, İsmet Paşa'nın kişiliğini birdenbire, güven veren, saygı değer bir dereceye yükseltti.

Yunanlılar da iyi döğüşüyorlardı. Fakat, yüksek sevk ve idarede zayıf oldukları için, Yunan subaylarının ve askerlerinin çabaları semeresiz kalıyordu. Papulas, bütün kabahati, takviye kıtalarını göndermeyenlerde göstermekte idi. Hâtıralarında, İsrarla bu husus üzerinde duran Papulas, *«Kıtaların muharebede gösterdikleri son gayrete ve -subaylar arasında pek az istisna ile subayların ve erlerin nefis feragati derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesindeki gecikme sebebiyle bu harekât başarısızlığa mahkûm idi»* demektedir. Papulas, muharebenin son gününde (31 Mart) bile, takviye kıtalarının çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemekten geri kalmamıştır. Muharebenin kaybolduğunu anladı-

591

ğı ve ertesi gün ricat emrini vereceği halde, hâlâ Atina'dan takviye beklemesi şaşkınlığından ileri geliyordu. Nitekim, 31 Mart muharebelerini kendisi şöyle tasvir etmekledir:

«.... bir taraftan düşmanın çılgınca direnmesi ve diğer taraftan bizimkilerin süngü ile birbiri ardına yaptıkları hücumlar sebebiyle muharebe müstesna bir şiddet kazanmıştı.»

Papulas haklı idi. Tümen kumandanlarımız bile ilk hatlarda görünmekten çekinmiyorlardı. Kocaeli Grubu kumandanı Albay Halit Bey üç gün önce yaralanmıştı. Bugün de (31 Mart) Tümen Kumandanlarından Albay Kemalettin Sami Bey, taarruza geçecek askerlerine örnek olmak isterken iki yerinden yara almıştı.

31 Mart günü Türk ordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etti. 1 Nisan'da Yunan ordusu çekilmeye başladı. İnönü Muharebeleri sona ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.

İnönü zaferinden sonra, bu cephedeki kuvvetlerin önemli bir kısmı güneye sevkedilerek Afyon'daki Yunan kuvvetlerine taarruza geçildi. 6 Nisan'da düşman Afyon'u boşaltarak çekilmeye başladı. Uşak'a doğru çekilen Yunanlılarla 8-11 Nisan günlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yapıldı. Fakat, Dumlupınar mevzilerinden düşmanı söküp atmak mümkün olmadı.

ELEŞTİRME

Türk Genel Kurmayı, Yunan taarruzunu ve taarruzun gelişeceği yönleri doğru tahmin etmiş ve gerekli tedbirleri zamanında almıştır. Zayıf kuvvetlerle üstün bir düşmana karşı yapılacak savunma muharebesinin plânı isabetli hazırlanmıştır. Birbirinden uzak iki ayrı yerde (Dumlupınar ve İnönü) yapılacak muharebelerde, kuvvet zaafını kapatmak için, iki cephe arasında, gereğine göre birlikler bir yerden diğerine kaydırılmıştır.

Muharebe süresinde, asıl kat'î sonuçlu muharebe sahası olan İnönü'ne devamlı bir şekilde İç Anadolu'dan ve Afyon cephesinden takviye kıt'aları gönderilmiştir. Böylece, İnönü cephesinde uğranılan kayıplar her gün telâfi edilebilmiş ve eldeki kuvvetlerden azamî derecede faydalanmak imkânı kullanılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İnönü mevzi-

lerinin savunulmasında zaaf göstermemiş, azim ve inatla mevzilerin tutulmasını sağlamıştır. Yukarda da değindiğimiz gibi, emirlerinde son derece kesin davranmıştır. 28 Mart gecesi birliklere yazdığı bir emrin 2. maddesinde: *«Ordu elinde bulunan mevzileri kesin surette savunacaktır»* dedikten sonra, 4. maddeyi şöyle kaleme almıştır:

«Bütün kumandanlar, subaylar ve erlerden mevzilerini kesin surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mezvilerde hasıl olan dalgalanmalar: derhal karşı taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.»

İşte, İkinci İnönü Muharebelerinin kazanılmasını sağlayan taktiğin temeli budur.

Bu muharebeleri askerlik yönünden inceleyen kurmayların fikrince, Cephe Kumandanı, muharebenin sevk ve idaresinde bazı defalar fazlaca ihtiyatlı davranmış ve sonuç almakta gecikmiştir. Çünkü, keşif hizmetleri iyi yapılmadığından, kumandana mübalâğalı raporlar verilerek, onun, düşmanı 5 tümen kuvvetinde kabul etmesine yol açılmıştır.

İnönü cephesinde, önce üç tümen varken, muharebe süresinde peyderpey gönderilenlerle 8 piyade, 3 süvari tümeni ve Meclis Muhafız Taburu bulunmuştur. Tümen kumandanları şunlardır: Albay Kemalettin Sami (Paşa), Albay İzzettin (Çalışlar Paşa), Albay Arif (asılan Ayıcı Arif), Albay Halit (**Mecliste vurulan Deli Halit Paşa**), Binbaşı Nâzım (Kütahya - Eskişehir muharebelerinde şehit), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir Paşa), Yarbay Atıf (Birinci İnönü'nde başarısız bir idare göstermişti; bu defa da öyle olmuştur), Albay Sabri.

Muharebenin en ağır yükünü, Kemalettin Sami, İzzettin Çalışlar ve Cemil Cahit Toydemir'in tümenleriyle Meclis Muhafız Taburu çekmiştir.

General Papulas, muharebeden sonra Yunan Genel Kurmayına verdiği raporda intibalarını şöyle belirtir:[67]

«Son askeri hareketler sonunda, düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel bir şekilde kurulmuş ve silahlandırılmıştır. Subayla

****

67 General Kondilis'in «Anadolu Seferleri» adlı eserinden nakleden, Kur. Yzb. Aykut, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, s. 16.

rı, erlere nisbetle fazla ve boldur. Disiplini mükemmeldir. Özellikle, son konferansta (Londra Konferansı), Fransız ve İtalyanlardan gördükleri yakınlık, moral-lerini ve ümitlerini yükseltmiştir.»

Yunanlılar, bu yenilgiden son derece sarsıldılar. Prens Andre'nin dediği gibi, bu başarısızlıktan sonra, daha çok fedakârlığa katlanmadan Küçük Asya'daki harbin bitirilemiyeceğini, Yunan hükümeti nihayet anlamış ve yeni sınıfları silâh altına almaya karar vermiştir.[68]

MUHAREBE VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Yunan taarruzunun başlangıcından, İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar geçen günlerde Büyük Millet Meclisinin havasına ve ne gibi işlerle uğraştığına kısaca bir göz gezdirelim:

Meclis bu kritik günlerde ikinci avans kanunu, Gümrük Kanununu değiştiren bir kanun tasarısı ve fakir halk ile ordu ihtiyacı için kesilecek ağaçlardan rüsum alınmamasına dair iki kanunun görüşülmesi ile meşgul olmuştur.

1921 yılı bütçesi henüz komisyonlarda görüşülmekte olduğundan 8 milyon liralık ikinci avans kanunu Meclise getirilmiş ve acele kabulüne çalışılmıştır. Fakat milletvekilleri avans kanununu kabul etmekte bir hayli güçlük çıkarmışlardır. Avans Kanununun bir maddesinde genişletilecek ve yeniden ifâ edilecek hizmetler ve memuriyetlerden bahsedilmekte idi. işte bu husus büyük bir asabiyete yol açmıştır. Milletvekilleri memur kadrolarının genişletilmesinden, yeni memuriyetler ihdasından, dolayısiyle masraf bütçesinin kabarmasından şikâyetçi idiler. Bu masraflar fakir halkın sırtından çıkacaktı. Birtakım işsiz güçsüz insanların Anadolu'ya akın akın geldikleri ve bunlara iltimaslar edilerek memuriyetlere tâyin yapıldığı kanaatinde bulunanların sayısı az değildi. Bu kanaati en sivri şekilde savunan Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey şöyle diyordu:

«Bir atasözü vardır. Un kat, su kat diye koca tekne hamur yaptık. Hiçbir gün geçmiyor ki, yeni bir memuriyet icat edilmesin, yeni bir masraf cetveli gelmesin. İstanbul'dan kopup gelenleri kayırmak yolunda. Memleket çırılçıplaktır. Para memleketindir. Her gün masraf artıyor. Bu parayı nereden vereceksiniz? Köylü ot yiyor, ot! Bu

****

68 - Prens Andre, Felâkete Doğru, s. 23.

rada oturmakla olmaz. Git memleketi gör. Masraf artıyor, gelir aynı. Halkın masrafa tahammülü yoktur. Sivas'tan tutunuz da Kars'a kadar on para tahsil etmek, hazineye on para girmek imkânı yok...

Şahıs değil, İstanbul'dan her postada tümen tümen şâir, alay alay edip, akın akın yazar geliyor. Kaç sanatkâr, kaç demirci geldi? Kaç terzi geldi? Hep yiyici, hep iltimaslı, hep sarf edici. Bu külfet bu milletin omuzuna yüklenmiştir. Artık tahammülü kalmadı..

Yeni oluşturulan müsteşarlıklar, sahipleri daha İnebolu'ya çıkmadan vâdediliyor, yolluklar oraya gönderiliyor. (Sürekli alkışlar) Rica ederim. Bugün müsteşarlıklar meydana getiriliyor, yarın bakanlıklar meydana getirilecektir. Efendiler, İstanbul zihniyeti, Babıâli zihniyeti aynen tatbik edilecektir. Eğer burada bağırmıyacak olursanız, burada her geleni tasdik edecek olursanız, bu masrafların altında ezileceğiz efendiler.»

İlk zamanlar adam sıkıntısını şiddetle hissetmiş olan Meclis, artık İstanbul'dan ne subay, ne memur gelmesine taraftar görünmüyordu. Daha önceki toplantılarda da İstanbul'dan gelecek subayların ve memurların Anadolu'ya kabul edilmemesi için teklifler ve takrirler verilmişti. Bugün (24 Mart 1921) Milletvekilleri fikirlerini daha acı ve şüphesiz mübalâğalı bir şekilde söylüyorlardı. Aynı konuya dokunan bir milletvekili de *«İşbölümü bizim memleketimizde yeni teşkilâtlar, yeni memurlar, yeni belâlar şeklinde beliriyor. Yeni bir teşkilât yaptınız mı, biliniz ki memleketin başına bir felâket ve bir zâlim daha gelmiştir»* diyordu. Halbuki sekiz milyon tutarındaki muvakkat bütçe, yani avans kanunu, ekli cetvellerden anlaşıldığına göre, kısmen Hariciye Vekâletinin yeni kadrolarına, yeni sefaretlere ve yabancı memleketlere gönderilecek mümessillere ait masrafları ve %90 itibariyle de Millî Savunma masraflarını kapsamakta idi. Bazı milletvekilleri bu hususa dokunarak yapılan tenkitlerin beyhudeliğini belirtmiş oldukları halde, muhalifleri teskin etmek ve susturmak mümkün değildi. Çorum milletvekili Dursun Bey, tenkitlerini daha değişik bir açıdan yaparak dış münasebetlere yönelmişti:

«Şimdi Orta Asya'da, Afganistan'da elçilikler şehbenderlikler teşkil ediliyor.. Bu ne tuhaf şeydir. Afganistan'da elçilik kurmak.. Buhara müstakil olmuş, bilmem ne müstakil olmuş, oraya sefirler göndereceğiz. Bunlara inanır mısınız rica ederim.. Zannedersem ne arkadaşlar ve

595

ne de hükümet erkânı arasında Afganistan'ın ne olduğunu, ne vaziyette olduğunu, idâri ve siyasî durumu nedir, bilen yoktur.»

Mersin milletvekili Selâhattin Bey de bu görüşe aşağıdaki sözlerle katılmıştı.

«Bendeniz o kadar zorunlu, o kadar âcil olarak her tarafa elçiler gönderilmesine, Baku'ya doğru, doğuya doğru, Turan'a doğru elçiler göndermek meselesine aklım ermiyor.»

Nihayet, Bursa milletvekili Operatör Emin Bey, muharebenin başladığını şu şekilde açıkladı:

*«Arkadaşlar, dikkatinizi çekerim. Hasan Beyefendi*69 *pek kapalı olarak söylemiştir, bendeniz baklayı ağzımdan çıkaracağım. Pek müthiş bir harp anındayız. Şimdi gaye! önemli, korkunç bir harp cereyan ediyor. Bu kanunu tatbik etmezsek süngüler, toplar, tüfekler durur, (Gürültüler). Geçen İnönü Harbinde Vehbi Efendi subaylara hücum etmişti. Bu korkunç harpte de hükümete hücum ediyor. Bendeniz buna üzülüyorum.»*

Büyük Millet Meclisi, Yunan Taarruzunu bu suretle ilk defa Operatör Emin Beyden öğrenmiş oluyordu. Muvakkat bütçenin %90'ı Millî Savunmaya, dolayısiyle harp masraflarına ait olduğu halde muharebenin başladığını öğrenmek yine de bazı milletvekillerini yatıştırmamıştı. Hattâ, tahsisat alınacağı bir sırada harpten bahsetmeyi bir nevi baskı veya işi olup bitliye getirme sayarak sinirlenenler bile olmuştur. Nitekim bir milletvekili bu asabiyeti şöyle belirtiyordu:

«Bugün harp devam ediyor. Memleketin durumu dalma harp halidir. Hükümete yardım lâzımdır. Yalnız biz temenni ederiz ki, biz arzu ederiz ki, Para ile ilgili hususlarda bu verilmezse memleket batacak, bu verilmezse harp devam etmiyecek tarzında söz söylenecek bir zamanda getirilmesin. Çok rica ederiz hükümetten, bu gibi kanunları Meclise getirdiği zaman askerlik meselesini karıştırmasınlar. Meclis, askerliğin aleyhinde değildir.»

Görüşmelerin sonunda yeni hizmetler ve memuriyetlerle ilgili madde avans kanunu tasarısından, çıkarıldı ve tasarı bu şekli ile kabul edildi.

Meclisin 24 Mart tarihli toplantısının ikinci oturumunda Hariciye Vekâleti vekili Muhtar Bey, 16 Mart'ta Mos-

****

69 - Muyazene-i Maliye Komisyonu Raportörü Trabzon milletvekili Hasan (Saka). 4
596

kova'da imzalanan Türk-Rus Andlaşmasının telgrafla gelen metnini Meclise okumuş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Bu konuda Meclis'e yalnız bilgi verildiği için andlaşma üzerinde görüşmeler kısaca geçiştirilmiştir.

Toplantının sonunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa söz alarak Yunan taarruzunu resmen açıkladı. Fevzi Paşa *«Yunanlıların bir hayli zamandanberi beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır»* dedikten sonra, muharebe hakkında fazla tafsilat vermiyeceğini belirterek, Yunan Taarruzunun hangi yönlerde geliştiğini kısaca anlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar, Meclis, askerî harekât ile hemen hiç meşgul olmamış ve Meclis'e başkaca bilgi de verilmemiştir. Meclis'e muharebe, ile ilgili olarak ancak iki yazı gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunlardan birinde, cephede hizmet etmek istiyen milletvekillerinden Dr. Abidin Bey'e, diğerinde de önemli askerî hizmetler verilecek olan diğer iki milletvekiline (Kâzım Özalp ve Lâzistan mebusu Necati Bey) Meclis'ten izin istenmekteydi.

Muharebelerin Meclis'e yaptığı etki bakımından iki olaya daha işaret etmek gerekir. Birincisi: Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, askerî levazım idarelerinin kaldırılması hakkında daha önce vermiş olduğu kanun teklifini geri almıştır (23 Mart), ikincisi; üç milletvekili tarafından aynı gün Meclis'e verilmiş olup gereği yapılmak üzere hükümete havale edilen aşağıdaki önergedir:

«Cephelerde saygı değer savaşçılarımızın her türlü fedakârlıklara katlanarak düşman ile çarpıştığı, memleketimizin en önemli ve hayati dakikalar yaşadığı şu zamanda olsun bütün müslümanların daha ağırbaşlı ve sakin bir hayat geçirmeleri, Tanrıdan zafer ve yardım dilemeleri lâzımken, güya hiçbir şey olmuyormuş gibi bazı gafil kimselerin kahvehanelerde durmadan oyun oynamakta oldukları üzüntüyle görülmekte ve bu hâl imân sahiplerini ağlatmakta ve şurada burada gizlice içki içmek ve kumar oynamak gibi fenalıklar da yapıldığı gibi, ahlâk dışı tiyatroların dahi hâlâ devam etmekte bulunduğu işitilmekte olduğundan.... hiç olmazsa şu zamanda Vekiller Heyetince tedbirler alınmasını rica ederiz.»

SONUÇ:

İnönü zaferinden sonra, bazı siyasî ve askerî gelişmeler olmuştur. Bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

597

Yunan ordusunun bu son taarruzuna, Yunanistan'da ve İngiltere'de büyük ümitler bağlanmıştı. Sonuç, hayâl kırıklığı yarattı ve İngiliz Hükümetinin Yunanistan'a karşı beslediği güven derinden sarsıldı. Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemiyeceği anlaşılmıştı. Fakat Yunanlılar, şanslarını bir defa daha deneyeceklerdi. Hızla ve hırsla hazırlanmaya koyuldular.

İngiltere'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle yeni bir temas kurma eğilimi belirmişti. Fransa ve İtalya, Yunanistan'a karşı bir Türk zaferini tercih ettiklerinden zaten Yunan ordusunun Türkleri yenemiyeceğine inanıyorlardı. Dostluk davranışına kesin bir şekil vermek üzere harekete geçtiler. Kronolojik olarak olaylar şöyle gelişti:

28 Nisan 1921 de İngilizler, Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

1 Haziran 1921 de, İtalyan'lar hiç bir baskı görmedikleri hâlde, Anadolu'dan çekilmeye başladılar.

9 Haziran 1921 de, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin - Bouillon, siyasi görüşmelerde bulunmak üzere, fakat, gayrı resmî olarak Ankara'ya geldi.

13 Haziran 1921'de, İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

18 Haziran 1921 de, İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili mümessilinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

21 Haziran 1921 de, Fransızlar, Zonguldak'ı tahliye ettiler.

İnönü zaferi, bütün memlekette büyük sevinçle karşılanmış ve kurtuluşa olan güveni arttırmıştı. 1 Nisan 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında geçen telgraf yazışması, bu sevinç ve güveni sembolleştirmekte idi. Bu iki telgraf, harp edebiyatının parlak örneklerindendir. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, İsmet Paşa, İnönü'nde yalnız düşmanı değil **«Türk milletinin makûs talihini de»** yenmişti, İstanbul'un **«millîci»** basını da süslü bir harp edebiyatiyle zaferi değerlendirmeye çalışıyordu ve sansür bu yazılara dokunmamıştı. İkdam gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 6 Nisan 1921 günü, İsmet Paşa'nın Metristepe'den M. Kemal

598

Paşa'ya yazdığı telgrafla başlayan yazısında harp aleyhtarlarına şöyle seslenıyordu:

«Ey kurtarıcı kılıç, seni yerenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, hakkın tek savunucusu, imanın tek kolu yine sen oldun!»

Türk milletinin **«makûs talihi»**nin İnönü'nde yenildiğine herkes o kadar inanmıştı ki, İkdam başyazarı, aynı yazısında bu yenilişi şöyle tasvir etmekte idi:

«Ey yüce olay, hiçbir kalem, hiçbir dil senin büyüklüğünü ve gösterişini belirtmeye gücü yetmez. Zira, ne Roma saltanatının çöküşü, ne İstanbul'un fethi, ne insanlığın tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün olaylar, sebep ve netice itibariyle seninle boy ölçecek bir dereceye varmamıştır.

1921 senesi 31 Mart akşamı İsmet Paşa isimli bir komutanın kılıcı, tıpkı bundan altıyüz şu kadar sene evvelki komutanın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört-beş gündenberi bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübarek ve ilâhi kıt'a, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli kuzey buzullarından esen rüzgârlar önünde yerle bir olan eski mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bütün mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık zindanlarından dışarı boşanıyor.

*Geçen gün şehrimizde çıkan rumca gazetelerden biri: Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamamiyle boğulacaktır, diyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş: Evet dediği çıktı, evet, Eskişehir önündeki kan denizinde Doğu Meselesi denilen ayıp tamamiyle boğuldu.»*70

Halbuki Türk milletinin **«makûs talihi»** henüz yenilmemişti. Yukarıda, tarihleriyle tesbit ettiğimiz siyasî gelişmeler bile, o gün için ne kadar ümit verici olursa olsun, böyle kesin bir dönemece işaret değildi. Az kuvvetle, çok kuvvete karşı kazanılmış çetin bir muharebenin sonunda, zafer sevinciyle söylenmiş bu parlak cümle, millete güven ve inanç verecek bir aşı idi. Aynı zamanda, büyük liderin en yakın mücâdele arkadaşını, İsmet Paşa'yı yüceltiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, her fırsattan en iyi faydalanma-

****

70 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ergenekon, İstanbul: 1929 - 1. Kitap. s. 67-68.
599

yı bilen bir liderdir. İkinci İnönü zaferini de yeteri kadar değerlendirdi. Bu vesileyle, iç siyasette yaptığı en önemli iş, zaferden aldığı kuvvetle Meclis içindeki muhaliflerinin karşısına açıkça dikilmek oldu. Mayıs başlarında, Müdafaai Hukuk Grubunu kurmakla, belki, yalnız milletin değil, liderin makûs talihinin de yenilmiş olduğunu açıklamak istemişti. Fakat, kendisinin ve milletinin önünde daha, çok karanlık günler vardı. Üç ay sonra, Yunanlılar büyük kuvvetlerle yeniden taarruza geçerek Türk ordusunu bozguna uğratacaklardı. Büyük Millet Meclisinin muhafazakâr üyeleri de, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün muhalifleriyle birleşip **«İkinci Grup»**u teşkil edeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, milletin **«makûs talihi»**ni Sakarya'da kendisi yenecekti. **«İkinci Grup»**u, yenmesi için de, Sakarya'dan daha büyük bir zafer kazanması gerekecekti.
600

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA

Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi ile Birinci İnönü Muharebesi'nin getirdiği gelişmeleri, askerlik ve politik yönleriyle, bundan önceki bölümde incelemiş bulunuyoruz. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millet Meclisi'nde, bazı sert çıkışlarına da işaret etmiştik. Ethem'in kardeşi Saruhan milletvekili Reşit, Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü, Mersin milletvekili Albay Selâhattin, isimlerini vermediği ve casuslukla suçladığı bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hücumlarına hedef olmuşlardı. Bu olaylar, iç politikada bir takım yeni gelişmeler beklemek gerektiğini gösteriyordu. İnönü Muharebesi, Ethem kuvvetlerinin ezilmesi, Resifin milletvekilliğinden düşürülmesi, Anayasanın kabulü, Londra Konferansı, Türk-Afgan Andlaşması ve Türk-Rus Andlaşması, Mustafa Kemal Paşa'yı, iç politikada bir operasyona girişecek kadar güçlendirmişti. Artık yolu üzerindeki engelleri ortadan kaldırabilir ve kendisine destek olacak kuvvetli bir ekip kurabilirdi, ilk iş olarak casuslukla suçladığı milletvekillerinin istiklâl Mahkemesi'ne verilmesini sağladı. Ankara İstiklâl Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 günü şu kararı vermişti:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek milletin arzusu dışında bir hükümet kurulmasına çalışmak suçundan sanık bulunan künyeleri yukarıda yazılı olan ***Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma yüzbaşısı Sami[1], erkânıharp yüzbaşısı Halil[2], polis Artin, Manyas****-*

****

1 Yüzbaşı Sami, Çerkez Ethem'in emir subayı idi.
2 Yüzbaşı Halil, Çerkez Ethem'in Kurmay Başkanı idi
601

Iı ***Şevket, Çerkez Ahmet, Kütahya bölge kumandanı binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfü****'nün, işbu hükümet devirme suçunu işlediklerinden ve sonra düşman tarafına kaçışları anlaşılmasına dayanarak, hepsinin idamlarına ve taşınabilir ve taşınamaz mallarının haczine... Gizli komünist partisi kurarak yine hükümeti devirmek suçunu işlemek girişiminde bulundukları anlaşılan* ***Tokat mebusu Nazım****'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1921den ve* ***baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi****nin 11 Ocak 1921 den ve matbuat müdürlüğü memurlarından* ***Ziynetullah Nuşirvan****'ın da 27 Ocak 1921 den itibaren ceza kanununun 46. maddesine göre hiyaneti vataniye kanununun 12. maddesi gereğince onbeşer sene müddetle küreğe konmalarına ve diğer sanıklardan* ***Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi*** *ile* ***Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey*** *ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.»*3

Çerkez Ethem ve takımı bir defa daha mahkûm olurken, genişlemek ve yayılmak istidadı gösteren **«Yeşilordu»**, **«Halk İştirâkiyun Fırkası»** ve **«Gizli Komünist Fırkası»** gibi içice girmiş sol teşekküller de, Tokat milletvekili Nâzım Bey'in şahsında mahkûm edilmişlerdi. Nâzım Bey, ayrıca, Meclis içinde **«Halk Zümresi»** ne mensup idiler. Bir kurbanla, bu zümre zararsız hâle getirilmiş oluyordu, istiklâl Mahkemesine verilen bu üç milletvekilinin teşrii dokunulmazlıkları 21 Mart 1921 günlü gizli oturumda kaldırılmıştı. Mahkeme kararı 12 Mayıs 1921 günü Meclis'te okunarak Nâzım Bey'in kaydı silinmiş ve beraat eden milletvekilleri görevlerine başlamışlardır.

İstiklâl Mahkemesinin bu önemli dâvayı karara bağladığının ertesi günü (10 Mayıs 1921), bir zamandanberi Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlıkları yapılan **«Müdafaa-i Hukuk Grubu»** da resmen teşekkül etti.[4] Bu iki olay, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin gelecekteki siyasî kadrosunu belli edecek gelişmenin başlangıcı idi. Günümüze kadar olan devreyi etkileyen bu gelişmenin gereği gibi değerlendirilebilmesi için, o tarihlerde Meclis içinde ve Meclis dışında mevcut siyasî akımları, grupları ve zümreleri, çok karışık ve çapraşık bulunan ayrıntılarına girmeksizin gözden geçireceğiz.

****

3 - Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul 1962, c. I. s. 297 - 298.

4 - Öyle sanıyoruz ki, Müdafaai Hukuk Grubunun kuruluşu bilhassa böyle bir güne rastlatılmıştır.

602

A. İTTİHATÇILAR

Büyük Millet Meclisi'nde çok sayıda İttihatçı milletvekili vardı. Bunlardan bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın şefliğini kabul etmiş ve onunla kader birliği yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan İttihatçıları da iki grupa ayırmak mümkündür: Bazıları memleket kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemenin lüzumuna inanıyorlardı. Sonra ilk fırsatta onu devirip ittihatçıları memlekete hâkim kılmak niyetinde idiler. Daha aceleci olanları ise memleket dışındaki ittihatçı liderlerle, ezcümle Enver Paşa ile temasta idiler ve bir an önce Enver Paşa'nın memlekete gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyorlardı.

Trabzon'da 13. Tümen Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 17.11.1921 tarihli aşağıdaki telgraf, bize İttihatçıların bir grubunun düşüncelerini gayet açık olarak göstermektedir:

*«Ardahan mebusu Hilmi Bey*5 *Ankara'dan geldi. Moskova'ya gidiyor. Elinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Fuat Paşa'ya yazılmış bir mektup var. Hilmi Bey'in Enver Paşa ile görüşmeye memuriyetini açıklamaktadır. Hilmi Bey'in ifâdesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın şartları: Enver Paşa harp devam ettiği müddetçe Anadolu'ya gelmiyecek. Türkiye, İngiltere ile uzlaştığı takdirde İslâm âleminde İngilizler aleyhinde teşebbüslerde bulunmıyacak. Enver Paşa, barıştan sonra da Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.*

Hilmi Bey, 3. maddeyi reddettiğini ve yalnız iki madde için gitmekte olduğunu söyledi. Hilmi Bey, Enver'in şu sırada Anadolu'ya girmesine güya karşı, ikinci maddeye

****

5 - İzmir suikastı dâvasında idama mahkûm olmuş ve asılmıştır.
603

taraftar görünüyor. Ancak, Kemal Paşa'nın çok ahlâksız olduğundan bahis ve - bazı olaylar anlattıktan sonra- bu idare devam edemez, Kemal Paşa düşmeye mahkûm, diyor ve Ankara çevresinde Enverciliğin pek kuvvetli olduğunu iddia ederek Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almasına taraftar görünüyor. Ve bu fiilin harpten sonra gerçekleşmesini uygun görüyor. Biraz da insaflı görünmek için zatıalileri hakkında: Kemal Paşa'nın yerini alması pek uygun gibi görünürse de, Erzurum halkının size taraftar olmadığını söylüyor ve artık bir üçüncü yüksek şahsiyet bulamıyarak Enver Paşada karar kılıyor.

*Meclis'te pek dayanışma içinde 40 İttihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşa'yı devirmek pek mümkün ise de, bursa bugünkü durumun uygun olmadığını anlattı.»*6

İttihatçı'ların Millî Mücâdele devrinde oynadıkları önemli rolü mümkün olduğu kadar belgelere dayanarak tesbit etmek istiyoruz. Aslında ittihatçıların faaliyeti o kadar çok cephelidir ki, bütün bunları tam anlamı ile açıklığa, kavuşturmak geniş bir çalışma ister. Buna rağmen konuyu ana hatları ile de olsa belirtmek mümkündür. İttihatçıların bu devredeki olumlu ve olumsuz çalışmaları bilinmedikçe, Cumhuriyetin ilk yıllarında cereyan edecek önemli olayları çözmeğe imkân yoktur.

Şimdi bir başka belgeye göz gezdirelim:

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey[7] Enver Paşa'nın Batum'da bulunduğu bir sırada, gizlice Batum'a giderek Enver Paşa ve arkadaşları ile bir görüşme yapmıştı. Enver Paşa, Ankara'daki İttihatçılar adına kendisi ile görüşen Hafız Mehmet Bey ile vardıkları anlaşmayı Türkiye'deki teşkilâta bir mektup ile bildirmiş ve 31.8.1921 tarihini taşıyan bu mektupta şu hususları belirtmiştir:

«Hafız Mehmet Efendi geldi. Kendisi memlekette hiç bir şey yapılmasın, teşkilât da olmasın, çünkü kendisinin tarif ettiği gibi dünyada fenaların fenası olan Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa kastediliyor) kuşkulanıyor. Sonra, Yunanları bırakarak... uğraşmaya ve böylece fenalık getirmeye başlar, dedi ve Ankara durumunu anlattı. Münakaşa neticesi, teşkilâtın derhal bir hareket yapmak üzere

****

6 - General Sami Sabit Karaman, istiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit: 1949, s. 43-44.

7 - İzmir suikasti davasında idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır.

*ve icâbında iş görmek üzere vücut bulmasına inandık. Fakat anladığımıza göre biraz küçük Talât Paşaya kızgınmış, bir çok aleyhinde bulundu ve teşkilât olarak sizleri aşağı gördü. Sonra diğer bir teklifle bulundu ki, şimdilik sizinle görüşünceye kadar «evet» dedik.»*8

Mektupta bundan sonra ileriki gelişmelere göre Anadolu'da yapılacak hazırlıklardan bahsedilmektedir.

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Partisinin yerini almak üzere Moskova'da **«Halk Şûralar Fırkası»** adı altında bir parti kurmuştu. Komünistlerden mülhem olarak hazırlanan **«Halk Şûralar Fırkası»** programının temel fikri, idareyi halka götürmekti. Enver Paşa, fırkanın Anadolu'da resmen kurulması için uğraşıyordu. Fırka, Programını Türkiye'de arkadaşlarına göndermişti.

Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların faaliyetinden ve özellikle Enver Paşa'dan devamlı kuşkulu bulunuyor ve olayları dikkatle izliyordu. Fakat yeteri kadar kuvvetlenmeden bu tehlikeli insanların üzerine yürümek istemiyordu.

Meclis'teki İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa karşısındaki durumunu, Eskişehir - Kütahya Muharebeleri sırasında Ankara'ya giden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de farketmiş ve gözlemlerini şu satırlarla belirtmiştir:

«Lakin, tarihî gerçeklere bağlı kalmak gayreti ile itiraf etmem lâzımgelir ki, Mustafa Kemal Paşa, burada herkes tarafından sevilen, yani «populaire» olan bir İnsan değildi. Meclis içinde olsun, Meclis dışında olsun, muhtelif cephelerden ona karşı çıkanların sayısı epeyce çoktu ve bunların mırıltıları, homurtuları, Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta, hususi hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddi görünen tenkitler geliyordu. Gerçi, dedikodular üstlerinde durulmaya değmiyecek kadar basit idi. Fakat, tenkitlerin bazıları, işin iç yüzünü bilmiyenlerce, epey önemli bir özellik taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile, harp ile doğrudan doğruya meşgul olmadığı ve kendini tamamiyle politikaya verdiği söyleniyordu. O, politika ve hükümet İşlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeli idi. Hattâ, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifâde eden kimselere rastgeliyordum. Bunlar «Mustafa Kemal

****

8 General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları. — Vatan Neşriyat', İstanbul: 1955, s. 236.

*Paşa çizmeden yukarı çıkmamalıdır. Biz onu yalnız yıldızı parlak, mahir ve cesur bir kumandan olduğu için başımıza geçirdik» diyorlardı.. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'teki eski İttihatçılar Grubu idi. Bütün Meşrutiyet devri boyunca başı bozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleri ile mücâdele ettiği bu ihtilâlci takımının, Osmanlı İmparatorluğunu yıktıktan ve memleketi bu hâle soktuktan sonra başlarındaki şef ile beraber etrafından kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup hâlinde olsa dahi karşısına çıkışı, onu hayretle sıkmakta idi. Bu sıkıntısı; kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Millî Mücâdele'ye yeni bir İttihatçılık damgasının vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu. Zira dışarıda olsun, içeride olsun, bu harekete o gözle bakanlar ve Milli Mücâdelenin, İttihatçılar tarafından iktidarı tekrar elde etmek için girişilmiş bir teşebbüs olduğunu sananlar pek çoktu., Bunun için İttihat ve Terakki mensupları ile tanınmış nice yakın dost ve arkadaşlarını bile uzun müddet yanına yaklaştırmak istememiş*9 *ve ilk maarif vekili seçiminde Meclisin bütün reyleri Hamdullah Suphi üzerinde toplanmış olmasına ve Hamdullah Suphi'ye karşı da pek samimî bir sevgi ve itimât beslenmesine rağmen, eski muhalefet erkânından Doktor Rıza Nur'un adaylığını sağlamaya çalışmıştı. »*

Mustafa Kemal Paşa, benim Ankara'ya geldiğim sırada gerçi İttihat ve Terakkiye karşı bu karantina rejimini epeyce gevşetmiş ve hattâ, o cemiyette fiilî hizmet gören birkaç kişiye de vazife vermişti ama, koyu İttihatçıların gönlünde hâlâ yer edememişti, özellikle ki, bunlar arasında doğrudan doğruya Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçmeyince İstiklâl Savaşının kazanılamıyacağını düşünenler vardı.»[10]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Meclis'teki muhalif İttihatçılar arasında tam bir tesanüt yoktu ve bir grup teşkil etmiyorlardı. Fakat, Ardahan milletvekili Hilmi Bey'in Trabzon'da tümen kumandanına yaptığı açıklamada eğer

****

9 - Müdafaai Hukuk Grubunu kurarken Yunus Nadi Beyi bu maksatla grupa almamıştı .Yunus Nadi, gruba sonra katılacaktı.

10 - Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda — Selek Yayınları, Türk inkılabı Serisi, No. 2, İstanbul: 1958, s. 115J17.

bir mübalâğa yoksa, 40 kadar ittihatçı, resmî bir grup teşkil etmemekle beraber, bazı meselelerde işbirliği yapmak üzere aralarında anlaşmışlardı. Birinci ve ikinci Grupların teşekkülünden önce, Meclis'te vücut bulan küçük grup ve zümreler içine ittihatçılar dağılmış bulunuyorlardı, özellikle **«Halk Zümresi»** adını taşıyan grupta ittihatçılar çoğunlukta idi. Solcu eğilimi temsil eden **«Halk Zümresi»** ne İttihatçıların fazla itibar etmelerinin sebebi, Rusya'da faaliyet gösteren ve Anadolu'da sol eğilimli **«Halk Şûralar Fırkası»** nı kurmak istiyen Enver Paşa'nın etkisidir. Gerçekten, Millî Mücâdelenin **«Komünist Fırkası»**, **«Halk «İştirâkiyun Fırkası»** ve **«Yeşil Ordu»** gibi solcu teşekküllerinde, daha çok ittihatçıların rol oynadıklarını görmekteyiz.
607

B. SOLCU TEŞEKKÜLLER

Dış politika bölümünde Türk-Rus ilişkilerini incelerken **Millî Mücâdelenin Bolşevik İhtilâli'nden etkilendiğ**ine işaret etmiş ve bu konuda Meclis görüşmelerinden bazı örnekler vermiştik. Rus İhtilâli'nin Türkiye üzerindeki etkisi yalnız fikir alanında kalmamış, bir ölçüde teşkilâtlanma safhasına da intikal etmiştir. Fakat, hemen şunu belirtmek gerekir ki, Rusya'da kurulmakta olan yeni düzenin ne biçim bir şey olduğunu Anadolu'da ciddî olarak bilen kimse de yoktu. Oralardan esen yeni düşüncelerle henüz yeni temasa gelen birtakım insanın, birdenbire aksiyona geçmesinin yaratabileceği kargaşalıkları, Millî Mücâdele'deki sol hareketlerde açıkça görmekteyiz. Bu yüzden, sol fikirleri kimlerin ne ölçüde benimsediği, kimlerin samimî olduğu veya oyunbazlık yaptığı kesinlikle belli olmuyor. Üzerinde durmak istediğimiz teşekküller hakkında, açık ve doğru bir fikir edinmek için, ya bunların yöneticilerine ve kadrolarına, ya da faaliyetlerine bakmak zorundayız. Halbuki, bu konuda, günümüze intikal eden bilgiler ve belgeler az. Bunların da doğruluk ölçüsünü kestirmek güç. Hareketin yaratıcıları ise, o kadar değişik kimliklerle karşımıza çıkıyorlar ki, bunları gerçek yerlerinde yakalamak mümkün olmuyor. Bu sebeple, biz, Millî Mücâdele devrinin solcu teşekküllerini gereğinden fazla önemsemek taraflısı değiliz. Bunlardan **«Türkiye Komünist Partisi»**[11], Bolşevik Rusya'ya şirin görünmek maksadiyle meydana getirilmiş sun'î bir kuruluştu. Partinin, herhangi bir teşebbüsüne ve faaliyetine rastlamamaktayız. **Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan bu muvazaa partisi,** bir bakıma **«eğer memleketin komünist olması gerekirse onu da biz yaparız»** düşüncesinin o günlerin şartlarına uygun bir ifadesi sayılabilir.

****

11 - Türkiye Büyük Millet Meclisinde 85 kadar üyesi olduğu söylenmektedir.
608

Bolşevik Rusya ile ilk temasların kurulduğu günlerde başlayan merak ve hevesle, bir yandan bu yeni rejimin ne olduğu araştırılırken, bir yandan da **«Yeşil Ordu»** parolası ortaya yayılmış bulunuyordu. Resmî Komünist Partisinin yanı sıra, **«Gizli Komünist Partisi»**nin ve **«Yeşil Ordu Cemiyeti»**nin kurulup faaliyet göstermeleri, resmî çevrelerce bu günlerde müsamaha ile karşılanmış ve bilmezlikten gelinmiştir. Kurtuluş çârelerinin meçhuller içinde araştırıldığı ilk zamanlarda, **«Komünistlik veya Bolşeviklik»**, liderlere pek de korkulacak bir sistem gibi görünmüyordu. Gerek bu sebeple, gerekse Rusya ile kurulmasına çalışılan ilişkinin ne şekilde gelişeceği bilinmediğinden, her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmak için sosyalist fikirlerin öğrenilmesi, yayılması ve teşkilâtlanması, yalnız müsamaha ile karşılanmamış, âdeta teşvik de edilmişti.

Millî Mücâdele kadrosunun en inanmış, en bilgili ve faal sosyalisti sayılması gereken Hakkı Behiç[12] Beyin, Ali

****

12 - **Hakkı Behiç** ittihatçıdır. Akka Mutasarrıfı idi. Sivas Kongresine katılmış ve Heyet Temsiliye'ye seçilmiştir. B. M. Meclisi açıldıktan sonra, seçilen ilk geçici hükümette Maliye Vekili oldu (25 Nisan 1920). Dahiliye Vekili Cami Beyin istifası üzerine 17 Temmuz 1920'de Dahiliye Vekilliğine seçildi. Fakat, 7 Ağustos 1920'de istifa etti. Çünkü, bu kısa şiire içinde hakkında 8 sözlü soru ve 4 gensoru önergesi verilmişti. Bir daha hükümete girmedi. 1943'de Ankara'da öldü.
«Kuvayi Milliye Ruhu» adlı eserinde, S. Ağaoğlu şöyle diyor :
«Hakkı Behiç, kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olarak gözükmektedir. Bir nevi islâmi komünizm taraftarıydı. Fakat garip ve izahı müşkül bir şekilde Çerkez milliyetçiliği de göze çarpmaktadır. Türkiye Komünist Partisi Umumî Kâtibi idi. Bu sıfatla, komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlardan birisi oldu. (Yeni Gün) gazetesinde bu maksatla yazdığı seri makaleler oldukça kuvvetli sayılabilir.»
Halide Edip Adıvar da «Türkün Ateşle İmtihanı» adlı kitabında, Hakkı Behiç hakkında şunları yazar:
«Bu adam, İttihat ve Terakkinin idealist azalarından ve aynı zamanda maliye ile meşgul simalarındandı. Ruhen çok samimî bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi.»
609

Fuat (Cebesoy) Paşaya anlattıklarına göre[13], Anadolu'da Rus İhtilâli'ne paralel bir hareket yaratmak fikri, Sivas Kongresinden hemen sonra benimsenmiştir. *«Müslüman âleminde, Rus İnkılâbını tâdilen vücude getirilecek bir sosyalist İttihadı»* fikrine bağlı olduğunu belirten Hakkı Behiç şöyle demektedir:

«Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmi'ne paralel bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. «Heyeti Temsiliye» de hükümet İşleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım zaman, bir taraftan bu mesleğimi yürütmeye çalışırken, diğer taraftan da kamuoyunu hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirmiştik. Teşkilâtın adı Yeşilordu idi.»

Hakkı Behiç Bey, Türkistan ve Azerbaycan'da bulunan ittihatçılar ile de irtibatları olduğunu açıkladıktan sonra sözlerine şunları eklemiştir:

«Dışarıda çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlâtlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve baskılarından kaçmaya mecbur olmuş kimselerdi.»

«Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmış ve ben de genel kâtipleri olmuştum. Cemiyet, teşkilâtı bir hayli büyüdükten ve genişledikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kaybetmişti. Bunun üzerine cemiyeti dağıtmak mecburiyetinde kaldık. Bizi dinlemiyerek faaliyette devam edenler ve direnenler birer vesileyle mahkûm oldular.»

Yeşilordu Cemiyeti'nin yöneticileri arasında bulunan Yunus Nadi Bey de bu derneği ne maksatla kurduklarını şöyle anlatır:

«Kızılordu»nun yerini tutan «Yeşilordu» başlı başına mâna ifade eden bir addı. Gerçekten de cemiyetle biz, millî hislerde ileri safhaları gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade, millî olmağa dikkat etmeği programımızın başına geçirmiş bulunuyorduk. O vakit ki düşüncemize göre, böylece ileri bir cemiyet fikri, belki 3. Enternasyonalca da hoş görülerek ittihat hâlinde değir, İttifak hâlinde yürümeğe yardım edebilirdi. Yeşilordu, bu

****

13 - General Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hâtıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1953, s. 465.

konuda 3. Errternasyonala başvurmuş ise de müsbet veya menfi bir cevap alamamıştır.»[14]

Millî Mücadele'nin en yaygın sol teşekkülü olan **«Yeşilordu Cemiyeti»** yarı - gizli ve çok yönlü çalıştığı ve bir çok istihaleler geçirdiği için,üzerinde ciddî araştırmalar isteyen bir konu olarak durmaktadır. Daha 1919 yılı ortalarında duyulmaya başlanan **«Yeşilordu»** deyimi, önceleri doğu müslümanlarından Anadolu'nun yardımına gelecek **«halk kuvvetleri»** anlamına kullanılmakta idi. Sonra, 1920 yılı ortalarında **«Yeşilordu»**, bir cemiyetin adı oldu. Şeyh Servet, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Reşit, Dr. Mustafa, Hamdi Namık, Muhiddin Baha, Nazım ve Mehmet Şükrü gibi hemen hepsi ittihatçı olan milletvekillerinin merkez idare heyetinde bulunduğu **«Yeşilordu Cemiyeti»** Yunus Nadi'nin yukarıdaki ifadesinde belirtilen çizgiyi geçmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Çünkü, başındakilerin bir kısmı farkında olmadan, cemiyet, ileride hâkim olunamıyacak bir gelişmeye doğru kaymakta idi. Çerkez Ethem ile **«Yeşilordu Cemiyeti»** arasında, mahiyeti pek anlaşılamıyan tehlikeli ve sıkı bir bağ kurulmuştu. Ethem'in emrindeki **«Kuvayi Seyyare»**, **«Yeşilordu Cemiyeti»**nin silâhlı kuvvetleri hâline gelmekte idi. Ethem'in de azıttığı, işte bu sırada, Mustafa Kemal Paşanın işe müdahale ettiğini görüyoruz. Paşa, Cemiyetin dağıtılmasını istemişti. Fakat, yöneticilerin bir kısmı bu ikazı kabul ettiği halde, bir kısmı faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, itaatsiz Yeşilordu'culara darbe indirmek için fırsat beklerken, **«Yeşilordu Cemiyeti»**nin bazı istihaleler geçirdiği anlaşılmaktadır. Çok karışık olan bu istihaleler, dağınık bilgilere ve belgelere göre **«Halk İştirâkiyün Fırkası»**nın kurulmasiyle başlar. Yeşilorducu'ların hepsi bu partiye geçmiş midir, yoksa **«Yeşilordu Cemiyeti»** henüz faal hâlde iken, parti, bir kısım Yeşilorducu'lar tarafından mı kurulmuştur, kesinlikle bilmiyoruz. Yine, bulanık bazı ifâdelerden anlıyoruz ki, **«Halk İştirâkiyün Fırkası»** ile **«Yeşilordu Cemiyeti»** birleşerek bir **«Komünist Partisi»** vücuda getirmişlerdir. Bu **«Komünist Partisi»** nin yeni bir kuruluş mu olduğu yoksa daha çok Eskişehir'de faaliyet gösterdiği bilinen «Gizli Komünist Par

****

14 - Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul: 1955, s. 11

tisi» ile bir birleşmeye mi gidildiği de iyice bilinmemektedir. Bazı kimselerin; bütün bu teşekküllerde rol almış görünmesi, meseleyi büsbütün karıştırmaktadır.

Hele, 1920 yılı sonlarına doğru sol faaliyetin görünüşü arap saçına dönmüştü. Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli telgraftan anladığımıza göre, Eskişehir'de bulunduğu hâlde Ali Fuat Paşa da bu kördüğümü çözememiştir. Bu telgrafta, M. Kemal Paşa'ya şöyle demektedir:

*«.... Kimler tarafından ve ne gibi maksatların tesiri altında yazıldığını etraflıca araştırdığım Komünist Nizamnamesi dolayısiyle ortaya çıkan yüksek açıklamalarından da bu teşkilâta taraftar olmadıkları güçlü kanaati oluşmakta ise de, diğer taraftan komünizm cereyanının resmi olmayan bir surette memlekette yayılmasının arzu buyrulduğunu Meclis üyesi Hacı Şükrü Bey ifâde etmektedir. Hattâ burada «Yeni Dünya»*15 *isminde bir bolşevik gazetesi de çıkıyor. Bu gazetede, Büyük Millet Meclisi'nin siyasetine açık taşlamalar görülüyor. Halbuki, aynı gazete, başlarında sizin de bulunduğunuzu dolaylı anlatmak suretiyle, Büyük Millet Meclisi'nde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalâde mühim gördüğüm ve esasları hakkında hiç bir bilgiye sahip bulunmadığım bu olaylar karşısında âciz fikrim ne olursa olsun, her şeyden önce sizin tarafınızdan tutulan siyasi yönü açıkça bilmekliğime ve hareketimi ona göre ayarlamaya kesin lüzum gördüğümden çabuk ve esaslı surette aydınlatılmamı istirham eylerim efendim.»*16

Mustafa Kemal Paşa, uzun bir yazı ile Ali Fuat Paşayı aydınlatacak bilgileri vermiş ve bu yazının son maddesinde aynen şöyle demiştir:

Açıklamamızdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus tâbiyeti demek olan komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtı her surette durdurmak ve kovmak mecburiyetindeyiz. Meclis'te ensonra meydana çıkan «Halk Zümresi» bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir İçtimai inkılâbın kısmen olsun lüzumuna inananlardır. Bu teşebbüsün tehlikeli yerlerini kavrayamamadadırlar. Hükû-

****

15 - Bu gazete Arif Oruç tarafından Çerkez Ethem'in desteği ile yayımlanıyordu. Sonra, gazete Ankara'ya nakledilmiş ve bir süre orada yayınına devam etmiştir.
16 - Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 471.
612

metten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. «Halk Zümresi» kendilimden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşilordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar etlim. Kendi arzularını kolaylıkla gerçekleştirmek isteyen birtakım kimseler hilekâr bir surette komünizm vesaire teşkilâtına taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi, Şark ve Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinâp etmek ve bilmünahebe Mustafa Suphi Yoldas'a da yazdığım veçhile, ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi Komünizm ve Bolşevizme açıkça aleyhtarlığı uygun görmem.»

Ali Fuat Paşa, aradan bir ay geçmeden «Türkiye Komünist Partisi Kâtibi Umumisi Hakkı Behiç ve T.B.M.M. Reisi M. Kemal» imzalariyle kendisine «Sevgili Yoldaş» diye hitaben 26.10.1920 tarihli şifreli bir telgraf daha aldı. M. Kemal Paşa'nın 31.10.1920 tarihli telgrafı, durumu şöyle açıklıyordu:

«Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile uygulanabilirliği hakkında açık kanaatler meydana gelmediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber içten ve dıştan çeşitli maksatlarla bu akımın memleketimiz içine girmekte olduğu ve buna karşı akılcı önlem alınmadığı takdirde milletin pek çok muhtaç olduğu birliği, sessizliği ozan durumların, sonradan ortaya çıkması da imkân dahilinde görülmüştü. En akılcı ve doğal önlem olarak, aklı aşında arkadaşlardan hükümetin bilgisi altında bir «Türkiye Komünist Partisi» teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. 3u takdirde memlekette bu fikre alt bütün akımları bir neticeye vardırmak, mümkün olabilir. Müteşebbis heyeti ve kişiden mürekkep bir genel merkez meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Rest ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını uygun gördüm. Bu sayede, bu memleketi tutan ve milli gayemizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilata üye bulunacaktır. Ve onların bilgi ve teşebbüsleri, teşebbüslerin akışı üzerinde etkili olacaktır. Genel katip edilen Sabık içişleri bakanı Hakkı Behiç Bey tarafının ilk mektubu şifre ve yazılı olarak arkadaşlara verdim. Orada bir parça bilgi vardı. Bu gün icraatımızda tatbik kaabiliyeti bulunan ve milli gayemizi elde etmede uygun olan hususlara önem vermek tabiidir. Sosyalizm ve

613

*Komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce tatbiki uygun ve bünyemize uyumu ve kabule layık görüleceği Türkiye Komünist Partisinin propogandasına karşılık milletin fikri ve görüşleri zamanla anlaşılaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve önem verilmelidir. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Hürmetlerimi sunarım.»*17

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu, Ethem'in tasfiyesi ve Londra Konferansı, Anadolu'nun siyasî havasına az-çok bir berraklık getirmişti. Hele, Moskova'da devam eden siyasî görüşmelerin olumlu bir gelişme göstermesi, Mustafa Kemal Paşa'yı yeni kararlar almaya sevketmekteydi. Rusların durumu güven verecek şekilde belirdikten sonra, sol gelişme de hizaya getirilebilirdi. Nitekim. 16 Mart 1921 Moskova Andlaşması imzalandıktan hemen sonra Ankara istiklâl Mahkemesi sol teşekkülleri tasfiye etmek üzere harekete geçirilmiştir. Halbuki, İstiklâl Mahkemesi'ne dâva konusu olarak götürülen suç ve suçlular, Ocak (1921) ortasında Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bir telgrafiyle öğrenilmişti. Meclisin tartışmalı bir oturumunda, Mustafa Kemal Paşa, isim vermeksizin meseleden imâ yolu ile söz ettiği halde, Moskova'daki görüşmelerin sonucunu beklemişti. Bununla beraber, tasfiye, dozunda tutularak yeni dostun (Rusya) alınacağı bir durum yaratılmamasına dikkat edilmiştir. Mahkemenin idama mahkûm ettikleri esasen askerî hareketle tasfiye edilmişlerdi ve düşman tarafında bulunuyorlardı. Hapis cezasına mahkûm edilenler ise, **«gizli»** komünist partisi kurmak ve **«hükümeti devirmeye»** teşebbüs suçlarından dolayı cezalandırılmışlardı. Mahkemeye sevkedilen üç milletvekilinin ancak birisinin ve sıradan bir kaç kişinin mahkûmiyetiyle yetinilmişti. **«Müdafaa-i Hukuk Grupu»**nun kurulacağı günlerde yapılan bu operasyon, aşırı sağa da, aşırı sola da gözdağı vermek için hazırlanmıştı.

***

Anadolu ihtilâli, sosyalist bir gelişmeye gidebilirdi. Batı emperyalizmine ve kapitalizme karşı duyulan nefret, böyle bir sola kayış için gerekli ortamı yaratmıştı. Üs-

****

17 - Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 509.

telik, Anadolu halkı perişan bir durumda idi. Türkiye'de bugün olduğu gibi, sosyalizme karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi de yoktu. Yalnız **«İlmiye sınıfından»** ve **«büyük toprak sahipleri»**nden bir tepki beklenebilirdi. Fakat, millî hükümetin o günün şartları içinde, bu direnmeyi kolaylıkla aşabilmesi mümkündü.

Hiç şüphe yok ki, **Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları, Türkiye'yi kurtarmak için, ilk zamanlar, Bolşevik olmayı bile ciddiyetle düşünmüşlerdir.** Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, Millî Mücâdeleye yardım etmesi muhtemel tek memleket olan Bolşevik Rusya'nın, yardım için böyle bir şart ileri sürebileceğinin hesaba katılmasıdır. İkinci sebep ise, şimdiye kadar batıya bakarak girişilen ve semeresiz kalan İslâhat çabalarından sonra, bu yeni sistemin belki bir çıkar yol olabileceği ümididir. Ruslarla ilişkiler geliştikçe birinci sebep hemen hemen etkisini kaybetmişti. Fakat, ikinci sebebin çekiciliği uzun zaman sürmüştür. Bunun için Komünizmin ve Bolşevizmin ne olduğu dikkatle incelenmekte idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki şahsî çalışmalarına şahit olan Halide Edip Adıvar şunları anlatmaktadır:

..... Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde,[18] Sovyet sistemini merakla takip etmesine rağmen, ondaki bu his, bir idealden çok, her nevi ihtimali tetkik etmeğe dayanıyordu.»[19]

«... Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da doğu ülküsünü eski İslâm demokrasisi hâlinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar, Mustafa Kemal Paşa'yı eski İslâmi şekilleri gözden geçirmeğe sevketmişlerdi. Bu iki ülkü arasındaki mücâdele sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ve arzusuyla Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini sevkeden şey, kanaatimce, Rusya'da bulunan Türkler arasındaki komünist unsurlara karşı vaziyet almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita hâlinde tesbit eden bir tetkik ile meşguldür. Ben şahsen, bunlardan bir şey anlamış değilim.»[20]

İhtilâl kadrosunun aydın ve devrimci kanadı, aralarında hoca takımından da bazıları olduğu hâlde, sosyalist eyilimde idiler. Mustafa Kemal Paşa karar verse, hep

****

18 - B. M. Meclisinin açılışından sonraki ilk aylar.
19 - Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle imtihanı. Çan Yayınları — İstanbul; 1962, s. 149.
20 - Aynı eser, s. 150.

si tereddütsüz bolşevikliğe benzer bir rejim kurmaya koşulacaklardı. Fakat, sonra hâtıralarını yazanlar arasında, *«Mustafa Kemal Paşa bolşevik olacaktı, ben önledim»* diyenlere de rastlamaktayız. Bunlardan birisi de Kâzım Karabekir Paşadır. Halbuki, **bolşevikliğe özenmekte, Karabekir Paşa herkesten ileri gitmişti**. Bu konuda Cevat Dursunoğlu'ndan dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

Baku Kongresini (1-9 Eylül 1920) takip etmek üzere Cevat beyin de Baku'ya gönderilmesi, Ankara'dan Karabekir Paşa'ya telgrafla bildiriliyor. Paşa, o sırada Hasankale'dedir. Cevat Beyi Erzurum'dan çağırtıyor. Hasankale'ye giden Cevat Bey, öğle ve akşam yemeğini Karabekir Paşa ve karargâh subaylariyle birlikte yiyor. Sofraya oturulduğunda, Karabekir Paşa siyah ekmekleri göstererek Cevat Beye diyor ki:

— Biz de bolşevikler gibi askerlerle aynı ekmeği yiyoruz.

— Paşam, katık da aynı mı?

Karabekir Paşa, *«O da olacak»* cevabını veriyor.

Cevat beyin bu sırada dikkatini çeken bir husus da, rütbe işaretlerinin **«Kızılordu»**daki gibi, subayların kollarına takılmış olmasıdır.

Rütbe işaretlerini, Millî Mücadelede Kâzım Karabekir Paşa'nın şifre subaylığını yapan Abdülkadir Paşa'ya[21] sorduk. Teyit etti O devirde, Türk ordusu subaylarının rütbe işaretleri yakalarında idi. Karabekir Paşa, kendi ordusunda işaretleri de değiştirerek, rütbeleri bir takım hendesî şekillere çevirmiş ve kola taktırmıştır.

Bütün bunlara rağmen, bolşevikliği benimsemiş olanlar da dahil olmak üzere, kimse Sovyet sistemini aynen almak taraftarı değildi. Genellikle, bu yeni sistem, neler olduğunu bilmediğimiz bazı değişikliklerle, memleket bünyesine uydurularak tatbik edilmek isteniyordu. Böyle düşünülmesinde, dinden vazgeçilemiyeceği inancının, en büyük faktör olduğundan şüphe edilemez.

Millî mücâdelenin sol hareketi, eğer başarıya ulaşsa idi, yeni Türk devletinin benimsiyeceği sosyalizm, bir «İslâm sosyalizmi» olabilirdi. Sosyalist fikirlerin ve teşekküllerin bu yönde geliştiğini, birbirleriyle anlaşamamış olanlarda bile görmekteyiz. Meselâ, Nâzım, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü üçlüsü ile Hakkı Behiç ve Yunus Nadi, her

--*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-*-

21 Kara Kuvvetleri Kumandanlığından Emekli Orgeneral Abdülkadir Seven.

bakımdan mutabık olmadıkları hâlde, iki tarafın sosyalizm anlayışında da islâmî unsurlar vardır. Hakkı Behiç ve Yunus Nadi'nin yukarıya aldığımız sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki, bu grup, sosyalizm ile İttihat ve Terakki Partisi'nin panislâmizm politikasına bir paralel kurmak niyetinde idiler, ötekiler, böyle bir iddiaları olmaksızın, yalnız bolşevikliğin İslâmiyetle bağdaşan yönlerini araştırıp düşüncelerine temel yapmışlardır. Nitekim, **«Yeşilordu Nizamnamesi»**nin bir maddesinde söyle denilmektedir:

*«Yeşilordu, İslâmiyetin bütün sosyal esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla, yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.»*22

Yine **«Yeşilordu Cemiyeti»** ile ilgili **«talimatname»** adını taşıyan bir belgede de sosyalizm, aşağıdaki satırlarla islâmiyete bağlanmaktadır:

*«Dünya bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım ilim adamları, «Sosyalizm» mesleği dairesinde, batının medeniyet perdesi altındaki kötülük ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için «Burjuvazi» denilen vurguncu ve hırslı kimselerle mücâdele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin aşırı kazancına, fukara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir sınır tayin etmektir. «İsiâmiye ve Şer'i Muhammedi» bu esasları 1300 yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve desteklemiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin desteklemiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey'eti bu prensibi göz önünde önemle tutacak ve inkılâbın tamamiyle gelişmesi kadar zekât, fitre ve kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri uygun surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.»^*

Anadolu İhtilâlinin sosyalist bir gelişmeye yönelmesi için, 1920 yılı sonlarına kadar kapı aralık tutulmuştu. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, Birinci İnönü Muharebesinden sonra bu kapının sert bir şekilde kapandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşayı, bu karara iteleyen âmiller kanaatimizce şunlardır:

****

22 - Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul. 1962, c. I, s. 103.
23 - Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul: 1962, s. I, s. 235.
617

1 — Sosyalist veya komünist sistemin, teoride çekici görünüşüne rağmen, tatbikatta başarılı olabileceği hakkında M. Kemal Paşaya tam bir güven gelmemiştir. Nitekim, Rusya'daki Bolşevik idarenin, üç yıldanberi parlak bir sonuç sağlayamadığı görülmektedir. Bolşevikler, hâlâ çeşitli güçlüklerle boğuşmaktadırlar.

2 — M. Kemal Paşa, Enver Paşa ile uzaktan yakından irtibatı olan her türlü fikir ve faaliyeti kuşku ile karşılamakta idi. Enver Paşa'nın Rusya'da, Kafkasya'da faaliyet göstermesi ve Bolşeviklerle anlaşmış olması (Bu konu üzerinde 4. bölümde tekrar duracağız) bu kuşkusunu arttırıyordu. B.M. Meclisinde sol fikirleri benimseyenleri ve sol hareketlerin önünde gözükenleri çoğunlukla İttihatçıların teşkil etmesi ileride bir tehlike yaratabilirdi.

3 — **Mustafa Suphi'nin liderliğinde Baku'da kurulan «Türkiye Komünist Partisi»**nin Anadolu'daki faaliyetini kontrol etmek gittikçe güçleşiyordu. Bu arada Rusya'dan veya Kafkasya'dan Ankara'ya gelmiş bulunan kimselerin kesif faaliyeti ve propagandaları dikkati çekmekte idi. Bunlar, ya Rus veya Rusya'lı Türklerdi (Verloff, Şerif Manatov, Ziynetullah Nuşirvan gibi). Kimin hesabına çalıştıkları bilinmiyordu. M. Kemal Paşa, Rusların Türkiye'yi bolşevikleştirmek ve dolayısiyle **«Türkiye Sovyeti»**ni kurmak için çalışmakta oldukları ihtimalinden endişe duymağa başlamıştı.

4 — Yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz solcu teşekküllerin şuursuz ve ölçüsüz bir şekilde çalışmaları da, M. Kemal Paşayı sola kaymaktan vazgeçiren sebepler arasında sayılmak gerekiyor. **«Yeşilordu Cemiyeti»**, **«Halk İştirâkiyün Fırkası»** ve **«Gizli Komünist Fırkası»**, açık çalışmadıklarından Mustafa Kemal Paşayı tedirgin etmekte idiler. M. Kemal Paşa, bilgisi ve rızası dışında yapılan hiç bir şeyden hoşlanmıyordu. Kontrol edemiyeceği ve hâkim olamıyacağı bir sol gelişmeyi, bunun için istemedi. Halbuki, sosyalist veya komünist, nasıl bir idare kurulmak gerekiyorsa, bunu, başta kendisi olmak üzere hükümetin yapması lüzumuna inanıyordu.

5 — Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batının yumuşamış görünmesi ve T.B.M.Meclisi Hükûmeti'nin Londra Konferansına davet edilmesi de, M. Kemal Paşanın sol gelişmeyi durdurmasında önemli bir rol oynamıştır. Ba-

tılı devletlerle anlaşma ihtimalini açık tutmak için, onları Türkiye'nin Bolşevik olacağı endişesinden kurtarmak gerekiyordu. Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermediği halde, M. Kemal Paşa, bu tutumu muhafaza etmekte fayda görmüş olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylarını incelediğimiz devrede, sosyalist hareketlerin önüne düşenler, M. Kemal Paşaya güven verecek, ölçülü, bilgili ve Türkiye gerçeklerinin idrâkine varmış kimseler olsaydılar, kurulmakta olan Yeni Türkiye Devleti, hiç şüphesiz sosyalist bir anlam kazanabilirdi. Bütün bu hareketlerden ve sosyalist akımdan kendisini sıyıran Mustafa Kemal Paşa, nihayet yalnız **«siyasî»** yönü olan bir halkçılıkta karar kılmıştır.

619

C. BİRİNCİ GRUP

Her türlü inanç ve görüş Birinci Millet Meclisi'nde koalisyon hâlinde bulunuyordu. Koalisyonun tek ortak programı **«Misakı Millî»** idi. Meclis açıldıktan bir süre sonra, ilk günlerin heyecanı geçip olaylar gelişmeye başlayınca, görüş farkları da her gün biraz daha belli oluyordu. Nihayet, Anayasa'nın kabulü ve Londra Konferansı'na davet sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği telgraflar, Meclis'te iki ana grupun bulunduğunu ortaya koydu. Siyasî hayatımızda daima mevcut olan bu iki grup, ilk defa gerçek adı ile belirecek ve anılacaktı. **«Birinci grup»** Yeni Türkiye'nin müstakbel idareci kadrosunu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde olarak bünyesinde topluyor ve ileri fikirleri temsil ediyordu. **«İkinci Grup» ise, büyük çoğunluğu ile saltanat ve hilâfet taraftarı muhafazakâr fikrin temsilcisi idi** ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhalifleri ile takviye edilmişti.

Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce de, Meclis'te, gayrıresmî bazı küçük gruplar ve zümreler bulunmakta idi. Daha çok devrimci gençlerin toplandığı **«İstiklâl Grupu»**, Bolşevik olmaya hevesli ve esasta halkçılık ilkesini benimsemiş sol eğilimli milletvekillerinin birleştiği **«Halk Zümresi»**, bu küçük grupların en önemlileridir. Bunlardan başka muhafazakârları temsil ettiğini sandığımız **«Tesanüt Grupu»** ve adından Osmanlı reformistlerini bir araya getirdiği anlaşılan ve muhtemelen bir kısım İttihatçının da içinde bulunduğu **«İslâhat Grupu»** ile **«Müdafaa! Hukuk Zümresi»** vardı. Fakat, gruplar kesin çizgilerle ve büyük program farkları ile birbirlerinden ayrılmadığı için, hiçbiri fazla etkili değildi ve milletvekilleri, bugünkü Meclis'te olduğu gibi rahatlıkla bir gruptan diğerine, bir zümreden öteki zümreye geçebiliyorlardı.

Meclisin bu dağınıklığı, iş görmeye engel oluyordu. Gerek Meclis görüşmelerinin uzamadan sağlam bir so-

620

nuca ulaşmasını sağlamak, gerekse muhaliflerine karşı daha kuvvetli olabilmek için, Mustafa Kemal Paşa, **«Müdafaai Hukuk Grubu»** adı ile bir grup teşkiline karar vermişti. Kendisi bu karara varışını şöyle anlatmaktadır:

*«Gerçekten sayıları çok, üyeleri mahdut olan bu hizipler, birbiri ile müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adetâ Mecliste karışıklık meydana gelmesine sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa Anayasa Meclis'ten çıktıktan, yani Ocak 1921 ortasından sonra, Meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin her meselede genel olarak çalışma beraberliğini temin etmek bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Millinin tesbit ettiği esaslarda kayıtsız ve şartsız birlik ve müttefik olan fikirler ve emeller, Anayasa'nın getirdiği görüşlerde tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat bu suretle hasıl olan neticelerin kalıcı olmadıkları görüldü, işe bizzat müdahale zarurî olmaya başladı. Nihayet **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu»** adı ile bir gurup teşkiline karar verdim.»*24

11 Mayıs 1921 tarihli **«Hâkimiyeti Milliye»** Gazetesi Müdafaai Hukuk Grubunun teşekkülünü ve programını kamu oyuna açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlar, ileride bir siyasî partiye nüve teşkil edecek olan bu grubu kurarken, fikren kendilerine yakın olan milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlardı. 10 Mayıs 1921 günü, grup üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Grubun teşekkülünden haberdar edilmiyen ve dolayısiyle gruba alınmıyan milletvekilleri bu durumdan kuşkulanmışlardı. 16 Mayıs günü, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, bir önerge ile konuyu Meclis'e intikal ettirdi. Başkanlık Divanı bu takririn Meclisi ilgilendirmediği kanaati ile meseleyi geçiştirmek istediği halde, Hüseyin Avni Beyin ısrarı üzerine, takrir okunarak müzakereye geçildi.

Arkadaşları adına hareket ettiği anlaşılan Hüseyin Avni Bey, önergede kısaca şöyle diyordu: Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplıyarak Millî sınırlarımız içinde ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanat etrafında toplanarak bütün anlamı ile özgür yaşamak kararımızı hep beraber

****

24 - Nutuk, c. 2, s. 595.

verdik. Yüksek Meclis, bu esaslara göre aynı amaç için çalışmaktadır. Hepimiz bu yolda birliğiz ve beraberiz. Fakat bir kısım arkadaşlarımızın **«Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk»** adı altında bir grup kurduklarını **«Hâkimiyeti Milliye»** Gazetesinden öğrendik. Grubun kendisine ilke olarak seçtiği husus, hepimizin üzerinde ittifak hâlinde olduğumuz Misakı Millî'den başka bir şey değildir. O hâlde böyle bir grup teşkiline lüzum yoktur. Bu ilkeyi burada okuyarak hepimiz bir kere daha kabul edelim ve kanunlaştıralım.

Bu konuda grupa dahil olan veya olmıyan milletvekillerinden bir çoğu söz alarak konuşmuş ,fakat hiçbiri esasa dokunan bir şey söylememiştir. Hattâ o kadar ki, grubu hararetle savunmak istediği anlaşılan Edirne milletvekili Şeref Bey *«Bu grup siyasî bir parti olmak üzere teşekkül etmemiştir»* demek suretiyle grup dışında kalanları büsbütün kuşkulandırmıştır. Şeref Bey, istiyen milletvekillerinin gruba girebileceklerini, kapının açık olduğunu iddia ederek, Mustafa Kemal Paşa'yı da, gerek bu hususa, gerekse grubun siyasî bir teşekkül olmadığına şahit göstermiştir. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmeler yapıldığı sırada Meclis'te hazır bulunduğu hâlde söz almamış ve konuşmamıştır. Görüşmeler, Meclis Başkanlığının müdahalesi ile hiçbir sonuca bağlanmadan sona ermiştir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu»nun iç tüzüğünün başlangıcındaki «Madde-i esasiye» aynen şöyledir :

«Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun esas ilkesi, içinde bulunan mücadelenin başındanberi Erzurum ve Sivas Kongresinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup milletin amaçlarının özü bulunan Misak-ı Millî esasları içinde memleketin birliğini ve milletin istiklâlini sağlıyacak başarıyı elde eylemektir.

Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gerekli hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve memleketin resmî ve özel bütün teşkilât ve kurumlarını bu esas amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır.

Grup, bu millî amacın ede edilmesine çalışmakla beraber, devlet ve milletin teşkilâtını Anayasaya göre şimdiden peyderpey tesbit ve hazırlamaya çalışacaktır.»

622

10 Mayıs 1921 günlü ilk toplantı tutanağında, *«Tartışılarak maddelerinin çoğunun aynen ve bazılarının değiştirilerek kabul edildiği»* belirtilen Grubun iç tüzüğünün yukarıya aldığımız esas maddesinin sonraki maddeleri tamamen idarî hususlara aittir. Grubun ilk toplantısına sunulan tüzük olduğunu sandığımız **«Grup Nizamname-i Dâhllisi»**nin[25] birinci maddesinin (c) ve (d) bendlerinden anlaşıldığına göre, grubun teşkilindeki maksat, yalnız Meclis görüşmelerini disiplin altına almak olmayıp, Meclis'teki muhafazakârlarla beraber *«Memleket dahilinde yenilik adı altında millî ahlâk ile bağdaşamıyacak taklitçi eğilimlere»,* yani sol akımlara da karşı durmaktır. Fakat, kabul edilen tüzükte bu hükümlere rastlamamaktayız. Esasen, ilk grup toplantısına katılan 133 milletvekilinin hepsinin Mustafa Kemal Paşa ile yüzde yüz mutabık olduğunu kabule imkân yoktur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun çalışmalar ve temaslardan sonra dikkatle kurmaya çalıştığı grup, kısa bir süre sonra bir hayli fire vermiştir. Bazı grup üyeleri ya istifa ederek ikinci Grup'a katılmışlar, veya müstafi sayılmışlardır. Birinci Meclisten sonra ise, grupun en nüfuzlu şahsiyetleri ayrılarak yeni bir muhalefet cephesi kuracaklardı (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası). Bu bakımdan Birinci Grubu da İkinci Grup gibi mütecanis saymamak gerekir. Grupun her bakımdan anlaşmış ve bir disiplin altında çalışan bir heyet olmadığı, bakan seçimlerinde bir çok defa kendisini göstermiştir.

Müdafaai Hukuk Grubu'nun kuruluşu, yukarıda da belirttiğimiz üzere büyük tepkilere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak **«Birinci Grup»**a alınmayan milletvekilleri her meselede mutabık olmadıkları hâlde, bir cephe teşkil ederek, **«ikinci Grup»** adı altında **«Müdafaai Hukuk Grupu»**nun karşısına geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir grup teşkil ederek başkanlığını üzerine alması, Kâzım Karabekir Paşa tarafından da hoş karşılanmamış ve iki lider arasında uzun yazışmalara sebep olmuştur. Ayrıca, Erzurum Müdafaai Hukukçuları grubun teşekkülünden kuşkulanarak, ikinci Grup teşekkül etmeden önce bir muhalefet teşebbüsüne girişmiş ve **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»** yerine kaim olmak üzere **«Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»**ni kurmuşlardır.

****

25 Tarih Vesikaları Dergisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını. — Ankara: 1944, c. III, sayı: 13, s. 12-15.

623

Müdafaai Hukuk Grubu, 11 Mayıs 1921 günü yaptığı ikinci toplantısında ilk grub idare Heyetine aşağıdaki kimseleri seçmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Şeref Bey (Edirne Başkan Vekili), Şevket Bey (Edirne, Başkan Vekili), Emin Bey (Samsun), Mahmut Esat Bey (İzmir), Mustafa Necati Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Antep), Vehbi Bey (Karasi), Zekât Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Osman Nuri Bey (Bursa), Rıfat Bey (Karasi), Hamdi Bey (Trabzon).

624

D. İKİNCİ GRUP

«İkinci Grup» hakkında yeteri kadar belge olmadığı için grubun kuruluş tarihi, lideri ve üyelerinin tümü kesinlikle bilinmemektedir. Profesör Tarık Zafer Tunaya, grubun kuruluş tarihini Temmuz 1923 olarak göstermekte ve grubun başkumandanlık kanununun 3. defa uzatılmasına ait müzâkereler dolayısiyle **«vücutlandığını»** belirtmektedir[26]. Birinci Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu ise, grubun kuruluş tarihini kat'î olarak tesbit etmediğini söyliyerek, *«grup Malta'daki Türk esir mübadelesinden sonra aradan çok vakit geçmeden teşekkül etti»* demektedir[27]. Kanaatimizce Arıkoğlu'nun tesbitinin doğruluğunu kabul etmek gerekir (1921 yılı sonları). Çünkü Meclis tutanaklarında muhalefetin bu tarihten sonra daha organize ve daha sert olduğu görülmektedir. Malta'dan gelen İttihatçıların bir kısmı ve bu arada teşkilâtçılığı ile tanınan Kara Vasıf, muhalefet safına geçmişlerdi. **«İkinci Grup»**un organize olmasında **Kara Vasıf**'ın önemli bir rol oynadığını tahmin etmekteyiz.

«İkinci Grup»un liderinin kim olduğu kesinlikle bilinmemekle beraber en önemli kişileri şunlardır:

***Hüseyin Avni** (Erzurum), **Albay Selâhattin** (Mersin), **Ali Şükrü** (Trabzon), **Müfit Hoca** (Kırşehir), **Mehmet Şükrü** (Afyon), **Celalettin Arif** (Erzurum).*

Muhalefetin **«Birinci Grup»** karşısında teşkilâtlanması ve **«İkinci Grup»** adını alması, 1921 yılı sonlarını bulmakta ise de, kümelenme ve teşkilâtlanma, Anayasanın kabulünden (20 Ocak 1921) hemen sonra başlamıştır. Saltanatçı ve hilafetçi zümrenin Anayasaya karşı direnmelerini daha önce görmüştük, «ikinci Grup»u gereği kadar anlayabilmek için, şimdi, Meclis dışında beliren öncü bir muhalefet teşekkülünden söz etmek istiyoruz.

****

26 - Prof. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler. — İstanbul: 1952, s. 537. (Sayın Tunaya'nın 1922 yılını kastetmek istediği halde tarih hatasına düştüğü anlaşılıyor.) I. 272.
27 - Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961,
625

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanı, Heyeti Temsiliye üyesi ve Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi'nin liderliğinde *«üyelerinin istifası ile dağılıp bir müddetten beri boş kalan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum merkez heyeti yerine geçmek üzere şöyle mühim bir zaman da millî teşkilât arasında boşluğu doldurmak... üzere Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»* adı ile bir cemiyet kurulmuştur. Mart 1921 de kurulduğu anlaşılan ve kısaca **«Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»** diye anılan bu teşekkül, **«İkinci Grup»**un çoğunluğu tarafından benimsenen ve savunulan fikirlere dayanmaktadır. Bu bakımdan **«Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti»**nin kuruluş sebebini ve maksadını gözden geçirmek gereklidir. Nizamnamesinin 2. maddesinde belirtildiğine göre Cemiyetin kuruluş sebebi **«İçtimaî İnkılâp»** adı altında mukaddesata, dine, ahlâka, âdetlere, geleneklere, milliyete aykırı ve düşman olan komünistlik bolşeviklik ve halkçı İştirâkiyün gibi birtakım adlarla memleket dışında kurulmuş olup içeride gittikçe yayılmakta bulunan muzır cereyanları önlemektir. Fakat cemiyetin kuruluşundaki asıl maksadın sosyalist akıma karşı gelmekten ziyade, saltanat ve hilâfet müesseselerini korumak olduğu nizamnamesinin 3. maddesinde açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, cemiyetin maksadı iki noktada toplanmıştır:

1 — Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Sivas Kongresinde kabul ettiği maksat ve esaslar.

2 — Osmanlı Kanunu Esasîsi'nin belirttiği *«islâm, hükümeti ve resmi dini, islâm dinidir»* esasının savunulması.

Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin faaliyetini ve Doğu Anadolu illerine dağıttığı beyannameleri öğrenerek, 11 Nisan 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiştir. Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu vesile ile yapılan yazışmalar durumu daha çok açıklığa kavuşturmaktadır. Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre **«Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti»** kurucusu Raif Hoca ve arkadaşlarının fikirleri şöyledir:

Anayasa memleketin gerçek ihtiyacına cevap verecek nitelikte değildir. Alelacele hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Esasen tam bir hukukî şekil ifâde etmemektedir.

Anayasa'nın kabulü Meclis'te fikir ihtilâflarına ve gruplaşmalara yol açmıştır.

626

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu adı ile ve bir parti görüşünde görülen teşekkül, **«esas umdesi»**ne göre devlet teşkilâtını Anayasa hükümleri dairesinde yeniden kurmayı gaye edinmiştir. Grup programında hilâfet ve padişaha ait hiçbir kayda rastlanmamaktadır. En mühim ve hayatî endişe, hilâfet ve saltanatın Cumhuriyetçiliğe inkılâb etmesi tehlikesidir. Cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmak lâzımdır. Halbuki, Müdafaai Hukuk Grubu'nun maksadının hilâfet ve saltanat şeklinin Cumhuriyetçiliğe inkılâbı olduğu hissedilmektedir.

«Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti»nin kuruluşu vesilesi ile Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşalar arasında yapılan yazışmalar, iki liderin fikir bakımından uyuşmadıklarını göstermektedir. Karabekir Paşa, yukarıda sözünü ettiğimiz telgrafında şöyle diyordu:

«Hayatî önem ve nezaketi açık olan hükümet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tesbit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir parti programı halinde kalmasını faydalı buluyordum... Evvelâ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilâtı Esasiye Kanunu taraftarlığı ile teşekkül eden grupa dahil bulunan ekseri zevat, yeni bir idari inkilapta memleket mukadderatında etkili olmak heves ve istidadında görülenlerdir.»

Karabekir Paşa, bu telgrafında Müdafaai Hukuk Grubu idare heyeti üyelerini beğenmediğini de belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu kabil siyasî grup ve partilere katılmasının doğru olmıyacağını işaret etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, cevabında, durumu bütün ayrıntıları ile açıkladıktan sonra Müdafaai Hukuk Grubu'nun kurulmasını zorunlu kılan gerçeği şu şekilde belirtmiştir:

«Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kamilen düşündük ve bu mevzuda uzun münakaşalar yaptık. Meclis'te Islâhat, Müdafaai Hukuk ve İstiklâl Grupları ile Halk Zümresi vs. gibi bir çok teşkilât vücuda geldiği hâlde, bunların hiçbirisi kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve bundan dolayı, Meclisçe hükümeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için dayanma noktası olacak bir kütle meydana getirmek hususunda bütün çalışmamız semeresiz kaldı ve netice olarak vaziyete yegâne hâkim kalan şey in-

tizamsızlık ve anarşiden ibarettir. Şu halde iki yoldan birinin seçimi kesin bir şekil aldı. Ya bu meclis ile katiyen iş görülemiyeceği hakikati üzerine yeni tedbirler almak, veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücude getirmek.»

«Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»nin yayılması ve faaliyeti bir dereceye kadar önlenebilmişti. Fakat Meclis içinde hergün biraz daha genişleyen ikinci Grup, Muhafaza-i Mukaddesatçıları ve fikirlerini de bünyesinde toplayarak Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yerini aldı.[28]

Üyelerinden ancak yüz yirmisi tesbit olunan **İkinci Grup'un, tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat ikinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı.** Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tâbi tutmak mümkündür: ,

1 — Saltanatçı - hilafetçi milletvekilleri,

2 — Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,

3 — İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,

4 — Birinci Grup'a alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar.

Yüzde yüz sıhhatli olmasa bile bu tasnifin gerçeğe çok yakın bir şekilde ikinci Grup'un bünyesini gösterdiği inancındayız.

İkinci Grup'un şiddetle ve ısrarla üzerinde durduğu ve mücâdelesini yaptığı en önemli hususlardan biri, bakanların seçimindeki usul olmuştur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlıklar için aday göstermesi usulünü kaldırmak ve kabine sistemine gitmek için, ikinci Grup, sürekli bir çalışma göstermiş ve sonunda bunu başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterdiği devrede de üç dört defa ikinci Grup'un aday-

****

28 - «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti Nizamnamesi» ve Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalar hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın «İstiklâl Harbimiz» adlı kitabında geniş bilgi verilmiştir.

larının bakan seçildiğini görmekteyiz. Ayrıca İkinci Grubun liderlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi, bu grubun kuvvetinin küçümsenecek bir ölçüde olmadığının delilidir. İkinci Grubun seçimlerde sağladığı başarılarda, Birinci Grup'un tam bir tesanüt hâlinde bulunmayışının da rol oynadığı göz önünde tutulmalıdır.

İkinci Grup'un sert muhalefeti, Birinci Grup'u milletvekillerinden bir kısmı üzerinde zaman zaman cesaret kırıcı tesirler yaratmıştır. Kâzım (Özalp) Paşa'dan dinlediğimize göre, bu milletvekillerinden bir kaçı, bir gün Mustafa Kemâl Paşa'ya İkinci Grubun fazla ileri giden üyelerini birer bahane ile ve Birinci Grubun Meclisteki çoğunluğuna dayanarak milletvekilliğinden iskat etmeyi teklif etmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu teklife yanaşmamış ve «Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lâzımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışsak, bu meclis meclis olmaktan çıkar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır.» demiştir.

O günün şartları içinde İkinci Grup'un muhalefetine sabırla tahammül gösteren Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra İkinci Meclis için yapılan seçimlerde, Meclis'e, ikinci Grup'tan kimsenin girmemesi için mümkün olan her-şeyi yapmış ve İkinci Grup'u, Meclis bünyesinden tasfiye etmiştir.

629

2. YUNAN BÜYÜK TAARRUZU

A. KÜTAHYA - ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Yunanistan, İkinci İnönü Muharebesi'nde uğradığı yenilginin etkisiyle iyice sarsılmıştı. Lloyd George'un telkiniyle, Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek üzere giriştikleri bu taarruz, şu üç gerçeği ortaya koymuştu:

I. Türk Ordusu, sanıldığı gibi bir vuruşta dağıtılacak kadar zayıf değildir. Günden güne de kuvvetlenmektedir.

II. Türk Ordusunu ezmek için daha çok kuvvete ve dolayısiyle daha çok silâh ve malzemeye ihtiyaç vardır.

III. Yunan ordusunun şimdiye kadar uyguladığı taarruz stratejisi yanlıştır.

Papulas, Eskişehir-Afyon hattını almak için yapılan taarruz hazırlıkları sırasında, 50.000 kişilik bir takviye kuvveti istemekte haklı olduğunu, İnönü Muharebesi'ndeki başarısızlığı ile isbat etmiş olmanın iç rahatlığını duymakta idi. Bir raporunda, her geçen haftanın Türk kuvvetlerinin artmasına yaradığını belirterek, on beş günden önce taarruza geçmek zorunluğuna işaret ediyordu. Genel Kurmay da aynı görüşü benimsemişti. Yunanistan'da, genç Türk ordusunun dağıtılabileceğine dair hâlâ büyük ümitler beslenmekte idi. Yeni bir taarruza karar verildikten sonraki günlerde, harbiye nâzın ile görüşen Prens Andrea şu inanca varmıştı: *«Nazır, iyimserliğinin berrak göklerinde uçmaktadır»*. Şüphesiz, yalnız harbiye nâzın değil, Kral, Genel Kurmay ve başbakan ile diğer nazırlar da son derece iyimser idiler.

Yunanistan bu ümitle, yeni kuraları silâh altına alarak kurulan tümenlerle Anadolu ordusunu takviyeye çalışırken, İtilâf Devletleri, bir nota ile Türk-Yunan Harbine son vermek için arabuluculuk teklifinde bulundular.

630

Yunan hariciye nâzırı Baltacı, bu teklifi aşağıdaki gerekçe ile reddetti:

«Yunanistan, Yunanlılığın bir çok yüzyıllık geleneksel amaçlarını ve Büyük Harp'te yaptığı fedakârlıklara karşılık, kendisine ait olduğu Sevr Andlaşması ile kabul olunan haklarını savunurken, Doğu Akdeniz'de ve Boğazlarda aynı zamanda medeni dünyanın haklarını savunduğuna inanmaktadır. Bu iki yönlü görevinin önemini iyi anlıyan Yunanistan, bütün maddî ve manevi imkânları ile son bir gayret sarf ederek, Anadolu'nun işgalini başından beri tahrik eden ve Yunanistan'a yüklenen fedakârlık dolayısiyle resmi bir andlaşma ile kefil durumunda bulunan müttefik devletler ile ortaklaşa aldığı kararları kabul ettirebilecek mevkie gelmiştir.

Görevlerini bu şekilde anlayış, Yunanistan'ı, barışın sağlanmasına kadar kendisinden istenilen bütün fedakârlıkları yapmaya ve bir defa barış imzalandıktan sonra yalnız kendi kaynaklan ile, iyi niyetle ve milletlerarası mecburiyetlere aykırı olarak andlaşmayı uygulamaktan çekinen Türkiye'ye karşı yeni bir muharebeyi göze almaya sürüklemiştir.

Bütün kalp ve imân kuvveti ile harekâtın gerektirdiği hazırlıklara kendisini vakfeden Yunanistan, harekât ve kararlarında yalnız askerî düşüncelerin yol gösterici olabileceği bir durum karşısında bulunuyor. Bu zorlayıcı sebeplerle ve müttefikleri tarafından verilen öğütlere uymak hususundaki şiddetli isteğine rağmen, kıraliyet hükümeti, onların tekliflerini kabul edemez. Askeri şeflerin gösterdikleri tarih ve sınırdan fazla olarak her türlü gecikme Yunanistan'ın zararına olacak ve düşmanı müttefik devletlerin ihtarlarına karşı yeni bir direnmeye teşvik ederek şimdiki durumu Yunanistan'ın aleyhine tehlikeye düşürecektir. Bu bakımdan, müttefikler tarafından teklif olunan ve tabiatiyle düşmanlığın geri bırakılmasını gerektiren tarz ve usul ulaşılmak İstenen amaç ile bağdaştırılamaz.

*Müttefik devletlerin Yunanistan'a karşı taşıdıkları dostça duygular, bu devletlerin yukarıdaki görüşleri tamamen kabul edecekleri ve kendi amaçlarının gerçekleşmesi için Yunanistan'ın sarf ettiği himmet ve fedakârlıklarda direnerek en tesirli bir vasıtayı kendi emirlerine hazır bulundurduğunu anlıyacakları hakkında bir teminattır.»*29

****

29 Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Orducunun Seferleri, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, Genel Kurmay Ya-
631

Aşağı yukarı iki aylık kısa bir hazırlıktan sonra, Yunanistan, yeni ve gerçekten doğru bir taarruz stratejisiyle, Uşak ve Bursa gruplarını, kuşatıcı bir hareketle, meydan muharebesi sahasında birleştirecek ve kesin sonuç alacaktı, iki defa denenmiş olan, İnönü mevzilerine cepheden taarruz plânı, artık terkedilmişti. Bursa Grubu, İnönü'ne doğru taarruza geçerken, daha kuvvetli olan Uşak grubu, Afyon - Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in gerisine düşecek ve Ankara yolunu kesecekti. Türk ordusunun, teşebbüsü ele almak gücünde bulunmadığını düşünen -ki o tarihte bu düşünce doğrudur- Yunan Genel Kurmayı, tasarladığı strateji ile girişilecek hareketin, kendileri bakımından son derece de eşsiz bir fırsat olduğuna inanıyordu. Plân uygulanabildiği takdirde, Yunan ordusunun geniş kuşatma hareketi, Türk ordusunun ya toptan yok edilmesi, yahut teslim olmasiyle sonuçlanacaktı. Ayrıca, Eskişehir ve Afyon gibi iki demiryolu düğüm noktasının zaptı, Konya ve Ankara bölgelerinin birbiriyle ve diğer bölgelerle olan bağlantısını kesecekti. Bütün bu tasavvurların gerçekleşmesiyle Ankara hükümetinin, barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacağı umuluyordu.

Yunan taarruz plânının, gerçekten tenkide değer hiç bir yönü yoktu. Yağ, un ve şeker bir araya getirilmişti, iş, helva yapıp yemeye kalıyordu. Eğer, helvayı pişirmek mümkün olursa..

Yunanlılar, son kozlarını oynadıklarının farkında oldukları için, bu taarruza olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta Kral olmak üzere başbakan ve harbiye nâzırı, Genel Kurmay temsilcieri Anadolu'ya geçtiler. Yunan hükümeti, adetâ Anadolu'ya taşınmıştı. Kral, beraberindekilerle birlikte, 13 Haziran 1921 günü İzmir'de bir Ehlisalip başkumandanı gibi karşılandı.

Kral Konstantin, askerî dehasına olan güveninden ötürü, Genel Kurmayın da teşvikiyle, ordunun kumandasını eline almak istiyordu. Zaten, Anayasaya göre başkumandanlık yetkisi kirala aittir. Bunu, şimdi fiilî olarak kullanacaktı. Atina'dan İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

«Ordunun başına geçmek için hareket ediyorum. Yüzyıllardanberi Yunanlılığın mücâdele etmekte olduğu o topraklarda, Allanın yardımiyle, zafer-i mukaddesine doğru karşısında durulmaz bir şekilde ilerleyen ırkımızın muharebelerini taçlandıracaktır. Bugün, bu illerdeki hâkimiye

632

timiz, eski zamanlardaki cedlerimiz gibi en yüksek hürriyet, eşitlik ve adalet ideallerinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.»

Bildirideki açık ifâdesine rağmen, Kral'ın başkumandanlığı üzerine almasına hükümet razı olmamıştır. Sefer heyetini İzmir'e götüren harb gemisinde, başbakan Gonaris ve harbiye nazırı Teotokis, Genel Kurmay temsilcileriyle bu konuyu uzun boylu tartışmışlar ve sonunda, kral idaresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idârenin dediği olmuştur. Fakat, başlayacak olan taarruzun sonuna kadar, Kral Anadolu'da bulundu ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmadı.

TÜRK ORDUSUNUN SAVUNMA PLANI

İkinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu, Doğu, Batı, Güney ve Merkez ordularından ibaretti. Doğu ordusu Kâzım Karabekir Paşa, Merkez ordusu Nurettin Paşa.[30] Batı ordusu, iki cephe hâlinde idi: Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilâtı hemen hemen kaldırılmış durumda idi. Güney Cephesi emrinde, Afyon'da XII. Kolordu (Kumandanı Albay Fahrettin Altay) ve bir de Adana cephesinde yeni kurulmuş olan II. Kolordu (Kumanda-ı Albay Selâhattin Âdil) vardı. Ayrıca, İnönü Muharebeleri sırasında, Albay Kâzım Özalp kumandasında olmak zere Kocaeli cephesindeki birliklerden «Mürettep Kolordu»nun kurulması emri verilmişti.[31]

İnönü zaferinden sonra Batı ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney Cephesinin kaldırılması ve Yunan cephesindeki bütün kuvvetlerin Batı cephesi kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir.

Refet Paşanın kumandanlığı, kaçak güreşen bir pehlivanı andırır. Çerkez Ethem'e karşı yapılan harekette bu husus açıkça belli olmuştu. Ayrıca, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa ile yan yana ve işbirliği hâlinde

****

30 - Sivas'taki III. Kolordu kaldırılarak, Pontus harekâtını idare etmek ve iç Anadolu'nun güvenliğini sağlamak üzere merkezi Sivas'ta olmak üzere Merkez ordusu; aldırılan XIII. Kolordu yerine de Güney ordusu (Elcezire Cephesi Kumandanlığı) kurulmuştu.

31 Bu cephede bir çok millî kuvvet (milis) vardı.

633

bulunmaları, cephe için, ordu için, birtakım zaaflar yaratıyordu. Ordu politikası Refet Paşa'nın, kumandanlıktan alınmasını zorunlu kılıyordu. Kendisinden başka alanda faydalanılmak üzere cephe kumandanlığı ile ilişiği kesildi. Böylece, bütün Batı Cephesi birlikleri bir kumanda altında toplanmış oluyordu.

Her birinin savaşçı asker sayısı 3000 3500 e yükseltilmek üzere, mümkün olduğu kadar çok sayıda tümene sahip olmak, kabul edilen muharebe tarzına uygun düşüyordu. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyordu ve düşmanın muhtemel taarruz yönlerinden hepsinde, aynı zamanda kuvvetli bulunmak mümkün olmadığından, elde çok sayıda tümen bulundurmak, manevra imkânı vermekte idi.

İkinci İnönü Muharebesiyle sonuçlanan taarruz beklenirken, düşmanın doğru bir stratejiye başvuracağı hesaplanarak ona göre tertibat alınmıştı. Fakat, Yunan ordusu hata yaptı. Türk Genel Kurmayı, bu defa düşmanın yanlışa düşmeyeceğini göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun haber alma kaynakları da iyi işliyordu. Yunan taarruz plânı, hemen hemen kesinlikle biliniyormuş gibi hazırlık yapıldı. Zaten, askerlik ve harp kuralları da başka bir şekil göstermiyordu.

İnönü yenilgisinin acısını almak ve harp hedeflerine ulaşmak üzere başlıyacağı beklenen Yunan taarruzunu karşılamak için, kısmen yeniden kurulan ve başka cephelerden getirilen ve takviye edilen Türk birlikleri, 20 tümenden fazla idi. 16 piyade, 4 süvari tümeni ile 2 süvari tugayından ibaret olan bu kuvvetin sevk ve idaresi için özel bir teşkilât yapıldı. Kesinlikle bir görüş ileri sürebilmemize yarayacak bilgiler henüz açıklanmadığından, öyle tahmin ediyoruz ki, bazı kumandanların fazla inisiyatif kullanmasından çekinildiği için, klâsik anlamda kolordu teşkilâtı yapılacak yerde, tümenler gruplar hâlinde birleştirilerek Grup Kumandanlıkları kurulmuştur.

Her biri bir kaç tümene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından dikkatle seçilmiştir. Hepsi de albay rütbesinde olan bu kumandanların ve tümen kumandanlarının kimler olduğunu bilmekte fayda vardır. Çünkü bunlar ileride Cumhuriyet ordusunun yüksek kumanda heyetini teşkil edecek askerlerdi.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrinde, Yu-

nan taarruzuna karşı hazırlanan ordunun kumanda heyeti şöyle seçilmiştir:

I. Grup Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar),

III. Grup Kumandanı: Albay Arif (Asılan Ayıcı Arif),

IV. Grup Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Berlin Büyükelçisi olan K. Sami Paşa),

XII. Grup Kumandanı: Albay Halit (Deli Halit Paşa).

Tümen Kumandanları arasında, ileride Cumhuriyet Ordusunun Kolordu ve Ordu Kumandanlıklarını yapacak olan generallerden şunlar vardı: Yarbay Abdurrahman Nafis (Gürman), Albay Ali Hikmet, Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Albay Şükrü Naili (Gökberk), Yarbay Derviş, Yarbay Suphi.

Bütün Batı ordusu kumanda heyeti, ordu kumandanı hariç, albay, yarbay ve binbaşı rütbesinde idi. 20 tümenin kumandanlarından yedisi albay, on İkisi yarbay, biri binbaşıdır. Alay Kumandanlarının rütbe bakımından durumu ise şöyledir: 16 yarbay, 35 binbaşı, 10 yüzbaşı ve 2 teğmen.

Türk tümenleri sayıca çok olduğu hâlde, Yunan tümenleriyle karşılaştırdığımız zaman, ortalama bir ölçü ile 2 Türk tümeninin, 1 Yunan tümeni kuvvetinde olduğunu görürüz. Yukarıda sözü edilen 20 tümenden birinin (Mürettep Tümen), çoğunlukla milis kuvvetlerinden kurulduğunu, ayrıca belirtmek gerekir. Bu tümenin ikişer taburlu iki alayı Milis Alayı idi ve tümen emrinde bir de Milis Süvari Alayı vardı.

Düşman gerilerine, ulaştırma yollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, ikmal kollarına baskınlar yapmak üzere, her biri 1-2 subay kumandasında 30 erden ibaret 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.[32]

İkinci İnönü Muharebesinde, Yunan ordusundan önemli sayıda otomatik tüfek, mermi ve bomba iğtinam edilmişti. Bunlar, Türk ordusu birliklerinin silâh kuvvetini arttırmıştı. Muharebeden sonra, savunma mevzileri, özellikle İnönü mevzileri, daha çok sağlamlaştırılmış ve askerin yetiştirilmesine önem verilmişti.

Askerin talim ve terbiyesi için gösterilen gayrete,

****

32 - Bu müfrezeler, Yunanlıların taarruz hazırlığı safhasında gerçekten etkili akınlar yapmış ve düşmanı tedirgin etmişlerdir. Bak: Prens Andre, Felâkete Doğru, ş. 27.

Cephe Kumandanının bu defa bir yenilik getirmek istediği dikkati çekmektedir. Ordu, şimdiye kadar savunma muharebesine göre hazırlanmış iken, İsmet Paşa, bundan sonra ordunun taarruz yönünde yetiştirilmesini ciddi olarak düşünmüştür. Bu düşünceyi, İstiklâl Harbinin yeni bir safhaya geçmek istidadında olduğuna işaret saymak gerektir. Gerçi, Yunan taarruzu Türk ordusunu çok güç ve tehlikeli bir duruma sokmuştur. Fakat, sorumlu cephe kumandanının taarruza göre hazırlanma fikrine gelmesi, zafere doğru psikolojik bir yaklaşmadır, İsmet Paşa'nın, 6 Temmuz 1921 günlü emriyle, grup kumandanlarına yapmak istediği telkini, bu emirden aşağıya aldığımız cümleler açık bir şekilde göstermektedir.

« ... memleketin savunulmasında, bütün Yunan ordusunun Anadolu içinde yenilmesi ve yok edilmesi için bir tek esas şart vardır denebilir, o şart da, kıtalarımızın taarruz kabiliyet ve kudretinde olmasıdır.»

.....Fakat, bence hepsinden en önemli olan vasıta, asker ve subaylarımızın taarruz bakımından talimidir ki, bunu da kumandanlarımızın sağlaması gerekir.»

.....milletimizin kaderini bizzat omuzlarında taşıyan grup ve tümen kumandanlarından bir aylık bir taarruz eğitimi uygulamalarını rica ederim.»

*«Grup kumandanlarından, esaslı bir taarruz terbiyesinin en az ne kadar süreceği ve nasıl bir program uygulanacağı hakkında toplu bilgi bekliyorum.»*33

Fakat, Yunan ordusu, bir kaç güne kadar harekete geçecek ve Türk ordusunun İsmet Paşa'nın istediği taarruz eğitimini görmesine fırsat kalmıyacaktı. Ancak, düşmanı yanıltıp zaman kazanmak için: Batı cephesinde, Ordu, Bursa ve Afyon yönlerinde taarruza geçeceği kanısını vermeye çalışmış ve bir takım gösteriş hareketlerinde bulunmuştur.

Türk Genel Kurmayı, Yunan ordusunun taarruzu ve taarruz plânı hakkında doğru tahminlerde bulunmuş ve haber alma raporlariyle de sıhhatli bilgiler edinmişti. Savunma plânı ve mevziler buna göre hazırlandı. Yunan stratejisindeki değişikliğe uygun olarak tertiplenen Türk birlikleri, kuzeyden, İnönü mevzilerinden başlıyarak güneye doğru uzanan ve Afyon kuzeyine kıvrılıp bir yarım daire çizen hatta yerleşmişlerdi. Kütahya ve Eskişehir, bu yarım

****

33 - Kurmay Yzb. Fahri Aykut, İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, s. 29-31.
636

dairenin içinde kalıyordu. Mevziler tahkim edilmişti. Düşman taarruzunun durdurulamaması ihtimaline karşı, yarım dâire teşkil eden savunma hattının gerisinde, merkezi Eskişehir olan daha küçük yarım daireler hâlinde, kısmen hazırlanmış ve kısmen keşfi yapılmış üç savunma hattı tesbit olunmuştu.

Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in grubu İnönü, Albay Arif ve Albay Kemalettin Sami Bey'lerin grupları Kütahya ve Albay Halit Bey'in grubu da Afyon bölgesindeki mevzileri savunacaklardı.

MUHAREBE

Yunanlılar kesin sonuç almak istedikleri bu taarruza, 12 piyade tümeni. 1 süvari tugayı ve 1 süvari alayı ile girişmişlerdir. Yunan ordusunun ağırlık merkezi Uşak bölgesinde idi (7 piyade tümeni ve süvariler). Taarruz hareketi, Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921 de başladı. Yalnız, 8 Temmuzda Bursa Grubundan bir kuvvet Kütahya yönünde ileri harekete geçmişti.

Yunanlılar, Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne geldiler. Asıl kuvvetlerimizle, muharebeler ertesi gün (14 Temmuz) başlıyacaktı.

14, 15 ve 16 Temmuz günleri yapılan harekât, muharebenin sonucunu belli etti. Askerlik açısından teferruata girmemek için, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 Temmuz akşamı Genel Kurmaya verdiği raporun önemli kısımlarını aşağıya alıyoruz. Böylece, iki günlük muharebeler hakkında fikir edinmiş olacağız:

«Bu defaki açılmasında, geri hizmetlerini koruma kaygusundan sıyrılmış olarak hareket eden düşmanın, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini muharebeye soktuğu anlaşılıyor.

Düşman plânı, hazırlanmış mevzilerimize çarpmaktan çekinerek, bütün orduyu, Seyitgazi yönünde sol kanadımızı çevirip kesin şekilde yenmektir.

Düşman, Seyitgazi yoluna hâkim olup, karşısında bulunan XII. gruba karşı iki tümen kuvvetiyle elverişli bir durumda bulunmaktadır. Düşmanın hesabı, XII. grubu çekilmek zorunda bırakarak, bütün geri ikmal nallarımızın toplandığı Eskişehir'e, ordumuzun büyük kısmından önce ulaşmaktır.»

İsmet Paşa, bu durumda, muharebenin şiddetli olduğu yerleri takviye etmeye çalışmış ve düşmanın kuşatma

kuvvetlerinin karşısındaki XII. gruba da mevzileri savunma emri vermiştir. Yunan ordusu, yukardaki rapordan da anlaşılacağı üzere, bir yârım daire teşkil eden savunma hattımız karşısında, o da bir yarım daire teşkil ederek, daha çok cephemizin sol kanadına yüklenmekte idi. Böylece, kuvvetlerini, Türk savunma hattını içine alacak tam bir çember yapmak üzere taarruza sürüyordu.

16 Temmuzda, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine, düşman şiddetle taarruza geçti., Kütahya Muharebesi, Türklerin lehinde devam ediyordu. Fakat, sol kanatta Türk savunması kırılmıştı.[34] Bütün ordu büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Öğleden sonra, İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi. 17, 18 ve 19 Temmuzda Türk ordusunun çekilmesi devam etti.

İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri Genel Kurmaya verdiği raporlar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, hemen cepheye hareket ederek 17 Temmuzda Garp Cephesi Karargâhına gelmişti.

20 Temmuzda, Ordu, Eskişehir doğusu - Seyitgazi hattını tutarak savunmaya geçti. Bugün, bütün cephede muharebeler oldu, fakat durum değişmedi.

21 Temmuzda, düşmana karşı taarruza geçildi, özellikle Eskişehir'i geri almak hedefini güden bu taarruz, Eskişehir yönünde başarılı olmuş ise de, kendini toparlayan düşmanın karşı taarruzunu durduramıyan Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk Yüksek Kumanda Heyeti bugün, kesin bir karara varmak gerektiğini anlıyarak, durumu gözden geçirdi. Orduyu kurtarmak için esaslı tedbirler alınmalı idi. Fakat, ikinci İnönü zaferinden sonra Büyük Millet Meclisi ve kamu oyu önünde yüksek perdeden konuşan askerî şeflerin ve hele Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tehlikeye düşebilirdi. Orduya karşı henüz yeni duyulmaya başlayan güven yıkılır ve bütün memlekette bir moral çöküntüsü olabilirdi. O hâlde, ya bu mahzurlar göze alınarak orduyu kurtarma çârelerine başvurulacak veya ordunun kuşatılması tehlikesi bahasına adım adım savunma yapılacaktı. Nitekim, 21 Temmuz muharebelerinde, bir düşman kuvveti cephenin sol kana-

****

34 - Bugünkü muharebelerde 4. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Nâzım Bey şehit oldu. Orduda çok ün yapmış, çok sevilmiş bir subaydı. Şehadeti, büyük üzüntü yarattı. Cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

dını kuşatacak tarzda kuzeye doğru sarkmış ve Kırgız dağını tutmuştu. Gece, bu düşman kuvveti takviye edilir de, ertesi gün (22 Temmuz) taarruzuna devam ederse, ordunun Ankara ile olan irtibatını ve yolunu kesebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Temmuz'da, cephenin sol kanadındaki XII. Grup Kumandanına ve İsmet Paşa'ya verdiği emirde *«...bütün ordunun geri çekilmesi icabedebilir»* dedikten sonra, kumandanların dikkatini, sol kanadı kuşatmak üzere Kırgız dağına ilerleyen düşmanın üzerine çekmiştir.

Ordunun düşmanla arasını açacak şekilde geri çekilmenin zorunluğu iyice anlaşılıyordu. Fakat, büyük toprak kaybederek yapılacak stratejik bir çekilmenin mahzurları da, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece önemli idi. Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ettiği çekilmeyi, Batı Cephesi Kumandanı, 21 Temmuz akşamı verdiği bir emirle gerçekleştirdi. Bu emir, kısa mesafeli bir çekilmeyi bildiriyordu. İsmet Paşa, aynı zamanda Gene! Kurmaya bir rapor yazarak durumu bildirdi. Raporun bir yerinde şöyle diyordu:

«Diğer taraftan ordular arasında, kuvvet bakımından büyük bir dengesizlik de doğmuştur. Herşeyden önce, ordunun yeniden düzene sokulmasını sağlayabilmek için beş, on günlük bir zamana ve bir sahaya, meselâ Sakarya gerisine kadar çekilmesini zarurî sanıyorum.»

İsmet Paşa'nın yerine Genel Kurmay Başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, 21 Temmuz 1921 muharebesinden sonra Batı Cephesi kıtalarının bir müddet için düşmanla muharebeyi kabul etmemesi hakkındaki görüşe katıldığını bildirdikten sonra: *«Uygun kuvvette örtme kıtaları bırakarak, ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması uygundur. Yalnız Yunan ordusu ile beraber bulundukları rivayet edilen Ethem, Tevfik ve benzerlerinin, özellikle Haymana yönünden gerilere doğru sarkması ihtimaline karşı da gerekli tedbirlerin alınmasını rica ederim»* diyordu.[35]

Sakarya gerisine çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşte idi. İsmet Paşa'ya verdiği bir emir

****

35 - Çerkez Ethem ve adamlarından hâlâ endişe duyulduğu anlaşılıyor.

de *«askerliğin icâbını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer çeşit sakıncalara mukavemet ederiz.»*[36]

Cephe Kumandanının, 23 Temmuzda yazdığı emirle Batı Cephesi kuvvetleri 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya gerisine çekildiler. Cephe karargâhı 24 Temmuzda Polatlı'ya nakledildi.

10 Temmuzdan 25 Temmuza kadar aralıksız 15 gün süren ve harp tarihinde *«Kütahya-Eskişehir Muharebesi»* diye adlandırılan muharebeler, bu suretle sona ermiş bulunuyordu. Gerçekte, Yunanlılar taarruzlarına 19 günlük bir ara vermişlerdi. 14 Ağustosta, muharebe, çok daha şiddetli olarak Sakarya'da yeniden başlıyacak ve bir 21 gün daha sürecekti. Yunan Büyük Taarruzu ile Türk İstiklâl Harbi en kritik safhasına girmişti. Bu, iki taraf için de, harbin bir dönüm noktası idi.

21 Temmuz muharebesinden sonra Türk ordusunun çekilmesi, Yunan Kumanda heyetini büyük ümitlere sürüklemiştir. Yunan kabinesi askerî müşaviri General Stratigos, basın mensuplarına, taarruzun başındanberi geçen harekâtı anlatarak sözlerini şöyle bitirmişti:

«Kemalist ordusunun akıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.»

Başkumandan General Papulas da Associadet Press muhabirine verdiği demeçte, Ankara yolunun Yunanlılara açılmış olduğunu bildiriyordu.

Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin sonucunu, zafer sarhoşluğu ile, çok mübalâğalı değerlendirmişlerdir. Gerçi, bu muharebelerde ordu önemli kayıplara uğramış, düşmana bir hayli silâh ve malzemeden başka geniş arazi bırakmıştı. Fakat, Yunan stratejisi başarıya ulaşmamış ve önceden umdukları gibi Türk Ordusu yokedilememiştir. Harpten sonra yazılan Yunan eserlerinde, bu hususta, önemli itiraflara rastlanmaktadır. Bir örnek olmak üzere *«Anadolu Seferi»* adlı kitaptan bir parçayı buraya alıyoruz:

«Haziran ve Temmuz ayları içinde yapılan Kütahya ve Eskişehir askerî hareketlerinde, ordumuz düşmana, yenilgisini itiraf ettirebilecek kesin bir darbe indirmeğe muvaffak olamamıştı.

****

36 - Nutuk, s. 609. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta sözlerine şöyle devam eder. «Filhakika tahmin ettiğim, mânevi mahzurlar derakap görüldü. İlk teessürler Mecliste tezahür etti...» 640

*Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan düşman*38 *Kütahya ve Eskişehir'den çekilen kuvvetleriyle 21 Temmuzda şiddetli bir karşı taarruz bile yaptı ise de, birinci kolordumuz ve süvari tugayı, vaktinde yetiştiğinden, bu karşı taarruz sonuçlanmadan geri çekilmeğe mecbur oldu. Kütahya ve Eskişehir askeri hareketi bu suretle bitmiş ve maalesef bundan beklenen sonuç, yani Türk ordusunun mahv ve tahribi sağlanamamıştır.»*

CEPHE GERİSİ

Muharebe zamanlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde beliren fikirler, esen havalar ve entrikalar büyük önem kazanmaktadır. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde, Meclis, yumuşak, duygulu, müsamahalı ve cömerttir. Fakat, cephede işler ters gitmeğe başlayınca, Meclis'in havası birdenbire sertleşir, muhalifler iyiden iyiye azarlar ve aklı ermeyen iyi niyet sahibi bazı milletvekilleri, etkilenerek muhalefet safına sürüklenirler. Hiç bir mazeret kabul edilmez, kumandanlar gıyaben suçlanırlar, ağır ve kırıcı sözler edilir ve neredeyse idam sehpaları kurulacak gibi olur. İçinde yaşanılan zamanın kısır şartları, bütün zaaflar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü tamamen unutulur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamazlar. Bu yüzden savunmaları zayıf olur. Çekilen çeşitli güçlüklere, bir de Meclis'in çıkardığı pürüzler eklenir. Cephede düşmanı durdurmanın çâreleri aranırken, Meclis'i susturmanın yollarını bulmak gerekir. Üstelik, Meclis'e son derece saygılı davranmak şartiyle..

Yunanlıların 1920 yılı Haziranında yaptıkları taarruzdan sonra, Bursa'nın düşmesi üzerine Meclis, işte böyle bir hava ile sarsılmıştı. Bu defa, aynı krizi daha şiddetli olarak, Kütahya - Eskişehir Muharebesinden sonra yeniden görmekteyiz. Sağduyu hâkim olmadığı takdirde, bu kriz iki şekilde sonuçlanabilirdi, ya Mustafa Kemal Paşa'yı harcayacaklardı, veya O, zor kullanarak Meclisi dağıtmak mecburiyetinde kalacaktı. Her iki ihtimalin de, Milli Mücadele'yi nasıl ters bir yöne sürükleyeceğini kestirmek güç olmasa gerek.

****

38 - Türk ordusunun kayıpları hakkında mütalâa yanlış.

Büyük Millet Meclisini saran bu son kriz, Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi veren kanunla, geçici olarak kapandı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği riske edilmiş oluyordu. Şüphesiz başka çâre de yoktu, işin bu safhasını, Yunan taarruzunun başlangıcından Sakarya Muharebesi'ne kadar geçen zaman içinde, cephe gerisi olaylarını ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nde olup bitenleri, ana çizgileriyle vererek belirtmeye çalışacağız.

***

Yunanlılar İnönü'den ikinci defa çekilirken, yolları üzerindeki kasaba ve köyleri yıkıp yakmışlar, halka zulmetmişler ve mallarını yağma etmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1921 günlü toplantısında Yunan zulmünü görüşüyordu. Halbuki Yunan ordusu bir gün önce daha büyük kuvvetlerle taarruza geçmişti. Meclis, bu taarruzdan henüz haberli değildi. Yunanlıların Türk halkına yaptığı zulümler hakkında yapılan görüşmelerde hırçın bir hava sezilmektedir. Hükümet, bu konuda gerek Yunan hükümeti, gerekse tarafsız devletler nezdinde, bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmuştu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 23 Nisanda Yunan hariciye nezaretine gönderdiği protestoda *«hesap günü geldiğinde vahşi ve mütecaviz ordunuzun sebebiyet verdiği veya vereceği bütün kayıpları tamamiyle istemesini billeceğiz.»* denilmekte idi. Meclis'te bu ve ispanya, Amerika, Fransa ve İtalya parlâmentolarına gönderilmiş diğer protestolar okundu. Fakat milletvekilleri. Yunan zulmünün protestolarla önlenmiyeceğini ısrarla belirtiyorlardı. Söz alan milletvekilleri bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmek istemişlerdir:

«Son ve kesin çâre, orduyu taarruza geçirmektir ve bir an evvel müslümanları kurtarmaktır.»

«Böyle protesto ile vakit geçirilmesin, fiilen ne yapmak lâzım ise yapmak lâzım gelir.»

«Bundan sonra her ne şekilde tecelli ederse etsin, siyaset, kanaatimce bizim süngümüzün İzmir Kordonuna gidip barış kelimesini yazması ile teessüs edecektir.»

«... yoksa protestolarla morotestolarla iş bitmez ve bütün bunların önünü bu suretle almak uzun zamana bağlıdır. Ve zaman kalmamıştır efendiler.»

«Ne protestosu? Yunana verilen bir plân var, verilen bir karar var. Bu plân dâhilinde çalışıyor. Bundan sonra,

yapılacak işler nedir ve ne yapmak lâzım gelir? Efendiler, arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve 300 milyondan fazla müslüman âlemi var. Onlara seslenelim. Bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, belgeler diyelim. Bunu yaptığımız gün, efendiler, 300 milyon müslüman kalkacaktır.»

Bütün bu konuşmalarda ne kadar cesurâne sözler söylenmiş olursa olsun, bir harp bıkkınlığının ve yılgınlığının yarattığı bezginlik açıkça sezilmektedir. Uzayan harp, İkinci İnönü zaferine rağmen yakın bir gelecekte genel bir zafer için henüz bir ümit yaratacak durumda değildi. Milletvekillerinin önemli bir kısmı orduya da pek güvenmiyordu. Kuvayi Milliyeye bel bağlayanlar hâlâ küçümsenmiyecek kadar çoktu. Mustafa Kemal Paşa da tartışma ve dedikodu konusu olarak bazı kimselere fazla bir güven vermemekte idi...

Yunan zulmü hakkında yapılan görüşmeler, icra vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa'nın bir teklifi ile sona ermişti. Bu konuda Meclis Başkanlığına verilen 50 kadar önerge gerekli tedbirleri almak üzere hükümete havale edilerek oturum kapandı.

Meclis bir gün ara ile 11 Temmuz günü toplandı. Milletvekilleri büyük Yunan Taarruzunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Oturum açılır açılmaz bir kaç milletvekilinin teklifi üzerine, ordunun zaferi ve mülk ve milletin selâmeti için Kayseri mebusu Alim Hoca tarafından bir dua okundu. Meclis, gündemine göre günlük işlerini görüşmeyi bitirince, öğleden sonra yapılan ikinci oturumda Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında ilk resmî bilgiyi verdi. Fevzi Paşa, bu kısa konuşmasında itilâf Devletlerinin arabuluculuk teklifinin Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine, 15 gündür bu taarruzun beklendiğini, ordunun gerekli hazırlıklarını yaptığını, Yunanlıların bu defaki hareketlerinde Krallarının da beraber bulunmasından, muharebenin çok inatlı ve şiddetli olacağının anlaşıldığını söylemiş ve muharebeler hakkında teferruata girmemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 16 Temmuz günlü toplantısında asker Milletvekillerinin aşağıdaki takriri okundu :

«Millet ve memleketin girdiği ölüm kalım savaşında bugünkü tarihî safhanın önemini açıklamaya lüzum yoktur. En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün evlâtlarının fiilen, fikren, kalben ilgilendikleri bu büyük savaşta aşağıda imzaları bulunan asker arkadaşlarınız, millî müdafaa vekâletinin göstereceği herhangi bir lüzum üzerine hizmete der-

hal koşmak ve güçlerinin yettiği kadar çalışmak üzere Yüksek Heyetinizden izin verilmesini arz ve rica eyler.»[39]

Takrir ittifakla kabul olunmuştur. Fakat Batı Cephesi Kumandanlığına durum bildirildiği halde, ancak 4 Ağustos günü cephe kumandanlığının bu hususta ki cevabı Meclis'te okunabilmiştir. Cephe Kumandanı, Millî Müdafaa Vekâletine, *«esasen asker olan milletvekillerinin orduda hizmete talip olmalarından dolayı ordu adına şükran ve minnetlerini»* arz ettikten sonra, kendilerine uygun vazifeler verilmesi düşünüldüğünden emre hazır olmalarını bildiriyordu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinin hengâmesi içinde asker milletvekillerine görev verilememişti. Fakat yakında başlıyacak olan Sakarya Muharebesinde, ordu bu milletvekillerinden de yararlanacaktı.

Aynı gün dahiliye vekili Refet Paşa, şehit düşen Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Beyin şehâdetini gayet duygulu bir dille Meclis'e bildirmiş ve Nazım Bey'in rütbesinin albaylığa yükseltilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi ittifakla kabul ettiği gibi, Nazım Bey'in cenaze merasimine de katılmaya karar vermiştir.

Ordunun Sakarya gerisine çekilmekte olduğu günlerde, 23 Temmuz 1921 günü, Fevzi Paşa, Meclis'e muharebeler hakkında ikinci defa ve yine kısa bir açıklamada bulunmuştur. Fevzi Paşa, bu konuşmasında Eskişehir - Kütahya Muharebelerinin kaybını müphem ve yuvarlak lâflarla anlatmaya çalışarak sözlerine şöyle devam etmiştir :

«Bununla birlikte düşmanın muharebenin ilk günlerinde gösterdiği şiddet ve azim kırılmıştır. Bununla beraber biz ümit ediyoruz ki, düşman ilerledikçe bu azim en sonunda tamamiyle gevşiyecek ve ordumuz geriden almakta olduğu kuvvetlerle düşmana üstün bir surette gerçek bir darbe indirecektir. Bu sebepten düşmanın ilerlemesine karşı yapılan söylentilere önem verilmemelidir. Ordu elde kaldıkça,

****

39 - Bu önergeyi imzalıyan asker milletvekilleri şunlardır: Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Selâhattin (Mersin), Rasim (Cebelibereket), Yusuf Ziya (Mersin), ihsan (Cebelibereket), Hulusi (Afyonkarahisar), Kılıç Ali (Gaziantep), Ömer Lütfü (Afyonkarahisar), Tahir (Isparta), Kadri (Diyarbakır), Hüsrev Sami (Eskişehir), Ali Saip (Urfa), Mustafa (Dersim), Hakkı (Ergani), Dr. Mustafa (Kozan), Ali Vasıf (Genç), İsmail (Erzurum), Hacı Şükrü (Diyarbakır), Raraiz (Dersim), H. Hayri (Dersim).

memleketimizdeki imânı tam yürekler orduya yardımcı oldukça, herhalde gelecekte basan bizimdir.»

Fevzi Paşa, muharebe hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra memleketin içten çökertilmesi için bir takım fesat hareketleri yaratılmak istendiğinin anlaşıldığını belirterek, bir süredenberi faaliyetleri durmuş bulunan İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın teklifi üzerine Kastamonu ve Konya'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı gün Edirne milletvekili Şeref Bey'in teklifi üzerine, Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek üzere bir heyet seçilmiştir.

Meclisin 28 Temmuz günlü toplantısında, cepheye gitmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ve milletvekillerinden müteşekkil heyetin telgrafları okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz'da cepheye gittiği halde ordunun Sakarya gerisine tamamen çekilmesinden sonra, 26 Temmuz günü çektiği telgrafta şöyle diyordu :

«Garp Cephesi karargâhına ulaşarak İsmet Paşa Hazretleri ile buluştum. Düşman Eskişehir yakınlarında durmuştur. Askerî durumumuz her bakımdan güven vericidir.»

Milletvekillerinden gelen telgrafta ise, ordunun sarsılmaz imânının devam ettiği, sükûnet ve güven içinde çalıştığı, cephe gerilerinde de durumun aynı şekilde olduğu bildirilmekte idi.

Büyük Millet Meclisi'ne, muharebeler hakkında yapılan açıklamalardan ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın, gerekse Meclis'ten cepheye giden heyetin telgraflarından kolayca anlaşılacağı üzere, Meclis'in maneviyâtı pek sağlam değildir. İstanbul'da yayımlanan ikdam Gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, Yunan taarruzundan önceki günlerde Ankara'ya gelmişti. Taarruz başladığı sırada Meclis'in havasını şöyle bulmuştu:

«Büyük Millet Meclisi'nin davasındaki - telâş demiyorum, korku ve yılgınlık asla değil - düşüncelilik ve endişeliliğe ne mâna vereceğimi bilemiyordum, özellikle mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmının da, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya ve bilfiil, kumanda başına geçmedikçe bu işin içinden çıkılamıyacağına kanaat getirdiklerini anlı-

yordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekte idi.»[40]

Muharebeler geliştikçe Meclis'in havası daha da bozulmuş ve Yakup Kadri Bey'in müşahedeleri kesinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmeden önce uykusuz geçen gecelerini anlattıktan sonra yazar şöyle diyor:

«Meclis, Büyük Millet Meclisi. Lâkin, Eskişehir'in düşüşünden beri orasının bir arenadan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, müzâkere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler cazibe merkezini teşkil ettiği yerde, bir takım menfi etkiler ve hâttâ homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin bir çok mebusları, bir askeri hezimete uğradığımıza kani idi ve bunun mesuliyetini O'nun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.»

****

40 - Y. Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, s. 131-132, Selek Yayınlan, 1958.
646

B. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Sakarya Meydan Muharebesi İstiklâl Harbinin bir dönüm noktasıdır. Yakında başlayacak olan bu muharebenin sonucu, Türk - Yunan Harbinin, dolayısiyle Türk milletinin kaderini tâyin edecekti. Türk ordusunun Kütahya - Eskişehir Muharebelerini kaybetmesi, istiklâl Harbini en tehlikeli noktasına getirmiş bulunuyordu. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Temmuz günü ,ilk üçü gizli olmak üzere dört oturum yapmıştı. Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu bu gizli oturum görüşmelerini şöyle nakletmiştir:

«...Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa Meclis'ten hükümet adına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi Paşa'nın rengi uçmuş, traş olmamış, kimbilir kaç gündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka, elbisesi toz toprak, perişan kıyafetle söze başladı. Mebusların hiçbirinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fevzi Paşa dedi ki: Arkadaşlar tarihi günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insanüstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harb çok kanlı oldu. Ağır zayiata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz kesin zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en uygun yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerlerle hiçbir alâkamız yoktur. Askerî noktadan en emin yerde harbedeceğiz. Hükümetimiz adına Ankara'yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim.

647

Hükümet adına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı Meclis'te top gibi patladı. Zaten sinirler gergin. Kürsüye çıkan çıkana. Birçok celseler kararlaştırıldı. Kürsüye gelen mebusların hemen hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuştular. Açık, gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmıyan, hususî meclislerde bile az konuşan ***Dersim mebusu Diyap Ağa*** *da söz aldı.»*

Diyap Ağa *«Efendiler biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi geldik?»* demişti. Bu sözler, Arıkoğlu'nun belirttiğine göre Meclis'i bir kat daha heyecana getirmiş, sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Meclis'te iki eğilim belirmiş bulunuyordu: Ankara'yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Arıkoğlu, bu noktaya gelen görüşmeleri şöyle naklediyor :

«...Orduyu ne ile besliyeceğiz diye bağıranlar vardı. Fevzi Paşa bütün hatiplerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleplere nasıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorlardı. Dedi ki: Memleket müdafaasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi olmakla bizzat ben sorumluyum. Hiçbir kumandan bundan sorumlu tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.»

*«...Halbuki Meclis'e akseden malumatta, Fevzi Paşa'nın hiçbir kusuru yoktu. Fevzi Paşanın böyle açık, mert ve samimî konuşması üzerine Meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası yarattı. Bu hususta hiç kimse söz alıp kürsüye çıkmadı.»*41

Meclis'in bu gizli oturumunda yapılan görüşmeler aşağıdaki dört kararın alınması ile sonuçlanmıştı :

1. Cephe'ye Meclis'ten bir heyet göndermek,

2. Ankara'nın savunulması için şimdiden gerekli askerî hazırlıkları yapmak,

3. Evrak ve ağırlığını Kayseri'ye nakletmekte hükümete serbesti tanımak,

4. Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek.

Kütahya - Eskişehir muharebelerine ayırdığımız bölümün son kısımlarında da belirttiğimiz üzere Meclis'in 23 Temmuz günü yaptığı açık oturumda. Fevzi Paşa ve milletvekillerince durum daha değişik bir biçimde görüşül-

****

41 - Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961, s. 235 236.

müş ve kısa süren bu oturumda *«Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek, selâmlarını götürmek maksadiyle»* bir heyet seçilmesi kararlaştırılmış ve heyet 24 Temmuz günü seçilerek cepheye hareket etmişti.

Bu heyet üzerinde duruşumuzun sebebi şudur.

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri yenilgisi, kaybedilen topraklar ve şehirler, tehlikenin Ankara'nın yakınlarına kadar gelmiş olması Meclisin sorumlu aramasına yol açmıştı. Diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterilen muhalefetin en çok şiddet bulduğu günler yaşanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı sevmiyenler, otoritesini kırmak ve yıkmak istiyenler kolladıkları fırsatın ayaklarına geldiğini sanmakta idiler. Mustafa Kemal Paşa bugünlerde harcanabilirdi. Durum, muhalifler açısından böyle bir manzara göstermekte idi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile görülecek hiçbir hesabı olmıyanlar, hattâ onu samimiyetle destekliyenler, böyle kritik bir zamanda duruma Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olabileceğine inanmamaktaydılar. İki tarafın niyeti bir noktada birleşiyordu: Olağanüstü tedbirler alınması zorunluğu.

İşte bu olağanüstü tedbirler cepheye gidip dönen heyet tarafından ortaya atılmış ve konu, sonunda Mustafa Kemal Paşanın bütün sorumluluğu yüklenmesi hususunda düğümlenmiştir.

Meclis'in 2 Ağustos 1921 tarihli toplantısının birinci oturumunda, cephede gördüklerini anlatan heyet üyeleri bir takım hamasî sözler söyledikten sonra gizli oturuma geçilmiş ve iki celse yapılmıştır. Gizli oturumlarda durum bütün açıklığı ile ortaya dökülüp tartışıldıktan sonra cepheden dönen heyetin verdiği bir teklif kabul edilerek. Dahiliye, Maliye ve Müdafaai Milliye Vekillerinin de katılması ile bir kanun tasarısı hazırlanması kabul edilmiştir. Komisyonca bir gün içinde incelenip tasarı haline getirilen teklif, Meclis'in 4 Ağustos tarihli toplantısında bir hayli görüşülüp tartışıldıktan sonra, henüz bir sonuca varılmadan on beş imzalı bir önerge üzerine tekrar gizli oturuma geçilmiştir. **Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle Başkumandanlığa getirilmesinin kararlaştırıldığı bu gizli oturum** üzerinde durmadan önce, bu fikri ilham eden kanun teklifine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Cepheden dönen heyetin teklif ettiği kanunun 1. maddesi şöyledir :

«Durum gerektiriyorsa aşağıda gösterilen bölgelere

649

geçici olarak Büyük Millet Meclisince seçilmiş bir genel müfettiş gönderilir.» 42

Tasarının 3. maddesine göre, umumî müfettişlerin vazifeleri, memleketin maddî ve manevî kaynaklarını memleket savunmasının gereklerine göre tahrik etmek ve kullanmaktır. Müfettişi umumîler bulundukları vazifelerde askerî mülkî ve adlî idarenin bütün şubelerini teftişe, halkın hukukunu korumaya ve lüzum gördükleri takdirde diledikleri en yakın istiklâl mahkemelerine vermeye yetkili olacaklardı. Tasarının bir başka maddesine göre de her yerde mülkî, askerî ve adlî bütün memurlar umumî müfettişlerin emirlerini yapmaya mecbur tutulacaklardı.

Harb alanı sayılan bölge ile bu bölgenin gerileri tasarıda 7 mıntakaya ayrılmıştı.

Bu hükümlerden ve görüşmelerden anladığımıza göre, milletvekillerinde aşağıdaki gerçekler üzerinde birleşmeye doğru kuvvetli bir eğilim belirmişti:

1. Harb durumu son derece tehlikeli bir hale gelmiştir.

2. Düşman taarruzunu durdurabilmek için memleketin bütün kaynaklarını harekete getirmek şarttır.

3. Düşmanın yeni taarruzunu karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete getirilmesine normal hükümet teşkilâtının gücü yetmiyecektir. Bunun için Büyük Millet Meclisinin mutlak otoritesinin ve yetkilerinin harb alanına giren bölgelerde işlemesi gereklidir.

Gerçi, yeniden üç istiklâl mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve mahkeme üyeleri seçilmişti. Fakat bu olağanüstü mahkemeler nihayet kazaî bir fonksiyon görmekte idiler. İcra da aynı kuvvet ve süratle işlemeli idi.

Söz konusu tasarının görüşülmesi yarıda bırakılıp gizli oturuma geçilince yukarıda tesbit ettiğimiz esaslar değişmeksizin mecliste yeni bir hava esmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığı kabul etmesi ile sonuçlanan bu gizli celse konuşmalarını şöyle anlatmaktadır :

«...nihayet Mersin Mebusu Selahattin Bey kürsüden benim ismimi telâffuz ederek; ordunun başına geçsin! dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.»

«... Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak müm-

****

42 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 3.
650

kündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, durumun iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı, dâvanın, takip ettiğimiz millî dâvanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre, hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan inançları nedeniyle samimî olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şu idi:

*Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar geri çekilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu durumlarda ben, fiilen ordunun başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de yok olmuş olduğu gibi bir inancın doğması olasılığı vardır. Halbuki henüz yok olmuş durum son tedbir, son çâre ve son kuvvetlerin feda edilmesini gerektirecek mahiyette değildir. Bundan dolayı, kamu oyunda son ümidin saklanması için benim şahsen askerî harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.»*43

Kendisinin de söylediği gibi, Meclis'te büyük çoğunluk, iki ayrı sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini şiddetle istemekte idi. Durumu o kadar vahim görmiyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını tehlikeye atmanın şimdilik lüzumsuz olduğuna inanan milletvekilleri azınlığı teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu riski o sırada göze almaya pek niyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat, görüşmeler uzayıp gittikçe başka çâre olmadığına kanaat getirerek, Başkumandanlığı meclisin bütün yetkilerini kullanmak şartı ile kabul edeceğini belirten bir önerge verdi.[44]

Milletvekillerinin bir kısmı, özellikle muhalefet cephesinde bulunanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ölçüde geniş bir yetki ile Başkumandan olmasına itiraz ettiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe eden bu milletvekilleri, geçici bir süre için dahi olsa Meclisin yetkilerinin kendisine verilmesini tehlikeli buluyor-

****

43 Atatürk, Nutuk — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul. 1952, c. 2, s. 609-610.
44 Bak: Nutuk, c. 2, s. 611.
651

lardı. Halbuki, cepheden dönen heyetin ileri sürdüğü olağanüstü tedbirler ve Meclis'e verdiği kanun teklifi vesilesi ile yapılan görüşmeler, ordunun beklenen düşman taarruzuna karşı hazırlanmasında görev alacak kimsenin veya kimselerin Meclisin yetkileri ile teçhiz edilmesi fikrine, milletvekillerini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı konusunda kesin bir karara varılamamış, fakat hava elverişli bir hale gelmişti. Ertesi gün (5 Ağustos 1921), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ile 9 arkadaşının imzasını taşıyan Başkumandanlık Kanunu teklifi, müstaceliyet kararı ile ve isim tayini ile reye konulmuş ve alkışlar arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.[45]

Yunan ordusu, Kütahya - Eskişehir muharebesinden sonra bulunduğu bölgede yeni taarruz için gerekli hazırlıklarını yapmakta idi. 13 Ağustosta Yunanlılar ileri harekete geçecekler ve 23 Ağustos'ta Sakarya'da Türk cephesine taarruza girişeceklerdi, 23 Ağustosta başlayacak olan Sakarya Muharebesi 22 gün 22 gece aralıksız devam ederek, Türk zaferi ile sonuçlanacaktı. Bu süre içinde Türk milletinin canını dişine taktığını, bütün varını yoğunu orduya verdiğini görmekteyiz. Türk İstiklâl Harbinin bu dönemini böyle bir kitapta birkaç sayfa ile anlatmak hemen hemen imkânsızdır. Bu sebeple ancak bir özet verebileceğiz. Olayları kronolojik sıra ile muharebenin şiddetlendiği günlere kadar olan kısmını, millî hareketin sözcüsü **«Hâkimiyeti Milliye»**[46] gazetesinden takip edeceğiz. Arada, muharebe günlerine ait önemli meseleleri belirtmekle yetineceğiz.

6 Ağustos 1921

«Hâkimiyeti Milliye» Gazetesinin bugünkü nüshasında birinci sayfanın başlığı şöyledir:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandanlığa seçildiler.»

****

45 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 19.

46 - Hâkimiyeti Milliye gazetesi tek yaprak (2 sayfa) çıkmakta idi. İkinci sayfada belli bir köşede Anadolu Ajansı tarafından verilmiş cephe hareketine ait resmî tebliğler yer almakta idi.

Resmi Tebliğ :

«Cephelerde sükûnet var.»

7 Ağustos 1921

Gazetenin manşeti :

«Başkumandanımızın ordu ve millete bildirisi»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yüklendiği sorumluluğu müdrik olarak işe nasıl azim ve imânla sarıldığını, herşeyden önce millete ve orduya heyecan aşılamak istediğini gösteren bu beyannameyi aşağıya aynen alıyoruz :

«Orduya ve Millete»

Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf bir zamanımızda, bütün memleketi çiğnemek ve bütün halkı perişan etmek için üzerimize hücum eden düşmana karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. Çeşitli ve birçok cephelerde eşsiz fedakârlıklarla millet hukukunu müdafaa eden ve en önde Yunanistan'ın istilâ ordularını İki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve imân ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız garp cephemizdeki ordumuza karşı kralları başlarında olduğu halde tekmil Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek vasıflarını en mühim muharebe meydanlarında tanıdığım ordumuzun tedbirli ve yüksek kumanda heyeti ile fedakâr subaylarına ve kahraman erlerine, cedlerimizden miras kalan seçkin özellikler ile kendini gösteren bütün millet fertlerine hitap ediyorum:

Millet kaderine el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarısını sağlıyacak bütün tedbirleri almak üzere tam yetki ile donatarak Meclis Başkanlığından başka bütün ordular Başkumandanlığına memur eyledi.

Sizlere bu bildiriyi yazdığım dakikadan itibaren Allattın yardımına dayanarak ve öğünerek, bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum.

Bana bu vazifeyi vermiş olan Meclis ve o Meclis'te temsil edilen kesin millet İradesi, hareket tarzımın temelini teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değiştirilmesine imkân olmıyan bu keski irade mutlaka düşman ordusunu yok eylemek ve bütün Yunanistan'ın silâhlı kuvvetlerini içine alan

653

bu orduyu Anayurdumuzun harimi ismetinde (mukaddes ocağında) boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşmaktır.

Memleket ve Milletin maddi mânevi bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha ediimiyecek, ne yer ve zamanla ve ne de vatan mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer düşüncelerle kayıtlı olmıyarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken herşey yapılacaktır. Yardım Allahtandır.

Bu bildirinin tâ erlere kadar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve halka duyurulmasını rica ederim.»

9 Ağustos 1921

Bugün ilk defa halktan fedakârlık istenmekte idi. Hakimiyeti Milliye gazetesinin 1. sayfasında **«Hamiyetli Halkımıza»** başlığını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiri *«Ordunun iaşe ve giyimi için teşekkül eden Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder»* cümlesi ile başlıyordu. Bildirinin 1. ve 2. maddelerinde, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile, çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarıyacak bütün maddeler sayılıyor ve 3. maddede, halkın ve tüccarların, bunlardan ellerinde ne miktar bulunduğunu bir beyanname ile komisyona bildirmeleri tebliğ olunuyordu. **«Tekâlifi Milliye Komisyonu Reisi İhsan»**[47] imzasını taşıyan bildiri şu satırlarla sona ermekte idi:

«... Beyanname vermiyenlerin mallarının alınacağı ve kendilerinin vatan hainliği suçu ile cezalandırılacağı beyan olunur.»

10 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, bugünkü nüshasında ikinci sayfasında **«Harb silâhlarını teslim ediniz»** başlığı ile yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, teslimi istenilen silâh ve cephanenin cinsleri sayılmakta ve gerektiğinde her yerde silâh araması yapılacağı şiddetli bir dille bildirilmekte idi.

Bu, bildirinin hemen altında **«1 numaralı Millî Yükümlülükler Emri»** başlığı ile başka bir bildiri yer almaktadır.

****

47 - Topçu İhsan adı ile tanınan eski ittihatçı subaylardan, Milletvekili ve İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey.

Bundan sonra yayınlanacak Tekâlifi Milliye emirlerini nakletmiyeceğimiz den, örnek olmak üzere 1 numaralı emri aşağıya alıyoruz:

«5.6.1921 tarih ve 908 numaralı Heyeti Vekile kararının 2. maddesi gereğince bazı satınalmalar için en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük maliye ve askeriye memurları ile meclisi idare ve Belediye, Ticaret odasından (mevcut olan yerlerde) ikişer üyeden meydana gelen bir komisyon kurulması emir buyuruluyordu. Bu komisyonlar derhal her kaza merkezinde teşekkül edecek ve ilâveten kazalar Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti ve idarelerinden 2 üye de mezkûr komisyona üye sıfatiyle dahil olacaklardır. Bu komisyonların ismi Milli Yükümlülük Komisyonlarıdır.

1 — Komisyonlar 11.8.1921 den itibaren daimî toplantı halinde bulunacak ve komisyon üyeleri hiçbir ücret almıyacaklardır.

Her komisyon 2 ay müddetle askerî hizmetten tecil edilmek üzere ikişer kâtip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir.»

Bu Tekâlifi Milliye Emrinin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri, komisyonların nasıl çalışacaklarını ve toplanacak malların hangi cephelere gönderileceğini gösteriyordu. 5. maddesi ise, komisyon üyelerinden ihmal ve tekâsül gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacaklarını belirtmekte idi.

Tekâlifi Milliye emirleri hemen daima gazetenin 2. sayfasında belli bir yerde yayınlanmıştır. Bu emirlerin yayınlandığı yerin bitişiğindeki sütun, İstiklâl Mahkemeleri kararlarına ve infazlara ayrılmıştı. Bu sütunda genellikle şu gibi haber başlıklarına rastlanmakta idi:

«idam», «Kurşuna dizildiler», «Dün asılanlar», «Amasya'da bir idam.»

Yine aynı sütunda, orduya yapılan bağışlara ve yardımlara ait haberlere de bilhassa yer verilmekte idi.

11. Ağustos 1921

Bugün Başkumandanlık bildirilerinin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz, ilk bildiri **«Büyük Ordumuzun Teçhizi için»** başlığını taşımakta idi. Bu bildirileri birer birer yazmamak için halktan neler istendiğini belirtmekle yetineceğiz.

Her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık.

655

Parası sonra ödenmek üzere tüccar ve halkın elinde bulunan giyim kuşama ait bütün maddeler.

Yiyecek maddelerinin yüzde kırkı (parası sonra ödenmek üzere). Halkın elinde bulunan ulaştırma araçlarının, yük ve koşum hayvanlarının yüzde yirmisi.

19 Ağustos 1921

Yunan ordusu bulunduğu bölgeden Sakarya'ya doğru 13 Ağustos'ta harekete geçmiş bulunuyordu. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bugünkü nüshasının birinci sayfasında, cephe karargâhının 16, 17 ve 18 Ağustos tarihli tebliğlerine dayanarak düşmanın ilerlemekte olduğuna dair kısa bir haber yayınlanmıştır. Gazetenin 2. sayfasındaki resmî tebliğ ise şöyledir:

«Düşman kıtaları sağ kanadımıza temas etmişlerdir. Afyon bölgesinde kayda değer bir şey yoktur. Karadenizde düşman Gerzeyi bombardıman etmiş ve bir kadın ile üç çocuk şehit olmuştur.»

20 Ağustos 1921

Bugün önemli bir haber ve resmî tebliğ yok.

21 Ağustos 1921

Resmî tebliğ :

«Batı cephesinde cephe boyunca, özellikle sol kanat ilerisinde düşmanın yürüyüş kollarının çeşitli hareketleri görülmüştür.

Afyon bölgesinde Bolvadin ve Çay hattına ilerliyen düşman kuvveti bu hatta durdurulmuştur. Düşman gerilerinde Dumlupınar'a ilerliyen kıtalarımız, telgraf hatlarını ve demiryollarını tahrip ve iki köprüyü uçurmuş ve düşmanın ulaşımını durdurmuştur.»

22 Ağustos 1921

Resmî tebliğ:

«Batı cephesinde sağ kanat ve merkezde önemli bir şey yoktur. Sol kanatta düşmanın keşif faaliyetleri ateşimizle geri atılmıştır.».

23 Ağustos 1921

Gazetenin birinci sayfasında **«Büyük muharebeler henüz başlamadı»** başlıklı kısa bir haber yer almaktaydı. İkinci sayfadaki resmî tebliğ de önemli bir şey söylemiyordu:

656

«Batı cephesinde, cephede keşif kolu faaliyeti olmuş ve düşmanın cephe gerisindeki köyleri yaktığı görülmüştür.»

24 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bir gün önce (23 Ağustos) başlamış bulunuyordu. Fakat bugünkü Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 1. sayfasında yer alan harb ile ilgili haber *«Dün bütün cephelerde sükûnet vardı»* başlığını taşımaktadır. Buna karşılık, 2. sayfadaki resmî tebliğden muharebelerin başladığı sezilmektedir. Tebliğ şöyledir:

«Batı cephesinde sol kanadımıza düşmanın taarruz hareketleri gelişmektedir. Bir kısım kuvvetimiz Aziziye'de iki tabur muhafazasında bulunan bir düşman kafilesine yaptığı baskın ile düşmana 7 si subay olmak üzere 100 den fazla ölü verdirmiş ve bir çok silâh, cephane ve erzak elde etmiştir.»

25 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, Sakarya Muharebelerinin başladığını nihayet bugün *«Sakarya güneylerinde muharebe başladı»* başlığı ile vermiştir. Gerçekten Yunan taarruzunun asıl Türk mevzilerine çattığı ve Meydan Muharebesinin ciddî olarak bütün cephede başladığı gün, *24* Ağustos günüdür. Bugünün muharebelerini bildiren resmî tebliğde şöyle denilmekteydi :

«Batı cephesinde dün (23 Ağustos kastediliyor) sol kanadımızda ileri mevzi çarpışmaları olmuş ve bugün (24 Ağustos kastediliyor) düşman, taarruzuna devam etmemiştir.»[48]

26 Ağustos 1921

Gazetenin 1. sayfası geniş ölçüde muharebeye ait haberlerle doludur. Manşette şöyle denilmektedir:

«Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve ordumuz büyük bir kahramanlık göstermektedir.»

Yine birinci sayfada, aşağıdaki haber başlığına rastlanmaktadır :

«Düşmanın önemli kuvvetler ile Beylik köprüden taarruzundan sonra muharebe bütün cephelere yayılmıştır.»

Gerçekten 25 Ağustos günü, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunanlıların genel taarruzu ve Türklerin karşı taarruzları ile geçmiştir.

****

48 «Etmemiştir» değil, «etmiştir» olması gerekir. Bir tertip hatası yüzünden gazetede böyle çıktığını sanıyoruz.

Bugünün muharebeleri hakkında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya verdiği şu kısa rapor durumu özetlemektedir:

*«Bugünkü muharebeleri Alancık kuzey sırtlarında takip ettim. Türbe Tepeye yapılan taarruzumuz muntazam cereyan etmiştir. II. ve daha sonra III. Grub Kumandanları ile temas ettim. Onlar da durumu iyi görmektedirler. I. Grubun karşısındaki vaziyet emindir. Bugünkü muharebenin tamamiyle lehimize olduğu ve bundan sonrakilere de emniyetle bakılacağı kanaatindeyim. Yalnız bu uygun durumu devam ettirebilmek için cephane ve asker takviyesi işlerinin alâkalı makamlarca yakından takip edilmesi şarttır.»*49

Hâkmiyeti Milliye Gazetesinin 24 Ağustos günlü nüshası yukarıda da belirttiğimiz üzere baştan aşağı muharebe haberleri ile dolu idi. Gazetenin 2. sayfasında *«Son havadislerin* başlıkları şöyledir:

«Süvarilerimizin pek önemli başarıları»

«Tarihin en parlak levhaları»

Resmî tebliğde ise, bütün cephede muharebeler olduğu, muharebelerin aralıksız 24 saat devam ettiği ve sonuçta mevzilerimizin elimizde kaldığı, düşmandan bir miktar esir ve 2 otomobil ile 200'den fazla deve ve mekkâre iğtinam edildiği belirtilmekte idi.

Muharebeler, 26 ve 27 Ağustos günlerinde de Türk Ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçmiştir. Yine kronolojik sıraya göre, fakat resmî tebliğlere bağlı kalmaksızın günü gününe olayları takibe devam edelim:

27 Ağustos 1921

Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Türk ordusu yüksek kumanda heyetinin, savunma gücünü kamçılıyarak tedbirler aldığı görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bu maksatla aşağıdaki emri vermiştir:

«1. Bugün 27 Ağustos muharebesi bütün cephede emniyet verici bir şekilde cereyan etmiştir.

2. Bütün gruplar şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar müdafaa edeceklerdir. Bundan evvel düşmanın öte

****

49 - Genelkurmay Harb Cerideleri Vesikalarından (Bak: Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar. I. Kısım - 69 sayılı askerî mecmua eki. İstanbul: 1946, s. 38).
658

de beride kazandığı tektük bölgesel başarılar fırtınalı ve karanlık gecelerde vazifelerimiz arasındaki anlaşamamazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi kuvvetine dayanarak henüz ciddi bir başarı kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sükûnet ve metanetle mevzilerimizi savunmak düşmanı pek yakında kesin yenilgiye uğratacağımıza şüphe edilmemelidir.

3. Bugün; gün battıktan sonra cephede sükûnet başlamışsa da, dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarım beklemeli ve bütün kıtalar buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları mutlaka süngü hücumu ile püskürtülecektir.»

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da şu emri vermiştir :

«Bugün 27 Ağustos; görülen düşman hareketlerinden akşama kadar cephemize sokularak dünkü gibi akşam ve geceleyin mevzilerimize hücum edeceği anlaşılmaktadır. Kıtalarımızın da buna göre hazırlanarak düşman piyade hücumlarına ateşle karşı koymakla beraber süngü hücumu yapılmak üzere gerilerde uygun kuvvette kıtalar bulundurulması lâzımdır. Düşmanın bugünkü taarruzu dur-durulursa kesin neticeyi kazanacağız.»

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da cephe emrinde şöyle diyordu:[50]

«27 Ağustosta kesin neticenin tarafımızdan alınması beklenir. Ordu bulunduğu mevzileri kesin olarak müdafaa edecektir.»

28 Ağustos 1921

Bugün de bütün cephede şiddetli muharebeler ve mevzii boğuşmalar olmuştur. Türk ordusu, Başkumandanından erine kadar büyük bir azimle direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktadır, iki taraf da ağır zayiata uğramaktadır. Türk ordusunun özellikle subay zayiatı büyüktür. Buna örnek olmak üzere bir tümen kumandanının, grup kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) beye 28 Ağustos günü verdiği bir muharebe raporunu aşağıya aynen alıyoruz :

«. Tümene verilen savunma cephesi geniştir. Bu gece tümen cephesini merkezde muhafız taburu, sağda 23.

****

50 Korgeneral Baki Vandemir'in anıları kitabı, s. 43.
659

tümenden bir alay, solda Osman Ağa[51] Milisleri olmak üzere tesbit ettim. Tümenin diğer kıtaları dün ikmal askerleri almıştır. Cephenin bir düşman taarruzuna karşı tesbiti için en muntazam bir kıt'anın varlığına ihtiyaç vardır.

2. Subay zayiati fazladır. Hücum taburunun yalnız 2 subayı kalmıştır. 42. alayda kumandanlık vekâleti bir yedek teğmenin elindedir. Zayiat noksanının hızla kapatılmasına çalışılmasını rica ederim.

3. ... tümen cephanesizdir.»[52]

29 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ile bugün de devam etmiştir. Yalnız Yunan ordusunun takati azalmak üzeredir. Yunan Kolordu kumandanlarından General Prens Andrea'nın hatıralarında belirttiği üzere, Yunanlılar, 24-29 Ağustos günlerinde bütün kuvvetlerini birinci hattâ sokarak geceli ve gündüzlü muharebelerle ve bol cephane sarfederek ancak 15 kilometre ilerleyebilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bugünkü emirlerinde de *«Ordu tuttuğu mevzileri kesin surette müdafaa ve muhafaza edecektir.»* diyordu.

30 Ağustos 1921

Bugün de Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçti.

31 Ağustos 1921

Yunan Kolordu Kumandanlarından General Kondilis'in itiraf ettiği üzere, 31 Ağustos, Yunan Ordusunun ağır zayiat günüdür. Türk savunması bugüne kadar hiçbir zaaf göstermemiştir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bugünkü, 31 sayılı emrinde günlerden beri tekrarlanan formülü bir kere daha yazmaktadır:

«31 Ağustosta ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevkileri kesin olarak müdafaa ve muhafaza edecektir.»

Sağ ve sol kanadındaki tümenlerin geri çekilmeleri karşısında grubunu geri çekerek cepheyi düzeltmek teklifinde bulunan II. Grup Kumandanı Albay Selâhattin Adil beye İsmet Paşa şu cevabı vermişti :

****

51 - Topal Osman.

52 - Orgeneral İzzettin Çalışlar, İstiklâl Hatıratı, 4. Kısım, Sakarya Meydan Muharebesinde I. Grub — 27 sayılı Askeri Mecmua eki. İstanbul: 1932, s. 39.

Düşman ile temastan önce çekilmekten bahsedilmez. Komşu kıtalara yardımı düşünün!»

Bugün, Yunanlılar, Çal Dağı'ndaki Türk cephesinde bir gedik açtıkları halde, taarruz güçlerini kaybettiklerini iyiden iyiye anlaşmışlardı. Yunan Kolordu Kumandanlarının hatıralarından anlıyoruz ki, Yunan ordusu imkânsızlıktan, açlıktan, mütemadi taarruzların verdiği ağır zayiattan sonra artık, bugünden (31 Ağustos 1921) itibaren plânlı ve hâkim taarruzlar değil, taarruz yapmış olmak için taarruz ediyordu. Yunan Genelkurmay ikinci başkanı Albay Sarıyanis'in' dediği gibi *«Yunanlılar oyunu kaybetmişlerdir.»*

Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın Sakarya Meydan Muharebesinin gösterdiği duruma koyduğu teşhis ise, 31 Ağustos günü Millî Müdafaa Vekili Albay Refet (Bele) Beye yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır:

«Anadolu müdafaası 1-2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı yıpranma seferi haline girmiş sayılabilir. Bu halde başarı daima ikmal kabiliyetine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş ölçüde düşünmeye mecburuz.

... inatlı ve devamlı muharebeler batı âleminin bizi yenemiyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanmak kudretinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bizim için en büyük bir kuvvet ve dayanıklılık işareti sayılmalıdır.» 53

1 Eylül 1921

Türk ordusu bakımından bugün muharebenin en kritik günlerinden biridir. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme kaydetmiştir. Türk Başkumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini de bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe, taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir, özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muhabereler yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu üç alay kumandanı 5 tabur kumandanı, 900 er ve 82 subay kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresinde kalmıştır. Çal Dağı bölgesinde ise çok buhranlı anlar yaşanmış, büyük cephane sıkıntısına maruz kalınmıştır.

****

53 - Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya kadar, Birinci Kısım, s. 58.

Alınan esirlerden öğrenildiğine göre, Yunanlılar da bitkin bir vaziyette idiler. Kayıpları çok fazla idi. Bölük mevcutları 39 ere inmişti. Açlık sıkıntısı çekmekte idiler. Muharebeye karşı bıkkınlık duyulmaya başlanmıştı.

2 Eylül 1921

Türk cephesinin bir kilit noktası sayılan Çal Dağı bugün Yunanlılar tarafından zaptedilmiş, cephenin diğer noktalarında da Yunan taarruzu devam etmiştir.

Muharebe kurallarına göre Çal Dağının düşman eline geçmesi muharebenin Türk ordusu aleyhine döndüğünü göstermektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu olayı şöyle değerlendirmiştir:

«Daima cephelerini koruyan aklını ve dirayetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebedir.»[54]

Yunan taarruzunun gelişmekte olmasına rağmen Yunan ordusunun bitkinliğini yukarıda belirtmiştik. Bu durumu şimdi Yunan Kolordu Kumandanlarından Kondilis ve Prens Andrea'nın hatıralarından alacağımız parçalarla tesbite çalışalım.

General Kondilis «Anadolu Seferi» adlı hatıralarının 519. sayfasında 2 Eylül gününü anlatırken şöyle der:

«Bugüne kadar cephemizde devam eden. muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini körletiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddetle devam edeceği anlaşılıyordu.»

General Prens Andrea ise «Felâkete Doğru» adlı eserinin 129. sayfasında 2 Eylül'ü şöyle anlatır :

«Son dört gün zarfında ekmek İstihkakının yalnız 1/4'ü ve pek az cephane gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş temin edilemediğinden güçlükle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayiat meydana geldiği, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan söylentiler yüzünden pek çok en

****

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 558.
662

dişe edilmekte idi. Bu söylenti ve hikâyeler erlerin mecburî olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor ve düşüncesizce yapılan caniyane propagandalar büsbütün alevleniyordu.

Gerçek şudur ki, biz artık genel bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkumandanı, yalnız düşmanın kudret ve kuvvetini dikkate alarak harekete başlamış ve orduyu içine sürükledikleri memleketin ve arazinin tabiatını veyahut kıtaları ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesap etmemiştik. Daha şimdiden zayiat pek ciddî, kıtaların hareket kabiliyetleri nakliyat güçlüklerinden pek azalmış, erlerin morali öncekinden pek farklı, düşmanın aksine olarak karar, cesaret, hareket kabiliyeti vasıflarına sahip olduğunu göstermiştir.

Zaafımız o dereceydi ki Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel de düşman tarafından ciddî bir surette hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık.» .

3 ve 4 Eylül 1921

Yunan Ordusu yukarıda belirttiğimiz gibi güçsüz duruma düştüğünden ve yüksek sevk ve idare zaafından dolayı 2 Eylüldeki başarılarından faydalanamamıştır. Bu sebeple 3 ve 4 Eylül günlerinde Yunan Harekâtının durduğunu görmekteyiz.

5 Eylül 1921

Yunanlılar genel bir taarruza geçmişler ve mevziî bazı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Bugüne kadar Batı Cephesi Kumandanlığınca verilen emirlerde birliklerin bulundukları mevzileri sonuna kadar savunmaları sık sık tekrarlanan formüldü. Artık muharebenin seyri Türk Ordusu lehine döndüğünden emirlerde yeni bir formülün ileri sürüldüğü görülmektedir. Batı Cephesi Kumandanı 5 Eylül'de yazdığı bir emirde *«ordu bulunduğu mevzileri kat'î surette müdafaa edecektir»* formülünü tekrarladıktan sonra yeni formülü şöyle ifade etmiştir:

*«Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzlarla geri alınacaktır.»*55

6 Eylül 1921

Yunan ordusu bugün de hareketsiz kalmıştır. Kuşkulu v3 ürkek halinden anlaşıldığına göre bir Türk taarruzu bek

****

55 Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 68.
663

lemektedir. Artık muharebenin kaderi iyiden iyiye belli olmuştur. Türk ordusunun morali yüksektir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, bugünkü tarihle Grup Kumandanlıklarına yazdığı bir tebliğin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

«İstanbul'dan bugün gelen bir raporda düşmanın 30.000 zayiat verdiği ve bundan başka Yunan ordusu içinde Malarya hastalığının hüküm sürmekte olduğu ve geri çekilmekte olduğu bildirilmektedir. 1-2 gün evvel yine İstanbul'dan gelen bilgiden ordumuzun iyi savunduğu ve neticenin lehimize olacağı İngiliz ricali tarafından ifade edildiği bildirilmektedir. Bundan başka Fransız hükümeti evvelce Ankara'ya gelmiş olan Franklin - Bouillon'u kat'î talimat ve yeter yetki ile Ankara'ya gelmek üzere yola çıkarmıştır.»[56]

7 Eylül 1921

Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, tanzim, tahkim ve keşif günü olmuştur.[57]

Türk Yüksek Kumanda Heyeti, bugün, Sakarya Meydan Muharebesini zaferle bitirecek önemli bir karara varmıştır. Bu kararın nasıl alındığını Kurmay Başkanı Albay Asım (Emekli General Gündüz) den ve Sakarya'da cephenin sağ kanadını tutan mürettep kolordu kumandanı Albay Kâzım (Emekli General Kâzım Özalp) den dinledik. Her iki generalin anlattıklarını özet olarak nakledeceğiz.

Asım Paşa şöyle anlattı :

«Karargâhta bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki:

— Düşmanın gücü kalmadı, yiyecek ekmek bulamıyor. Şimdi en zayıf zamanında.

Asım Bey; cephenin sol kanadından üç tümen alıp bu gece cebri yürüyüş ile sağ kanada götürürsen, oradan düşmanın sol! kanadına bir taarruz yapar ve işini bitiririz.

Ben başüstüne yaparız dedim ve gerekeni yaptım. Sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa da beraber olmak üzere hep birlikte taarruzun yapılacağı sağ kanada gittik ve Başkumandanın dediği oldu.»[58]

Kâzım Paşa da sağ kanattan düşmana taarruz yapılması kararına nasıl varıldığını bize şöyle nakletti::

****

56 - Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anılan hâtırası, s. 56.
57 - Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 69.
58 - 10 Haziran 1964 günü Bahriye'de, evinde, Emekli Orgeneral Asım Gündüz ile yaptığımız konuşmanın notlarından.
664

*«Bir gün Fevzi Paşa benim karargâha geldi. Cephedeki durumu kendisine anlatırken muharebenin tavsadığını, düşmanda gördüğüm hareketsizliği belirttim. Karşımdaki düşman zayıf, buradan bir şey yapabiliriz dedim. Fevzi Paşa bu sözlerime hak vererek hemen Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya bir teklifte bulundu ve bu kanada bir kaç tümen kaydırarak taarruza geçelim dedi. Sonra bu tümenler bölgeme getirildi, benim emrime verildi ve Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların da nezaret ettiği taarruzu idare ettim.»*59

Korgeneral Baki Vandemir'in *«Sakaryadan Mudanya'ya kadar»* adlı kitabının birinci kısmında ise, bu kararın Fevzi Paçanın aşağıdaki teklifi üzerine alındığı yazılıdır:

«Düşmanın, Mürettep kolordu ve IV. Grup karşısında çekilme belirtileri var. İhtiyattaki 15. ve 20. fıkralarımızı gece yürüyüşü ile Mürettep kolordu bölgesine sevk etmeliyiz. En çok obüs toplarımızla kâfi topçu cephanesi yığarak, 4 tümen ile doğudan ve kuzeyden Dua Tepeye taarruz yapılmalıdır.»

8 Eylül 1921

Muharebe faaliyeti olmamıştır. Fakat Türk Ordusu yukarıda sözünü ettiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiştir. Yunan ordusu Başkumandanı Papulas'ın morali son derece bozuktur. Alelacele mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü duruma düşeceğini düşünen General Papulas, Bursa' da Harbiye Nazırı Teotokis'e aşağıdaki raporu göndermiştir :

«5154 numaralı raporumun devamı olmak üzere şu hususu arz ederim ki, taraflar arasındaki kuvvetlerin eşitliği sebebi ile muharebe, bir siper muharebesi şeklini almaya yönelmiştir. Böyle bir muharebe, kendi zayıf noktalarını sürekli olarak düzeltme ve arazisini tahkim ve takviye etmekte olan düşmanın faydasına olacaktır. Harekâtın devamı tehlikeli görülmektedir. Ordu yapabileceğini yapmıştır. Ankara'nın işgalinden maksat, yalnız düşman demiryollarının tahribi idi. Bu hususu, bugün burada Eskişehir'e kadar, daha küçük ölçüde olarak yaparız. Bulunduğumuz mevkide kalmak keyfiyeti, hükümetin görüşmeler sırasında mevkiini belki takviye edebilir. Lâkin bir şartla ki,

****

59 - 21 Ocak 1965 günü Suadiye'de, evinde, Emekli Orgeneral Kâzım Özalp ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

*görüşmeler pek uzamasın. Aksi halde askerlerimizin direnme sınırını aşmış olur. Bugüne kadar elde edilen başarılara dayanarak çabuk bir ateşkes sağlanması gerek manevi tesiri, gerek ordunun askerî tedbirleri almak üzere hükümetin bu hususta ki fikrinin bildirilmesini rica ederim.»*61

9 Eylül 1921

Türk Ordusu, sağ kanattan yapacağı taarruzun hazırlıkları ile meşgul olmuştur.

10 Eylül 1921

Türk Ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz karşısında korktuğu akıbete uğrayan Yunan Başkumandanı General Papulas, Harbiye Nazırından beklediği cevabı ancak bugün alabilmişti. Fakat, iş işten geçmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı telgrafında şöyle demekte idi:

«İşgalimiz altında bulundurmak mecburiyetinde olduğumuz hat, barış görüşmeleri sırasında ilhakını isteyeceğimiz hattan mümkün olduğu kadar ileride bulunmak gerekir. Gerek 4 Eylül 1921 tarihli raporumuzda, gerekse düşman kuvvetleri hakkında göndermiş olduğunuz telgrafta belirttiğiniz bu tedbirler, kabul edilebilir olmakla beraber bütün siyasî düşüncelerden sıyrılarak, özellikle ordunun menfaatlerini düşünerek icraat ve kararlarınızda yalnız bu hususu düşünmenizi tavsiye ederim.»

11 Eylül 1921

Dün başlıyan Türk taarruzu bütün cephe boyunca, bugün de devam etmiştir. Asıl sonuç alınacak hareket, sağ kanatta mürettep kolordunun Dua Tepeye doğru yaptığı taarruzdur.

12 Eylül 1921

Yunan ordusu, sol kanadında uğradığı taarruzun tesiri ile sağ kanattaki kuvvetlerini kurtarmak için çekilmeye başlamıştır.

13 Eylül 1921

Sakarya'nın doğusunda bugün tek bir Yunan eri kalmamıştır. Bütün cephe boyunca, Yunan ordusu, geldikleri yönlerde ve karmakarışık bir şekilde çekilmeye devam etmektedir. Kolordu Kumandanı General Prens Andrea, hatıralarında, Yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişini şöyle anlatır:

«Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolorduların birlikleri, ağırlıklarına ve birbirlerine karışmıştı. Esasen yok

****

61 Papulas'ın Hâtıratı, s. 18.

denilecek kadar az karayollarını, kıtalar, kollar kaybetmişler, yığınlar halinde düzensiz, her çeşitten, her kıtadan karışık kümeler yoğun bulutlar ve birer kâbus içinde şaşkın gidiyorlar. Bunların arasında kendimi buldum. Korkunç darma dağınıklık ve tam bilgisizlik içinde gelişigüzel gidiyorduk.

Umumî karışıklık sonucu olarak, 1. Kolordudan bile Kavuncu'ya geçerek gece serseri dolaşan 12. tümene mensup birliklerin, 9. Tümene mensup birlikler ile birlikte Sakarya batısında Demirci köyüne girdiklerini gördüm. Bu tümeni zorlukla topluyarak Saçıklar köyüne gönderdim. Gecenin karanlığı içerisinde, Sakarya batısında hiçbir kıta kendisine gösterilen mevzileri tutamamıştı.

Çok şükür ki, Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına yalnız topçu değil ,ufak bir kaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı, hareketimiz panik olmasaydı bile, kaçışa dönmüş ve mağlubiyet kesin ve tamam olmuş olurdu. Eğer düşman gece bizi bir kaç avcı ile takip etmiş olsaydı dahi çekilmemiz kolaysa bir kaçış haline gelirdi. Ne kadar yorgun olursa olsunlar, Yunan ordusunun tam mânası ile dağılmasını mucip olacak olan bu durumdan istifade etmeye gayret etmemesi, düşman için imkânsızdır.»[62]

****

Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oluyordu. Prens Andea'nın yukarıda çizdiği tabloyu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, daha önce hayalinde canlandırmış ve Yunan ordusunun Sakarya'da boğulacağını ve batıya geçemiyeceğini ummuştu. Grup Kumandanlarından İzzettin Çalışlar, Polatlı istasyonunda Başkumandanı bu sıralarda ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa İzzettin Beye :

«İzzettin Bey; Sakarya düşman cesetleri ile doldu; sular durdu değil mi?» demiştir.

Mustafa Kemal Paşanın umudu bu defa gerçekleşmemişti. Fakat bir yıl sonra Yunan ordusunu Sakarya'da değil, ama başka bir meydanda yok edecekti.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 günü harp karargâhında yazdığı bir bildiriyi yayınlattı. Meclise de gönderildiğinde, 15 Eylül günü Meclis'te okunan bu

****

62 - Prens Andres, Felâkete Doğru, s. 164.
667

bildiri **«Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına ve Millete Bildiri»** başlığını taşıyor ve şöyle başlıyordu:

«Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr bekçisi olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Allanın yardımı ile mağlûp edilmiştir.»

Sakarya muharebelerini, düşmanın Sakarya'nın doğusunda imha edilen kuvvetlerini, düşmanın nasıl kaçtığını ve nasıl takip edildiğini, Türk Milletinin ve ordusunun taşıdığı vatan sevgisini, zafere olan inancını duygulu sözlerle anlatan bildiri şöyle devam ediyordu :

«Milletimiz düşman hazırlıklarına karşı koymak için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba kısacası her ne lazımsa istekle severek verdi. Avrupanın en mükemmel araçları ile teçhiz edilmiş olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle de geri kalmaması ve hattâ ona üstünlük elde edebilmesi gibi inanılmaz bir mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz.»

Bildiri, Türkiye'nin hür ve müstakil yaşamaktan başka bir amacı olmadığını ve bu meşru amacın nihayet bütün dünya tarafından kabul edileceğini belirttikten sonra şöyle sona ermektedir:

«Ancak, silahlarımızı, amacımızı tamamen elde ettikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mutlu âna kadar ötedenberi olduğu gibi bütün milletin son derece gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz.»

Sakarya Meydan Muharebesinin azametini, askerî teknik bilgilere girmeksizin canlandırmaya çalıştık. Fakat, Türk Ordusunun ve dolayısiyle Türk Millî hareketinin bu muharebede atlattığı büyük tehlikeyi kavrayabilmek için bir iki hususa daha kısaca dokunmak gerekir.

Düşman, batıdan doğuya doğru, Ankara yönünde taarruza geçmişti. Türk cephesi Sakarya'yı önüne, Ankara'yı arkasına alarak batıya doğru düzenlenmişti. Fakat, Yunanlılar Türk ordusunu imha etmek istedikleri için, tıpkı Kütahya-Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi büyük kuvvetlerini Türk cephesinin sol kanadına doğru yöneltmişlerdir. Buna karşı bir tedbir olarak Türk Başkumandanlığı da cephenin sol kanadını batı-doğu istikametine kırarak, düşman sola kaydıkça cephenin sol kanadını aynı biçimde sola doğru uzatmıştır. Ve nihayet muharebenin ilk bir kaç gününden sonra, Türk cephesi, büyük kuvvetleri ile güneye doğru çevrilmiş oldu. Eğer bu muharebe kaybedil-

seydi, Türk ordusunun doğuya doğru, daha gerilere çekilmesi ihtimali bile çok zayıflamış, şüpheli bir hale gelmiş olacaktı. Bu takdirde ordu, kuzeye, Kastamonu dağlarına doğru çekilmek ve muhtemelen dağılmak durumuna düşecekti. Görüştüğümüz kimselerden, kumandanların bu tehlikeyi her an hissettiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, bir gün bir grup kumandanın karargâhına uğradıktan sonra Mürettep kolordu kumandanı Kâzım (Özalp) Paşanın yanına gelen Mustafa Kemal Paşa, pek kızgın bir eda ile grup kumandanından söz etmişti. Grup kumandanının Mustafa Kemal Paşayı kızdıran sözleri şunlardı:

«Paşa kötü bir ihtimale göre hangi istikametlere çekileceğimize dair direktifleriniz ne olacaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir soruya muhatap olduğu için kızmakta pek de haklı sayılamaz. Nitekim, mürettep kolordu kumandanı Kâzım Paşa, kendisine aşağıda nakledeceğimiz sözleri söylediği halde bunu makul karşılamıştır :

«Ben, artık geri gitmem. Sakarya'nın batısına geçip, Mihalıççık ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım.»[63]

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine:

«Evet, Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması, onların durumunu güçleştirir.» demişti.

Kâzım Paşanın bize naklettiğine göre, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Beye, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir ihtimalde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşanın emrine gireceğini söylemiştir.

Sakarya Meydan Muharebesini, özellikle sivil okuyucular gözünde daha iyi canlandırmak maksadı ile, Emekli Orgeneral Ali Fuat Erde'n'in Atatürk adı kitabından iki paragrafı aşağıya aynen alıyoruz:

Türkler sürekli kaydırmalarla cepheyi devamlı uzattılar. Kuşatma tesirli olmadı ve daima cephe muharebesine dönüştü. Düşman, son güne kadar, hep bir savunma duvarına çarptı. Türk cephesi ilkin batıya karşı iken kaydırmalar sonunda güneye çevrildi.

Meydan muharebesi yirmi iki gün, yirmi iki gece sürdü. Bu zaman zarfında, Yunanlılar, Türkleri ancak 20 kilometre itebildiler. Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile muharebenin sonuncu günkü birinci hat arasındaki me-

****

63 - Kâzım Paşa ile yaptığımız görüşme notlarından.

*safeler, yani geri çekilme dereceleri sağ kanatta 7,5 kilometre, merkezde 15 kilometre, sol kanatta 20 kilometredir.*64

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da kendi idare ettiği Sakarya Meydan Muharebesini aşağıdaki satırlarla gayet güzel özetlemiştir:

*«Düşman, ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu strateji harekâtını iptal ettik. Düşmanı taktik alanda muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeyi, cephe muharebesi şekline soktuk. Ondan sonra Merkezimizi yarmak istedi, bunda da basan gösteremedi. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna da engel olduk ve böylece, 21 gün gecesi ile beraber sürmek üzere, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı.*65

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylül 1921 günlü toplantısında Sakarya Meydan Muharebesini anlatan uzun nutkunun sonlarında, Fevzi Paşa hakkında güzel sözler söyledikten sonra, şöyle devam etmiştir :

«Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyliyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur.»

«Erlerimiz hakkında yeni bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri Anadolu muharebelerinin mânâsını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir.»

«Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa Hazretleri, muharebenin başlangıcında ve bütün muharebe süresince ordunun ihtiyaç gösterdiği ve göstermediği herşeyi başarı ile ve zamanında yetiştirmiştir. Ve zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir.»

****

64 Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden, Atatürk. — İstanbul 1952, s. 82.
65 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 258.
NOT : Sakarya Meydan Muharebesinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır.» şeklinde bir emir verdiği hakkında yanlış bir bilgi vardır. Başkumandanlıktan böyle bir emir hiçbir zaman verilmemiştir. Kaldı ki, Atatürk de böyle bir emir verdiğini söylememiştir. Nutuk dikkatle okunursa (1952 baskısı, c. II. s. 618) bu tarz bir emrin verilmediği açıkça anlaşılır.
670

«Kral Konstantin bazı hükümetlerin hoşuna gitmek için Venizelos tarafından açılan sefere daha büyük bir germi vermek istediği zaman, bu gasp ve istilâ seferine gayet derin bir dinî taassup ile girişmişti.

Ehlisalibin yüzyıllarca önce güttüğü dini gayeleri diriltmek için, İsa tarafından kendisini bu işe memur edilmiş zannetmişti. İzmir'de ilk karaya çıktığı zaman, İzmir şehrine değil, vaktiyle Ehlisalip'in çıktığı yeri seçerek oraya çıkmıştır. O yerin, Eskişehir'in ve diğer Müslüman - Türk şehirlerinin İsimlerini değiştirdi. Kral Konstantin, Mareşal Foş ve General Guro gibi askerî kıymet ve şöhretleri bütün dünyaca tanınmış büyük kumandanların faydalı önerilerini gururla reddetti. Kral Konstantin'in arzusu Ehlisalip kahramanlar sırasına geçmek ve eski istilacı zalimleri taklid etmekti. Avrupa bu serserilikleri uzaktan seyretti.»

Mustafa Kemal Paşanın beyanatı, bilhassa Avrupa'ya duyurmak istediği şu sözlerle bitiyordu:

«Efendiler, bütün dünyanın bilmesi lâzımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez.»

«...Biz cenkci değiliz. Barışseveriz... Biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve bence buna engel olacak hiç bir sebep yoktur.»

«... Lloyd George, 16 *Ağustosta, Avam kamarasında verdiği nutukta; başarılı bir harbi göze almış olan memleketin lehinde muamele etmek lüzumunu kabul ediyordu. O halde bu başarıyı, bu zaferi gösteren Türkiye olmuştur. Buna göre Lloyd George'un sözünden dönmiyeceğini ümit etmek İsterim.»*

«Efendiler, askerî hareketlerimiz hakkında son bilgiyi ve son sözü söylemiş olmak için arz ederim ki: Ordumuz vatanımız içinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar takip, baskı ve taarruzuna devam edecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını bitirdikten sonra Meclis Başkanlığına bir çok önerge verilmiştir, ilkin okunup kabul edilen önergeye göre, *«iki yıllık millî çalışmanın değerli bir özeti ve mutlu bir büyük zaferin tarihçesi ve milli isteklerin açık ve kesin bir ifadesi demek olan»* bu konuşma, hem Türkçe, hem de Fransızca olarak bastırılıp bütün dünyaya duyurulacaktı. Diğer önergeler, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik ünvanı ve mareşallik rütbesi verilmesi hakkında idi. 14/15 Eylül gecesi Batı Cephesi Karargâhından yazılmış olan bir önerge aynen şöyle idi:

671

«Bizzat muharebe meydanındaki tedbirler ile üstünlüğün sebebi ve etkileyicisi olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mareşallik rütbesi ve gazilik unvanı verilmesini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu davranışını milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya yöneltilmiş bir eser-i takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğunu arz eyleriz.»[1]

Genelkurmay Başkanı ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın imzalarını taşıyan bu önergeden başka, Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından da aynı maksatla bir önerge daha verilmişti.[2]

O gün, ivedilikle görüşülüp, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı Kanunla, Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, **«Gazi»** ve **«Mareşal»** Mustafa Kemal Paşa oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinde, bütün ordu, Başkumandanına yaraşır bir feragat ve cesaretle doğüşmüştür. Türk ordusunun niçin kazandığını, Ankara Anlaşmasını Fransa adına imzalayacak olan Franklin Bouillon'un bir cümlesiyle belirtmek isteriz.

Franklin Bouillon, Anadolu'ya ilk gelişinde (Sakarya Muharebesinden önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere batı cephesine gönderilmiş ve mihmandar olarak refakatine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü, Gnom motorlu, Albatros kanatlı, Patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak bir acaiplikte idi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade etmiştir:

«Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim.»-

ANKARA

Memleketin kaderine elkoyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda bir çok defa ilân eden ve bütün kuvvetleri (yasama, yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Harbinin en çetin muharebeleri Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır.

****

1 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 263.

2 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 264.

3 Korgeneral Baki Bandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya, 1. kısım, s. 53.

Bu tehlikeli dönemeçte, Meclisin dağıldığı söylenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, Meclisin yetkilerini isterken bu ihtimali düşündü mü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, **Sakarya muharebeleri sırasında memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın omuzlarına yüklenmiştir**.

Kütahya - Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile Meclis-te ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili; herşeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü. Yunan ordusu henüz Sakarya'ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telâşlı milletvekillerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükümet zorunlu bir tedbir olarak dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri'ye taşırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hâkim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de tedbirler alınması gerekliydi. Kayseri Lisesi Meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü.[66] Bazı milletvekilleri ailelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat, Meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terketmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Millî Mücâdele Hâtıralarında o günlerin Ankara'sı çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Yazar, henüz onbeş gün önce Ankara'ya gelmiş olan Ziya Gökalp'ın Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu'nun Erzurum yollarını nasıl tuttuklarını hem hüzün verici, hem güldürücü bir dille anlatır.[67]

Bu hâtıralardan, Ankara'nın içine düştüğü ıssızlığı ve sonra, yaralı akınını canlandıran bazı parçaları aşağıya alıyoruz :

«Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tevfik Hâdi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtalarının sonuncusu idi. Ondan sonra bir uyuz

****

66 Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım, İstanbul: 1961, s. 246.
67 Y.K. Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda «Millî Mücadele Hatıraları» -. Selek Yayını, İstanbul: 1958, s. 144.
673

eşek bile küheylân kadar kıymetli olmağa başladı. Buna rağmen yine giden gidene idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşrefle ben şaşırıp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Arasıra nereden bulduğumuzu hatırlayamadığım bir araba beygiri vardı, ona kâh Ruşen Eşref binip ben inmek ve kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol alarak giderdik.»

«... Millet Bahçesinde hava almaya giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşam üstleri birkaç eş dosta rastgelmek ve başbaşa verip sohbetlere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi.»

«Hükümet erkânı için zaten Meclisle buradan gayri buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekâletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden ibaretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyaları ile beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekilin yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususi kalem müdürüyle bir iki hademeden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle her an harekete hazırdı. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değil, çoluk çocuklar da aynı gurbet yolunu boylamışlardı.»

«...Sakarya Meydan Muharebesinin onbeşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmağa, harbin ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeğe başladı. Kızılayın sıhhî imdat araçtan, hastaneleri, yeni yeni tesis edilen pavyonlar bu insanı faciayı güçlükle karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Beyin bazı günler tek başına yirmi otuz yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada bir kaç hava hücumuna da maruz kaldık. Gerçi, bu hava hücumlarının İkinci Cihan Harbindekiler gibi dehşet salıcı bir tarafı yoktu. Güney yönünden üç dört uçak uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daim çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmıyarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebep oldu Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bomba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine Ankara' daki aileler arasında ikinci bir göç hareketi başgösterdi.»*

****

* Bu memur Rum idi.

674

11 Ağustos 1921 günü, Büyük Millet Meclisi, 4 günlük Kurban Bayramını vesile ederek 22 Ağustos'ta toplanmak üzere tatile girmişti. Meclis, bundan sonra ikişer, üçer günlük aralarla ve hiçbir önemli mesele ile meşgul olmaksızın 22, 25, 27, 29 Ağustos, 1, 3, 5, 8, 10 ve 12 Eylül günlerinde toplanarak kısa süren oturumlar yaptı.

12 Eylül'de, ya sabırları taştığı, ya da Sakarya'dan zafer kokusu aldıkları için bazı milletvekillerinin, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarından hesap sorduklarını görmekteyiz. Bu günkü ilk oturum açılıp yoklama yapıldıktan sonra Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi Bey söz alarak şöyle demiştir:

*«Efendim, Yüksek Meclisin yirmi dakika, yarım saati zayi oldu. Bu alelusul yoklamadan hiç bir fayda olmayacaktır. Biliyoruz ki, içimizden izinsiz olarak Meclise devam etmeyenler vardır. Bu gibi gaibi gayrimezunlar hakkında Riyaset Divanının ne yaptığını, bu yoklamadan bir fayda olup olmadığını öğrenmek istiyorum.»*68

Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Başkanlığa verilen aşağıdaki önerge okunmuştur:

«Meclisin tarihi ânlarında, Meclisin karan hilâfına gaib-i gayr-i mezun arkadaşlar bulunmasından dolayı açık celselerde saatlerce çalınan çıngırağa ve koridorlarda hademenin dolaşmalarına mukabil ancak ekseriyeti mümküne hasıl olabilmektedir. Şu hâle karşı aşağıdaki maddelerin karar altına alınmasını teklif ederiz:

1. Gaib-I gayr-i mezun olarak meclisten ayrılan arkadaşların iki gün içinde tahkik ettirilerek isimlerinin açık celsede okunması.

2. Gaib-i gayr-i mezun arkadaşların hemen Meclise katılmaları için kendilerine telgraf verilmesi.

3. Gaybubet ettikleri günler için tahsisatlarının kesilmesini teklif ederim.»

Bu önerge üzerine yapılan görüşmeleri Meclis tutanaklarından takip edelim :

Mehmet Şükrü B. (Karahisarı Sahib) — Arkadaşlar, hepiniz hatırlarsınız ki; biz harbin en buhranlı zamanında Meclisin buradan kımıldamıyarak ordunun arkasında bulunmasına ve hiç bir kimsenin bizden izin almadan gitmemesine karar verdik. Bunun karşısında maalesef bazı zayıf kalpli arkadaşlarımız ortaya çıktı. Bunlar başkanlık

****

68 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c. 12, s. 182.

divanından da Meclisten de izin almayarak gittiler (doğru sesleri). Bundan dolayı bu güne kadar bu iş böyle gitti, şimdi Meclisten izin alan arkadaşlarımız bulundu. Bunların mazeretlerini dinledik ve izin verdik. Bunun dışında başkanlık divanından birer hafta izin alarak gidenler ve bunu aşarak, on beş gün kaldıktan sonra gelen arkadaşlarımız bulunmuştur. Bundan dolayı bendenizin bu öneriyi vermekten maksadım o tarihten bugüne kadar izinsiz kaybolanların veyahut başkanlık divanından aldığı izinli gidip müddetini aşan arkadaşların isimlerinin belli olması ve zapta geçmesidir. Tarihî bir karar karşısında vazifesini yapmayanların zabıtta görülmesidir. Maksadım budur (Bravo sesleri).

Konunun fazla deşilmesini istemeyen Sinop milletvekili Hakkı Hâmi Beyin konuşması üzerine İzmit milletvekili Sırrı Bey :

«Geriye giden arkadaşlarımız orada kahramanlık manzumeleri yazıyorlar.» diye söylenmiş ve görüşmeler şöyle devam etmiştir:

Durak B. (Erzurum) — Efendiler, bu mesele tarihî bir meseledir. Tüzük meselesi değildir. Geçirdiğimiz tarihî günlerde burada zayıf kalplilik gösteren arkadaşlara tarihî bir muamele yapmalıyız. Efendiler, bu gün millet bize dayanarak bizim için hayatını veriyor, malını veriyor. Biz burada bir parça mal için her şeyi yapıyoruz. Ailemiz peşinde, oraya buraya koşuyoruz (Doğru, doğru sesleri). Bugün tüzük günü değildir. Doğru görelim, doğru muhakeme edelim, doğru muamele yapalım. Cepheden bir asker kaçmış olsa hemen idâm kararı veriyoruz ve kurşuna diziyoruz. Bizim vazifemiz ondan aşağı mıdır? O cephede bulunan erat ve subayların vazifesinden daha mühimdir. Zannetmiyorum ki, bizim vazifemiz ondan daha ağır olsun çünkü o askerin karargâhı, askeri merkezi burasıdır (Aferin Durak Bey sesleri). Tüzüğü değiştirelim rica ederim, efendiler. Biz hâlâ tehlike karşısındayız. Belki daha pek önemli günler geçireceğiz, bizim düşmanlarımız çoktur, bizi dağıtmak isteyenler çoktur, böyle zamanlarda ihtimal ki, aramıza propaganda sokup bizi dağıtacak hâller olur. Biz 'henüz önemli günleri geçirmedik, atmadık. Belki böyle önemli devre karşısında bulunacağız. Biz bunları gözümüzün önüne getirerek vazifemize devam etmeliyiz. Çok söyliyeceğim. söylemek istemiyorum. Bunun için çok rica ederim önemli bir karar alalım, bundan sonra herkes burada

bihakkın vazifesini ifâ etsin. Yoksa efendiler, bu Meclis herhalde dağılır.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Durak Bey emin olsun ki, dünya tuzbuz olur, fakat Meclis dağılmaz.

Vehbi Bey (Karesi) — Efendim, Türkiye Büyük Millet Meclisine üye olup gelen arkadaşlar ve bunu kabul eden ve bunun şerefini taşıyan muhterem arkadaşlar en tehlikeli ânlarda bütün mesuliyetleri üzerlerine almışlardır. Bundan herhangi suretle dönmek veyahut zayıflık göstermek vâki olursa, bunun cezası bendenizce, tahsisatından kesmek veyahut gazete ile ilân etmek değildir. Bu meselenin şurada görüşülmesi, lâzım gelen ceza için kâfidir. Gündeme geçmemiz daha uygundur. Bu ceza bendenize tatbik edilse, zannederim buradan çıkıp yaşıyacağıma inanmıyorum.

Tahsin B. (Aydın) — Efendim, bugün yarım saati yoklama ile geçirdik, bir saat de üyelerin devam meselesine ait olan mesele ile meşgul olduk. Bu itibarla üyelerin devamı meselesini temin için bir toplantı bize dört bin liraya mal olacak. Efendiler, askerlerimizin yedikleri taşlı topraklı ekmekleri görüyoruz. Batı cephesinde matarasızlıktan susuz harbeden bu millet evlâdını, kardeşini, damadını askere verdiği, güneş altında akşamdan sabaha kadar harp ettiği halde bize her ay ikişer yüz lira veriyorlar. Harpte ayağında çarığı, sırtında elbisesi olmayan bu millet bize ayın yirmisinde bu maaşı burada veriyor. Buna karşılık hiç olmazsa haftada iki defa bir adamın toplantılarda bulunmaması ne kadar ayıptır. Bundan dolayı, tarih ve millet karşısında ve böyle kanlı zamanlarda, tehlikeli günlerde Meclisi terkedip izinsiz kaybolan arkadaşlar teşhir edilmeli, gazetelerle ilân edilmelidir.

Bundan sonra görüşmenin yeterliği ve yapılacak işlem hakkında Başkanlığa önergeler verilmiş ve görüşmeler Başkanın şu sözleriyle sona ermiştir:

«Eğer müsaade ederseniz, meseleyi başkanlık Divanınca inceleyelim, size bildirelim.»

ATLATILAN TEHLİKE :

Türk ordusu, Sakarya'da tutunmasa idi, Anadolu Millî Hareketi büyük bir tehlikeye dönüşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu, ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Geri çekilme bir bozguna dönmese bile, yeni cephenin ilerisinde kalacak bölgeye (Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Ankara) mensup askerlerin büyük ölçüde dağılması mukadderdi. Ay

677

rıca, Ankara'nın Yunanlılar tarafından işgalinin, Milli hareket için, siyasî bakımdan telâfisi güç, ağır bir darbe teşkil edeceği muhakkaktı. Yunan Ordusuna sonsuz bir güven besleyen Lloyd George, İngiliz Genel Kurmayı karşısında bir kere daha haklı çıkacak ve bu durum Fransızları da tereddüde sevkedecekti. Moskova Andlaşmasına rağmen, Rusya'nın Ankara hükümetine karşı henüz pekişmemiş olan güveni sarsılacak, tutumunu değiştirmesi gerekecekti.

En iyimser bir tahmin ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin, çoğunluk sağlıyabilecek bir üye sayısı ile Kayseriye yerleştiğini kabul edelim. Sakarya'nın mağlup Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, bu Meclis karşısındaki durumunu kestirmek güç değildir. Tahammül edilemiyecek hâle gelen Meclisi, M. Kemal Paşa dağıtabilir miydi? Böyle bir hareket nasıl bir sonuca ulaşırdı? Gönüllerinde başka bir arslan (Enver Paşa) yatan milletvekillerinin tutumu ne olacaktı? Bütün bu ihtimaller, kaybedilecek bir meydan muharebesinin arkasında yatmakta ve muharebe *devam* ederken bazı hazırlıklar yapılmakta idi.

Pusuda duranlar için, Kütahya - Eskişehir yenilgisi ilk işaret oldu. 25 Temmuz 1921'de Türk Ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Enver Paşa 28 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak 30 Temmuz' da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etti. Enver Paşa'nın niyetini daha iyi anlıyabilmek için, Moskova'dan ayrılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz tarihli mektubun şu son kısmına göz gezdirmek gerekir:

«Şimdi bütün açıklıklara rağmen siz karşınızda bir düşmanınız varmış gibi hareket ediyorsunuz, önce de dediğim gibi ben ve arkadaşlarım iki seneden beri takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın kurtuluş emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka dayanan ve cidden onun menfaatini düşünür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zatıâliniz bizi rakip kabul ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir ihtiraslı ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve başarısına yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yardımcı kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan

****

69 - General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul, s. 227.

önce takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyliyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkinize bakarak sizi Iğva edenlerle memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının baskısına doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz baskılar ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.

Bugün emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten herşeye rağmen sizin başarınıza çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolu'nun başarısı demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki Millet değildir. Artık baskıya fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım adına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarı ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini vermeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'i de içine aldığını bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, sakinleştirecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Bununla beraber şimdilik Moskova'da bulunarak dıştan memleketimize yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lâzım gelir ki, hiç bir kanuni sebebi olmayarak memleket dışına sürgün şeklindeki arzunuza sonuna kadar tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilce gelir. Bununla beraber, vatan İçki şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmamızın genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki tehlikeli oldu-

679

ğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz... işte o kadar.

Şimdi gene saygıyla gözlerinizden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikle ve İslâm ve vatana faydalı büyük büyük başarılar dilerim.»[70]

Ankara, Enver Paşa'nın faaliyetini dikkat ve endişe ile izliyordu. Ağustos ayı içinde Enver Paşa'nın Moskova'da görülmemesi bir kuşku yaratmıştı. Batum başşehbenderliğine *«İzi Rusya'da kaybedilmiş olan Enver Paşa'nın nerede bulunduğunun tahkiki»* bildirildi. Ve öğrenildi ki, Sakarya muharebelerinin devam ettiği bu sırada, Enver Paşa, Batum'da bulunmakta ve Zinoviyev'in sayfiye köşkünde misafir edilmektedir.[71]

Çeşitli bakımlardan Enver Paşa'dan faydalanmayı düşünen Sovyet liderleri, Türk Millî Kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa üzerine oynamakla beraber, Enver Paşa'yı da yedek olarak elde bulundurmakta idiler. Anadolu harbinin tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine Enver Paşa'yı Anadolu sınırlarına, Kafkasya'ya sürdüler. Bir bozgun halinde, Enver Paşa, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alacaktı.

Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, 17 Ağustos 1921 günü, Anadolu'nun Moskova sefiri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle demiştir:

«Türkiye batı cephesine bir Rus ordusunun sevkedilmesi suretiyle Türkiye'ye fiili bir surette yardım etmeyi düşünüyorsak da, Rusya için böyle bir teşebbüsün maddeten imkânı olmadığı gibi, Türkiye'nin de bunu arzu etmiyeceğini biliyoruz.

*Acaba Enver Paşa'nın temin edebileceği müslüman kuvvetleriyle Anadolu'ya geçmesi mümkün olamaz mı? Vadettiğimiz harp malzemesini sür'atle ve tamamen Türkiye'ye gönderdikten sonra, daha da fazla yardımda bulunabileceğimizi sanıyorum. Türk-Rus Andlaşmasının Meclisçe tasdik edilmesi üzerine, mevcut para yardımının bu seneye ait gerikalan kısmını altın azlığına ve ihtiyacına rağmen pek yakında gönderebileceğimizi tahmin ediyorum.»*72

****

70 Cebesoy, s: 234-235.
71 «Yakın Tarihimiz» dergisi, İstanbul. 1962, c: II, s: 117, (Firuz Kesim'in hâtıraları).
72 General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1955, s: 229.
680

Çiçerin böyle bir zemin yoklaması yaparken, Enver Paşa, Batum'da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Enver Paşa'ya göre, İttihatçıların artık kimlikleriyle ortaya çıkacakları günler gelmiştir, ittihat ve Terakkinin takma adları altında çalışmasına son verilmelidir.[73] Bu maksatla 5 Eylül 1921 de Batum'da bir kongre toplamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde 40 kişilik bir grup teşkil ettiklerini daha önce belirttiğimiz Enver Paşacı İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Enver Paşa'nın Batum'a geldiğini öğrenmişler ve kendisiyle irtibat kurmuşlardı. Ayrıca Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey, Ağustos sonlarında Batum'a giderek Meclisteki İttihatçılar adına Enver Paşa ile görüşmüştür.[74]

«5 Eylül Kongresi» toplandığı zaman Sakarya Meydan Muharebesinin Türk Ordusu lehine geliştiği de Batum'da öğrenilmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girerek idareyi ele geçirme plânı böylece suya düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple, **«İttihat ve Terakki»**yi tekrar iktidara getirmenin uzun bir siyasî çalışmaya ihtiyaç gösterdiği anlaşılmış ve kongre, bu yolda çareler araştırmıştır. Bir mektupla Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirilen kongre kararlarından öğreniyoruz ki, Enver Paşa, şu iki hususun kabulü için Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapmak istemektedir:

1. Bütün İttihatçılara Anadolu kapılarının açık tutulması.

2. İttihatçıların Anadolu'da serbestçe faaliyette bulunmalarına ve parti kurmalarına engel olunmaması.

Halbuki, **Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Türk Milletinin «Makûs talihini» yenmiş ve Ankara'ya büyük bir zaferle dönmüş bulunuyordu.** Artık Enver Paşa'nın karşısına daha büyük bir cür'etle dikilebilirdi. Fakat, **Sakarya Muharebesi kaybedilseydi. Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten kimse alıkoyamaz ve büyük ihtimalle Anadolu bir iç harbe sürüklenirdi**.

****

73 - Halil Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektup. Bk: General Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücâdelesi ve Enver Paşa, İzmit: 1949, s. 142-143.

74 - Bu görüşmeden sonra Enver Paşa'nın Türkiye'deki teşkilâta yazdığı 31 Ağustos tarihli mektubun önemli kısmını, «İç çekişmeler» bölümünde verdiğimiz için burada tekrarlamıyacağız.

681

Enver Paşa, Batum'da şansını son defa denedikten sonra, Türkiye'de kendisine yer kalmadığını anlıyarak, memleketin ve ittihatçıların kaderini Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine terkedip 19 Eylül günü Batum'dan ayrıldı. Bu yolculuk ve bu son macera Orta Asya'da son bulacaktı.

SAKARYA MUHAREBESİNİN BİLANÇOSU

Türk kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusunu 14 Eylül'den itibaren takibe başladılar. Takip hareketi ve muharebeleri 8 Ekim 1921 günü sona erdi.

Yunanlılar 1921 yılı yaz taarruzuna 9 Temmuz'da başlamışlardı. Bu tarih ile, Türk ileri harekâtının durduğu 9 Ekim arasındaki üç aylık zamanı Türk - Yunan harbinin en uzun muharebe dönemi olarak kabul etmek gerekir? Bu dönemde, yalnız ordular değil, Türk ve Yunan milletleri de çetin bir imtihan geçirmiş oldular. Harbin gidişatı tamamen değişti. Yunan başkumandanı Papulas, Sakarya' dan çekiliş sırasında, Bursa'da Harbiye Nazırına yazdığı 21 Eylül günlü bir raporda şöyle diyordu:

«Ordu kumandanlığının fikrince, bu askerden daha fazla fedâkârlık istemek akıl kârı değildir. Bundan dolayı herhalde Anadolu seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna mecburiyet vardır.»

Artık inisiyatif Türklere geçmişti. Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa da, Sakarya zaferinin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan Ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, Başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya'dan sonra, Türk Ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.

Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattığına göre, 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sıfıra inmişti. Ve askerler birbirlerinden mermi istemekte idiler. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için Tümen topçularından mermi toplamak zorunda kalınmıştı.

İki taraf da, Sakarya Meydan Muharebesinden çok büyük kayıplarla çıkmıştı. Bu kayıpların önemini ölçebilmek için, önce tarafların Sakarya Muharebesi başlangıcındaki kuvvetine bakalım:

682

	Tüfek	Ağır M. T.	Top
Türk Kuvvetleri[75]	46.228	515	167
Yunan Kuvvetleri	85.000	876	248

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. iki tarafın kayıplarına gelince; Türk Ordusu subay ve er olmak üzere 3282 şehit, 13618 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1217 dir. Yunan Ordusunun kayıpları çok daha ağırdır: Subay ve er olarak 15.000 ölü, 25.000 yaralı.

Türk Ordusunun Sakarya Muharebesinden sonra, 20 Eylül günü, Batı Cephesi Kumandanlığınca tesbit edilen kuvveti ise şöyledir:[76]

4864	subay
92660	er
47342	tüfek
480	ağır makineli tüfek
379	hafif makineli tüfek
165	top

Büyük gayretlerle mevcudu yüz bine çıkarılan bu ordunun ilkbahara kadar beslenip elde bulundurulması, Sakarya Muharebelerinin ortaya koyduğu bir problem idi. Bunun için, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişildi. Fakat, gerekli silâh, cephane ve araçların sağlanması mümkün değildi. Havalar iyice soğumuştu. Taarruz, bahara bırakıldı.

****

75 - Bu sayılar 5 Ağustos 1921 tarihine aittir. Türk Ordusu, devamlı olarak takviye aldığı için 18 Ağustos'ta tüfek sayısı (yani savaşçı er) 60.000'e yükselmiştir.
76 - Ayrıca Kocaeli bölgesinde: întikam Taburu, Zafer Taburu, Yıldırım Taburu, Kırıntı Müfrezesi, Akıncı Kolu, İzmit Müfrezesi, Sapanca Müfrezesi, Kandıra Müfrezesi, Adapazarı süvarileri, Millî Akhisar Müfrezesi, Geyve Müfrezesi, Özalan Müfrezesi, Halit Pehlivan Müfrezesi adlarındaki millî kuvvetler vardı. Bunların mevcudu 33 subay, 3416 er (2956 tüfek), 2 hafif makineli, 2 ağır makineli tüfekten ibaretti.
683

Sakarya Zaferiyle inisiyatif Türk Ordusuna geçti. Gerçi, ilkbahar taarruzu da yapılamıyacaktı. Ama, artık bir Yunan taarruzu beklenemezdi. Sakarya Muharebeleri, Türk Ordusunun moralini ne kadar yükseltmiş ise, Yunan ordusunun moralini de o derece kırmıştı.

Yunan hükümeti sonsuz bir umutsuzluğa düştü. Siyasî, iktisadi ve malî sıkıntı son haddini bulmuştu. Yunanistan, artık dayanacağı bir büyük devlet kalmadığını da anlamaya başladı. 20 Ekimde Ankara'da imzalanan Türk-Fransız anlaşması, Türklere şerefli bir barışın kapılarını açarken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon, Yunan başbakanı Gonaris'e 27 Ekimde barış zorunluğundan söz ederken *«İngiltere'nin Türkiye ile barış yapması gereklidir»* diyordu. Açıkçası, Yunanistan'a başının çaresine bakması hatırlatılmış oluyordu. Lloyd George da *«Yunanistan'a müsbet bir yardım yapılamıyacağını»* söylemişti.

Avrupa'da yaptığı temaslardan eli boş dönen Gonaris, Genel Kurmay başkanı Stiratikos'a, gözyaşlarını tutamıyarak, şöyle diyordu :

«Küçük Asyayı terketmemiz gerekiyor. Kış olanca şiddeti ile ilerliyor. Askerlerimiz yorulup zahmet çekiyorlar; az zaman sonra onlara bakacak paramız kalmayacak, yabancı devletler bizi sergüzeştlerle dolu olan bu siyasete sevk ve tahrik ettikten zavallı halkı milletlerin hürriyeti v.s. hakkındaki vaadleri ile tehlikeye maruz bıraktıktan sonra, şimdi artık yalnız kendi menfaatlerini temine uğraşıyorlar, vaadlerini unutuyorlar, insani dayanışmayı unutuyorlar ve bizi terkediyorlar.

Büyük harp Avrupa'nın ahlâkını o derece bozdu ki, her türlü asil duygular tamamıyla sönmüştür, sözünü namusluca yerine getirme hususunda her türlü duygu ortadan kalkmıştır. Zira Hıristiyan halka dikkatli davranılması ve özen gösterilmesi Avrupalılar için bir namus borcu olması lâzımdı.»

Ve arkasından ilâve ediyordu:

«Oradan çekilip gitmemiz lâzım geliyor.»[77]

****

77 General Stiratikos'un hâtırası, s. 331, (Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya, s. 105).

3. YENİ SİYASİ GELİŞMELER

Sakarya Zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi, dış ilişkilerde de yeni siyasî gelişmelere yol açmıştır. Bu bölümde, özellikle üzerinde duracağımız siyasî gelişmeler şunlardır:

1. Kafkasardı devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile yapılan Kars Andlaşması (13 Ekim 1921)

2. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921)

3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan esir mübadelesine dair anlaşma (23 Ekim 1921)

4. Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşması (2 Ocak 1922)

5. İtilâf Devletlerinin Mütâreke teklifi (22 Mart 1922) Kars Andlaşması, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasını tamamlayan bir siyasî belge niteliğindedir. Türkiye'nin doğu sınırlarını çizen Moskova Andlaşmasına, Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için, bunlarla da ayrı andlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim, Moskova Andlaşmasının 15. maddesinde, Kafkasardı devletleriyle yapılacak andlaşmalardan söz edilmiştir. Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azarbaycan arasında, bir andlaşmaya bağlanacak belli başlı herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek bir çok meseleleri vardı. Moskova Andlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus hariciye komiserliği, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmalarını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu teklifi, tarafların çoğalması yüzünden Moskova Andlaşmasının akim kalacağı endişesiyle, Türk delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin, özellikle sınır meselelerinde anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden, Moskova'daki görüşmeye başlanılmış ve Türk-Rus Andlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkasardı devletleri ile de bir andlaşma yaparak, onlara, Moskova Andlaşmasının kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek.

685

Moskova Andlaşmasının 15. Maddesinde, Rusya'nın bu hususta teşebbüste bulunacağı da ayrıca hükme bağlanmıştı. Bu sebeple, Kars Andlaşmasına Rusya da katılacaktı.

Gürcistan hariciye komiseri Swanidze, Kafkas hükümetleriyle görüşmelere başlanmasını 30 Temmuz 1921 de Ankara'ya teklif etmişti. Türk ordusunun Sakarya gerisine çekildiği ve Ankara'nın en buhranlı günlerini yaşadığı bir sırada girişilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya Zaferini beklemek gerekecekti.

Görülüyor ki, Kars Andlaşması; Sakarya'dan önceki siyasî faaliyetlere bağlıdır. Ankara Anlaşması ile İstanbul'da imzalanan Türk-İngiliz esir mübadelesi anlaşmasının da, Londra Konferansına kadar uzanan bir geçmişi olduğunu biliyoruz. Bütün bu siyasî ilişkilerin Türkiye bakımından kaydettiği olumlu gelişme, Sakarya Zaferi ile birdenbire hızlanmıştır.

Yukarıda, beş maddede topladığımız **«Yeni siyasî gelişmeler»**den ikisi, Türk - İngiliz esir anlaşması ve Türkiye -Ukrayna dostluk andlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere, Londra Konferansı'na giden Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti. Çünkü, anlaşma eşit şartlar taşımıyordu. Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar; İngilizler ise harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmıyacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da, Millî Hükümet temsilcisi ve Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmayı kabul etmişlerdir .

Türkiye,- Ukrayna Dostluk Andlaşmasına gelince; Sovyet Şûralar Birliğine dahil bulunan bu ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olamazdı. Rusya'nın, Kızılordu başkumandanı yardımcısı ve Ukrayna harbiye komiseri general M. V. Frunze'yi, 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye göndermesi[1] ve bir andlaşma imzalatması. Türk Millî Hareketini moral yönünden kuvvetlendirmek ve Millî Hareketin gerçek durumunu öğrenmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'daki ikameti (25 Kasım 1921 - 15

****

1 - Frunze'nin Türkiye'ye gönderilmesine 13 Ağustos'ta karar verilmiştir.
686

Ocak 1922), Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterilerine vesile oldu. Samimî görüşmeler, ziyaretler ,övücü nutuklar ve bir de dostluk andlaşması, Frunze'nin Ankara seyahatinin son derece hareketli geçmesini sağladı. Bu suretle Türk - Sovyet ilişkileri de, Ukrayna vasıta edilerek, kuvvetlendirilmiş oluyordu.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasının bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye - Ukrayna Andlaşmasının, daha çok propaganda amacı taşıdığı, Frunze'nin 4 Ocak tarihli aşağıdaki telgrafından da anlaşılmaktadır:

«İki Ocakta Yusuf Kemal ile ben Ukrayna - Türkiye Anlaşmasını imzaladık. Konferans, resmen 2 Ocak'ta sona erdi, Andlaşma hükümet içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve halk arasında derin ilgi uyandırmıştır: Netice itibariyle, bütün bu kimselerde Batı Antantına karşı, Doğu haklarını birleştiren bir merkez olarak, Sovyet Cumhuriyetlerine eğilimi belirmiştir. Yolumuz üzerindeki en ücra köylerin halkı bile, anlaşılan, bizimle kurulan ittifaka ilgi gösteriyor. Burada ve İstanbul'da çıkan gazeteler de, müttefiklerimizdir. Bazı ileri gelenlerin sözlerine göre, Ukrayna'ya karşı ilgi özellikle büyüktür, en geniş kültür ve ekonomi bağlarının derhal kurulması arzusu belirtilmektedir. Sonsuz istismar ve uzun harplerden sonra, memleket güçten düşmüştür, perişandır, bundan dolayı (Batının istilâcı plânlarından korkarak,) dıştan destek ve işbirliği arıyor, tabii, bize ümit bağlıyor. Bizim teklife göre, Türkiye hükümeti, ticâret cihazımızdan, işletme ve okullarımızdan faydalanmak ümidiyle, kültür, ekonomi ve teknik vasıtalarımızı tetkik için Ukrayna'ya özel bir heyet göndermek plânını hazırlamaktadır. Bu işe yüzde yüz yardım gösterileceğini vâdettik. Türklerin bize gösterdikleri ilgi ve sempati, tam manasiyle samimîdir. Konferans, hiç bir anlaşmazlık ve engelle yüz yüze gelmeden cereyan etti. Birbirimize yakınlaşmak ve İşbirliği yapmak fikrini geniş ölçülerde- propaganda etmek gerek.

*Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk temsilcilerinin gönderilmesi beklenmektedir.»*2

Frunze'nin Ankara seyahatinin, Türkiye bakımından hiç bir faydası olmadığı da söylenemez. Moskova, Frunze'nin raporlarından Türkiye'nin durumunu daha iyi öğrenmek imkânını bulmuş ve Rus yardımı bu sayede artmıştır.

****

2 «Mejdunarodnaya Jizn) dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Konsolosluğu basın bülteninden).

A. KARS ANDLAŞMASI

Kafkas devletleriyle Türkiye arasındaki meseleleri çözecek olan Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 akşamı, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında, Kars'ta başladı. Moskova Andlaşması, görüşmelerin esasını teşkil ediyordu. Hariciye Vekâletinin, Türk delegasyonu başkanına verdiği malûmata göre *«... konferansın çalışması genel olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her biriyle aramızdaki meseleleri çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı andlaşmalar şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Andlaşmasının kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, o zaman Rusya delegasyonu sözünü yapmaya davet etmek suretinde olmalıdır.»*[4] Türkiye'nin en çok önem verdiği husus, sınırlar meselesi idi. Bu konuda, özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkaracağı tahmin ediliyordu. Çünkü, Gürcistan hariciye komiseri Svvanidze, Moskova Andlaşmasını imzalamaktan dönen Türk delegasyonu başkanına, Tiflis'te, işi şakaya getirerek *«bizden istediğinizi vermiyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin sınırlarına ve Batum transitinden ve limanından o kadar geniş surette faydalanmanıza itiraz edeceğiz.»* demişti. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik hükümeti idi. Halbuki şimdi, Gürcistan Bolşevik hükümeti vardı. Türk Hariciyesi, Gürcistan'ın sınır meselesinde başarısızlığa uğrayınca, Moskova Andlaşmasiyle Türkiye'de kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden faydalanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Bu endişeyi artıran bir husus da, son zamanlarda, ayrıca Rus-

****

3 Moskova Andlaşmasının 15. maddesi.

4 Bk.: Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1960, s. 1002.

ya'nın bu madenlerden Çoruh vadisindeki bakır madenini istemesi ve bu istekte ısrarlı görünmesiydi. Konferansta bu ölçüde bir güçlük çıkmamakla beraber, Gürcistan, **«Elviye-i selâse»**de asarı atika araştırması yapmak hakkı ve Ermenistan da Kalp tuz madenlerinden faydalanmak hakkı üzerinde durmuşlardır. Bunlara karşılık. Türk delegasyonu da Baku petrollerinden pay istedi. Bir hayli çekişmeden sonra, başta sınır meselesi olmak üzere, Türkiye'ye herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan andlaşma, 13 Ekim 1921 günü imzalandı.

Kars Andlaşması, genel olarak, Türkiye'nin doğu güvenliği bakımından önemlidir. Bu hususu, konferansta söylediği nutukta Ermenistan Hariciye Komiseri Muratyan şöyle belirtmiştir :

«Bu konferansın, Kafkasardı Cumhuriyetlerinin Türkiye' ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı eğilim ve yakınlık duyduklarını öğreneceğinden eminiz.»

Kars Andlaşmasının, ayrı bir özellik taşıyan önemi ise Ermeni Meselesi'ni kesin bir şekilde kapamış olmasıdır. Gerçi, Gümrü Andlaşmasının (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Fakat, bu Andlaşmayı yapan Taşnak Hükümeti pek kısa bir süre sonra devrilmiş ve Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesiyle, yeni hükümetin Gümrü Andlaşmasını tanımamak eğiliminde olduğu sezilmekteydi. Moskova Andlaşması, böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet, Kars Andlaşması bütün pürüzleri ayıklıyarak Türk-Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914-1920 yıllarında Türk-Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Anadolu'nun bu eski halkı, Osmanlı Devletinin en önemli unsurlarından biri idi. 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük devletlerin birdenbire açığa vurdukları ilgi ile **«Ermeni Meselesi»** yaratıldı. Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları (1878) **«Ermeni Meselesi»**ni milletlerarası bir akitle gerçek hâline getirdi. Bu andlaşmalar, Osmanlı Devletine, Doğu Anadolu'da Ermeni halkı yararına ıslâhat yapmak zorunluğunu yüklüyordu. Gerçi ıslâhat konusu Abdülhamid'in

689

direnmesi sayesinde hiç bir zaman ciddiye alınmadı. Fakat, büyük devletler Ermeni hâmiliğini resmen yüklenmiş olmakla, birtakım Ermeni milliyetçilerinin ve din adamlarının harekete geçmelerine sebep olmuşlardı. 1886da Hınçak adlı ilk Ermeni İhtilâl Komitesi İsviçrede kuruldu. Daha sonra Taşnak Komitesi vücut buldu. Bu komitelerin faaliyete geçmesi ile Anadoluda Ermeni ayaklanmalarının başladığını görmekteyiz. 1890'da Erzurumda, 1894'de Samsun'da, 1895de İstanbul'da, 1896da yine İstanbul'da (Banka vak'ası). 1909da Adana'da önemli ayaklanmalar oldu. Bu kitabın kapsadığı devri doğrudan doğruya ilgilendirmediği için saydığımız olayların ayrıntılarına girmiyeceğiz. Yalnız şunu belirtmek isterik ki, 1890dan 1914'e kadar Ermenilerin çıkardığı meseleler, gerek Türkiye'de, gerekse Ermeni hamiliğini yüklenmiş olan memleketlerde büyük yankılar uyandırmış ve Osmanlı Devletinin başına türlü gaileler açmıştır. Daha çok İngiltere ve Rusya tarafından teşvik edilen Ermeniler, Roma imparatorluğu zamanında yıkılmış olan devletlerini kurmaya çatışıyorlardı, İngiltere, hiç değilse, bir Ermeni Muhtariyetinin gerçekleşmesine taraftardı. Rusya ise, Ermenileri teşvik ve tahrik etmekle beraber, muhtar veya müstakil bir Ermenistan'ı hiçbir zaman istemiyordu. Çünkü, İngiltere'nin desteği ile kurulacak bir Ermeni devleti, Akdenize inmek isteyen Rusya'nın yolunu tıkayan bir tampon olacaktı. Rusya'nın Ermeni Meselesindeki görüşünü General Spridovitch, 1913de yayınlanan **«L'Europe Sans Turquie»** adlı kitabında şu cümle ile belirtmiştir:

«Rusya'ya katılmak, Ermenilerin refah ve saadetleri, geleceğinin temini için tek çâredir.»

1914de Birinci Dünya Harbinin başlaması ile Ermeni Meselesi, Türkiye'de ağırlığını daha çok hissettirmiş ve Gümrü Andlaşmasına (3 Aralık-1920) kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni haklan arasında kanlı olaylar cereyan etmiştir. Bu olayların başlangıcını, kısaca söylemek gerekirse, Osmanlı Devletinin Rusya ile harbe tutuşması üzerine sınır boylarındaki Ermenilerin Türk ordusuna karşı silâha sarılmaları ve iç bölgelerdeki Ermenilerin Türk ordusunun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri teşkil eder.

Durum son derece ciddî ve tehlikeli idi. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan *«Sefer zamanında*

hükümet icraatına karşı gelenler için askeriyece alınacak tedbir hakkında» adlı geçici kanun aynen şöyledir:

«Madde 1 — Sefer zamanında ordu ve kolordu ve tümen kumandanları ve bunların vekilleri ve bağımsız mevki kumandanları, halk tarafından herhangi bir suretle hükümet emirlerine veya vatan savunması ve güvenliğin korunması için alınan düzen ve uygulamalara karşı gelinmesi, silahla tecavüz edilmesi veya direnilmesi halinde bu gibi kimseleri imha etmeye yetkilidir ve mecburdur.

Madde 2 — Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen kumandanları, askerliğin gerektirdiği durumda veya casusluk veya ihanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını tek tek veya toplu olarak diğer bölgelere gönderebilir ve oraya yerleştirebilirler.

Madde 5 — Bu kanun yayın tarihinde yürürlüğe girer.»[5]

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce Dahiliye Nazırı Talât Beyin (Talât Paşa), hükümet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukukî bir dayanak olmak üzere, hükümet tarafından metnini yukarıda verdiğimiz kanun yürürlüğe konulmuştur.

Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oluyordu. Bu mesele, tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükümet, tehcire tutulan Ermenilerin mallarına her yerde mahallî komisyonlar tarafından el konularak, bunların satılmalarına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikat, içinde bulunulan olağanüstü durum ve kişisel sebepler yüzünden, geniş ölçüde suiistimallere yol açtı. Yok bahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi; eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük Harp, Osmanlı Devletinin yenilmesi ile sona erince, Ermenilerin daha önce yoğun olarak bulundukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşraf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Millî Mücadele başlangıcında, ilk Müdafaa-i Hukuk teşekkülünün doğuda, Er-

****

5 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. -Ankara: 1960, s. 617.

zurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir.

Doğu Anadolu'nun belli bir bölgesinin, 1916-1920 yılları arasında, Türk veya Ermeni hâkimiyeti bakımından dört defa el değiştirmiş olması da, meselenin ciddiyetini büsbütün arttırmıştır. 1916'da Ermeni kuvvetleri Rus ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerlemişler. 1918de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzu karşısında Ermeniler çekilmiştir, 1919'da tekrar Ermeni kuvvetleri Kars-'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı sonbahar taarruzunda Ermeni ordusu, Türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrıyarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni halkı, ya Türk halkı göç etmeye mecbur kalmış ve göç etmeyenler, karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliâma uğramışlardır.

Kilikya, Antep ve Maraş bölgesinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransızlara karşı bu cephede Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermeni kuvvetlerinin Fransız ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a, Mısır'a ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göçen Ermeniler ise 300.000 den fazladır.

1921 yılının ilk günlerinde Türkiye ve Ermenistan arasında Gümrü'de bir Barış Andlaşması imzalanmış olduğu hâlde, bundan sonra yapılan Kars Andlaşmasının Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi bakımından taşıdığı önemi belirtmek için, Londra Konferansı (Şubat 1921) sırasında bile itilâf Devletlerinin, Ermeni hâmiliği rolünü bırakmamış göründüklerini belirtmek isteriz. Londra Konferansına izahat veren Ermeni mümessilleri, Gümrü Andlaşmasının tehdit altında imzalandığını ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüş ve konferans, Ermenistan hakkında şu karara varmıştı :

«Ermenistan'a ait olan şimdiki taahhütler, Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiye'sinin doğu hudutlarında bir milli ocak için haklarını tanımak ve Cemiyeti Akvam Meclisinin Ermenistanın nakli uygun ve doğru olacak bir yer hakkında verilecek kararına uymak suretiyle telif olunabilir.»[6]

****

6 - Hadisyan, Ermeni Cumhuriyetinin Doğuşu ve Terakkisi. (Bk.: Uras'ın anılan eseri, s. 718).

692

Görülüyor ki, başta İngiltere olmak üzere, İtilâf Devletleri, **«Büyük Ermenistan»** dâvasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi **«Ocak»** veya **«Ermeni yurdu»** gibi boş lâflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hâmiliğinden sıyrılmanın çarelerini aramak istemektedir.

Bu bahsi kaparken, Ermeni yazar Koçanznuni'nin **«Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Yoktur»** adlı kitabından, Ermenilerin nasıl hüsrana uğratıldıklarını görelim :

«Bizim için hükümet teşkili ve siyasi bir heyet rehberliği daima gücümüzün üstünde bir şey olmuştu. Hesaplarımızda hep yanlış hareket ettik, ilerisini düşünmedik. Yapacağımız İşler hakkında bilgi sahibi olmadık.

Şimdiki durumda Ermenistanın durumu nedir?

Araks ve Sevan arasında bugün küçük bir cemiyet. İsim bakımından bağımsız, fakat hakikatte Rusya imparatorluğunun özerk vilâyetlerinden birisi, Türkiye Ermenistan! yok. Ne hükümet, ne yurt, ne de artık milletlararası bir mesele. Dâva kapanmış öldürülmüş ve Lozan'da gömülmüştür. Daha fazlası da var: Artık Türkiye Ermenistanında Ermeni de yok. Bundan sonra olması İhtimâli de mevcut değil. Türkler, kapılarını sıkı sıkı kapadılar. Bunu zorlıyarak açmak için bizde kuvvet yok.»

Bundan sonra Sovyet Ermenistanının özelliklerini belirten ve Ermenistan dışında yaşıyan bir milyondan fazla Ermeninin bulundukları memleketlerde ticaretlerine bağlı olduklarını, Ermenistan için bunların bir unsur sayılamıyacaklarını anlatan yazar Ermenistanın istiklâlini sağlamak için vaktiyle Türkiye'de yaptıkları ihtilâllerin, terörlerin Bolşeviklere karşı tekrarlanmasında fayda olmadığına da işaret ederek, şöyle devam etmektedir:

«... bütün bunları yapabiliriz, fakat şu mesele var: Ne ümitle yapalım?

Türkiye'de bu hareketleri yaptığımız zaman, bu suretle üzerimize büyük devletlerin dostça dikkatlerini çekmiş ve lehimize müdâhalelerini temin edebiliriz sanıyorduk. Şimdi artık bu müdahalenin gerçek bir kıymeti yok ve bana öyle geliyor ki, böyle tecrübelere de ihtiyacımız yok.

Eğer âlicenap Avrupa bize Türkiye'de yardım etmedi ve edemediyse, artık fazlasını yapmak istemiyeceğini de anlamak güç değildir. Rusya da yardım edemez.

Binaenaleyh, işi Rusya'ya bırakmalı. Zaten Bolşevikler Ermenistanı istilâ etmemiş olsalardı, kendilerini biz çağırmaya mecbur olacaktık.»[7]

Gerçekten, Ermeni yazarın belirttiği üzere Ermeni Meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşıncaya kadar birçok merhalelerden geçilmiş ve Kars Andlaşması bu merhalelerin sonucunu teşkil etmiştir.

****

7 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi -Ankara: 1960, s. 758-759.
6694

B. ANKARA ANLAŞMASI

Fransa'nın, Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami-Briand Anlaşmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk-Fransız harbinin bu tarihten itibaren fiilen durduğunu, bu kitabın ilgili bölümlerinde izah etmiştik. Londra konferansında Fransız delegasyonunun ve askerî müşavirlerin, Türk Millî Hareketini nasıl savunduklarını da Londra konferansı ile ilgili bölümlerde görmüştük. Londra konferansından hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk ordusunun İkinci İnönü Zaferi, Fransa'nın, takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirdi. Bundan sonra, Fransa, Ankara ile bir anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski Fransız nazırlarından Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türk - Fransız Anlaşmasına zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk tarafından açıklandığı gibi[8] kesin bir sonuca ulaşmadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferinden sonra, Fransa'nın tereddütleri tamamen zail olduğundan 20 Ekim 1921 günü Ankera'da, Türk-Fransız Anlaşması imzalanabildi.

Ankara Anlaşmasının Bekir Sami Beyin Londra'da imzaladığı anlaşmadan pek farklı olmadığını, iki anlaşmayı karşılaştırmak suretiyle bu kitabın ikinci bölümünde izah etmiş ve bu vesile ile Ankara Anlaşmasının mâhiyetini belirtmiştik. Bundan dolayı, burada yalnız, anlaşmanın Fransız-İngiliz ilişkilerine yaptığı etki üzerinde duracak ve Anlaşmaya bağlı mektupları açıklamaya çalışacağız.

Fransa'nın Sevres Andlaşmasına bağlı **«Accord Tri**-

****

8 Atatürk, Nutuk, 1952 Baskısı - c. II, s. 620-625.

partite»e rağmen müttefiklerinden ayrı olarak ve onlara haber vermeksizin Türkiye ile anlaşmaya varması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı, İngiltere hariciyesinin bu konudaki 5 kasım 1921 tarihli notasına Fransız hariciyesinin gönderdiği cevabî notada, Ankara Anlaşması hakkında yatıştırıcı bir üslûp ile bilgi verilmekte ve anlaşmanın esasları şöyle belirtilmektedir:

Anlaşma, bir barış andlaşması değildir ve Ankara hükümetinin ne hukuken ve ne de fiilen tanınmasını gerektirmemektedir.

Anlaşma, sırf mevzii mahiyettedir ve bu fikir, ruhuna hâkimdir... İtalya'nın ve Büyük Britanya'nın üçler anlaşması ile *(Accord Tripartite)* tanınan hukukuna, Ankara anlaşması ile hiçbir suretle dokunulmamıştır.

Britanya mandasına tabi topraklara karşı, hasımca tasavvurlara Fransa tarafından kolaylık gösterilmiyecektir. Fransa, Türk kıtalarının Suriye arazisinden geçmesine müsaade etmiyecektir.

Mezopotamya'da İngilizlere karşı tahriklerin teşvik olunduğu hakkındaki söylentiler esassızdır.

Fransız hükümeti: *«Sevres Andlaşması, üçler andlaşması, esirlerin bırakılması hakkındaki anlaşma ve Ankara anlaşması»* gibi aktedilmiş muhtelif anlaşmaların nihaî barış andlaşması ile birleştirilmesini ve bu suretle tanzimini esas itibariyle kabul eylemektedir.[10]

Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bilsel'in de belirttiği üzere, Ankara Anlaşması *«mevzii bir durumu düzenleyici bir sözleşme olduğu ve bu itibarla iki devlet arasında tam bir andlaşma sayılması gerektiği»* hâlde, Fransa'nın, İngiltere'yi yatıştırmak için ileri sürdüğü yukarıdaki görüşler, esasen yatışmaya hazır olan İngiliz hükümeti tarafından bir teminât olarak kabul edilmiştir. Fakat İngiliz Hariciyesi, Fransız hükümetine gönderdiği 25 Kasım 1921 tarihli notada bu endişeleri belirtmekte de geri kalmamıştır:

1 — Ankara Anlaşması ile Türkiye'deki azınlıklara gereği kadar teminât sağlanamamıştır. Anlaşmanın bu hususla ilgili hükümleri, Kemalist hükümetin **«ahde vefa»** hususundaki sadakatine bağlıdır.

2 — Anlaşmanın 8. maddesi gereğince, Suriye'nin kuzey sınırları kesin surette değiştirilmiştir.

3 — Irak'taki durum üzerinde stratejik etkisi açık olan

****

10 M.Cemil (Bilsel) Lozan, İstanbul 1933, c. I, s. 295-396

Bağdat demiryolu parçasının Türkiye'ye verilmesine, Kraliyet hükümeti kayıtsız kalamaz.

4 — Bağdat hattının büyük bir kısmının bir Fransız şirketine devredileceği hakkındaki anlaşma hükmü ile Fransa, vaktinden önce bir imtiyaz elde etmiştir. Halbuki, evvelce Suriye'de bulunup şimdi Türkiye'ye iade olunan bu demiryolu parçalarının müttefikler arasında taksim edilmesi gerekirdi.

5 — Ankara Anlaşmasının bazı maddeleri ileride yapılacak barış görüşmelerinde tartışmalara sebep olacaktır.

6 — Türkiye işlerinin çabuk, genel ve âdil bir tarzda halli, ancak, sözden çok gerçek bir işbirliğine bağlıdır.[11]

Ankara Anlaşması sebebiyle İngiltere ve Fransa arasında başlayan çekişme görünüşte kapanmış oluyordu. Esasen, Fransa bu anlaşma ile Ortadoğuda giriştiği maceraya son vermiş olmaktan ve Anadolu'da elde ettiği imtiyazlardan memnundu. Türk millî kurtuluş hareketinin başarıya ulaşmasını ve Anadolu'da müstakil Türk Devletinin yaşamasını, kendi uygun gördüğü için, samimiyetle istiyordu. Anlaşma metninde bulunmamakla beraber, Fransa, Kilikya'dan kuvvetlerini çekerken Türklere bir çok silâh, cephane ve malzeme bıraktı. Bunların bir kısmını Türkiye, ileride parasını ödemek üzere, satın almış oluyordu. Geri kalanı hediye olarak verilmişti. Hediye olarak verilen silâh ve malzeme arasında 10 uçak ve 4484 tüfek vardı.[12]

Bütün bunların dışında, Fransa, Anadolu'da sağlamak istediği ekonomik ve kültürel menfaatlerden vazgeçmiş olmuyordu. Gerçi Ankara Anlaşmasında, bu konuda yalnız Bağdat demiryolu imtiyazından söz edilmişti. Fakat, Anlaşma metninde yer almamakla beraber, ekonomik ve kültür alanlarındaki menfaatler, Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında teati edilen mektuplarda tesbit olunmuştur.

Bu mektupların ekonomik ve kültür ilişkilerine değinen önemli kısımlarını, dilini sadeleştirerek aşağıya alıyoruz.

Yusuf Kemal Beyin Franklin Bouillon'a birinci mektubu :

«... Büyük Millet Meclisi Hükümeti, iki millet arasında maddî menfaatlerin gelişmesine de istekli ve arzulu olduğundan:

****

11 Cemil Bilsel'in anılan kitabı, s. 397-400. ,12 Tüfek ve uçak sayısını Kâzım (Özalp) Paşa'nın özel notlarından aldık.

Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazını doksan dokuz yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre teşekkül etmiş bir şirket tarafından, bu anlaşmanın imzasından başlıyarak, beş sene içinde tamamlamaya mecbur olacak olan Fransız grubuna vermeye taraftar olduğunu açıklamak hususunda bana yetki vermektedir.

Bundan başka, Türk hükümeti, Fransız grupları tarafından madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlere ait diğer imtiyaz isteklerini bu istekler Türkiye ve Fransa'nın karşılıklı menfaatlerine uygun olmak şartı ile, en büyük bir iyiniyetle incelemeye hazırdır.

Diğer taraftan, Türkiye, sanat okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmayı arzu eder. Bu hususta ihtiyacının derecesini Fransa hükümetine ileride bildirecektir.

Kısacası Türkiye Andlaşmasının imzalanmasından başlıyarak Fransa hükümetinin Fransız sermayedarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile iktisadî ve malî İlişkilere girişmelerine müsaade edeceğini ümit eder.» Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Bugünkü hükümetlerimiz arasında imza edilen anlaşmanın 7. maddesini tamamlamak üzere, İskenderun bölgesinde tatbik edilecek özel idare hakkında, Türk çoğunluğunu içine alan bölgelerin, genellikle Türk ırkından olan memurlar tarafından idare edileceği hususunu açıklamayı faydalı buluyorum. Türk kültürünün gelişmesi için bütün kolaylıklardan faydalanacak okullar açılacaktır.

Bu usul aynen Antakya bölgesi ile eski Adana vilâyetinin Suriye'de kalmış olan kısımlarında da uygulanacaktır.» Yusuf Kemal Beyin ikinci mektubu :

«Hükümetimin Türk jandarma okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmak arzusunda bulunduğunu yüce şahsiyetlerine haber vermekle kıvanç duyarım.»

Yusuf Kemal Beyin üçüncü mektubu :

«İki hükümet arasında bugün imza edilen anlaşmayı tamamlamak üzere, Fransız eğitim ve sağlık kurumları ile hayır kurumlarının hiçbir bahane ile ve hiçbir hâlde Türkiye'nin menfaatlerine ve Türk kanunlarına aykırı propaganda veya bir fiile girişmiyecekleri kararlaştırılmış olmak şartı ile Türkiye'de mevcut olmakta devam edeceklerini asil şahıslarına ifade etmekle kıvanç duyarım.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Türkiye'de Fransız okul ve kurumlarının bırakılması, jandarma okullarında öğretmen olarak Fransız subayları

nın seçimi ve Kuveyk suyunun taksimi meselelerine ait 20 Ekim 1921 tarihli mektuplarınızı aldığımı zâtıâlilerine bildirmekle mutluyum.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye: *«Londra'da 1921 yılı Mart ayında yapılan görüşmeler sırasında delegeleriniz, Fransa Cumhuriyeti delegelerine, bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazını vâdetmiş olduklarını, yüce şahsiyetlerine bildirmekle şeref duymuştum. Zâtıâlileri bu İmtiyazın daha önce bir Türk grubuna verilmiş olduğunu ifade buyurdunuz. Bunun üzerine zâtıâlinizden, Fransız ilgililerinin de âdil bir nisbet dâhilinde bu İşe katılmaları için anılan grup nezdinde bütün gayretinizi sarf eylemenizi rica eylemiştim.*

Aynı zamanda, Vendeuvre de Lesseps adındaki bir Fransız şirketinin Kilikya'da bir pamuk arazisi imtiyazı aldığını ve bu şirkete imtiyazını almış bulunduğu arazinin tesliminde en büyük güçlüklerin çıkarılmış olduğunu zâtıâlilerine arzeylemiş idim. Zâtıâlileri bu işin çabuk incelemesi için mümkün olduğu kadar sarfı mesai eylemeyi temin buyurdunuz.

Bu hususstaki açıklamanızı senet kabul ederek, üstün saygılarımın kabulünü rica ederim efendim.»

Yusuf Kemal Beyin cevabı :

«Bir Fransız grubunun Ergani Madenine ve harpten önce Adana vilâyetinde verilmiş olduğu söylenen bir ziraf imtiyaza dair talebi hakkında irsal buyurulan 20 Ekim 1921 tarihli mektuba cevap olarak, bu iki meseleyi gecikmeden tetkik ettireceğimi ifade eder, şeref duyarım.»[13]

Misakı Millî'den ilk taviz Moskova Andlaşması ile Batum'un Gürcistan'a bırakılması suretiyle verilmişti. Ankara Anlaşması Hatay'ı Suriye'de bırakmakla *«Misak-ı Milli»* den ikinci tavizin verilmesine vesile teşkil etmiştir. Bununla beraber, Bekir Sami Briand anlaşmasını olduğu gibi, Ankara Anlaşmasını da tenkid etmenin gereksizliğine inanmaktayız. Çünkü, o günün şartları içinde, bir büyük devletin husumetinden kurtulmak son derece önemli bir kazançtır. Büyük zaferin kazanılabilmesi için, harbin tek cepheye indirilmesi zorunluğu vardı. Doğu cephesinden sonra Ankara Anlaşması ile Güney Cephesi de kapanınca Türkiye, sınırlı olan gücünü Yunan ordusu karşısında ancak toplayabilmiştir.

****

13 - Hepsi, Anlaşmanın tarihini (20 Ekim 1921) taşıyan bu mektuplar için Bk.: Düstur (Üçüncü tertip), c. III s. 101 -107.

C. BARIŞ TEKLİFİ

İtilâf Devletlerinin 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu Harbine son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı), 1922 yılı kış aylarında da tekrarladıklarını görmekteyiz. Bu teşebbüsleri incelemeye girişmeden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle, 1 Mart 1922 günü, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği nutku gözden geçireceğiz.

Nutuk, iç ve dış meselelere geniş ölçüde yer vermektedir. Burada biz, dış meseleleri incelediğimiz için, iç meselelere dokunmıyacağız. Yalnız nutkun ekonomik ve sosyal konularla ilgili olan taraflarına temas etmeden geçemiyeceğiz. Çünkü bunlar, takip edilen dış politika ile de yakinen ilgilidir.

Mustafa Kemal Paşa, bu önemli nutkunun giriş kısmında, geride kalan yılın özelliğini şöyle belirtmektedir:

«Geçirdiğimiz ikinci millî yılın en belirli özelliği olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, dayanılmaz baskılar altında sürüklendiğimiz bu kanlı maceraya alışmış ve onu yaratan elem verici zorunlukları anlamış olmalarını söyleyebilirim.»

Bu ümit verici teşhisten sonra, memleketin çeşitli meseleleri hakkında açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve ekonomik konulara girerek şöyle devam etmiştir:

«Bu konuya girmezden önce, görüşümü açıklamış olmak için Yüksek Heyetinizden ve bütün dünyadan bir soru sormama müsaade buyurunuz.

Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sesleri). Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakikî sahibi ve efendisi, hakikî üretici olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Bundan dolayı, Türkiye Büyük Mil-

*let Meclis! Hükümetinin iktisadi siyaseti, bu esas gayeyi elde etmeyi hedef gütmektedir.»*14

İktisadî görüşünü açıklamakta devam eden Mustafa Kemal Paşa sözü şu noktaya getirmiştir:

*«İktisadî siyasetimizin önemli gayelerinden biri de genel menfaati doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisadî müesseseleri ve teşebbüsleri, malî ve teknik kudretimizin müsadesi nisbetinde devletleştirmedir.»*15

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli nutkunda, dış politika meselelerine de geniş ölçüde yer vermiş bulunuyordu, önce, Rusya ve doğu milletleri ile olan ilişkileri ve yapılan andlaşmaları özetledikten sonra sözü Türkiye'nin batı devletleri karşısındaki durumuna intikal ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar ile Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın değeri; Sevres Andlaşmasını hazırlayan itilâf Devletleri grubunun en önemli bir rüknü olan Fransa'nın, bu andlaşmanın tatbik kabiliyeti kalmadığını fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasındadır. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile Türkiye arasında, bugüne kadar cereyan eden tek olumlu olayın, esir mübadelesi anlaşmasından ibaret bulunduğunu ve İtalya ile yapılan neticesiz görüşmeleri belirterek, Türkiye'nin takip etmekte olduğu dış politikanın esasını şu sözlerle ortaya koymuştur:

*«...Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın esasıdır. (Sürekli, şiddetli alkışlar) (Çok doğru, yaşasın dostlarımız sesleri).»*16

Bu kesin ifâdenin arkasından da şu tamamlayıcı sözleri söylemiştir:

«Bu esas, istiklâli tanımımızı tasdik edecek herhangi bir devlet ile münasebetlerimizi yenilememize tabii olarak engel teşkil etmez.»

Mustafa Kemal Paşa'nın formüle ettiği bu esaslara göre dış ilişkilerin geliştirilmesi için, Harciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Şubat ayında Avrupa'ya (Paris ve Londra'ya) gönderilmişti. Bu tarihte batılı büyük devletler tarafından henüz bir uzlaşma teklifi yapılmış değildi. Fakat, İtilâf Dev-

****

14 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 5.
15 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 6.
16 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 11.
701

letlerinin yakında bir *«Şark Meselesi Konferansı»* toplıyacakları hakkında bazı söylentiler dolaşmakta idi. Nitekim, Yusuf Kemal Bey, Avrupa'dan dönmeden beklenilen teklif yapılmıştır.

Gerek Yusuf Kemal Beyin Avrupa'ya gönderilmesini, gerekse İtilâf Devletlerince yapılan mütâreke teklifini, iç politika ile ilgili yönleriyle izah edebilmek için Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile yaptığımız mülakatı nakledeceğiz. Yusuf Kemal Bey Londra ve Paris'te teşebbüslerde bulunmak üzere yaptığı Avrupa seyahatini bize şöyle anlatmıştır :

«Dışişleri Vekili olarak Londra'ya gidecektim. Büyük Millet Meclisi bana kendi yetkilerini vermişti. Hareketime yakın günlerde Mustafa Kemal Paşa'da bazı tereddütler sezdim. Nitekim bir gün bana dedi ki:

— Neden Halep üzerinden gitmiyorsun da, İstanbul üzerinden gitmek istiyorsunuz?

Cevap verdim:

— İstanbul'a uğrarsam, onlarla anlaşıp orada kalacağıma mı ihtimal veriyorsunuz?

— Evet! dedi ve ilâve etti :

— Padişahla görüşeceksin, değil mi?

— Evet Paşam, fakat maksadım başka. Eğer İstanbul hükümetini razı edebilirsem, Ankara hükümetinin Dışişleri Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir, dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum. Eğer izin verirseniz böyle olsun. Fakat söz veriyorum, talimatınızı harfiyen yerine getireceğim. Görme dediğiniz kimseleri görmiyeceğim.

Kabul etti: Mustafa Kemal Paşa'nın bana verdiği talimat şöyle idi:

— Yalnız Tevfik Paşayı (Sadrazam) ve padişahı göreceksin,

— Nazırlardan ziyaretime gelenler olursa ziyaretlerini iade edebilir miyim?

— Hayırl Başka kimseyi görmiyeceksin.

Padişah ile yapacağım görüşme için de şu talimatı verdi:

— Ona diyeceksin ki: Büyük Millet Meclisi, Hilâfet Makamını tanıyor. Hilâfet Makamının da Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor.

İstanbul'a gelir gelmez Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettim. Yanında Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa

da vardı. Barış imkânlarını yoklamak üzere Avrupa'ya gidiyorum, sizin adınıza da konuşabilir miyim diye sordum. Tevfik Paşa hemen kabul etti. İzzet Paşa'ya da tasdik ettirdi. Bana, Padişahı görecek misin? dedi. İrâde buyurulursa göreceğim cevabını verdim.

Ertesi gün Fransız Generali Pele ziyaretime geldi. Söz arasında *«İzzet Paşa da Londra'ya gidiyor» dedi.*[17] *Hemen Tevfik Paşaya koştum. «Evet! Elçilikler istediler» diyerek bu haberi doğruladı. Tevfik Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra Fransız elçiliğine gidip Pele'yi gördüm ve durumu anlattım. Dedi ki:*

— Biz İstanbul'da tek namuslu adam olarak Tevfik Paşa'yı görüyorduk. Bunda da mı aldanmışız? Böyle bir şey yok, kendileri müracaat ettiler.

General Pele'ye bu açıklamasını Sadrazam Paşaya söylememe izin verip vermiyeceğini sordum. «Söyleyebilirsiniz» dedi. Tekrar Sadrazam'a gittim. «Elçiliklerin böyle bir daveti olmadığını Pele'den öğrendim. Neden böyle yapıyorsunuz?» dedim. Üzgün bir şekilde, sadece «bir zaruret var ki, böyle oldu» dedi. Anladım ki, padişah böyle istemiş.

Bir akşam üzeri İzzet Paşa kaldığım yere geldi. Padişahın beni kabul edeceğini söyledi. Beraber gittik. Tevfik Paşa da yanında idi. Beni de oturttu. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini naklettim. Beni dinlerken gözleri yere dikilmiş, başını öne doğru sallayıp durdu. Tek kelime söylemedi. Ziyaret bitti. Kalktım, çıktım.»

Yusuf Kemal Bey'in anlattıkları, teferruat gibi görünen bir çok gerçeği gözlerimizin önüne sermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, aradan 2 yıl geçtikten sonra bile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye yüzde yüz güvenmemesi veya onun Mustafa Kemal Paşa'ya gereği kadar güven telkin edememesi, Sadrıâzam Tevfik Paşa'nın davranışı, bir Fransız generalinin Osmanlı devlet ricali hakkındaki hükmü, padişahın ihtilâl hükümetinin Hariciye Vekilini görüşmek üzere kabul etmesi, fakat bu mülakatta tek kelime söylememesi veya konuşulmuş şeyleri kırk yıl sonra bile Yusuf Kemal Bey'in gizlemesi, üzerinde ibretle durulacak hususlardır.

Yusuf Kemal Bey'in bu seyahatinde Paris'te Briand ile ve Londra dönüşünde başbakan Poincare ile yaptığı görüş-

****

17 - Gerçekten Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gittikten sonra İzzet Paşa da İstanbul hükümetinin temsilcisi olarak ve aynı maksatla Avrupa'ya hareket etmiştir.

meleri daha önce nakletmiştik. Böylece Yusuf Kemal Bey'in 1922 yılı Şubat ve Mart aylarında Londra ve Paris'te edindiği intibaları tamamen öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bölümde, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları üzerinde durmamızın diğer bir sebebi de, bu temasların Büyük Millet Meclisi'nde büyük gürültüler koparmış olmasıdır.[19]

İngiliz ve Fransız Hükümetleri, İstanbul'un ve Ankara'nın Hariciye Vekillerinin Avrupa seyahatlerini fırsat bilerek, Türkiye meselesini halletmek üzere bir kere daha teşebbüse girişmişlerdir. Çeşitli vesilelerle daha önce de belirttiğimiz üzere, Fransa, esasen Türkiye ile Sevres dışında yeni bir barış yapılmasına hazır durumda idi. Fakat İngiltere, bu konuda üç bakımdan endişeliydi:

1. Türkiye'nin yakın bir tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi,

2. Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir hareket yapması ihtimali.

3. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelişeceği?

Bu endişeler sebebiyle İngiltere hükümeti bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında mütâreke yapılması tezini ileri sürmüştür. Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ise, Lord Gurzon ile yaptığı görüşmelerde, Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden, barış görüşmelerine geçilmesinin beklenen faydayı sağlıyamıyacağı fikrini savunmuştu. Fakat, itilâf Devletleri, İngiliz görüşünü benimseyerek 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a verdikleri birer nota ile mütareke şartlarını bildirdiler. Mütâreke teklifinin esasları özet olarak şöyle idi:

Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km. eninde boş bir kordon bırakılacaktır.

İki taraf da ordularını takviye etmiyeceklerdir.

Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmiyecekler, bir yerden bir yere malzeme bile nakletmiyeceklerdir.

İtilâf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askerî komisyonlar, mütâreke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki taraf da kabul edecektir.

Taraflar arasındaki muhasemât 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapılıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır.

****

19 - Bu görüşmeler için Bk.: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 60-72.

Taraflardan herhangi biri tekrar harekete geçmek isterse, mütâreke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilâf Devletlerine haber verecektir.[20]

Mütâreke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükümet ile telgraf başında, anlaşmanın verdiği güçlük sebebi ile Vekiller Heyetini Sivrihisar'a davet etmiş ve 24 - 25 Mart itilâf Devletlerine verilecek cevabın hazırlığına girişilmişti. Fakat Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Pariste toplanmış bulunan İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 26 Mart 1922 tarihli ikinci notaları ile barış teklifinde bulundular. İleri sürülen barış şartlarına göre; Yunanistan, Anadolu'yu tahliye edecek, Trakya'da Tekirdağ Türklerde, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılarda kalacak, doğuda bir Ermeni yurdu teşkil edilecek, Boğazlar silâhsız bölge olacak, barışın imzalanmasını müteakip İtilâf kuvvetleri tarafından İstanbul tahliye edilecek, Sevres Andlaşması ile 50.000 kişi olarak tesbit olunan Türk silâhlı kuvvetlerinin mevcudu 85.000 e yükseltilecek ve Türk Ordusu ücretli askerden kurulacak, adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılacaktı.

Millî hükümet mütâreke teklifini prensip olarak kabul etmişti. Ancak, 5 Nisan 1922 tarihinde İtilâf Devletlerine bildirilen karşı teklifte bazı şartlar ileri sürülmüştü. Bu şartların en önemlisi, Yunan ordusunun, mütârekenin imzalanmasından başlıyarak, ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya - Afyonkarahisar hattından, 4 ay içinde de İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartı idi. Bu husus kabul edildiği takdirde, barış şartlarını incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegasyonunun kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmişti.

İtilâf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihli cevapları ile Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdir.

22 Mart'tan 22 Nisan'a kadar süren bir aylık siyasî temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunuyordu. Artık bundan sonra siyasî görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkânsızlığı kesinlikle anlaşılmıştı. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, son siyasî temaslar başlamadan önce bu ihtimali gözden uzak tutmamış ve 1 Mart günü Meclis'te oku-

****

20 - Mütâreke teklifinin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi almak için Bk.: Nutuk, c. 2, s. 647-652 ve Yusuf Hikmet (Bayur), Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaset, s. 102 -106.

duğu nutuk'ta, henüz söylenti hâlinde olan barış görüşmeleri hakkında şöyle demişti:

«Son zamanlarda bir (Doğu Meselesi Konferansı) n-dan sözedildi ve sözedilmektedir. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddî maksatlarla ve ne zaman gerçekleşeceği hakkında henüz inanç verici bir işaret yoktur. Doğu Meselesi Konferansı'nın, ordularımızın hareket sahasında sözleşme-1 için beklediğini kabul etmek en ihtiyatlı bir anlayış olur (Bravo sesleri). «Hazır ol cenge, eğer ister isen Sulh U Salah» hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak millî davamızın istediği şartlardandır. Bu açıdan dikkatli ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize uymaya devam edeceğiz, arkadaşlar.»

****

21 Nitekim Türk - Yunan Harbine son verecek mütâreke, Türk ordularının hareket sahasında, Mudanya'da aktedilecekti.

706

4. BÜYÜK TAARRUZ

A. HAZIRLIK

Sakarya Meydan Muharebesi'nin şiddetle başladığı günler ile, Büyük Türk Taarruzunun başlangıcı arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem, iç ve dış politika bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sakin geçmiştir. Askerlik alanına giren faaliyet, yalnız hummalı bir hazırlık çalışmasına inhisar etmektedir. Dış politika olaylarını ve gelişmelerini yukarıda gözden geçirmiştik. Bu olaylar ve gelişmeler, tabiî olarak, iç politikaya bir canlılık getirmiştir, özellikle, 22 ve 26 Mart tarihli mütâreke ve barış teklifleri, bütün memlekette en çok üzerinde durulan bir konu olmuştur. Umulmadık bir zamanda kazanılan Sakarya Zaferinden ve onun siyasî sonuçlarından sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği, şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek, ortaya iki mesele çıkarıyordu: Dış politika ustalıkla yürütülerek barışın sağlanması, ya da ordunun bir ân önce taarruza geçirilmesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın iki yolu da büyük bir gayretle zorladığını görmekteyiz. Çünkü, barışı herkesten çok samimiyetle O, istemekte idi. Sakarya Muharebesini anlatan bölümde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 ilkbaharında bile taarruza geçilemedi.

707

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müştereken yaptıkları mütareke ve barış teklifleri, kayıtsız ve şartsız kabul edilemezdi. Büyük bir iyi niyetle, uzlaşma imkânlarının yaşatılmasına gayret edildi. Millî hükümetin, B. M. Meclisinin tasvibini de alarak, itilâf Devletlerine gönderdiği 22 Nisan tarihli son notaya, karşı taraf cevap bile vermedi. Zaten, Türk kamu oyu, mütâreke şartlarını beğenmemişti. T.B.M. Meclisine, yurdun her yerinden gelen telgraflarda, **«Misakı Millî»**den fedakârlık edilmemesi isteniyordu. Bu durumda, dış politikanın hatalı yürütüldüğü veya daha başka bir politik tutumla barış kapısının açılabileceği söylenemez. Ne yazık ki, T.B.M. Meclisinin bir kısım üyeleri, bu gerçekleri görmezlikten gelerek her şeyi söylüyorlardı. M. Kemal Paşa, en haksız, en insafsız tenkitlere hedef, dedikodulara konu oluyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik rütbesi ve gazilik unvanını veren, zaferini alkışlarla karşılayan Meclis'te, ikinci Grup, şimdi, Mustafa Kemal Paşa İdaresine karşı amansız bir muhalefete koyulmuştu. 23 Ekim tarihli esir mübadelesi anlaşması üzerine İngilizlerin tamamen serbest bıraktıkları Malta esirleri (ittihatçılar), ikinci Grubu takviye ve organize etmişlerdi. Dış politikada hataya düşüldüğü açıkça söylenmiyordu, fakat askerlik konularında uluorta tenkitler yapılıyordu. Ordunun niçin taarruz etmediği soruluyor ve *«çünkü, Ordunun taarruz kabiliyeti yoktur!»* diye, yine kendileri tarafından cevaplandırılıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bunaldığını, Nutuktan[22] ve T.B.M.M. zabıt ceridelerinden[23] anlıyoruz. Başkumandanlık süresinin uzatılması, İcra Vekillerinin seçim usullerinin değiştirilmesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa ve Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında verilen önergeler, muhalefet grubunun M. Kemal Paşa idaresini yıpratmak için kullandığı eşsiz fırsatlar olmuştur, ikinci Grup, bu dönemde, gerçekten ağır basmış ve en büyük başarısını 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı **«İcra Vekillerinin seçim şekline Dair Kanun»**un çıkarılmasını sağlayarak kazanmıştır. Bu kanun, vekâletler için Meclise aday göstermesi hakkını M. Kemal Paşa'nın elinden almış ve İcra Vekilleri Reisinin de Meclis tarafından seçilmesi usulünü getirmiştir. Yeni Kanunun kabulünü takip eden oturumda (10 Tem-

****

22 - Nutuk, c. II, s. 630-664.
23 - Zabıt Ceridelerinin 19, 20 ve 21. ciltleri.

muz 1922), Vekiller, eski usule göre aday gösterilmek suretiyle seçildikleri gerekçesiyle teker teker istifa etmişlerdir.[24]

12 Temmuz'da, Vekiller ve hükümet reisi gizli oy ile Meclis tarafından seçilerek, Rauf Beyin Başkanlığında teşekkül eden yeni hükümete, birkaçı hariç, eski vekillerin hepsi girmişti. Nutukta belirtildiğine göre,[25] Rauf Beyi, hükümet reisliğine İkinci Grup seçtirmek istemiş ve M. Kemal Paşa da, bunu önceden sezerek, taraftar görünmüştü.

Başkumandanlık Kanununun süresinin 3 ay daha uzatılması vesilesiyle, 5 Mayıs ve 6 Mayıs 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda yapılan ve M. Kemal Paşa'nın deyimiyle **«âdeta kavga tarzında cereyan eden münakaşalar»**ı Nutuk'tan okumak mümkündür.[26] Burada, yalnız şu noktaya işaret etmek istiyoruz ki, M. Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisine karşı en sert çıkışını o gün yapmıştır. Başkumandanlık için *«bırakmadım, bırakamam ve bırakmıyacağım»* sözleriyle Meclisin karşısına dikilmesi, yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız olayların bir iç buhrana sürüklenme istidadında olduğunu gösteren ilginç bir davranıştır.

Sakarya ile Büyük Taarruz arasındaki dönemin özelliğini böylece tesbit ettikten sonra, taarruz için yapılan hazırlıklara geçebiliriz.

M. Kemal Paşa, Büyük Taarruzun, milleti, Meclisi ve Ordu'yu hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı.[27] Nitekim, Sakaryadan sonra yapılan çalışmaların bu hedefi güttüğünü görmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz gizli oturumlarda Başkumandanın yaptığı konuşmalar, icra vekillerinin ve reisinin Meclis tarafından seçilmesini sağlayan kanunun kabulü, Rauf Bey'in, İcra Vekilleri Reisliğine seçilmesi, mütâreke ve barış ümidinin kırılması aşağıda görüleceği üzere arka arkaya çıkarılan kanunlar vesilesiyle yapılan görüşmeler, Meclisi taarruz psikolojisine hazırlamıştır. Bundan çok daha çok önemli olan, milletin ve ordunun hazırlanışı idi. Şimdi, bu iki husus üzerinde duracağız.

****

24 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 21, s. 349-350
25 - Nutuk, c. II, s. 663-664.
26 - Nutuk, c. II, s. 653-66.
27 - Nutuk, c. n, s. 638-639.

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp gelen harplerin millette uyandırdığı bıkkınlığı, yılgınlığı ve yaptığı tahribatı tasvire girişmek, gereksiz bir gayret olur. Yalnız, son defa, Sakarya Muharebeleri sırasında milletten istenen fedakârlığı, tekâlifi milliye emirlerini, aralıksız askere alınan ve ölmek üzere cephelere gönderilen insanları düşünmek yeniden girişilecek kesin sonuçlu bir büyük taarruzun gerektirdiği millet desteğini sağlamanın güçlüğünü anlamaya yeter. Karşı ihtilâl hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, İstiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Millî İdareye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu da ayrıca göz önünde tutmak gerekir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, millet orduya yeniden asker verecek ve yeni mâlî külfetlere katlanmaya davet edilecekti.

Trakya'dan, İstanbul bölgesinden ve İzmit-Eskişehir -Kütahya - Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7.000.000 insana düşüyordu.

Hâl böyle iken, 22 Mart tarihli mütâreke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması mukadderdi. Bu sebeple mütâreke şartlarının millete iyice anlatılmasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin imkânlarına ve şartlarına göre gerçekten güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet, kaçınılmaz bir zorunluk idi. Halkı uyarmak için, Müdafaai Hukuk teşekkülleri, Belediye Reisleri, eşraf harekete geçirildi. Her taraftan, mütâreke şartlarının kabul edilmemesi için B.M, Meclisine telgraflar yağmaya başladı, ilk işaret Ankara Belediye Reisi Ali Bey'in imzalarını taşıyan telgraf oldu. 31 Mart 1922 tarihli bu uzun telgraf aşağıdaki cümle ile sona ermekte idi:

*« Hükümetin bu hususta meydana gelecek her türlü emirlerine ve yükleyeceği sorumluluğu yapmaya söz vermiş ve yemin etmiş olan muhterem halkımızın bu konuda da muhterem vekillerine destek ve yardımcı olduklarını bir defa daha doğrulayarak arzederiz.»*28

****

28 - T.B.M.M. Bazit Ceridesi c. 18, s. 437

Telgraf metinleri, başta **«Hâkimiyeti Milliye»** olmak üzere, gazetelerde yayınlatılıyordu. Mütâreke konusu, resmî olarak 22 Nisan'da kapandığı halde, telgraflar aralıksız 1922 Haziranına kadar sürmüştür. Tesbit edebildiğimiz son telgraf Bozanic eşrafından gelmişti Meclis'te 3 Haziran günü okunan bu telgraf aynen şöyledir:

«Sevgili İzmir, Edirne ve Bursa'mıza saldıran zalim düşmanın mavi paçavrasını istemeyiz. Misakı Milli dışında yapılacak herhangi bir sulhu istemeyiz. Bu uğurda al bayrağın gölgesinde öleceğiz. Yaşasın Misakı Milli, yaşasın hakkı uğrunda can vermeyi cana minnet bilen ulu Türk Milleti.»[29]

Kamu oyu ve hattâ Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler almakta idi. önemli olarak, çıkarılan af kanunlarından bahsedeceğiz.

Büyük Millet Meclisi, her zaman münferit af kanunları çıkarmıştır. Fakat Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde, münferit af kanunlarının çoğalıp sıklaştığını görmekteyiz. Ayrıca, kısa aralarla üç önemli af kanunu daha çıkarılmıştır. Ankara Anlaşması gereğince Meclisin 8 Aralık 1921 günü kabul ettiği umumî af kanunu[30] Fransızların tahliye ettikleri bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçları affediyor ve sözünü edeceğimiz af kanunlarına bir başlangıç oluyordu. Diğerleri kabul edildikleri tarih sırasıyla şunlardır:

1) 19 Aralık 1921 tarih ve 170 sayılı Vatan Hainliği Suçlularından Bir Kısmının Atlarına Dair Kanun.

*Bu kanuna göre; vatanın bir kısmının bölünmesine veya yabancı bir devlete ilhaka çalışanlar, casusluk edenler, hâlen yabancı bölgelerde veya işgal bölgelerinde bulunanlar, ihtilas ve rüşvetten mahkûm olanlar dışındaki bütün hıyaneti vataniye mahkûmları*31 *aftan faydalanmışlardır, idama mahkûm, olanların cezası müebbed küreğe, müebbet küreğe mahkûm olanların cezası 15 seneye iniyor ve diğer cezalar kalkıyordu.*

2) 7 Ocak 1922 tarih ve 179 sayılı Af Kanunu:

****

29 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c. 20, s. 116

30 - 168 numaralı kanun.

31 - Hiyaneti Vataniye suçu, tatbikatta çok geniş tutulduğu için Hiyaneti Vataniye Kanununa göre çok sayıda kimse mahkûm olmuştu. Dolayısıyla aftan faydalananları sayıca küçümsemek mümkün değildir.

Bu kanun ile şenî fiillerden mahkûm olanlar hariç, 170 sayılı af kanunu kapsamına girmeyen bütün mahkûmlardan, cezasının üçte birini tamamlamış olanlar faydalanmışlardır. Ayrıca, henüz sonuçlanmamış bazı takibat ve tahkikat, işgal edilmiş yerler kurtarılıncaya kadar durdurulmuştur, (işgalden önce ve işgal sırasında bulundukları yerlerde suç işleyenler için).

3) 21 Ocak 1922 tarih ve 183 sayılı takiplerin ertelenmesi Hakkında Kanun:

Bu kanun eşkiyalar için çıkartılmış olup, affın şekil ve şümulü şöyle belirtilmiştir:

«Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar yani hükümete sığınmamış veyahut işbu kanunun her kaza (ilçe) merkezinde ilânı tarihinden başlayarak bir ay içinde hükümete sığınacak kimseler hakkında takiplerin ertelenmesi kararı almaya ve gereğine göre bu konuda bazı kayıtlar ve şartlar koymaya Vekiller Heyeti yetkilidir.»

Saydığımız af kanunlarından faydalanmıyan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi (20 Nisan 1922 gün ve 1525 sayılı), cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış olan mahkûmların ziraat işlerinde çalışmak üzere kefaletle salıverilmelerini öngörüyordu. Diğeri (21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı), ziraatle uğraşan ve toprağı olan mahkûmları, üç ay süre ile geçici olarak salıveriyordu.

Ekonomik ve politik mülâhazalarla çıkarılan bu kararnamelerden umulan fayda ayrıca açıklanmaya lüzum bırakmıyacak kadar meydandadır.

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, herşeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı hedef güdüyordu.

M. Meclisinin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen ve subayları ilgilendiren malî kanunlar şunlardır:

1. Havacılara verilecek ayrı ödenek hakkında 9 Mart 1922 gün ve 109 sayılı kanun:

Bu kanunla, havacı subaylara ve öğretmenlere ay-

da sekizer lira, uçucu assubaylara ayda ikişer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2. Olağanüstü Ödenek Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanunla subaylara *ay*da 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, olağanüstü ödenekle dört misil zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile, evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephedekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.

3. Seferberlik ve Cephe Zammı kanunu değiştiren 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun:

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanun kaldırılmış seferberlik ve cephe zamları yeniden düzenlenmiştir.

4. Makam ve maaş farklılığı hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun:

Bu kanun, ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumandanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına ve tümen kumandanlarına 10 lira makam maaşı verilmesini öngörüyordu. Ayrıca, bir üst rütbede görev gören subaylar, iki rütbe arasındaki maaş farkının yarısını makam maaşı olarak alacaklardı.

5. Emireri ve Seyis erleri hakkında 11 Mart 1922 gün ve 203 sayılı kanun:

Subaylara birer emireri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.

6. Seferberlikte Malî Zâti Binek Hayvanlarının iaşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun:

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükümet iaşe edecekti.

7. 11 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun ile, rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir.

Bu yedi kanunla subaylara sağlanan imkânların o zamanın para değerine ve şartlarına göre, hükümet açısından büyük fedakârlık ve subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olduğuna bilhassa işaret etmek isteriz.

Ek gelir sağlamak amacı ile çıkarılan kanunlara gelince: fakirliğin sembolü olarak kabul edebileceğimiz bu

kanunlar, zamanın hükümetinin nasıl bir çaresizlik içinde bulunduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şimdi, bu malî kanunları da sıra ile gözden geçirelim:

1 — 15 Nisan 1922 gün ve 215 sayılı kanun: Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınacak istihlâk vergisinin cezalarını yükseltmektedir.

2 — 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı kanun: Deniz taşıtlarından alınan rüsumu, daha yüksek bir tarifeye tâbi tutmaktadır.

3 — 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun: Şeker, çay ve kahveden bir kararname gereğince alınmakta olan istihlâk vergisini arttırmakta ve pirinç, baharat, margarin, mum, âdi sabun ve boş çuvalı istihlâk vergisine tâbi tutmaktadır.

4 — 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı kanun: Yine bir kararname gereğince av hayvanlarından alınan resmi arttırmakta ve kanuna bağlamaktadır.

5 — 16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı kanun: Konsolosluklarda yapılan muamelelerden alınan resmi beş misli arttırmaktadır.

6 — 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı kanun: 30 Eylül 1920 günlü kanunla kibritten alınan istihlâk vergisini bir misli arttırmaktadır.

7 — 16 Nisan 1922 gün 221 sayılı kanun: Kibritte olduğu gibi sigara kâğıdından alınan istihlâk vergisini iki katına çıkarmaktadır.

8 — 17 Nisan 1922 gün ve 222 sayılı kanun: Bütün para cezalarını beş misline yükseltmektedir.

9 — 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askeri Nakliye Mükellefiyeti hakkındaki kanun: Taarruz hazırlığı yapılmakta olan ordunun en büyük ihtiyaçlarından birine cevap verdiği için son derece önemli ve geçici bir kanundur. Bu sebeple, kanunun niteliğini açıklayan birkaç maddesini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 1 — 1922 malî yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dâiresinde askerî nakliye yükümlülüğü adıyla bir nakdt yükümlülük konulmuştur.

Madde 2 — Nakliye yükümlülüğü maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım: Her şahıs için seyyanen (eşit) olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur.

Nispî kısım: Emlâk ve arazi ve temettü (kazanç) vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıda

714

ki nisbetler dahilinde tarh ve maktu kısma eklenerek alınır.

A — Köylerde: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

B — Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

Madde 9 — Kesin lüzum görülecek yerlerde menzil hatlarında belli zaman için Vekiller Heyeti kararıyla mahalli rayice göre ve peşin ücretle bütün nakil vasıtaları kullanılabileceği gibi, yetmediği halde menzil hatlarına elli kilometre mesafeye kadar civar olan köylerdeki nakil vasıtalarına da müracaat olunur.

Madde 12 — Bu kanun dışında hiçbir kimse parasız nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve aksine hareket edenler vatan hizmeti emriyle istiklâl Mahkemesine ve olmayan yerlerde genel mahkemelere tevdi olunurlar.»

10 — 20 Nisan 1922 gün ve 224 sayılı kanun da önemlidir: Düşman istilâsından kurtulan yerlerden kaçan Rum ve Ermenilerin (adları söylenmeksizin) mallarının paraya çevrilerek hazineye gelir kaydedilmesini amaç güden bu kanun gizlenen*«emvali metruke»* yi ihbar edenlere, meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu nisbetinde mükâfat verileceğini öngörmekte idi. Kanunda, söz konusu mal bedellerinin hazineye gelir kaydedildiği ifâde edilmemiş *«emânet hesabına kaydedilmek üzere»* ibaresi kullanılmıştı, ilerde birtakım suistimallere ve haklı dedikodulara yol açacak olan bu kanun, 15 Nisan 1923 gün ve 233 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacak ve Birinci Dünya Harbi içinde ittihat ve Terakki hükümeti tarafından çıkarılmış olan 13 Eylül 1915 günlü geçici kanun, bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konacaktı.

11 — 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı kanun: Askerlikten tecil vergisi adıyla yeni bir vergi getirmek ve 1 Mart 1922 gününden, Ordunun hazar hâline geçişine kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış bulunmaktadır.

Son olarak, üç malî kanundan daha söz etmek istiyoruz. Bunlar: *6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunlarıdır.* Orduya harcanmak üzere Millî Savunma Bakanlığına, Birinci Avans Kanunu ile *10* milyon, ikinci Avans Kanunu ile 7 milyon Oçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira ödenek verilmiştir. Böylece, Anadolu'nun bütün mad-dî ve malî kaynakları santimine kadar zorlanarak, Büyük Taarruzdan önce kullanılmıştır. Artık, bu alan-

715

da ne hükümetin, *ne de* halkın yapacak hiç bir şeyi kalmıyordu. Eğer ordu taarruzu başarıya ulaşabilirse Türkiye kurtulacak, aksi takdirde, Millî Kurtuluş Hareketi malî bakımdan yeni bir çıkmazın içine düşmüş olacaktı.

Buraya kadar anlattıklarımızla, taarruz hazırlığının ordu dışındaki kısmını özetlemiş bulunuyoruz. Ordu da kendi içinde durmadan hazırlanmakta idi. Ordunun önemle üzerinde durduğu işleri şöylece özetleyebiliriz:

a. Eğitim.

Son derece sıkı ve aralıksız bir çalışma ile subaylar ve erler, büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla, bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgahlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustosuna kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli imkânı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve kumandanlar, hem kendilerini, hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır.

b. Ordu Mevcudunun Arttırılması.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.00 mevcutlu bir orduları bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başındanberi hiç bir zaman bir cephede 100.00 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilât bakımından, yeniden düzenlenirken tümenlerin mevcudu da arttırılıyordu. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirerek ve bazı doğumluları askere alarak Batı Cephesinde ordunun insan mevcudu 186.000 e yükseltilmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Sakarya'dan sonra, 20 Eylül 1921 de, Batı cephesinin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece, Yunanlılara denk bir duruma gelinmiş oluyordu.

c. Silâh Gücünün Yükseltilmesi.

Türk Ordusunda, çeşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, cephane ikmâlini güçleştirdiği gibi ordunun ateş gücünü de azaltıyordu. Bunun için, Sakarya Meydan Mı-?

716

harabesinden sonra ilk iş olarak, her tümende aynı cins tüfek toplayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı. Çeşitli tedbirlerle (İstanbul depolarından kaçırılma, Fransa ve İtalya'dan satın alınma ve Rus yardımı) ordunun silâh gücü büyük ölçüde arttırılmıştır. Yine Batı Cephesinin 20 Eylül 1921 günlü durumu ile karşılaştırırsak:

Tüfek sayısının 47.342 den 98.956 ya, ağır makineli tüfek sayısının 480 den 839'a, hafif makineli tüfek sayısının 379 dan 2025'e, top sayısının 165den 323'e yükseldiğini görürüz.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiç bir bakımdan Yunan Ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabilmişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz plânına kalıyordu.

717

B. TAARRUZ VE ZAFER

Taarruz plânı, büyük kuvvetleriyle Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le irtibatını kesmek esasına dayanıyordu. Bu takdirde, Yunan ordusu ya bu bölgede toptan imha edilecek veya kuzeye, Bursa yönüne atılarak dağıtılıp, parça parça yok edilecekti. Taarruzun, başarıya ulaşması için Türk kuvvetlerinin büyük kısmının, düşmanın sağ kanadında toplanması ve Güneyden kuzeye doğru taarruza geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu plânın başarı ihtimali fazla olduğu kadar, şüphesiz tehlikesi de büyüktü. Çünkü, büyük kuvvetler Afyon bölgesinde toplanmış, buna karşılık kuzeyden güneye uzayan ve 120 kilometreyi bulan asıl cephede, 50.000 kişilik bir kuvvete (2. Ordu), karşısında bulunan 100.000 kişilik düşman kuvvetini tutmak görevi verilmişti. Ankara yönünü kapayan 2. Ordu görevini yapamadığı takdirde, Yunan ordusunun Afyon bölgesinde yapacağı başarılı bir karşı taarruz, büyük Türk kuvvetlerini göller bölgesine ve Toroslara atabilirdi.

Taarruzun, düşmanı gafil avlayabilmesi için, bir baskın taarruzu şeklinde yapılması, taarruz plânının diğer bir özelliği idi. Taarruz hazırlığını gizleyebilmek için alınan bütün tedbirlere rağmen Yunan ordusu, **kaçak birkaç Türk erinden taarruz durumunu öğrenmişti.** Fakat, Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü tesbit edilemediğinden, Türk taarruzu yine de baskın tarzında başlayabilmiştir.

Büyük taarruzda Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayıca karşılaştırılması şöyledir:

	İnsan	Ağır Mk.Tüf.	Hafif Mk. Tüf.	Tüfek	Top	Kılıç
Türk Ordusu	186.900	98.596	839	2.025	323	5.286
Yunan Ordusu	195.000	130.000	1.002	4.152	344	3.000

718

Sakarya Muharebesinden sonra, Yunan ordusu kumanda kadrosunda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve bu arada Papulas'ın yerine Ordu Kumandanlığına Hacı Anesti getirilmişti. Yeni Ordu Kumandanı; Büyük Türk Taarruzu ile başlayan muharebeleri İzmir'den telsizle idare etmeye kalkışmış ve Yunan ordusunun felâketini böylece kolaylaştırmıştır. Halbuki, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cephede ve kıtaların yanıbaşında bulunmuşlardır.

Türk Ordusunun kumanda kadrosu aşağıdaki şekilde teşekkül etmişti:

1. Ordu Kumandanı: Nurettin Paşa

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Emin (Korgeneral E. Koral)

2. Ordu Kumandanı: Yakup Şevki Paşa (Orgeneral Y. Ş. Subaşı)

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Hüseyin Hüsnü (Tümgeneral H. H. Erkilet)

I. Kolordu Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral i. Çalışlar)

II. Kolordu Kumandanı: (Korgeneral A. H. Ayerdim)

III. Kolordu Kumandanı: Albay Şükrü Naili (Korgeneral Ş. N. Gökberk)

IV. Kolordu Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Korgeneral K. Sami Paşa)

V. Kolordu Kumandanı: Fahrettin Paşa (Orgeneral F. Altay)

VI. Kolordu Kumandanı: Kâzım Paşa (Korgeneral K. İnanç).

Kolorduların Kurmay Başkanları, Kolorduların numara sırasına göre: Binbaşı Muharrem Mazlum (Orgeneral M. M. İskura), Yarbay İbrahim (Tümgeneral İ. Beğen), Yarbay Hayrullah (Tümgeneral H. Fişek), Yarbay Ziya (Tümgeneral Ziya), Binbaşı Şükrü (Şükrü Koçak), Yarbay Nihat (Sonra kaza kurşunu ile İzmir'de şehit oldu.)

Muharebelerin büyük yükünü omuzlarında taşıyan tümen kumandanlarının isimleri aşağıdadır:

Yarbay Naci (Korgeneral Naci Tınaz)

Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Ö .H. Bıyıktay)

Albay Reşat (Taarruzun ikinci günü intihar etti)[32]

****

32 - **Önemli bir tepeyi (Çiğil tepe) zaptetmekle görevli olan tümeni emredilen saatte hedefini alamadığından, Tümen Kumandanı bundan mütessir olarak intihar etmiş ve biraz sonra da tepe zaptedilmiştir**.

719

Yarbay Edhem (Çallı Edhem Bey)
Yarbay Halit (Eski Kastamonu milletvekili)
Yarbay Derviş (Derviş Paşa)
Albay Osman (Tümgeneral Osman Koptagel)
Albay Kâzım (Tümgeneral K. Sevüktekin)
Albay Mürsel (Tümgeneral M. Baku)
Yarbay Zeki (Tümgeneral Z. Soydemir)
Yarbay Suphi (Tümgeneral S. Kula)
Albay Nazmi (Korgeneral N. Solok)
Yarbay İbrahim (Bilecik Milletvekili Çolak İbrahim)
Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral A. N. Gürman)
Yarbay Alâeddin (Alâeddin Paşa)
Yarbay Salih (Orgeneral S. Omurtak)
Albay Aşir (Tümgeneral Aşir Atlı)
Albay Nurettin (Nurettin Paşa)
Albay Hacı Arif
Albay Kâzım (Orgeneral Kâzım Orbay)
Albay Sabri (Sabri Paşa)
Albay Naci (Tümgeneral Naci Eldeniz)
Albay Halit (Tümgeneral Deli Halit)

Taarruzda kesin sonuç alınacak yerde (Afyon bölgesinde) düşmanın sağ kanadını çökertmek üzere İzzettin Çalışlar ile Kemalettin Sami Paşanın kolorduları taarruz edecek, Ali Hikmet Paşa'nın kolordusu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. Fahrettin Altay'ın kumanda ettiği Süvari Kolordusu ise, düşmanın sağ kanadı açığından düşman gerilerine taarruz edecekti.

Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 4.30 da topçu ateşi ile başladı. Topçunun ateşi çok etkili oldu. Fakat iki Türk Kolordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz, bu ilk gün, istenilen sonucu alamamıştı. Bununla beraber, düşman iyice sarsıldı. Fahrettin Altay'ın kolordusu (süvariler), Yunan ordusunun sağ kanadı ucundan Ahır dağını, gece aşarak, en başarılı hareketi yapmıştı. Düşmanın sağ kanadı çökertilemediği halde, 26 Ağustos günü, süvariler Sincanlı ovasına inmişlerdi. Süvari kolordusunun düşman gerisinde faaliyete geçmesi (Demiryolunun tahribi ve telgraf hattının kesilmesi) muharebenin ilk ravundunu Türk Ordusuna kazandırdı.

27 Ağustos'ta düşman direnmesi kırıldı. Türk Ordusu taarruzu süratle gelişiyordu. Afyon'un batısında Yunan cephesi yarılmıştı.

28 Ağustos'ta Yunan ordusunun asıl cephesi de ya-

rıldı. Güneyden Kuzeye doğru ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırmış ve büyük kısmını kuşatıcı bir duruma girmişti.

29 Ağustos'ta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlıları saracak çenber biraz daha belirli bir şekle girdi.

30 Ağustos'ta Süvari Kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan düşman kuvvetleri (5 tümen, 40-50 bin kişi), Başkumandanlık Meydan Muharebesi adı verilen bugünkü muharebede kısmen esir, kısmen imha edilmişlerdir.

Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti.

Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. 1 Eylül'de Türk ordusu Uşak'a girdi. 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandana General Trikopis, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5000 den fazla er esir alındılar.

3 Eylül günü, Türk ordusunun takip hareketi devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar.

9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdi. Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çabalıyorlardı. 1 Eylül'den 17 Eylül'e kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl - Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.:"

****

33 - Yunan Ordusu Başkumandanı, daha önce belirttiğimiz gibi, General Hacı Anesti idi. İzmir'de oturan Başkumandanın muharebeyi idare edemediği anlaşıldığından, cephedeki Trikopis Başkumandan tayin edilmiş idi. Fakat Yunan ordusu baskına uğradığından Trikopis Boşkumandan tayin edildiğine dair emri tebellüğ edememişti. Ancak esir olduktan sonra keyfiyeti Türklerden öğrendi.

34 - Büyük taarruz hakkında General Fahri Belen'in «Büyük Türk Zaferi — Afyon'dan İzmir'e» adlı değerli kitabını tavsiye ederiz.

721

5. HARBİN SONA ERİŞİ

Büyük Türk Taarruzunun gösterdiği gelişme üzerine, Yunanistan, itilâf Devletlerine başvurarak, Anadolu'nun boşaltılması şartiyle bir mütareke yapılması hususunda aracılık ricasında bulundu. Fakat, üç büyük devlet herhangi bir müdahaleye girişmeden, Türk Ordusu, İzmir'e dayanmış ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması bir mesele olmaktan çıkmıştı. Şimdi, ancak Boğazların ve Trakya'nın durumu söz konusu olabilirdi. Nitekim, 11 Eylül 1922 de, İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına asker göndererek, Türk Ordusunun ilerleyişini burada durdurmak istediler. Üçler arasında, Boğazların serbestliğiyle ilgili bir anlaşmazlık olmadığı anlaşılıyordu. Yalnız, Trakya'nın Yunanistan'da mı kalacağı yoksa Türklere iade mi edileceği meselesi askıda idi.

12 Eylül'de başlayarak 23 Eylül'e kadar üç büyükler arasında cereyan eden görüşmeler, dünyayı tehdit eden yeni bir harb ihtimali içinde, oldukça heyecanlı geçti. İngiltere, İstanbul'un da Türklere bırakılmasına yanaşmıştı. Fakat, Trakya meselesinde ısrarlı idi ve Boğazların tarafsızlığını korumakta, yeni bir harbi göze alacak kadar kararlı görünüyordu, İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü yaptığı toplantıda, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine tecavüz etmemesi için üç büyük devlet tarafından M. Kemal Paşaya tebligat yapılması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki müttefik kuvvetlerin arttırılması, Türklerin Rumeli'ye geçmesinin önlenmesi ve Doğu meselesinin çözülmesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye delegelerinin katılmasiyle bir konferans toplanması hususlarında karara vardı. O günden sonra da, İngiliz nazırları hemen her gün toplantı

halinde bulundular.[35] İstanbul'da General Harrington'a, M. Kemal Paşa'ya gerekli tebligat yapıldıktan sonra, tarafsız Boğazlar bölgesine girecek Türk askerlerine ateş açılması için emir verildi. Dış ilişkiler bölümünde belirttiğimiz üzere, Harrington, hükümetinin bu tebligatını cebinde saklamış ve silâhlı çatışmaya sebep olacak bir sert davranıştan sakınmıştır. Türk Ordusu ise, Çanakkale'de İngiliz mevzilerine kadar sokulduktan sonra durmuştu. Durum, gerçekten çok ciddî idi. Her an bir silâhlı çatışmaya başlıyabilirdi. Bütün Avrupa memleketlerini bir heyecan kaplamıştı. Çünkü Lloyd George'un, Royter ajansı vasıtasiyle 16 Eylül'de yayınlanan bir bildirisi, bütün İngiliz müstemlekelerini, Fransa'yı, İtalya'yı ve Balkan Devletlerini Türkiye'ye karşı harbe davet eder mahiyette idi. Lloyd George'un bu davranışı, başta bazı İngiliz çevreleri olmak üzere, bütün muhataplarının tepkisiyle karşılaştı. Fransız Başbakanı Poincare, Çanakkale'deki Fransız askerlerinin 24 saat içinde geri çekilmesi için General Pelle'ye talimat verdi, İtalya da aynı şeyi yaptı. Lloyd George, yalnız kalmıştı.

Olayların, böyle olumlu bir şekilde gelişmesinde Fransa'nın rolü çok büyük olmuştur. Çünkü, Türk Zaferi Fransa'da son derece iyi karşılanmış ve Fransız halkı, bunu kendi zaferleri gibi kabul etmişti. Poincare'nin doğu politikası, Türkiye'nin menfaatleriyle tam uyuşma halinde idi. Fransız Başbakanı, bu hususta görüşünü 8 Ekim günü Voucouieurs'de söylediği nutkunda şöyle belirtmişti:

«... Fransa büyük bir Müslüman milleti olup, harb sırasında Müslüman askeri tarafından gönül yüceliğiyle müdafaa edilmiştir. Bu askerlerden bir çoğu Fransa uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bana gelince, Triancourt Mezarlığına her gidişimde orada ailelerinden uzak, millî topraklarından uzak olarak ancak ölmek için geldikleri bir memlekette uyuyan cesur Amerikalılara karşı minnettar ve hüzünlü bir duygu ile dolmaktayım. Müslüman askerlerimiz Türkiye'ye karşı harp etmeye mecbur oldukları zaman bile disiplin ve cesaret hususlarında takdire değer olmuşlardır. Fakat bugünlerde Fas Sultanından aldığım telgraf ve her taraftan bana gönderilen haberler

****

35 Ali Türkgeldi. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları - No. 7, Ankara 1948, s. 152.

*son zamanlarda Anadolu'da Türkler tarafından elde edilen zaferlerin müstemlekelerimizin büyük bir kısmındaki dindaşları tarafından gerçek bir memnunlukla karşılanmış olduğunu yeter derecede İspatlamaktadır. Bu bir gerçektir ki, bilmezlikten gelmeye hakkımız yoktur ve bütün Doğu politikamıza hâkim olmak lâzım gelmemekle beraber, onu etkileyecek niteliktedir. Nihayet efendiler, herşey-den önce Ankara Meclisi tarafından istenilen Doğu Trakya'yı Yunanistan-'a vermek için Trakya'yı reddetmiş olsaydık, galipleri mağlûplar aleyhine kızdırmış, her ırktan ve dinden olan halkın zararına olarak düşmanlığı uzatmak zorunluğunda kalmış olurduk.»*37

Fransa ve İtalya'nın şiddetli direnmesi sonunda, İngiltere de Doğu Trakya meselesinde yumuşamak zorunda kaldı. Varılan anlaşmaya dayanarak. Franklin - Bouillon İzmir'e gönderildi. General Pelle, Poincare'nin emriyle daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat, bu sırada İngilizler, Çanakkale'deki kuvvetlerini durmadan çoğaltmakta idiler. Türk askerleri de tarafsız bölgeye kısmen girmiş ve İngiliz mevzilerinin önündeki tel örgülere kadar yaklaşmışlardı, İzmir'e gelen General Pelle ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde devam etmesine karşılık Çanakkale bölgesinde bir harbin her an başlaması ihtimali tazeliğini muhafaza etmekte idi. Fakat General Harrington'un çok anlayışlı ve yumuşak davranması sayesinde Franklin Bouillon'un herhangi bir hâdisenin zuhurundan önce İzmir'e ulaşması mümkün oldu.

İzmir görüşmeleri, Mudanya'da bir mütareke yapılması için gerekli zemini hazırlamıştı. 3 Ekim 1922 günü *İsmet Paşa,* General *Harrington* (İngiltere), General *Charpy (Fransa),* General *Mombelli* (İtalya), Türk-Yunan Harbine son verecek mütareke için Mudanya'da toplandılar. 11 Ekim'e kadar süren görüşmelerden sonra Edirne dahil olmak üzere doğu Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimine karar veren mütareke heyeti şu noktalarda anlaşmaya varmıştı:

— İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.

— Yunan kuvvetleri, Trakya'dan hemen çekilmeye

****

37 Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi — Ankara 1948, s. 154-155.

başlayacaklardır. Trakya'nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin jandarma kıtaları Trakya'ya geçerek buranın asayişini sağlıyacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olduğu halde, 8000 kişiyi aşmıyacaktır.

— Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülkî idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.

— Barış Andlaşmasının imzalanmasına kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trakya'ya askerî kıtalar nakletmiyecek ve bir ordu bulundurmıyacaktır.

Mudanya görüşmelerinin başlamasından önce, Marmara bölgesindeki Türk birliklerinden 16 seçme tabur, jandarma birlikleri haline sokularak Trakya'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Bu taburlar 21-27 yaşındaki (311-317 doğumlular) erlerden kurulmuş olup, 400 *er* mevcutlu idi. Mütarekenin imzalanması üzerine jandarma taburları derhal Trakya'ya taşınmış ve Yunan ordusu da mütareke şartlarına göre çekilmeğe başlamıştı.

İtilâf Devletleri, barış andlaşmasının 13 Kasım'da Lozan'da yapılmasını kararlaştırarak, 27 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine aşağıdaki tebligatı yaptılar:

«İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri, Ankara hükümetine gönderdikleri 23 *Eylül tarihli notalarına ek ve bu hükümetin* 4.10'1922 *tarihli notasına cevap olarak, doğudaki harbe* son *verecek bir barış andlaşması İmzalanması maksadiyle,* 13 *Kasım'da görüşmeye başlamak üzere davet etmekle şereflenirler. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca İkiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında karaılaştırılmıştır.»*[38]

KRONOLOJİ

11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesinin imzalanması

26 Ekim 1922 İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesi

1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılması

****

38 M. Cemil (Bilsel), Lozan — İstanbul 1933, s. 2, s. 2.
725

17 Kasım 1922 Sultan Vahidettin'in İstanbul'dan kaçması

13 Kasım 1922 Abdülmecit efendinin Halife seçilmesi

20 Kasım 1922 Lozan Konferansının açılması

4 Şubat 1923 Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi

17 Şubat 1923 İzmir'de İktisat Kongresinin açılması

1 Nisan 1923 Birinci Büyük Millet Meclisinin kendisini feshetmesi ve seçimin yenilenmesi kararı

8 Nisan 1923 Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bir halk devleti ve Hükümeti kurulacağını belirten beyannamesi (9 umde)

24 Temmuz 1923 Lozan Andlaşmasının imzalanması [38]

11 Ağustos 1923 İkinci Büyük Millet Meclisinin açılması

2 Ekim 1923 İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çekilmesi

6 Ekim 1923 Türk ordusunun İstanbul'a girmesi

13 Ekim 1923 Ankara'nın yeni Türk Devletinin merkezi olarak kabulü

29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilânı

30 Ekim 1923 İsmet Paşa'nın Başbakan adı ile ilk Cumhuriyet Hükümetini kurması.

****

39 Görülüyor Kİ X,ozan Andlaşmasının imzalanması beklenmemiş ve Anadolu İhtilâli, hedefine doğru adım adım ilerlemekte devam etmiştir.
726

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE

Yeni Türk Devletinin kuruluşu; ihtilâllerden, harplerden ve bir seri «ıslâhat» çabalarından geçerek gerçekleşmiştir. Uzun bir devreyi kaplayan bu olaylardan, biz, son ihtilâli (Anadolu ihtilâli) ve son harbi (istiklâl Harbi) gözden geçirdik. İlk kitabımızın önsözü'nde de belirttiğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan **«Millî Mücadele»** sanıldığı gibi belli bir kaç yıl içine sığdırılmış ve kapanmış bir devir değildir. Bunun öncesi ve günümüze kadar ulaşan sonrası vardır. Fakat, aradığımız çıkış yolunun en yakın başlangıç noktası olarak **«Millî Mücadele»**yi ele almış bulunuyoruz. Bu başlangıç noktasına da, şüphesiz bir yerden gelinmiştir. Gerçekleri sımsıkı yakalıyabilmek için geriye doğru giderek veya en baştan başlayarak meseleleri incelemenin en doğru hareket olduğuna inanıyoruz. Ancak, bu, çok şümullü ve akademik çalışma isteyen bir iş. Böylesine bir çalışmayı başkalarına bırakarak, yeni Türk Devletinin hangi temeller üzerine kurulduğunu araştırmakla yetineceğiz.

İlk olarak, şu hususu belirtmek gerekir ki; Yeni Türkiye, Anayasa hukuku ve milletlerarası hukuk bakımından tam anlamıyla yeni bir Devlettir. Fakat, bugün Türkiye'de göze görünen ve hissedilen bütün değişikliklere rağmen, devletin aslî unsurları, Osmanlı Devletinin kalıntıları halinde yaşıyor. Dikkatli bir göz, Osmanlılığın izlerini, devlet ve toplum hayatının her safhasında, insanlarımızda açık ve seçik olarak görebilir. Eski bir tarihe sahip olmak, milletlerin hayatında ve kurumlarında elbette önemli bir yer tutmaktadır. Yalnız unutmamalıdır ki, Tarih, iyi ile beraber, kötü olanı da yeni kuşaklara aktarır. Eğer

tarihî miras köklü bir tasfiyeye uğramaz ise, her türlü iyi niyetler boşa gider ve eski devlet, yeni devletin çatısı altında, çok uzun yıllar bütün canlılığıyle yaşayıp gider. Yaşlı milletler, yeni devletler ve yeni rejimler kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bunun birbirine karşıt iki örneğini, Fransa'da ve Rusya'da görmekteyiz. Türkiye, gerek Fransız, gerekse Rus ihtilâllerinden etkilenmiş olduğu halde, ne o yoldan, ne de diğerinden geçmediği için Osmanlı kalmaktan kurtulamamıştır. Yeni insan yetişmeden, yetiştirilmeden, daha açıkçası insanlar yenilenmeden, yeni düzen, yeni devlet kurmak mümkün değildir.

Tarihlerinin ağırlığı altında ezilmemiş genç milletler, kendi devletlerini daha rahatlıkla kurabilmek şansına sahip oluyorlar. Amerika Birleşik Devletleri bunun en tipik örneğidir. Bağımsızlıklarına yeni yeni kavuşan sömürge halklarının da giriştikleri denemelerde aynı sonuca ulaşacakları bir süre sonra görülecektir.

Buraya kadar söylediklerimiz, Yeni Türk Devletinde hiç bir şeyin değişmediği anlamına alınmamalıdır. En önemli değişiklik, yenilenme isteğinin, Cumhuriyetten öncekine nazaran çok daha şuurlu olmasıdır. Bununla beraber, temelde değişme olmayınca, bütün yenilik, bir eski paltonun tersyüz edilişinden öteye geçemez.

Millî Mücadeleden sonra, eski kurumların çoğu hukuken ve fiilen yıkılmıştır. Yerlerini yeni kurumlar almıştır. Devlet, az çok modernize edilmiştir. Memlekete batı tekniği girmiştir. Atatürk'ün pek az bir zamana sığdırdığı reformlar sayesinde, toplum ve kişi hayatında bir değişme başlamıştır. Batı yaşayışına daha hızla yönelen bu değişme, şüphesiz, etki alanını devamlı olarak genişletmektedir. Fakat, toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişme ile uygunluk halinde değildir. En iyimser görüşle, gerçek budur.

Yeni Türkiye'nin kurucuları, elbette böyle olmasını istememişlerdi. Millî Mücadele süresince ve zaferden sonra, çok büyük sözler söylemiş, çok ileri hedefler gösterilmişti. Ancak, ihtilâl ile iş başına gelindiği halde, gereği kadar radikal davranılamadı. Çünkü, Osmanlı Devleti ölmüştü ama, Osmanlılık henüz ayakta duruyordu. Hatta, en ileri radikaller ve reformcular bile, Osmanlılıkla ilişkilerini kesmemişlerdi. Çünkü, onlar ilhamlarını Osmanlı devrimcilerinden almışlar, aynı mektep ve aynı çevrede eğitilmişlerdi. Bu sebepledir ki, Yeni Devletin kuruluşunda, büyük ölçüde eski malzeme kullanılmıştır.

728

Anadolu ihtilâli ve İstiklâl Harbi ile Türkiye'de bir islâm imparatorluğundan millî devlete, teokratik devlet düzeninden parlamenter Cumhuriyete ve ortaçağ ekonomisinden modern kapitalist ekonomiye geçiş gibi radikal değişiklikler olduğu halde, Yeni Devlette Osmanlı zihniyetinin idare mekanizmasına yerleşebilmesi büyük bir şanssızlıktır. Bu hali bir dereceye kadar normal saymak ve tasfiye tehlikesiyle karşılaşan Osmanlılığın bir direnmesi, bir yaşama çabası şeklinde telâkki etmek gerekir. Diğer yandan ihtilâl, yıkmak istediği kuvvetle, kendisine engel olacak en önemli uçları kırdıktan sonra -üstü kapalı- bir uzlaşmaya girmiş gibi görünüyor. Bu, şüphesiz, yalnız Anadolu İhtilâline has bir durum değildir. Nitekim, başlangıcında, Fransız İhtilâli de buna benzer bir yoldan geçmiştir. Şu farkla ki, Fransa'da değişme temelde cereyan ediyordu ve uzlaşma geçici idi. Türkiye'de ise, eski devrin kesin olarak tasfiyesi uzun zamana ve gelecek kuşaklara kalıyordu. Gerek bu farklılığı, gerekse Anadolu ihtilâlinin köklü bir değişmeye gidememesindeki gerçek sebepleri Türkiye'nin bazı tarihî çağları yaşamamış olmasında aramak gerekir. Bir kısım Batılı yazarların önemle üzerinde durdukları bu husus, son zamanlarda İngiltere'de yayımlanan **«Modern Türkiye'nin Doğuşu»** adlı bir eserde geniş şekilde ele alınmıştır.[1] Yazar, şöyle diyor:

«...Avrupa tarihindeki büyük olaylar ve hareketler, İslâmı Hıristiyanlıktan ayıran askeri ve dini setlere çarpmak yüzünden, onu etkilerinden tamamen mahrum bırakmış, Türkiye bunlardan uzak ve habersiz kalmıştı. Kilise - Devlet çatışması, Rönesans, Reform ve Kontr - Reform, bilimsel uyanış, hümanizme, liberalizm, Rasyonalizm ve aydınlanmış çağı, Avrupa'nın geçirdiği bu büyük serüvenler ve fikri çatışmalar, bunların tamamiyle yabancı ve yersiz kaçacağı bir toplumda yankısız ve dikkatten uzak kalmıştı. Aynı durum, böyle sosyal, ekonomik ve politik değişmeler için de söz konusu İdi. Baronluğun yükseliş ve çöküşü, komünlerin gelişmesi, ticaretin yeni bir şekilde gelişmesi, yeni bir orta sınıfın belirişi, para ve toprak, site devleti, nasyonal devlet ve imparatorluklar arasındaki çatışmalar, Avrupa toplumunun ve hayatının bütün bu hızlı ve bileşik evrimlerinin herhangi bir benzerini

****

1 Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University press, 1961, s. 474-479.

Osmanlıların Ortadoğu İslâm uygarlığında bulmak mümkün değildir. Bütün bunlardan ötürü de, Türk İhtilâlini hazırlayıp besleyen, sonra da şekillendiren değişme ve çatışma, İngiliz, Fransız ihtilâllerinden ve hattâ, öbürlerine nisbetle daha büyük benzerlikler çizilmesine elverişli olan Rus İhtilâlinden farklıdır.»

Birinci kitabımızda da belirttiğimiz gibi **Anadolu İhtilâli bir halk hareketi değildir.** Bazı kimseler, bunu, millî burjuva hareketi olarak vasıflandırmalardır. Bu iddiada da, büyük bir gerçek payı yoktur. Türkiye'de batı burjuvazisi gibi şuurlu ve teşkilâtılı bir sınıfın bugün bile bulunmayışı, kanaatimizi doğrulamaya yeter. Anadolu burjuvalarını millî hareket içinde olduğu kadar, dışında da görmekteyiz. Gerçi, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve şekillenmesinde, burjuvazinin önemli etkisi olmuştur. Ama, bu vakıadan, Anadolu İhtilâlinin bir burjuva ihtilâli olduğu hükmüne varılabileceğini sanmıyoruz.

Anadolu ihtilâli, aslî unsuru ittihatçılar (asker ve sivil) olan bir karma kadronun, daha doğrusu bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir hareket-tir. Buna, yabancı yazarlardan bir çoğunun da işaret ettiği gibi **seçkinler hareketi diyebiliriz.** Türk toplumunun gerçekten seçkin kişileri sayılmak gereken bu yol göstericilerin fikrî cevher bakımından başlıca özellikleri, Osmanlı toplumu için çok yeni sayılan iki kavramı, **«vatan»** ve **«millet»** kavramlarını idrâk etmiş olmalarıdır. Jön Türklerden Kuvayi Milliyecilere kadar, peşinden koşulan en çekici fikirler, kaynağını **«vatan»** ve **«millet»** kavramlarından almıştır. Anadolu ihtilâlinin öncüleri ve yöneticileri de pek az farkla aynı fikir çizgisinde bulunuyorlardı. Başlangıçta, ihtilâlin hazır bir ideolojisi ve yetişmiş bir ideologu yoktu. Hareketin şefi, aynı zamanda ideolog olmaz zorunluğunda idi. Ve ihtilâlin ideolojisi, hareketle beraber, hattâ hareketin arkasından gelmişti. Bu sebeple, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda, ideoloji çok defa günün şartlarına uydurulmuştur.

Anadolu İhtilâlinin, harple beraber, iç içe gelişmesi de ayrıca üzerinde durulacak bir husustur. İhtilâlin ideolojik bir hareket olarak başlamamış olması ve böyle bir hazırlığa sahip bulunmaması, dayanağını ve gerekçesini harpte bulmasına yol açmıştır. Böylece, harp, ihtilâle başarı şansı sağlamış oluyordu. Fakat, bu durum. Yeni Devletin kuruluşunda birtakım olumsuz etkiler yapmaktan da geri kalmamıştır. Dış düşmanlara karşı **«vatan»**ın savunulması ve milletin kurtuluşu için savaşanların pek

730

azı ihtilâlci idi. Savaşçılara göre, kurtarılacak kutsal varlıklar arasında saltanat ve hilâfet makamları da vardı. İleride bu iki müesseseyi de tasfiye edecek olan ihtilâlciler, bir süre, savaş arkadaşlarından farklı görünememişlerdi. Anadolu millî hareketi içinde bütün siyasî görüşler bir koalisyon teşkil etmişti. Bu koalisyon, ihtilâlin uzak hedefleri bakımından büyük bir zaaftı. Çünkü, İhtilâle karşı olan kuvvetler, zaferden sonra, vatanın kurtuluşu için girdikleri bu koalisyondan, alacaklı olarak çıkacaklardı. Bu sebepten tasfiyeleri güçleşiyordu. Ne kadar radikal davranılsa, bunlara taviz verilmek gerekecekti. Esasen, ilk günden beri, ihtilâl, taviz vere vere yürütülmekte idi.

İttihatçılar da, Yeni Devletin kuruluşunda önemli sürtüşmelere ve çatışmalara sebep olarak, ihtilâlin gücünü ve hızını azaltmışlardır. Bir ihtilâlci teşekkülün mensubu olan **ittihatçılar, Anadolu İhtilâlindeki rolleri dolayısiyle zaferde büyük hak sahibi idiler.** İttihatçı kadro, bununla da yetinmiyecek, iktidar için hak iddia edecekti.

Özetlersek, Türkiye'nin gerçekten yenilenmesini engelleyen en önemli faktörler şunlardır:

1 — Batının geçirdiği önemli tarihî çağların yaşanmamış olması,

2 — Anadolu İhtilâlinin bir halk hareketi veya bir sınıf hareketi olmaması,

3 — İhtilâlin bir ideolojik hareket olarak başlamaması ve ideolojinin hareketle beraber, hareketin içinde hazırlanması,

4 — Harp ve ihtilâlin içi içe gelişmesi sebebiyle, millî kurtuluş harbinin zafere, her çeşit siyasî görüşü temsil eden bir koalisyonun yönetiminde ulaşması.

5 — İttihatçı kadronun, ihtilâl ve harbin kazanılmasındaki büyük şeref payına dayanarak iktidara sahip çıkmak istemesi.

Bunlar, zamanla az çok farkedilmiş ve sezilmiş gerçeklerdir. Millî hareketin nereye yöneleceği ve kurulmakta olan yeni devletin ne biçim bir devlet olacağı, daha harp devam ederken düşünülmekte ve tartışılmakta idi. Ahmet Ağaoğlu'nun **«Hâkimiyeti Milliye»** gazetesinde çıkan bir seri yazısı, bize bu hususta derli toplu bir fikir vermektedir. 10 Mayıs 1922'de başlayıp 15 Ağustos 1922 de biten bu yazı serisinde ileri sürülen endişeleri ve yapılan tahlilleri, Millî hareketin resmî organında yayınlandığı için, yalnız Ağaaoğlu'nun görüşü olarak kabul etmek

mümkün değildir. Bu bakımdan, zaferin hemen eşiğinde yayınlanan seri yazının önemli kısımları üzerinde duracağız.

Ağaoğlu, *«İhtilâl mi, İnkılâp mı?»* başlıklı yazılarının ilkine şöyle başlamıştır:

«Biz neyiz? Nereye doğru yürüyoruz? Geleceği nasıl düşünüyoruz? Ufkun öte tarafında bizi ne bekliyor? Memleketimiz ve halkımız için gelecekte ne gibi bir hayat tasavvur ediyoruz? Özetle, hangi ülkünün gerçekleşmesine doğru yürüyoruz?»

Yazı serisi, bu soruların cevaplarını araştırmakla uzayıp gittiği halde, sorular cevapsız kalmıştır. Fakat, yazar, o günlerde herkes için meçhul olan bu soruların niçin cevaplandırılmadığını kesinlikle söylemiştir: *düşünürümüz ve ideologumuz yok.*

«Birleştiğimiz tek nokta; vatanı kurtarmak, millet varlığımızı ve istiklâlimizi sağlamak.» diyen Ağaoğlu, *«Bunu sağladıktan sonra ne olacak?»* sorusunu ortaya atmaktadır. Türkiye'de, günümüze kadar gelmiş her ihtilâlde *«hele bir yıkalım, sonra düşünürüz»* parolası hâkim olduğu gibi, Ağaoğlu'nun belirttiğine göre o günlerin parolası da şöyledir:

«Bir kere düşmandan memleketi kurtaralım, sonra, bu hususları düşünürüz.»

Bazı kimselerin kafasında, şüphesiz, birtakım bulanık düşünceler yaşamakta idi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, şef olarak ve tek başına, ne yapmak istediğini biliyordu. Olayların gelişmesinden, millî hareketin, cumhurî bir millî devlete yöneldiği anlaşılmaktaydı. Fakat bütün bunlar, Ağaoğlu Ahmet Beyin şu acı gerçeği görmesine engel olamamıştı :

«Millî hareket, ne bir nazariyenin, ne de bir felsefe akımının, ne de belli bir siyasal ve sosyal eğilimin mahsulüdür.»

Ağaoğlu'nun düşünme istidadı olan kafaları sarsmak ve açıkça belli ki henüz idrâk etmemiş olanlara, yeni düzende bir devletin kurulmakta bulunduğunu anlatmak isteyen 18 ve 24 Mayıs, 1 Haziran 1922 tarihli yazılarında; Millî Hareketin ortaya koyduğu gerçekler tasnif ve tahlil edilmiştir. Ağaoğlu'na göre bu gerçekler şunlardır:

1 — İstanbul, yöneticilik ve önderlik görevini kaybetmiştir.

2 — Osmanlı devletinin cevheri Anadoludur; fakat, Anadolu İmparatorluk manzumesi içinde dışa düşmüştür.

3 — Saray ve Babıâli iflâs etmiş, madde ve mâna olarak yıkılmıştır.

4 — Anadolu halkının şimdiye kadar fark edilmemiş bir özelliği ve değeri vardır.

Bu yazı serisinde yazar nihayet kurulacak devlette hükümet şeklinin ne olabileceğini araştırmakta ve çeşitli ihtimaller üzerinde durarak batı tipi demokrasiyi en uygun hükümet şekli olarak tavsiye etmektedir.

Ağaoğlu'nun makalelerinde Osmanlı Devleti düzeni, medrese ve tekke, toplumun sosyal yapısı, halkçılık, demokrasi, marksizm, yer yer incelenmekte, memleketin anlaşılmıyan fikrî bir hercümerç içinde yuvarlandığı belirtildikten sonra şu yol gösterilmektedir:

«Kalple, hisle doğulu olmak; kafa ile batılı olmak»

«Kültür bakımından Türk-İslam kalmak ve uygarlık bakımından Avrupalı olmak.»

Görülüyor ki o günlerde millî hareketin resmî organı olan Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde ileri sürülen fikir hiçbir yenilik getirmemektedir, ittihat ve Terakkinin görüşü, *o* gün de revaçta olan fikirdir. Ağaoğlu Ahmet Bey, büyük taarruzdan 11 gün önce, 15 Ağustos 1922 de çıkan son yazısını aşağıdaki cümlelerle bitirmiştir :

«Bundan dolayı, içeride karşımıza dikilen mesele şu: Acaba biz bu kerre de idarei maslahat ederek, sağa, sola, öne, arkaya bakacak, yerimizden kımıldamıyarak asırların omuzlarımıza yüklemiş olduğu ve dış baskıdan çok bizi, varlığımızı, dimağımızı, kalbimizi, vicdanımızı ezen müth*iş bir mazinin kokmuş yükünün ağırlığı altında bocalıyacak mıyız, veyahut 7 devlete şeref ve istiklâli için meydan okuyarak kağnısiyle uçaklara, deve ile tanklara karşı çıkan azametli bir milletin önderlerine yakışır bir yiğitlik ve kuvvetle silkinip, o mirasları üzerimizden* atacak *ve bu millete gerçek yolunu gösterecek miyiz?*

İşte bütün mesele!»

İçinde yaşadığımız günlere bakarak, Millî Mücadelenin fikriyatına ışık tutmak istiyen Ağaoğlu Ahmet Beyin 1922 Ağustosunda belirttiği endişelerin ne dereceye kadar bir gerçek payı taşıdığını anlamamız mümkündür. Zaferden sonra milletlerarası bir akitle resmen ve fiilen tanınan yeni Türk Devletinin hangi fikrî temeller üzerine kurulduğunu, yeni rejimin kendisine uygun bir kadro yetiştirmediğini ve Millî Mücadeleyi, bütün yükünü omuzlarında taşıyarak, zafere ulaştıran ordunun bir rejim ordusu olarak Yeni Türkiye'deki yerini şimdi sıra ile gözden geçirebiliriz.

733

A. YENİ TÜRK DEVLETİNİN FİKRÎ TEMELLERİ

Osmanlı Devletini kurtarma fikri yerine, yeni bir millî devlet kurma fikri, «Anadolu İhtilâli»nin en belirli özelliğidir. Yüzyılı aşkın bir süredir gösterilen kurtuluş çabalariyle, bir millî kurtuluş hareketi olan **«Anadolu İhtilâli»** arasındaki en keskin farklılık, işte bu özellikten gelmektedir. **«Misakı Millî»** formülüyle, daha Millî Mücadelenin başlangıcında bütün dünyaya duyurulan bu siyasî görüş, Osmanlı imparatorluğunun açıkça reddi anlamını taşımaktaydı. Fakat Yeni Devlet, ister istemez, Osmanlı Devletinin varisi olacaktı. Bu husus, bizi her şeyden önce Osmanlı kurtuluş hareketlerinden, millî kurtuluş hareketine hangi fikirlerin intikal ettiğini araştırmaya zorlamaktadır. Bunu yapmakla, Yeni Türk Devletinin kuruluşuna temel teşkil eden fikirleri de sıhhatle bulmuş oluruz.

Bilindiği üzere, Türkiye'de yenilenme fikri, askerî bozgunlar sonunda doğmuştur. Batının üstünlüğünün kabulü anlamına gelen bu fikir, batılılaşma hareketine başlangıç teşkil eder. Devleti eski düzende yaşatmanın imkânsızlığı anlaşılınca, **«batılılaşma»**, bir kurtuluş sembolü halinde Türkiye'de benimsenen ilk yeni fikir olmuştur. Askeri bozgunların arkasından geldiği için, batılılaşma fikri, kendisini ilk önce askerlik alanında batının tekniğini alma şeklinde göstermiştir. Yeniçeri ordusunun kaldırılıp, Avrupa biçiminde bir ordu kurulması ve bu orduya **«Nizamı cedid»** yani **«Yeni düzen»** adının verilmesi, batılılaşma hareketinin ilk radikal halkasıdır. Bu, aynı zamanda, batılılaşma fikriyle bir **«Yeni düzen»** arandığının da işareti sayılmak gerekir.

Eski devlette **«Yeni düzen»** fikrine bu şekilde gelindiği ve batıya dar açıdan bakıldığı halde, batılılaşma, anlamı gittikçe genişleyen bir fikir olarak günümüze kadar

734

yaşamıştır. Türkiye'nin bu en uzun ömürlü fikri, Yeni Türk Devletinin kuruluşunda başlıca temellerden birini teşkil eder. Batıya karşı savaşıldığı en amansız bir *dö*nemde, bir yandan batı düşmanlığının ortak bir duygu olarak kuvvetli bir şekilde yaşamasına ve *«Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar»* sözünün alkışlarla karşılanmasına rağmen, Yeni Türkiye'nin kurucuları batılılaşma fikrini hiç bir zaman bırakmamışlardır.

Harp sanatında ve silâhlarda, teknikte ve devlet idaresinde, cılız davranışlarla sürüp gelen batılılaşma çabası istenilen sonucu vermeyince; Osmanlı reformcuları, Fransız İhtilâlinin de etkisinde kalarak, kurtuluş yolunu hürriyetsizliğin tıkadığına inanmışlar ve monarşiye karşı çıkmaya karar vermişlerdir. Bu merhale, memlekete yeni bir fikir daha getirmiştir: Meşrutiyet.

Genellikle ihtilâlci metodlarla hâkim kılınmaya çalışılan bu siyasî fikrin yanı sıra, şüphesiz ekonomik fikirler üzerinde de durulmuştur. Kapitülasyonlara karşı bir tepki olarak **«bağımsız ekonomi»**, Batının ekonomik sistemindeki güçlükten mülhem olarak bir **«millî kapitalist ekonomi»**, Osmanlı reformcularının benimsedikleri ekonomik fikirlerdir. Sömürülmekten kurtulma ve ekonomik kalkınmayı sağlama hedeflerine yönelen bu fikirler, yerli burjuvazinin gelişmemiş olması sebebiyle hem devletçiliği, hem de burjuva yetiştirmeyi akla getirmiştir. Nitekim, bu alanda bazı çabalara girişildiğini görmekteyiz.

Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında **«milliyetçilik»** kavramı memleketin fikir hayatına yeni bir unsur olarak girmiştir. Bu devrin en etkili kuvveti, İttihat ve Terakki Partisi, gerek iktidara geçmeden önce, gerekse iktidarı süresince, milliyetçiliğe yeni bir anlam vererek, İmparatorluğu kurtaracak şu formülü ortaya koymuştur: Batılılaşma, Türkçülük, İslamcılık. Birbiriyle çelişme halinde bulunan üç akım, hele son ikisi, kurtarmak şöyle dursun, imparatorluğun batmasını çabuklaştırmaya yaramıştır.

Anadolu ihtilâlinin memlekette hazır bulduğu fikirleri kısaca belirtmeye çalıştık, ihtilâl, bunların bir kısmını benimseyerek, kurduğu devletin fikir temelinde kullanmıştır. Yeni Türk Devletinin fikir yapısında, neyin eski, neyin yeni olduğu ise, aşağıdaki şemada gösterilmiştir:[2]

****

2 - Şemanın sağ sütununda Atatürkçülüğün 6 ilkesi, herbirinin yanına romen sayılan konularak belli edilmiştir

OSMANLI DEVLETİNDE	YENİ TÜRK DEVLETİNDE
Politik fikirler	
1 — Meşrutiyet	1 — Cumhuriyet (I)
2 — Yarı teokratik düzen	2 — Lâiklik (V)
Ekonomik fikirler	
1 — Bağımsız ekonomi	1 — Bağımsız ekonomi
2 — Millî Kapitalist ekonomi	2 — Millî kapitalist ekonomi
	3 — Devletçilik (IV)
Sosyal fikirler	
1 — Batılılaşma	1 — Devrimcilik (VI)
2 — Türkleşme	2 — Milliyetçilik (II)
3 — İslâmlaşma	3 — Halkçılık (III)

Bu şemada, politik ekonomik ve sosyal fikirler olarak yaptığımız ayırım, şüphesiz, bilimsel bir nitelikte sayılamaz. Lâiksizmin sosyal yönünü gözden uzak tutmuş değiliz. Devletçilik ile halkçlığı, birbirini tamamlayan iki kavram olarak kabul etmekteyiz. Fakat, amaç güttüğümüz karşılaştırma için, ana çizgilere dayanan böyle bir ayırıma gitmekte sakınca görmedik. Esasen, Yeni Türk Devletine temel teşkil eden fikirler üzerinde durarak, bunların hangi bakımlardan yetersiz kaldığını tesbite çalışacağız.

«Cumhuriyet» Türk milletinin ve Yeni Türk Devletinin beka şartı olarak kabul edilmiş ve 1924 Anayasasının 102. maddesinin aşağıya aynen aldığımız fıkrasiyle hukukî teminata bağlanmıştır:

«İşbu kanunun şekli Devletin cumhuriyet olduğuna dair birinci maddesinin değiştirilmesi ve bozulması hiç bir suretle teklif dahi edilemez.»

Atatürk, **«Cumhuriyet»**in fiilî teminatını ise, orduda ve cumhuriyet fikriyle yetiştirilecek yeni nesillerde görmüştür. Gerçekten, Yeni Türk Devletinin en sağlam temel fikirlerinden birinin **«Cumhuriyet»** olduğundan şüphe edilemez.

«Lâiklik», yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına alınmamıştır. C.H.P.'nin 1927 Kurultayında kabul edilen ilk programının aşağıdaki maddesinden de anlaşılacağı üzere, lâiklik, Türk toplumunun islâm uygarlığından, batı uygarlığına geçebilme şartı idi.

736

«Parti, bütün kanunların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilmî ve teknik esaslariyle asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan İşi olduğundan, Parti, dini dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.»

Uygarlık değiştirmenin, çağ değiştirmekten de güç olduğu, bir gerçektir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, lâik fikir topluma mal edilmedikçe, uygarlık değiştirmek de mümkün değildir. **«Anadolu İhtilâli»**, lâik bir devlet kurabilmiş, fakat lâik bir toplum yaratamamıştır, ihtilâlin takıldığı en önemli engelin bu noktada olduğuna inanıyoruz. Nedenlerine gelince :

1. Atatürk rejimi, gerçek anlamiyle halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır.

2. Lâikliğe yönelen reformlar (Hilâfetin kaldırılması, şer'iye ve evkaf vekâletlerinin kaldırılması, şer'iye mahkemelerinin kaldırılması, tekkelerin, türbelerin, zaviyelerin kapatılması, Medenî Kanunun kabulü, Anayasadan dine ait hükümlerin çıkarılması, eğitim birliğinin kurulması ve okullarda lâik eğitim), lâik toplum yaratmak için yeter görülmüştür.

Doğulu bir toplumu, lâik bir toplum haline getirmek için 15 yıl (1924-1938), şüphesiz, pek az bir zamandır. Bu hususu da, yukarıda, iki noktada topladığımız nedenler arasına katmak gerekir. Fakat, bilindiği üzere, asıl şanssızlık Atatürk'ten sonra başladı. Çok partili siyasî rejimle açılan taviz yolunun lâik fikri nereye getirdiğini, aktüel bir konu olarak bütün çevrelerde geniş ölçüde tartışıldığı için, burada anlatmaya lüzum görmüyoruz.

«Devletçilik» fikri, **«Anadolu ihtilâli»**nin felsefesinde kuvvetli bir unsur olarak mevcuttu, ihtilâl antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist olduğunu da her vesile ile açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, Meclisi açış nutkunda, *«kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz»* demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmıyacak kesinlikle belirtilmişti. Fakat, zaferden sonra ihtilâl, kendi felsefesine bu noktada ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan **«Türkiye İktisat Kongresi»** ile Yeni Türk Devletinin **«Milli kapitalist ekonomi»**yi

737

benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongreyi açış nutkunda[4] devletçilikten tek kelimeyle bile söz etmemiştir. Gerçi bu kongrenin biraz da politik sebeplerle düzenlendiği sezilmektedir. Çünkü, Lozan barış görüşmeleri 31 Ocak 1923 günü yaptığı bir oturumdan sonra kesilmiş ve 4 Şubat günü, Başdelege İsmet Paşa Lozan'ı terketmişti. Anlaşmazlık, ekonomik meselelerden, kapitülâsyonlardan çıkmıştı. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa nutkunda, ekonomik bağımsızlık üzerinde ısrarla durmuş ve yeni idarenin yabancı sermayeye düşman olmadığını, memleketin geniş olduğunu, çok sermayeye muhtaç bulunduğunu belirtmiştir. Kapitalist batı devletlerine güven vermek ve barış görüşmelerini yeniden başlatmak için, bu davranış gerekli idi. Fakat, Lozan Andlaşması imzalandıktan sonra uygulama, **«Türkiye iktisat Kongresi»**nde beliren eğilimin Devletçe benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Devletçiliğin yeniden benimsenmesi için 1931 yılına kadar beklemek gerekiyordu. Büyük bir hızla sosyal reformların gerçekleştirildiği bu sekiz yıllık dönem, ekonomik faaliyet bakımından tamamen başarısız geçmiştir. Nihayet, 10 Mayıs 1931 günü toplanan C.H.P. Kurultayında **«Devletçilik»** ve **«Devrimcilik»** ilkeleri programa alındı. Fakat, 1931 yılında benimsenen devletçilik anlayışı, Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında belirttiği devletçilik anlayışından daha geri idi. Buna rağmen girişilen uygulama kaybedilen ilk 8 yılın zararlarını büyük ölçüde telâfi etmiştir.

Bugün, Türkiye çok daha iyi durumda olabilir ve içinde bulunduğu ekonomik çıkmaza sürüklenmeyebilirdi. Fakat:

1. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, emperyalizme ve kapitalizme karşı olan **«Anadolu ihtilâli»**, halkçı ve devletçi karakterini, zaferden hemen sonra unutmuş ve liberal ekonomiye dönmüştür. Bu dönemde, tıpkı ittihatçıların yaptıkları gibi, bir millî burjuva yetiştirme gayreti içine düşülmüş, ancak bazı kimselerin zengin olması sağlanmıştır. Bizzat Atatürk'ün kendi adına çiftlik yapması ve bira fabrikası kurması, bu çabanın tipik örneğidir.

2. Daha sonra devletçilik, kısıtlı bir anlamda kabul edilmiş ve antitezini beraber geliştirmiştir.

****

4 - Bk.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 99-112

3. Devletçilik, gerçek bir halkçılık anlayışına uygun inançta ve biçimde yürütülmemiştir.

4. **«Özel teşebbüsün korunması»** formülüyle, bilerek ve bilmeyerek, devlet teşebbüsleri özel sektöre istismar ettirilmiştir. Sonra da bu gerçek, **«özel sektörün yaratıcı zekâsı»** ve **«devletçiliğin başarısızlığı»** hükmünü ispatlamakta kullanılmıştır.

5. Devletçiliği başarıyla yürütecek, eğitilmiş bir kadro yetiştirilmemiştir. Yalnız teknik eleman yetiştirmekle devletçiliğin başarıya ulaşacağı kanısı, devletçi görüşün en büyük yanlışı olmuştur. Nitekim, devletin yetiştirdiği ve devlet teşebbüslerini ellerine teslim ettiği teknik elemanların iş başında veya ayrıldıktan sonra özel sektöre hizmet ettikleri hakkında yüzlerce örnek verilebilir.

«Halkçılık» ilkesi, üzerinde daha çok önemle durulması gereken bir konudur. Bundan dolayı, önce, halkçılık fikrinin kaynağını kısaca belirtmek istiyoruz. Yeni Türk Devletinin kuruluşuna hâkim olan temel görüşün **«halkçı»** olduğuna 3. bölümde değinmiş ve bu hususla ilgili Meclis görüşmelerini vermiştik. Halkçılığın Birinci Büyük Millet Meclisince temel görüş olarak benimsenmesinde iki etken vardır. Rus ihtilâli ve İttihatçılar.

Ziya Gökalp'ın ta.. Selanik'ten beri (1910), geliştirmeye çalıştığı **«milliyetçilik»** anlayışında, pek belirli bir şekilde olmasa bile az çok halkçı bir renk görülmektedir. Ziya Gökalp'in, bir yandan iç politikaya, bir yandan savaş olaylarına paralel olarak yürüttüğü **«milliyetçilik»** anlayışı, çeşitli safhalardan geçerek, sonunda, dünya olaylarından da etkilenmek suretiyle yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sona yaklaşmış, Rusya'da ihtilâl patlamış, İttifak grupunun yenilgisi iyice belli olmuştur. İşte, bu sırada Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesinde, milliyetçilik teorisini halkçılıkla birleştiren yeni bir anlayışı savunduğunu görürüz. Ziya Gökalp, «Milliyetçilik ve beynelmilelliyetçilik» başlıklı bir makalesinde şöyle demektedir.

«.. çünkü, yaptığımız incelemeler, sosyal evrimin çeşitli safhalarında daima halkçılıkla milliyetçiliğin beraber bulunduğunu, halka kıymet verilmediği zamanlarda milliyete de kıymet verilmediğini, aksine halk kuvvetlenince milliyet fikrinin de aynı nisbette kuvvetlendiğini gös-

739

terdi. Demek ki, halkçılıkla milliyetçilik arasında hiç bir tezat yoktur.»[9]

Gökalp'in açtığı izden yürüyen, onun koyduğu ilkeler ve görüşlere göre aynı dergide makaleler yazan Tekinalp (Moiz Kohen) de, bir sayı ara ile çıkan makalesinin başına Ziya Gökalp'in şu sözünü almıştı:

«Dünya Harbi Sona ereceği zaman insaniyete iki kıymetli hediye verecektir ki, bunlardan biri hakiki halkçılık, diğeri hakikî milliyetçiliktir.»

Halkçılık görüşü, Millî Mücadeleden önce ortaya atılıp üzerinde bir çok söz edildiği halde, halkçılığın politik, ekonomik ve sosyal yönleriyle doğru ve tam bir izahı yapılmamıştır. Nitekim bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa'nın da halkçılığı daha çok politik yönüyle aldığını ve «... *halkçılık yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılması esası»* tarzında bir tarife gittiğini görmekteyiz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk programında ise halkçılık görüşünü şöyle belirtmiştir:

«Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hâkimiyetin Devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı olan vazifelerini tamamiyle yerine getirmek için kullanılması Partinin başlıca prensiplerindendir.»

«Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan yurtdaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.»

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, sanat sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve memurlar, Türk millî varlığının başlıca çalışma unsurlarıdır. Bunların birinin çalışması öbürünün ve hepsinin hayatı ve refahı için bir mecburiyettir.»

«Partimizin bu prensiple göz önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine sosyal düzen ve dayanışmayı elde etmek ve menfaatler arasında birbirlerine zıd olmayacak surette ahenk koymaktır. Menfaatler liyakat ve faaliyet derecesine göre olur.»

Bütün bunlardan ve bugüne kadar süren halkçılık an-

****

6 Yeni Mecmua sayı 35, 14 Mart 1918.
7 Yeni Mecmua sayı 37, 28 Mart 1918.

layış ve uygulamasından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. **«Halk»** ve **«Millet»** kavramları birbirine karıştırılmıştır.

2. Türk toplumunda sınıf farklılaşmasının ve sınıf şuurunun yeteri kadar belirmemiş olmasından yanlış bir inanışa kapılarak sınıfların varlığı reddedilmiştir.

3. Sınıflar arası menfaat uyuşmazlığının azaltılması ve karşılıklı menfaatlerin dengede tutulması yerine, bu uyuşmazlığın tamamen kaldırılacağı gibi bir hayalî amaç güdülmüştür.

4. Birtakım hukukî formüllerle halkçılığın gerçekleşeceği inancına varılmıştır. Bu inanışla, fertler, aileler ve sınıflardan herhangi birine imtiyaz tanımmamanın ve imtiyazsız toplum yaratmanın sağlandığı kabul edilmiştir, *«köylü efendimizdir»* sözüyle çelişmeye düşülmüştür.

5. Halkın zararına işleyen kurumların sökülüp atılmasına gereği kadar değer verilmemiştir.

6. **«Halkçılık»** daha çok politik yönüyle değerlendirilmeye çalışılmış, ekonomik ve sosyal yönleri ihmal edilerek, bu açıdan gerekli çaba gösterilmemiştir. Aşar vergisinin kaldırılması yeter sayılmıştır.

7. **«Halkçılık»** gerçek anlamiyle idrak edilemediği için **«lâikçilik»**, **«devletçilik» «devrimcilik»** ve **«milliyetçilik»** ilkeleri kısır bir anlayışla uygulanmıştır.

Yeni rejimin bütün zaaflarını bir noktada toplamak gerekirse, diyebiliriz ki, rejim, gerçek anlamda **«Halkçı»** olamamıştır. Belki de en büyük yanlışlık **«Halk»** ile **«Millet»**in, **«Halkçılık»** ile **«Milliyetçilik»**in birbirlerine karıştırılmasından geliyordu. Halbuki, Yeni Türkiye'de **«Milliyetçilik»**, bu üç akımın reddi anlamında kabul edilmişti: Ümmetçilik, Turancılık ve Beynelmilelcilik.

Bir başka yanlışlık da, **«Devrimcilik»** ilkesinin, elde edileni korumak anlamına alınması olmuştur. **«Devrimcilik»** ister **«evolution»** ister **«revolution»** karşılığı kullanılsın, bu anlamda kabul edilemezdi. Kendi kendini inkârın bir örneğini de bu yanlışlıkta görmekteyiz.

741

B. YENİ REJİM VE REJİM KADROSU

Bu kitabın önsözünde; Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız, demiştik. Bir önceki kısımda, bu tıkanıklığın fikir yönü ile ilgili nedenlerini az çok ortaya koymuş olduğumuzu sanıyoruz. Şimdi, aynı ölçüde önemli bir başka konuya eğilmek gerekiyor: **«Anadolu İhtilâli»**, hızını ve gücünü bir süre sonra niçin yitirmiştir?

İnancımıza göre, bu sorunun cevabı şu gerçekte aranmalıdır:

«Anadolu İhtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamış ve ihtilâl kadrosu, bir rejim kadrosu haline gelememiştir.

Rejimin duraklamadan yürütülebilmesi, her şeyden önce, devrimci bir rejim kadrosunun yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Atatürk 1938'de öldü. Aradan bir nesil boyu zaman geçmiş bulunuyor. Buna rağmen Atatürk rejiminin, halkçı, devletçi ve lâik yönleriyle yeni ileri bir aşamaya ulaştığını söylemek aşırı bir iyimserlik olur.

«Yeni rejime yeni kadro», gereği, şüphesiz, Atatürk' ün dikkatinden kaçmış değildir. Nitekim, zaferden sonra, geniş çapta bir tasfiyeye giriştiğini görmekteyiz. Fakat aşağıda belirtmeye çalışacağımız etkiler yüzünden hem bu tasfiye hedefine ulaşamamış, hem de, kasdettiğimiz anlamda bir kadroya gidilememiştir.

Millî Mücadele döneminde «Misakı Millî» ekseni etrafında kurulan koalisyon, yeni bir devlet kuruluşuna yönelen oluşumun yarattığı anlaşmazlıklar sebebiyle bozulmaya mahkûmdu. Birinci Büyük Millet Meclisindeki gruplaşma (1. ve 2. Gruplar), Millî Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki sert çatışmayı belli etmiş gö

742

rünüyordu. Bu durum, tasfiye hareketinin, zaferin hemen arkasından başlamasını zorunlu kıldı.

Önce, Birinci Meclisin kendisini feshetmesi ve seçimlerin yenilenmesi (1 Nisan 1923) sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, *«halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adiyle siyasî bir parti kurmak»* niyetinde olduğunu daha önce (6 Aralık 1922) açıklamıştı.[10] Müdafaai Hukuk Grubunu (1. Grup) parti haline sokacak ve 2. Grubu seçimlerde tasfiye edecektir.

Mustafa Kemal Paşanın, 9 maddelik bir seçim beyannamesiyle 8 Nisan'da açtığı seçim kampanyası, bir hayli sert geçti. 11 Ağustos 1923 günü toplanan İkinci Büyük Millet Meclisine, İkinci Grubtan hemen hiç kimse girememişti. Bu sonuç, tasfiyenin ilk adımı idi. İkinci adım daha sert atılacak ve ittihatçıları hedef güdecekti. Mustafa Kemal Paşa, bu hususta Anadolu Ajansı muhabirine 14 Nisan 1923'de verdiği aşağıdaki demeçte gerekli uyarmayı yapmış ve şöyle demişti:

«İttihat ve Terakki fırkası adına işbirliği için hiç bir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası adına hareket etmek selâhiyetine sahip değildir ki, böyle ve bu nâma müracaat söz konusu olsun. Çünkü herkesçe bilindiği üzere, mezkûr Cemiyet mütarekenin (Mondros) ertesinde o vakitki ittihat ve Terakki genel merkezinin davetiyle merhum Talât Paşa'nın başkanlığında yapılan kongre kararıyle Teceddüt Fırkasına İnkılâb etmiş ve bütün hukuk ve mallarını adı geçen Fırkaya devrederek İttihat ve Terakki nâmının tarihe terkedildiğini ilân etmişti. Vaktile bir çoğumuz o Cemiyetin kurucusu ve üyesi bulunuyorduk. Son kongresi kararıyle tarihe intikal eden bu cemiyetin mensuplarıyla, bilâhare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının hepsi büyük milletimizin yüce azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.»[11]

İkinci Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk günlerde Halk Partisinin kuruluş hazırlıklarına da girişilmiş ve

****

10 - Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün ve öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeç. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 46)

11 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 62.

bütün milletvekilleri, 9 Eylül 1923 günü resmen kurulan bu Partisinin kadrosuna dahil olmuşlardır. Ancak, sağlanan bu birlik de geçici idi. Bir kısım İttihatçı milletvekilleri ve bazı büyük kumandanlar Mustafa Kemal Paşanın karşısına geçmek üzere hazırlanmakta idiler. Bu hazırlık döneminde önce orduda bir tasfiyeye gidildi ve hemen arkasından **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** kuruldu. Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa'nın 26 Ekim 1924 günü, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim 1924 günü askerlikten istifa etmeleri üzerine 30 Ekim'de M. Kemal Paşa, aynı zamanda milletvekili olan kumandanlara iki görevden birini seçmelerini bildirdi. Güvendiği kumandanlara, özel olarak, orduda kalmaları tavsiyesinde bulundu. Böylece, Genel Kurmay Başkanı (Fevzi Çakmak) ile dört kolordu kumandanı (İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin Paşalar) orduda kalmış, üç Ordu Müfettişi (Karabekir, Cebesoy ve Cevat Çobanlı Paşalar) ile bir kolordu kumandanı (Cafer Tayyar Paşa) askerlikten ayrılarak politikayı seçmiş oldular.[12] Bir hafta kadar sonra (9 Kasım 1924) Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Beyler ile Refet ve Rüştü Paşalar Halk Partisinden istifa ettiler. 17 Kasım'da da, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski ittihatçılardan müteşekkil **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** kuruldu. Partinin kurulmasından 3 ay sonra (11 Şubat 1925) Şeyh Sait isyanı başladı. 4 Mart 1925'de Takriri Sükûn Kanunu yürürlüğe konuldu. 5 Haziran 1925'de **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** kapatıldı. Olaylar, birbiri ardından gelişiyordu. Nihayet **15 Haziran 1926'da, İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen bir suikast meydana çıktı.** Suikast dâvasını görmek üzere kurulan İstiklâl Mahkemesi **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** mensuplarından aşağıda isimleri yazılı 28 milletvekilinin tevkifine karar verdi:

Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Sabit Bey, Halit Bey, Halis Turgut Bey, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev Bey, Rahmi Bey, Hazım Bey, Besim Bey, Kâmil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nu-

****

12 - Cevat Paşa kısa bir süre sonra pişman olmuş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisinin tekrar orduya dönmesini sağlayarak Askerî Şuraya tâyin ettirmiştir.

ri Bey, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Rauf Bey, Adnan Bey.

İzmir'de faaliyete geçen ve sonra Ankara'ya intikal eden İstiklâl Mahkemesi, yalnız suikast tertipçilerini değil, aynı zamanda ittihat ve Terakki'nin dâvasını da görmüştür. Bu ittihat ve Terakki'nin kesin şekilde tasfiyesi demekti. İzmir'deki muhakemede, Savcı Necip Bey iddiasını yaparken İttihat ve Terakki'yi şöyle suçlamıştı:

«İttihat ve Terakki memleketin anahtarlarını teslim aldığı zaman Türkiye'nin hudutları Saray Bosna'dan Hint denizine kadar devam ediyordu, İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı biz aldığımız zaman hükümet merkezi işgal edilmiş, memleketin en güzel kısımları yer yer düşman işgal ve süngüleri altında kalmış bir nal ve durumda bulunuyordu. Acaba İttihat ve Terakkinin şu genel manzarası tarih huzurunda nasıl muhakeme edilir?

Dünya Harbinin devam ettiği sıralarda memleketin uğramış olduğu facialardan bahsetmek istemiyorum. Mağlûbiyet kaçınılmazdı. Esasen Almanlar Marn'da yenildikten sonra harbin kaderi genel hatlariyle belirmişti. Harbe girdik, mağlûp olacaktık, fakat daha az zararla, daha az kayıplarla...

Yüzbinlerce vatan evlâdından çoğu düşman kurşunlarından çok, sefaletten ölmüştür, ittihat ve Terakki tarih huzurunda bununla mı iftihar eder?»

İstiklâl Mahkemesinin Ankara'da verdiği kararda ise, İttihat ve Terakki şu satırlarla mahkûm ediliyordu:

«Dünya Harbinin kaçakları, memlekette milli direniş eğilimini sezdikleri andan itibaren Berlin'den başlayarak, Moskova veya Batum'da devam eden teşebbüsleriyle, kötü İdare ve korkunç bir hezimetle perişan ettikleri memleketi, tekrar pençeleri altına almaya çalışmışlardır.

Millî şeref ve milli zafer hürmetine bütün siyasi suçlar affedilmiştir. Davacı bütün millet ve şahidi bütün dünya olan Genel Harp felaketlerinin sorumluları da bu arada affedilmişlerdir. Harpten sonra Millî Kurtuluş Mücadelesi devam ederken yabancı ülkelerde, millete, memlekete zararlı entrikalar çevirenler de affa, hoşgörüye, İyiliğe uğramışlardır.

Hal böyleyken, bunlardan bir kısmı, açtıkları hainlik macerasına, yeni ve gizli istikametler vererek, kötü ve adi maksatlarına doğru yürümekten çekinmemişlerdir.»

Bu sert ve kesin hükümden ayrı, şöyle deniliyordu:

«Meşrutiyet öncesindeki Serez'le, Cumhuriyetin başkenti Ankara bir tutulamazdı.

Bu zihniyetin sahipleri, yazıları hoşa gitmediği için, Köprü başında cldürülüveren bir Ahmet Samim'le, bir Mustafa Kemal'i ayırt etmekten âcizdirler.»[13]

İstiklâl Mahkemesi, İzmir ve Ankara'da gördüğü bu dâvaya, hatırı sayılır bütün İttihatçıları dahil etmiş ve bir çok ünlü kişileri idama mahkûm eylemiştir. Tasfiyenin şiddetini canlandırabilmek için, idam mahkûmlarından bazılarını hatırlamakta fayda vardır:

İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Eskişehir Milletvekili M. Arif Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Eski Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, ünlü Karakemal Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, İttihat ve Terakki Kâtibi Mesullerinden Nail Bey, eski Ardahan Milletvekili Hilmi Bey.

Görülüyor ki, M. Kemal Paşa, 2. Grubun, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin ve ittihatçıların tasfiyesinde oldukça radikal davranmıştır. Ancak, seçtiği çalışma ekibindeki en ileri unsurların bu ölçüde radikal olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, yeni rejimin ikinci adamı olan İsmet Paşa da böyledir. C.H.P.'nin 40. kuruluş yılı vesilesiyle Ulus Gazetesine yazdığı bir makalede, İsmet Paşa, konumuzla ilgili olarak çok dikkate değer sözler söylemiştir, İsmet Paşaya göre, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 2. Grubun devamı sayılabilir ve *«... az çok kendi kendine»* teşekkül etmiştir. İsmet Paşa'nın bu hususdaki fikrini daha iyi anlamak için şu satırlara dikkat etmek gerekir :

«...B. M. Meclisindeki tek parti, geçimsizlik, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabiî ve sun'i gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu.»

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli fikir ve görüş ayrılıklarından değil, geçimsizlikten doğmuştur ve bu geçimsizlik beraber çalışmayı imkânsız kılacak kadar bü-

****

13 Mekki Said Esen, Milliyet Gazetesinin 19 Mart 1964 günlü sayısı, «Atatürk'ü öldürmek istemişlerdi» başlıklı seri yazı.

yük değildir. Bu partiyi kuranlar kendiliklerinden teşebbüse geçmediler. Biraz da bu yola itildiler.

İşte, İsmet Paşa'nın bize söylemek istedikleri... Yine aynı yazısında, İsmet Paşa şöyle diyor:

«Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin» programında bulunan «Milli ve dini geleneklere sadakat» sözü büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabiî ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eder masum bir iddia görülebilirdi. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini de hiç bir zaman söylememiştir.

Kaydedilmeye lâyıktır ki, Terakkiperver Fırkanın başında bulunanların büyük kısmı mazileri ve zihniyetleri itibariyle ilen fikirli ve ıslahatçı insanlardı.»[14]

Bu satırlardan, İsmet Paşa'nın, sert bir tasfiyeye taraftar olmadığını ve bütün fikirleri bir arada yaşatarak yeni rejimi yerleştirmenin mümkün bulunduğu inancını taşıdığını anlıyoruz. Daha ilginci, İsmet Paşa'nın, hem büyük reformları, hem de muhafazakâr cereyanı meşru görmesidir.

Statükocu akımı meşru tanıyarak, büyük reformlarla yeni bir rejim kurmayı mümkün sayan bir görüş, **«rejim ve kadro»** meselesine elbette değişik bir açıdan bakacaktı. Bu itibarla Atatürk'ün kadroya gidemeyişinde, en yakın çalışma arkadaşının etkisi olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

«Anadolu ihtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamıştır. O kadar ki, Millî Mücadele süresince ihtilâle karşı çıkan, hattâ düşmanlarla işbirliği yaparak vatan hiyanetinde bulunan nice kimse, zaferden sonra unutulup gitti. Lozan Andlaşmasına bağlı genel af protokolü ile yalnız 150 kişinin af dışı tutulması yeter görülmüştü. 7 Ocak 1924 tarih ve 81 sayılı Resmî Gazetede ilân edilen kararnamede isimleri bulunan 150 kişiden, yurt dışında olanların Türkiye'ye girmeleri yasaklanmış ve o tarihte Türkiye'de bulunanlar memleket dışına çıkarılmışlardır. **Yüzellilik liste** incelenince insanın aklına hemen şu soru geliyor: Hepsi bu kadar mı idi? Sonra, listede öyle isimler var ki, gerçek bir seçme yapılsa bunlara sıra mı gelirdi? Şüphesiz hepsi bu cezayı haketmişti. Fakat, listenin son kısmında

****

14 - 9 Eylül 1963 günlü Ulus Gazetesi.

isimleri yer alan 30-40 köylüden önce, mahkûm edilecek kimse yok mu idi? Vardı, binlerce insan vardı. Ama bunlar, yeni rejimde, hiç bir hesap vermeden namuslu insanların arasına karışıp, kaynadılar.

İdare kadrolarına, memuriyetlere adam alırken, ilk zamanlar bir derece dikkatli davranmaya çalışıldığını da, bir iyi niyet işareti olarak, kaydetmek isteriz. Buna rağmen, eski durumlarını ihya edemeyenler -ki bunlar pek azdır- şu görüşü savunuyorlardı :

«Anadolu inkılâbının da, hükümetimizi bir tasfiye siyasetine sevketmesinden tabii bir şey olamazdı. Nitekim bu hesap siyasi konuşmalarda bile esas teşkil etmiş ve Lozan Muahedenamesiyle âleme ilân edilmiştir. Hakiki tasfiye budur. Bunun dışında memlekette iki türlü insan yoktur.»[15]

Bu görüşe göre, 150 kişinin memleketten atılması, gerçek tasfiyedir ve bunların dışında suçlu yoktur. Halbuki, o günlerde, devrimciler böyle düşünmüyorlardı. Devrimcilerin düşüncesini, 15 Şubat 1924 günlü Akşam Gazetesinde yayınlanan makalesinde, Falih Rıfkı Atay şöyle belirtmekte idi:

«... İhtilâlin siyasi şerefi, askeri şerefine yakındır. İhtilâl, silâhı ve siyaseti, kılıcı ve zekâsiyle muzaffer olmuştur. Fakat, İhtilâl, vatanı askerle müdafaa etmek için nasıl Babıâli geleneklerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket ettiyse, siyaset için de öyle olmuştur. Ve yeni devletin siyasi faaliyetine de ancak o ruh hâkim olmalıdır. Babıâli hiç bir yerde işimize yaramaz: Ne içerde, ne dışarda...

İsmet Paşa, Babıâli insanlarının «Hakkı müktesebini» (saklı haklarını) tanımamakta haklıdır.»

Fakat, bu düşüncenin tatbikatta pek az değer bulduğunu, Falih Rıfkı Atay, yine aynı yazısında, farkında olmadan şöyle itiraf etmektedir:

«Garip bir hikâye nakledeyim: İhtilâle karşı vaktiyle dürüst hareket etmeyen bir zâta, arzusu üzerine, Ankara'da büyük bir memuriyet verdiler. Bu zât ne yaptı bilir misiniz? Hem, ben büyükelçiyim diye teklifi reddetti, hem de gazetelerde Hariciye Vekâletini terzil etmeye çalıştı.»

****

15 Eski büyükelçilerden Galip Kemali Söylemezoğlu'nun Falih Rıfkı Atay'a cevap olmak üzere 5 Nisan 1924 günlü Akşam'da yayınlanan yazısından.

Bu ilk heyecan yıllarında, hiç değilse bazı devrimcilerin, köklü bir tasfiye ihtiyacını duydukları gerçektir. Böyle bir tasfiyenin hangi ölçüler içinde tahayyül edildiğini yine Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okuyalım. (Akşam Gazetesi, 31 Mart 1924) :

324 inkılâbını bir ayıklama devri takip etti. Fakat, gevşek, tereddütlü ve ham politikacılar yüzünden iflâsa gitmiştir. Ne devlet teşkilâtında, ne de kadrolarda ıslâhat yapabildik? Hattâ, binlerce «Gayrimemnun» halketmek karşılığında memur adedini bile azaltmadık. O zamanki kargaşalık en gençlerimizin bile hatırındadır. Anadolu inkılâbı da bizi bir tasfiye siyasetine şevketti. Ordu İstanbul'a girdiği zaman, Ankara eski devletin bütün müesseselerine karşı dürüst ve açık bir tavır takındı. Bir sabah küçük büyük bütün memurlar nezaret binalarını kapalı buldular. Ankara, hiç telâş etmiyerek, bu büyük kalabalık arasından yeni bir memur sınıfı seçmek usulünü tercih etti. Çeşitli Cumhuriyet dairelerinin, teferruatta, bu büyük fırsattan ne kadar istifade ettiklerini bilemiyoruz. Yalnız, şurası gerçektir ki, böyle radikal bir hareketle, yeni devleti saray ve Babıâli havası içinde çürütmek tehlikesi bertaraf edilmiştir. Vezirler ve hakkı mütekepleri sefirler ve hakkı mütekepleri, Nazırlar ve hakkı mütekepleri, kalmamıştır. Cumhuriyet, kafası kafasına, ruhu ruhuna uymayan «Saltanatı Osmaniye» enkazının Ankara'da geri dönmesi ihtimalinden kurtuldu.. Ancak, Cumhuriyeti kurmak için tasfiyesi zarurî müesseseler, sade hükümet daireleri değildi. Her şubede ve bizzat serbest hayatta yakın ve uzak mazinin bir çok kötülükleri ile mücadele etmek, Anadolu inkılâbiyle gerçekten bir şey değişmiş olduğunu hissettirmek mecburiyetindeyiz. Bu vazife yalnız Hükümete değil, halk fırkasına ve ahali ile temas eden her tür teşkilâta düşüyor... Dünkü toplantıdan çıktığım zaman bu tasfiye lüzumunun nerelere kadar uzandığını daha açık görür gibi oldum... Hilâfet, Seriye *Vekâleti Medres*eler, *Mahkeme! Şeriyeler, iki türlü maarif ve iki türlü adliye, bizzat cumhuriyet esasları ile tezat halindeydi. Devletin görünen şekli bile, bizi inkılâbın teessüs etmiş olduğuna inanmakta tereddüt ettirmeye kâfi İdi... Politika kavgalarında, taşradaki eşraf ve zorba şebekesinde, Meşrutiyet fırkacılığından miras aldığımız bazı âdetlerde dahi Cumhuriyet esaslariyle asla telif edemediğimiz garabetler vardır... ilk hedef şüphesiz eşraf ve zorba çılgınlığıdır. Taşra hayatını biraz tetkik etmiş olanlar bilirler ki, eş*

749

raf ve zorbanın, nüfuz ve itibarlarını halktan zannetmek yanlıştır. Bu türedilerin ekserisi halka hükümet kuvvetiyle, hükümete halk kuvvetiyle kendini saydırmak yolunu bulmuş birtakım ikiyüzlülerdir... «ittihat ve Terakki» bu türden epey mahlûk yarattı. Şurası gariptir ki, bu adamlar sertlik seven değildirler. Birer Rüştiye diploması ve bir de eşraflık kurumiyle Devleti yürütmek iddiasındadırlar. Bütün hünerleri günün birinde bir vekalet postuna oturmuş olmaktır... Cahil ve hırslı olduklarından, bu makamları devirlerinin aşiret reisliği gibi benimsemişlerdir. Ve bir an ikbalden uzak düşmek, zayıf akıllarına zarar verir. Meşrutiyet devrinden miras aldığımız bu numuneler, bir Cumhuriyet Fırkasında aykırı ve zararlı dalkavuklardandır... Böyle kimselerin üstünden fırka ve hükümet nüfuzunu almak, zaten zorbalıklarından el'aman çeken halkı, kendi fırkasına daha İyi ısındıracaktır...»

Bütün bu iyiniyetli çabalar, ne yazık ki, arzu edilen olumlu sonuca ulaşmadı. Bir çok alanda hemen hiç bir şey yapılmadı, ya da çok eksik yapıldı. Nasıl yapılabilirdi ki, Birinci Büyük Millet Meclisine üye seçildikleri halde Meclise katılmıyanları, Meclise geldikten bir süre sonra istifa edenleri veya memuriyeti tercih ederek milletvekilliğinden ayrılanları. İkinci Büyük Millet Meclisinde milletvekili olarak görmekteyiz.

Falih Rıfkı Atay'ın sözünü ettiği mütegallibe tasfiye edilemediği gibi, zafer sonrası şartları, yeni tip bir mütegallibe zümresi daha yarattı. **Siyasî mütegallibe** diyebileceğimiz bu yeni zümre, gücünü Kuvayi Milliyeci olmaktan alıyordu. Bunlar, Kuvayi Milliyeye karışmamış, ya da az çok ihanet etmiş ezik, başı eğik grupların karşısında özellikle işgal görmüş bölgelerde, siyasî nüfuzlarını kullanarak birtakım ekonomik imkânlar da elde etmiş ve eski eşraftan daha çok palazlanmışlardır.

ATATÜRK VE C.H.P.

Rejimler, genellikle sınıflara dayanır. Sınıf farklılaşması belirli hale gelmemiş memleketlerde ise, rejimleri ayakta tutan ve yaşatan, kadrolardır. Her iki tip toplumda, rejimlerin dayanağı olan kuvvetler müesseseleşmeye giderek, rejimin sürekliliğini sağlamaya çalışırlar. Bu açıdan, Atatürk Türkiyesine ve Atatürk'ün düşünceleriyle davranışlarına bakınca durum şöyle görünmektedir:

Türk toplumu, Batılı anlamda bir sınıflaşma çağına

girememiştir. Atatürk de bu gerçeği böyle görür ve böyle kabul eder. Hattâ, memlekette sınıf şuurunun bulunmayışını sıhhat ve kuvvet işareti sayarak *«sınıfsız ve imtiyazsız bir kitleyiz»* sloganını ortaya attığı bilinmektedir. Şu halde, Atatürk'ün düşüncesinde, yeni rejime sahip çıkacak bir sınıf yoktur. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de halkla yaptığı konuşmada şöyle der:

«Şunu arzedeyim ki, başka memleketlerde partiler mutlaka iktisadi maksatlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü, o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasi bir partiye karşı, diğer bir sınıfın menfaatini korumak maksadiyle bir parti kurulur. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler bellidir. Halbuki, Halk Partisi dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir.»[16]

Bu noktalardan hareket eden Atatürk, zaferden hemen sonra bir rejim partisi olarak Halk Partisini kurmaya girişmiştir. Kendi deyimiyle, hedefi bir **«halk devleti ve hükümeti»** meydana getirmektir. Partiyi, bu iki esas, sınıfsız toplum ve halk devleti veya hükümeti esaslarına göre düşünmüştür. O'na göre, **«Halk Partisinin kadrosu bütün millet fertleridir.»**[17] Bu sözlerinden, anlaşılıyor ki Atatürk, yeni rejimi yürütecek bir kadroya yönelmek niyetinde değildi. Çünkü, bütün tek partili rejimlerde, parti bütün milleti temsil ettiğini iddia eder, fakat bütün milleti kadrosu içine almaz. Bütün millet fertlerini kadrosu içine alan Halk Partisi ise **«halka siyasi terbiye vermek için bir mektep»**[18] olacaktı.

Bu tarz bir partinin, rejimi yerleştirmekte ve yürütmekte büyük başarı sağlayamayacağı muhakkaktı. Nitekim **«Serbest Fırka»** denemesi bu gerçeği ortaya koymuş ve Halk Partisinin ıslâhı teşebbüslerine girişilmiştir. Halbuki, aradan henüz yedi yıl geçmişti. Hastalık, yalnız Partinin yönetiminden geliyor sanılarak, zaman zaman yönetim ve kuruluş değişiklikleri yapılmıştır.

Halk Partisinin ilk kuruluşunda, İttihat ve Terakki'den mülhem olarak **«parti mutemetlikleri»** ihdas edilmiş ve İt-

****

16 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 96-97.
17 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II s. 227 (10 Ekim 1925 tarihli Akhisar konuşması).
18 - Atatürk'ün Balıkesir nutkundan.

tihatçıların kâtibi mesullerine benzeyen mutemetler, Serbest Fırkanın kapatıldığı devreye kadar, vilâyetlerde Partiyi yönetmişlerdir. Sonra, Parti Başkanları ve Parti Müfettişleri devrine girildi. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle işbaşına gelen Parti Başkanları denemesi de umulan sonucu vermedi. Çünkü, bir çok yerde, Parti-Hükümet çatışması başgöstermişti. Nihayet, **Atatürk, 18.6.1936' da İçişleri Bakanını Parti Genel Sekreteri ve valileri de Parti Başkanı yaparak, Partisini hükümetin idaresine teslim etti.** Bu, biraz da partiden kaçmak anlamına geliyordu. Kuruluşundan 1936 yılına kadar süren yönetim biçimi ile, son kararın yarattığı durum, Atatürk'ün parti anlayışında büyük değişiklik olduğunun işareti idi.

Atatürk devrinde C. H. Partisi Genel Sekreterliği *gö*revi, son iki yıllık süre hariç tutulursa, askerlikten gelme üç kişi tarafından âdeta nöbetleşe yürütülmüştür. Recep Peker (Binbaşı), Cemil Uybadın (Yarbay), Saffet Arıkan (Binbaşı). Bunun bir anlamı olmak gerek. 18 Haziran 1936'da Genel Sekreter olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Bunun da bir anlamı olmak gerek.

ATATÜRK VE GENÇLİK

Atatürk'ün, rejimi savunacak yeni nesiller yetiştirmeyi, bir rejim kadrosu kurmaya tercih ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. O'nun, çürümüş Babıâli kadrosunu ve içinden koptuğu ittihat ve Terakki kadrosunun tutumunu görerek, henüz Anadolu'ya geçmeden önce bütün umudunu yeni nesillere bağladığı, bir fotoğrafisine yazdığı şu satırlardan seçilmektedir:

«Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu İmanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki sınırsız sevgim değil; bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkiyle ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gör-düğümdendir.»[19]

Atatürk, gençlik üzerinde çok durmuş ve rejimi de gençliğe emanet etmiştir. Şimdi, kısaca bu hususlaki görüşümüzü de belirtmeye çalışacağız.

Atatürk, rejimi gençliğe emanet eden sözleriyle bitir-

****

19 - 24 Mayıs 1918'de imzalayıp Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği fotoğrafdan.

diği büyük nutkunu, 15-20 Ekim 1927 günlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında okumuştur. Normal olarak nutkun, rejimi partiye emanet eden sözlerle sona ermesi gerekmez miydi? Yahut Atatürk, *«Bu neticeyi, Türk milletine emanet ediyorum»* diyemez miydi? Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususlar bu soruların cevabını az çok vermektedir. Bir de nutkun hazırlandığı ve okunduğu tarihten önceki olayları hatırlayalım :

- Kasım 1924, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu.
- Şubat 1925, Doğuda Şeyh Sait isyanının başlayışı.
- Mart 1925, Takriri Sükûn Kanununun kabulü.
- Haziran 1925, Terakkiperver Fırkanın kapatılışı.
- Haziran 1926, İzmir suikasti, mahkemeler ve idamlar.

Bütün bu olaylardan sonra, büyük bir siyasî muhasebe olan nutku hazırlayışında, Atatürk'ün içinde bulunduğu psikolojiyi anlamak güç değildir, öyle sanıyoruz ki, Atatürk'ün kadroya gitmekten kaçınmasında, İttihat ve Terakkinin büyük etkisi olmuştur. Kanaatimizce, Halk Partisini kurarken bu örneğe iltifat etmeyişi de, aynı sebebe dayanır. Gerçi, C.H.P. Atatürk'ün partisi olarak kalmak ve eserlerini savunmak yolunda gayret sarfetmekten geri kalmamıştır. Fakat, O'nun ölümünden bir süre sonra, Halk Partisinden koparak karşısında cephe kuranları da, Halk Partisinin tasfiyesine yönelen teşebbüsleri de gördük. Her halde, biraz da insanlarla partilerin kaderindeki benzerlik Atatürk'ü, emanetine başka bir sahip aramaya zorlamış olsa gerek.

Atatürk'ün gençlik hakkında, başka başka zamanlarda söylediği sözler üzerinde dikkatle durulunca, gençlik deyimiyle insan ömrünün belli bir çağından çok, gelecek nesilleri kasdettiği anlaşılıyor. Nitekim, 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ikinci yıldönümü vesilesiyle söylediği nutukta **«Gençler!»** diye seslendikten sonra **«Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz»** demektedir. Büyük nutkun sonunda **«Ey Türk Gençliği»** diye başlayan ünlü seslenişinin son cümlesinde de, yine gelecek nesilleri kasdettiğini belirten şu sözler vardır: **«Ey Türk istikbalinin evlâdı!»**

Eğer, Atatürk'ün rejimi emanet ettiği gençliğe verdiğimiz bu anlamda yanılmadıysak, önümüze şu gerçekler çıkmaktadır :

1. Atatürk, 1927 yılında, rejimin yerleştiği hakkında henüz tam bir inanç ve güven duyamamıştır..

2. Rejimi emanet edecek başka bir sağlam kuvvet görememiştir.[20]

3. Rejimin yaşaması sorumluluğunu gelecek nesillere bırakmak istemiştir.

Bu sorumluluğu, yalnız yüksek öğrenim gençleri değil, bütün bir nesil duymak ve taşımak zorunluğundadır.

ATATÜRK VE ÇEVRESİ

Atatürk'ün kadroya önem vermediği, çevresinden açıkça anlaşılıyor. Geniş ve dikkatli bir inceleme, bu gerçeği daha iyi ortaya koyabilir. Biz, Atatürk'ün günlük hayatı üzerinde kısa bir inceleme yaptık ve çok ilginç sonuçlara vardık. 1932 yılının ilk altı ayına ait -ki Atatürk'ün ihtilâlciliği benimsediği ve yeni bir davranışa girdiği yıldır- nöbet raporlarına göre, Atatürk bu süre içinde, [21] ziyaret yapmıştır.2i şöyle ki :

Kılıç Ali Beyin evine	7	ziyaret
İsmet Paşanın evine	2	»
Halkevine	2	»
Halk Partisine	1	»
Orduevine	1	»
Anadolu Kulübüne	1	»
Salih Bozok'un evine	1	»
Rasim Ferit Beyin evine	1	»
Fethi Okyar'ın evine	1	»
Hüsnü Beyin evine	1	»
Şükrü Kaya'nın evine	1	»
Ruşen Eşref Beyin evine	1	»
Refik Saydam'ın evine	1	»
Şakir Beyin evine	1	»

Yine 1932 yılında, Atatürk'ün kabul ederek görüştüğü kimselerden, hangi kişileri kaç defa kabul ettiğini tesbit ettik. Sonuç şöyledir.[22]

****

20 Ordu hakkındaki görüşümüzü bundan sonraki bahiste göreceğiz.

21 Atatürk'ün Nöbet Defteri, özel Şahingiray — Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. 8, Ankara 1955.

22 isimlerin sonunda parantez içindeki sayılar, o kişiyi 1932 yılında kaç defa kabul ettiğini göstermektedir.

Hasan Cemil Çambel (51), Kılıç Ali (49), Nuri Conker (44), Refik Saydam (44), Salih Bozok (42), Şükrü Kaya (34), Recep Zühtü (32), Reşit Galip (30), Ruşen Eşref (29), Cevat Abbas (27), Hasan Cavit (20), Tahsin (20), Falih Rıfkı (18), İsmet Paşa (17), Tevfik Rüştü (15), Fuat (17), Müfit (14), Hasan (14), Cemil Uybadin (13), Recep Peker (11), Saffet Arıkan (11).

Arızi olarak kabul edip görüştüğü kimseler dışında, sürekli ilişkisi olan kişiler bunlardır. Nöbet raporlarının tüm olarak incelenmesinin daha ilginç sonuçlar vereceğinden şüphe edilmemelidir, inancımız odur ki, Atatürk'ün kadrodan kaçındığına, bundan daha sağlam bir delil bulunamaz.

C. REJİM ORDUSU

Zaferden sonra, yeni devlet düzeni içinde ordunun yerini tayin etmek, en önemli meselelerden biri olmuştur. Orduyu siyasetten çekmek, bu meselenin hassas noktası idi. Geçirilmiş tecrübeler vardı. Ordu siyasete karışınca korkunç sonuçlar doğuyordu. İttihat ve Terakki idaresi, Balkan Harbi faciası, bu görüşü destekleyen örneklerdi. Üstelik, ordu, yeni bir ihtilâlden geçmiş ve İstiklâl Harbini şerefli bir zaferle sona erdirerek büyük bir itibar kazanmış bulunuyordu. Bu durum, bazı çevrelerde haklı olarak birtakım endişeler yaratmakta idi.[23]

Bir ihtilâl meclisi niteliğinde olan Birinci Büyük Millet Meclisinde, büyük kumandanların hemen hepsi milletvekili olarak bulunmuştu. Genel Kurmay Başkanlığı, İcra Vekilleri Heyetine dahildi. Seçimlerin yenilenmesine karar verildikten sonra, seçim kanununda yapılan bir değişiklikle (3 Nisan 1923 gün ve 320 sayılı kanun), askerlere, seçim bölgelerinde görevli olmamak şartiyle milletvekili seçilebilme hakkı tanınmıştır. Nitekim, Genel Kurmay Başkanı, üç Ordu Kumandanı ve beş Kolordu Kumandanı, ikinci Büyük Millet Meclisine üye seçilmişlerdi.

Bu hâl, Ordu için bir taviz, rejimin yerleşmesi için bir teminat oluyordu. Fakat, Ordu kışlasına nasıl sokulacaktı? Bundan önceki kısımda kısaca hikâye ettiğimiz üzere, Ka-

****

23 - Henüz harb devam ederken, Büyük Millet Meclisinin, askeri otoritelere karşı zaman zaman ayaklandığını görmekteyiz. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya ve Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşaya, çeşitli bahanelerle, Mecliste ağır hücumlar yapılmış, haklarında kanunî kovuşturmalara girişilmişti. Askerlere karşı gösterilen tepki, şüphesiz bu kadarla kalmıyordu. Zaferden birkaç gün sonra, bazı kumandanların rütbelerinin yükseltilmesi, Mecliste sert bir şekilde tenkid edilmişti.

rabekir ve Ali Fuat Paşaların Ordu Müfettişliğinden istifa etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya beklediği fırsatı vermişti. Artık, Cumhuriyet Ordusu, her türlü politik akımların dışında tutulacaktı.

Yeni rejimde, ordu politikasının nasıl düşünüldüğünü, nasıl uygulandığını gereği gibi gösterebilmek için 2771 sayılı **«Ordu Dahili Hizmet Kanunu»**nun bu hususla ilgili hükümlerini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 34 — Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin yerine getirilmesi için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.

Madde 35 — Orduya giren her asker and İçecektir. And sureti aşağıdadır:

(Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk Sancağının şanını canımdan aziz bilip İcabında vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda edeceğime namusum üzerine and içerim.)

Madde 36 — Orduda ahlâk ve maneviyatın yükselmesine ve milli duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa dikkat edilir.

Cumhuriyete sadakat, vatana muhabbet, hüsnü ahlâk, üste itaat, ifayı hizmette sebat ve mukavemet, cesaret ve şecaat, hayatını hiçe saymak, harbe hazırlık, bütün silâh arkadaşları ile iyi geçinmek, yekdiğerine mukavemet, intizamperverlik, dinin yasaklarına uymak, sıhhatim korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir.

Madde 39 — Erata askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak ve yurt ve hayata ait bilgiler de öğretilir.

Madde 41 *— Türk Ordusu her türlü siyasi mülâhaza ve tesirlerin üstündedir. Bundan ötürü ordu mensuplarının siyasî parti ve derneklere girmeleri ve bunların siyasi gösteri ve toplantı ve seçim işlerine karışmaları ve bu maksatla nutuklar söylemeleri ve makale yazmaları yasaktır. Siyasi olmıyan derneklerin faal olmayan üyeliklerine girmek dahi mezuniyet ve müsaadeye bağlıdır.»*

****

24 - Bu konuda Nutuk'ta geniş bilgi verilmektedir. Bk. Nutuk, 1952 baskısı, c. II, s. 852-864.
757

Görülüyor ki, Ordunun **«Cumhuriyet»** ilkesine bağlı ve politika dışı tutulmasına son derece önem verilmiştir. **«Ordu Dahili Hizmet Kanunu»**nun, 34, 35 ve 36. maddelerinde dört defa **«Cumhuriyet»** kelimesi geçmektedir. 41. maddede ise, ordu - politika ilişkisi, aşırı bir taassupla yasaklanmıştır. Bu yasağın cezası çok ağırdır. 1632 sayılı **«Askerî Ceza Kanunu»**nun 148. maddesi cezayı şöyle tayin eder:

«Siyasî maksatlarla toplananlar, siyasi partilere girenler, siyasî gösteri ve toplantılara ve seçimlere katılanlar veya her ne suretle olursa olsun bu maksatla sözlü telkinlerde bulunanlar ve siyasî makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyliyenler beş seneye kadar hapsolunur.»

Bu hukukî yasaklar ve müeyyideler, tatbikatta, daha başka yasaklarla, disiplin tedbirleriyle ve eğitimle kuvvetlendirilmiştir, örnek olmak üzere, subay yetiştiren okullarda (askerî orta okullar, liseler ve Harb Okulu) öğrencilere gazete okumanın yasaklandığını gösterebiliriz. Yine aynı şekilde Harb Okulunda, yakın zamanlara kadar askerlik dışı hiç bir ders okutulmamıştır. Böylece, ordu, yalnız politikadan değil, ifrata kaçan aşırı bir inançla, memleket meselelerinden de uzak tutulmak istenmiştir. Halbuki, Türk Ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusudur.

Bu tutum, şüphesiz, ordunun politikaya karışması kadar tehlikeli idi. Türkiye'de bütün ileri fikirlerin öncülüğünü yapan, Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu yetiştiren, memlekete büyük devlet adamları ve büyük sanatçılar[25] veren Ordu, bir kompleksin içine düşürülmüştü. Bazı ordu mensuplarında, *«Bizim, askerlikten başka şeye aklımız ermez»* gibi fikirler belirmeye başlamıştı. Bunun vebalinin büyük ölçüde Mareşal Fevzi Çakmak'a ait olduğuna inanmaktayız. Evet, Mareşal, Orduyu politika dışında tutmuştu. Fakat, bütün fikirlere ve yeniliklere karşı kapıları kapatarak yapmıştı bu işi. Subayların bölük kumandanlığında ihtiyarlamalarını tercih edecek kadar gençliğe uzaktı. *«Bir su-*

****

25 - Asker okullarda yetişmiş, ünlü, sanat ve fikir adamlarımızdan bazıları: Abdullah Cevdet (Askeri Tıbbiye), Ah^ met Refik (Harbiye), Aka Gündüz (Harbiye), Cenap Sahabettin (Askeri Tıbbiye), Nabizâde Nazım (Harbiye), Ömer Seyfettin (Harbiye), Mehmet Rauf (Bahriye), Yusuf Akçora (Harbiye), Hasan Cemil Çambel (Harbiye), Recai-zâde Ekrem (Harbiye), Celâl Esat Arseven (Harbiye), Ömer Naci (Harbiye), Necip Asım (Harbiye).

baya 40 yaşından önce tabur teslim edemem.» diyordu. Halbuki, Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunun en başarılı Tümen, Kolordu ve Ordu Kumandanları hep genç subaylardı, istiklâl Harbinde ise, bütün üst kumanda kadrosu -Fevzi Paşa hariç- 35-40 yaşında subaylardan teşekkül etmişti.

Hilmi Uran, hatıralarında Mareşal Fevzi Çakmak için şöyle der:

«O, devlet teşkilâtında ordunun başı olarak bağımsız gibi idi. Devlet teşrifatında da bütün vekillere tekaddüm eder, Başvekilden sonra gelirdi. Ziyaret kabul eder, fakat ziyaret iade etmezdi.»

«Fakat öyle zannederim ki, artık hele son senelerde vazifesinin icabettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyor, makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında İş görüyor, ordu da tabii bu halden üzüntü duyuyordu. Artık tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da bütün bu zaaflarını karşılayamaz olmuştu ve orduda yapılacak yenilik hareketleri için Mareşalin vücudu engel olma durumuna düşmüştü, iktisadi tesislerimizin de onun dar görüşünden fazlaca müteessir olduğunu sanıyorum.»[26]

Ordu, Atatürk'e olan bağlılığından dolayı O'nun sağlığında büyük bir tevekkül gösterdi. Fakat, Atatürk öldükten sonra, özellikle genç subaylar arasında, Mareşal'e karşı duyulan hoşnutsuzluk artmaya başladı, ikinci Dünya Harbinin patlamasından sonra başka orduların birdenbire meydana çıkan üstünlüğü, askerlik tekniğinde ve silâhlarda görülen yenilikler, âdeta bir şok tesiri yaparak, ordu içindeki hoşnutsuzluk bazı kıpırdanmalara yol açtı. İnönü, durumun ciddiyetini kavradı ve Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944'de emekliye sevkedildi.

Mareşal'in, yirmi yıldan fazla süren Genel Kurmay Başkanlığı, bazı bakımlardan gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, Cumhuriyet Ordusu için şanlı bir devir sayılamaz. Fakat, devletin bekası ve yükselmesi açısından bütün memleket meseleriyle ilgilenmekte eski bir geleneğe sahip olan Türk Ordusunun, rejim ordusu niteliğini kaybetmediği, 27 Mayıs 1960'da anlaşıldı. Ayrıca, bu defa ordu 27 Mayıs ihtilâli ile, sosyal ve ekonomik fikirlere yön vermiş ve büyük bir fikir akımının yolunu açmış oldu.

SON

26 - Hilmi Uran, Hâtıralarım — Ankara: 1959, s. 468.
759

KAYNAKÇA

1. Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk inkılâbı Tarihi Notları — Ankara 1956.
2. Açıksözcü HÜSNÜ, istiklâl Harbinde Kastamonu — Kastamonu 1933.
3. Halide Edip ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı — Çan Yayınları, İstanbul 1962.
4. Ahmet AĞAOĞLU, ihtilâl mi, inkılâp mı — Ağaoğlu Külliyatı : 5, Ankara 1942.
5. Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu — Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
6. Abdülhalit AKSİN, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi — inkılâp ve Aka Kitabevleri Koli. Şti., İstanbul 1964.
7. Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu — Insel Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1949.
8. Rahmi APAK, istiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1342.
9. Damar ARIKOğLU, Hatıralarım — İstanbul 1961.
10. Prof. Dr. Fahir ARMAOğLU, Siyasî Tarih — Ankara 1942.
12. ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Cilt: I, İstanbul 1945; Cilt II, Ankara 1952: Cilt: İli Ankara 1954.
13. ATATÜRK'ün Nöbet Defteri (1931 -1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara 1955 (Toplayan: özel Şahin Giray).
14. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya (Atatürk Devri Hatıraları) — Dünya Yayınları, No. 5.
15. Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) — Cilt I, Ankara 1963.
16. Yusuf Hikmet BAYUR, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.

17. Yusuf Hikmet BAYTUR, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III (1914-1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c, 14, e., Ankara 1953, 1955, 1957.
18. Cevat DURSUNOĞLU, Millî Mücadelede Erzurum.
19. Tevfik BIYIKLIOGLU, Trakya'da Millî Mücadele — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a. Cilt: I, Ankara 1955; Cilt: II Ankara 1956.
20. Tevfik BIYIKLIOGLU, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) — Türkiye iş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.
21. M. Cemil BİLSEL, Lozan — İstanbul 1933, Cilt: MI.
22. Norbert von BISHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir izahı) — Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercümeler Kütüphanesi, No. 9 9 Aralık 1936.
23. General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi — Ankara 1962.
24. Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk ihtilâli (Türk ' İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) — İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılâp Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.
25. General Ali Fuat CEBESOY, Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
26. General Ali Fuat CEBESOY, Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.
27. General Ali Fuat CEBESOY Siyasî Hatıralar — Vatan Neşriyatı, İstanbul.
28. CEMAL PAŞA'nın Hatıraları — Selek Yayınları, İstanbul 1959.
29. Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk — İstanbul 1952.
30. Doç. Dr. Mehmet GÜNLÜ BOL — Dr. Cem SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963.
31. Emekli Süvari Albay Şerif GÜRALP, İstiklâl Savaşının iç Yüzü — İstanbul 1958.
32. ihsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey—İstanbul 1952.
33. Celâl Nuri (İLERİ), Türk İnkılâbı — Suhulet Kütüphanesi.
34. Prof. Dr. Suphi Nuri İLERİ, Siyasî Tarih — Yüksek iktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941.

35. Mahmut Kemal İNAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar— Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
36. Cevdet Kerim İNCEDAYI, Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
37. İNÖNÜ'nün Söylev ve Demeçleri Cilt: I, (1919-1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.
38. Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla istiklâl Harbi (Tabiye ve sevkülceyş noktai nazarından tetkik) — Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.
39. Ilyas Sami KALKAVANOĞLU, Millî Mücadele Hatıralarım — İstanbul 1957.
40. Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.
41. General Sami KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa—İzmit Sellüloz Basımevi 1949.
42. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon —Cilt: I-II, İstanbul 1929.
43. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Millî Mücadele Hatıraları) — Selek Yayınlan, İstanbul 1958.
44. Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Basılış, Cilt: I-II, İstanbul 1953.
45. MEVLANZADE RIFAT, Türkiye İnkılâbının İç yüzü — Halep 1929.
46. Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve isyanlar — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.
47. Yunus NADİ Çerkeş Ethem Kuvvetlerinin İhaneti — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.
48. Abidin NESİMİ, Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp — Sebat Basımevi, İstanbul 1940.
49. Recep PEKER, inkılâp Dersleri Notları, Ankara 1936.
50. Prof. Edmond ROSSIER, Avrupa'nın Siyasî Tarihi (1815-1919) - Çeviri: Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1954.
51. Emekli General Ali ihsan SABİS, Harb Hatıralarım, Ankara 1951, Cilt: V.
52. SADRİ ETHEM, Türk İnkılâbının Karakteri — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
53. General Liman von SANDERS, Türkiye'de Beş Sene — Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Yayınlarından, İstanbul 1921.
54. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde

30 Sene — IV. cildin son kısmı, İstanbul 1955.
55. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek İstenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) — Selek Yayınları, İstanbul 1957.
56. Prof. Bahri SAVCI — Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Tür-kiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış — Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76, Ankara 1959.
57. TALAT PAŞA'nın Hatıraları — Güven Yayınevi, İstanbul 1946.
58. Samih Nafiz TANSU, 2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları) — Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
59. TARİH VESİKALARI DERGİSİ, Maarif Vekâleti Yayınları.
60. Dr. Tarık Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler — İstanbul 1952.
61. Ali Fuat TÜRKGELDİ, Görüp İşittiklerim — II. Basılış — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No. 15, Ankara 1951.
62. ÂliTÛRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara 1948.
63. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1-28.
64. Hilmi URAN, Hatıralarım — Ankara 1959.
65. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi — Ankara 1950.
66. Ali Saib URSAVAŞ, Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri — Ankara 1340 (1924).
67. Dr. A. Halûk OLMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128-110, Ankara 1961.
68. Ruşen Eşref ONAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları) — Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1954.
69. General Veysel ONÜVAR, istiklâl Harbinde Bolşeviklere Sekiz Ay (1920-1921) — İstanbul 1948.
70. Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: I-IV, İstanbul 1963.
71. GENEL KURMAY BAŞKANLİĞİ HARB TARİHİ DAİRESİ YAYINLARI :
1 — Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,
2 — Türk istiklâl Harbi Cilt: 1, Mondros Mütarekesi
ve Tatbikatı.
3 — 89 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

Yarbay Selâhaddin, Birinci İnönü Muharebesi 1933.
4 — 84 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Orgeneral izzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.
5 — 103 sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hareket ve Muharebeleri, 1936.
6 — 107 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Yarbay Nami Malkoç, 1920 Yılının Kurtuluş Savaşları, 1937.
7 — 100 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay önyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 1936.
8 — 96 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay Mümtaz, istiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.
9 — 140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Korgeneral Baki Vandemir, Türk istiklâl Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, I. Kısım, 1946
10 — 134 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Hulusi Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.
11 — 108 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Kur. Yzb. F.S.T. Saner, istiklâl Savaşında III. Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.
12 — 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Binbaşı Kâzım Aras, istiklâl Savaşında Kacaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.
13 — 86 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Orgeneral izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grub, 1932.
14 — 979 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Kurmay Yüzbaşı Fahri Aykut, istiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.
15 — 113 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy, istiklâl Savaşında II. Kolordunun Harekâtı, 1939.
16 — 104 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay M. Şefik (Aker,) İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, Cilt I-III, 1937.
17 — Korgeneral Baron Kress von Kressenstein, Türk

lerle Beraber Süveyş Kanalına — Çeviri: Emekli Yzb. Mazhar Besim özalpaslan, 1943.
18 — Albay Bujac. Mazhar Besim özalpaslan, 1943.
19 — Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Çeviri: Kurmay Yarbay İbrahim Kemal, 1939.
20 — Prens Andrea, Felâkete Doğru — Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932.
21 — General Papulas'ın Hatıratı — Çeviri: Yüzbaşı İbrahim Halil, 1928.
22 — İngiliz Yarbayı B. Gordon, İngiliz - Mısır Kuvayi Seferiyesinin ileri Harekâtı — Çeviri: Yüzbaşı Adil, 1926.
23 — Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk istiklâl Harbinin Başında Millî Mücadele — Ankara 1928.
24 — 116 Sayılı Askeri Mecmua eki: Kurmay Yzb. Tevfik Doğantan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar — İstanbul 1940.
25 — İstiklâl Harbinin Baytârî Harb Tarihi, İstanbul 1933.
26 — 90 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı : Yarbay Selâhattin — ikinci İnönü Meydan Muharebesi — İstanbul 1933.
27 — Süvari Yüzbaşı Midillin Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin içyüzü — Ankara, 1930.
28 — Kurmay Yarbay Cemal Tural, Askerî Coğrafya ve Tarih Notları — Harp Okulu, II. Sınıf Yayınlarından, Ankara 1946-1947.

KASTAŞ YAYINLARI

Genelkurmay Başkanlığınca yararlı görüldüğünden 5 Kasım 1985 gün ve HRK: 1700-25-85/Eğt. Krs. Ş. (NEŞ 186) sayılı emirleriyle tüm Silahlı Kuvvetlerimize tavsiye edilen kitaplar.

A. 1912-1922 TÜRK SAVAŞLARI BELGESELİ

-Ar Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi

İbrahim ARTUÇ ir Büyük Taarruz: Başkomutan Meydan Muharebesi

İbrahim ARTUÇ •k Çanakkale Savaşları

Fikret GÜNESEN İT Ana Hatlarıyle Türk İstiklâl Harbi

İsmet GÖRGÜLÜ

YAYINA HAZIRLANANLAR

İr Destan yaratan gemilerimiz (Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar)

Erol MÜTERCİMLER ir 1974 Temmuzunda Kıbrıs

Erol MÜTERCİMLER İT Kurtuluş Savaşı Başlarken

İbrahim ARTUÇ

B. İKİNCİ DÜNYA HARBİ BELGESELİ

İr Normandiya Çıkartmasının Perde Arkası

Hans SPEDİEL İT Pasifik Dramı

Fikret YURDAKOL İT Panzer Birlikleri

K.J. MACKSOY İT Uçmak için Doğanlar

Georges BLOND

http://genclikcephesi.blogspot.com